

РОМАН КРУЦИК

НАРОДНА ВІЙНА

ПУТІВНИК ДО ЕКСПОЗИЦІЇ

Київська міська організація Всеукраїнського Товариства «Меморіал» ім. В. Стуса
Громадський інститут історичної пам'яті

Дане видання є путівником до музейної експозиції «Народна війна». В ньому вміщено текстовий опис 24-х розділів експозиції. Крім документів та фотографій з експозиції, у путівнику подається ряд раніше невідомих документів.

Сама музейна експозиція «Народна війна» — це результат більш як дворічної праці науковців Київського «Меморіалу». Впродовж 2008–2009 рр. автори працювали в державних та галузевих архівах СБУ 18-ти областей України. Опрацьовано понад 350 фондів і близько 1500 архівних справ. В експозиції використано велика кількість фотодокументів, багато з яких представлені вперше.

За виявленими архівними матеріалами авторами вперше виведені статистичні дані про кількість селянських збройних повстань у всіх тогочасних дев'яти губерніях та в цілому по Україні, кількість відомих та невідомих повстанських загонів, підпільних антибільшовицьких організацій і їх осередків, антибільшовицьких загонів самооборони та стихійних виступів селян проти комуністичної окупаційної влади.

Представлена музейна експозиція «Народна війна» є першою спільною працею новоствореного «Громадського інституту історичної пам'яті» і товариства «Меморіал». Автори не претендують на абсолютну точність поданої статистики. Вона є явно заниженою, але відповідає опрацьованим архівним документам. Дослідження та пошук нових матеріалів триває.

Путівник та експозиція можуть бути корисними для істориків, краєзнавців, викладачів, дослідників українського визвольного руху, студентської і шкільної молоді та всіх, хто цікавиться історією України.

Видавнню книги сприяли:
Роман ГАВАДЗИН, м. Віндзор, Канада,
Любомир ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ, м. Київ,
Богдан МАЛАНЮК, м. Київ,
Ліга Українців Канади,
Ліга Українок Канади,
Олег ГЕЛЕВЕЙ, м. Київ,
Ігор ЗАРЕМБА, м. Київ,
Петро БЕЛЕЙ, м. Київ,
Роман КРУЦИК, м. Київ,
Іван ДІЯК, м. Київ,
Веніамін ДОВБНЯ

ISBN 978–966–410–023–3

Українська видавнича спілка
Київ, Ярославів Вал, 9

© Роман Круцик
© «Меморіал» ім. В. Стуса
© Громадський інститут історичної пам'яті

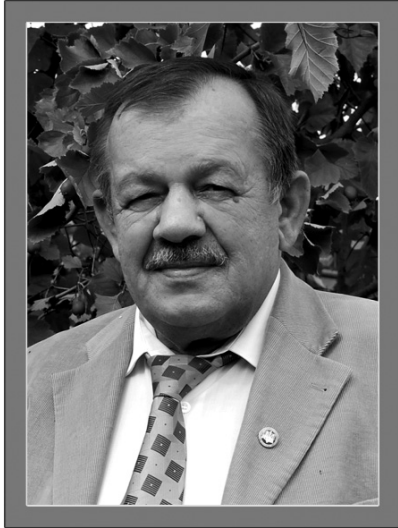
РОМАН КРУЦИК

НАРОДНА ВІЙНА

ПУТІВНИК ДО ЕКСПОЗИЦІЇ

Київ—2011

Круцик Роман Миколайович народився 06.07.1945 р. в с. Яблунів Галицького району Івано–Франківської області. Закінчив юридичний факультет Львівського державного університету, спеціальність юрист (державне право).

Професійна діяльність: 1968–1985 рр. — помічник машиніста, машиніст паровоза, тепловоза, дизель поїзда, а з 1985 по 1990 рр. машиніст з випробування тепловозів. У 1990–1994 рр. — депутат Івано–Франківської обласної та міської рад, член облвиконкому, голова депутатської комісії обласної ради із законності та правопорядку, начальник обласного відділу з поновлення прав реабілітованих.

У 1994 р. обраний депутатом Верховної Ради України. З 1998 р. по 2000 р. працював у Рахунковій палаті України.

Громадська діяльність: З 1988 р. член Української Гельсінської спілки, голова Івано–Франківського обласного Комітету захисту Української Греко–Католицької Церкви. У 1991–1999 рр. голова обласної партійної організації Конгресу Українських Націоналістів, член її центрального проводу.

У 1991–1998 рр. голова Івано–Франківської обласної організації Товариства «Меморіал». З 1999 р. голова Київської міської організації Товариства «Меморіал». У 2006–2007 рр. — заступник голови Українського інституту національної пам'яті.

Автор книг «Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини», «Кияни свідки голодомору», документальної повісті «Дем'янів Лаз. Хроніка злочину» та багатьох наукових статей з тоталітарного періоду історії України. Автор та співавтор фільмів «Дем'янів Лаз», «Визволення по–совіцьки», «Розстріляний ангел», «Людина з небуття», серіалу «Україна нескорена», «Русизм», «Лице Росії», «Солодкий гріх», «Бомба до свят» та ін. Автор музейних експозицій «Забуттю не підлягає», «Народна війна», «Втрачена пам'ять». Співавтор експозицій «Українські Соловки», «Зламани долі», «Репресована духовність».

У 1998 р. і 2006 р. нагороджений Президентом України орденами «За заслуги» відповідно 3–го та 2–го ступеня. 22 січня 2009 р. — орденом «Свободи»

В даний час проживає у м. Києві. Голова Київського «Меморіалу» і директор музею «Советської окупації України» .

Має двоє дорослих дітей і троє внуків.

ЦІНА СВОБОДИ

У сьогоднішній Україні з вуст політиків та експертів нерідко можна почути уже майже класичну фразу про те, що сучасна незалежність дісталася нашому народові випадково, внаслідок збігу певних геополітичних обставин, що вона не була результатом тривалого прагнення нації до визволення. Більш «поблажливі» аналітики вказують на те, що боротьба і прагнення до незалежності були, але вони мали чітко окреслену регіональну забарвленість, мовляв, незалежності бажало і за неї боролася винятково населення західної України та жменька «збаламучених» інтелігентів–ідеалістів зі сходу. На доказ такої думки вказують на факти діяльності УПА і збройного підпілля ОУН, яке мало місце, головним чином, на території західноукраїнських областей. При цьому, на жаль, нічого не згадується про неймовірно потужний рух опору російсько–більшовицькому режимові, який прокотився Великою Україною в 1917–1932 рр. і охоплював далеко не лише вузькі кола інтелігенції.

Українське національне пробудження, каталізоване Першою світовою війною і демократичною революцією в Російській імперії, поставило на порядок дня питання створення спочатку автономної, а згодом і незалежної Української республіки. Помилки у внутрішній політиці, а, найголовніше, зовнішня агресія з боку сусідів (більшовицької та денікінської Росії, Польщі, Румунії) зруйнували українську державність 1917–1920 рр. Проте вони не знищили ідеї боротьби за національне і соціальне визволення, яка продовжила жити в українських масах і матеріалізувалася в масштабному повстанському русі (який двома великими хвилями охопив українські землі в 1921–1924 і 1928–1932 рр.), масовій дерусифікації освіти, науки, літератури й мистецтва та прагненні до церковної автокефалії.

Український національний Рух опору російсько–більшовицькій окупації (а про те, що в 1917–1920 рр. відбулася саме окупація більшої частини українських земель Радянською Росією зовсім відверто вели мову самі більшовицькі лідери) виявлявся в різних формах. Сучасному українському обивателю більш відомий мирний опір інтелігенції, яка в 1920–х рр. намагалася надати національного змісту життю українського суспільства в межах УРСР. Однак поряд із ним існувала вперта збройна боротьба, яку вело українське селянство. Більшовики охрестили збройний опір «політичним бандитизмом» (ще в 1921 р. К. Ворошилов публічно заявив — «Україна батьківщина і колиска бандитизму»), всіма засобами потужної пропаганди очорнюючи його учасників, як в очах співгромадян, так і в суспільній думці іноземних держав. Радянська історіографія впродовж усього періоду свого існування писала лише про «куркульські банди» й «терористичні акти контрреволюційних елементів проти представників радянської влади»,

а окремі західні дослідники, які намагалися об'єктивно висвітлити проблему (як, наприклад, Р. Конквест), зіштовхувались із абсолютним браком документальних джерел з допомогою яких можна було б більш–менш повно реконструювати події.

Сьогодні, завдячуючи наполегливій і копіткій роботі Товариства «Меморіал», вчених–дослідників, зібрано десятки тисяч архівних документів, кожен з яких не просто промовляє, а кричить про те, що в Україні точилася грандіозна Народна війна за соціально справедливою і національно самодостатню українську державу. На базі цих документів упродовж 2008–2010 рр. було створено фотодокументальну виставку фактичним путівником і коментарем до якої є пропонувано до уваги читачів книга. Повністю базована на архівних матеріалах, вона дозволяє побачити наскільки потужним і територіально розгалуженим був український національний і соціальний рух на Великій Україні й настільки сильно його боялися більшовицькі окупанти. Уже в 1919–1920 рр. (за зізнаннями самих більшовиків) проти них зі зброєю в руках виступило в Україні в різний час і різних місцях понад мільйон повстанців, які убили 140 тисяч червоноармійців, чекістів і комуністів, грабіжників із продзагонів. Придушуючи ці виступи, ЧК (за офіційними даними) знищила в Україні до 400 тисяч осіб. Щоб утримати Україну в 1920–1924 рр. тут довелося сконцентрувати понад 1 мільйон 200 тисяч військ, спровокувати голод і навіть (нечувана для більшовизму поступка!) вдатися до політики т. зв. непу.

Проте тимчасовий спад активності збройного опору був лише коротким відпочинком і в 1928–1932 рр. боротьба розгорілася з новою силою. У відповідь на початок колективізації та національних утисків українське селянство знову масово взялось за зброю. Велика хвиля повстань уже на початку 1930 р. поставила під питання можливість утримати Україну в складі СРСР. Кількість збройних виступів під час яких убивали представників окупаційної влади, почала зростати з геометричною прогресією. Керівник ГПУ України В. Балицький із жахом констатував, що коли від 1 до 20 січня 1930 р. повстанці вбили 18 більшовицьких функціонерів, то від 20 січня до 1 лютого — 27, а за перші п'ять днів лютого — 23. Селами прокотилися чутки про швидке знищення більшовизму і визволення України «від ярма комунізму», яке відбувається внаслідок війни проти СРСР сусідніх держав. Сподіваючись на допомогу із–за кордону, особливо активними виявлялися повстанці прикордонних регіонів тодішньої УРСР. Згадуваний В. Балицький відзначав, що від 20 лютого 1930 р. «во всех 11 округах пограничной зоны (Шепетовский, Бердичевский, Волинский, Коростенский, Тульчинский, Могилевский, Каменецкий, Проскуровский,

Винницький, Одеський і АМССР)» незадоволення вилилося в «массовые волнения, а кое-где и вооруженные выступления крестьян». Більше того, серед селян з'явилися групи агітаторів, які заявляли про свою приналежність до Спілки визволення України, очолювали стихійні селянські повстання і проводили їх під самостійницькими гаслами СВУ. Загалом лише від 20 лютого до 2 квітня 1930 р. в УССР мало місце 1716 повстань (871 — у прикордонних і 845 — у внутрішніх округах), при чому їхній розмах і сила були такими, що радянська влада в окремих районах «по нескольку дней фактически не существовала».

Налякані особливим розмахом повстань на Правобережжі України 11 березня 1930 р. Політбюро ЦК ВКП(б) постановило прискорити депортацію з регіону родини «куркулів», «посилити» прикордонні округи військами, чекістами, «досвідченими» партійцями, «предупредить какие бы то ни было массовые выступления в приграничных округах».

Завдяки драконівським заходам безпеки впродовж 11–17 березня 1930 р. окупантам вдалося придушити більшість повстань. Винятком були тільки Тульчинський і Могилівський округи Поділля де до середини березня виступи, за словами В. Балицького, «достигли наибольших размеров и остроты» й охопили не багато не мало 282 села! Лише 19 березня 1930 р. С. Косіор зумів відзвітувати Й. Сталіну про те, що оперативні групи ОГПУ, застосувавши кулемети, а в окремих випадках гармати, зуміли тимчасово «упокорити» Україну та в'язати ситуацію під всеохоплюючий контроль.

І тут потрібно цілком чітко розуміти, що повстання селян в Україні були складовою не лише соціального, але й національного опору. Вони проводилися під недвозначними національними гаслами і були наймасштабнішими в СССР. Розкуркулення й колективізація здійснювалася скрізь, але кількість учасників повстань 1930 р. по всій території Росії, Білорусії, Казахстану, Кавказу, Середньої Азії була меншою від кількості учасників повстань в одній лишень Україні.

Придушення збройного руху опору весною 1930 р. завдяки драконівським заходам безпеки виявилось тимчасовим. Від осені цього ж року, за донесеннями В. Балицького, в Україні починається формування нових повстанських загонів за чітким військовим зразком із отаманами, сотниками і десятниками. А національно-визвольне підпілля на кінець 1932 р. вже охоплювало своєю мережею 67 районів УССР. Збройний рух в Україні був настільки потужним (у 1928–1932 рр. охоплював 265 районів), а його спрямування таким очевидним, що Й. Сталін змушував підкреслити у свій телеграмі від 28 грудня 1932 р. — мета «петлюрівських» повстань відділення України від СССР.

Лише шляхом організації абсолютно штучного голоду-геноциду окупаційної російсько-більшовицькій владі вдалося зламати збройний опір українського селянства на Великій Україні. Активних учасників повстань убивали або виселяли, їхніх родичів та односельчан знищували голодом, а тих хто вижив заставили назавжди забути правду і називати повстанців «бандитами», передаючи брехню наступним поколінням. Однак протягом 1921–1932 рр. на території УССР загинуло, лише за приблизними підрахунками, 100 тисяч безпосередніх учасників повстань. Уже сама кількість полеглих не дозволяє вести мову про «бандитизм» або маргіальність збройної боротьби. Ці люди своєю боротьбою і жертвовністю створили великий ідеал борця за народне визволення. Ідеал який згодом підхопила західноукраїнська молодь...

Сто тисяч убитих борців, десятки тисяч замучених інтелігентів, священників, управлінців, мільйони замордованих голодом і депортованих селян, їхня кров, сльози і муки є священною ціною нашої сьогоднішньої свободи. Ціною, якою ми не маємо права легковажити і якої не можемо забути.

*Іван Патриляк
канд. іст. наук,
доцент кафедри новітньої історії України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ВІД АВТОРА

Від далеко на заході пливучих річок Попраду і Вепра до берегів Каспію, від Закарпаття аж поза Дон, від Біловезької пущі — до Кавказу, від боліт Полісся до хвиль Чорного моря простяглася українська земля. Має вона незліченні скарби: родючі лани, всілякі корисні копалини, судноплавні ріки й моря, великі торгівельні шляхи. Та найбільшим багатством нашої землі одвіку були українці. Це завдяки невтомній творчій праці їхнього розуму і мозолястих рук віковічні пралиси та неозорі степи перетворилися на «рай земний, молоком і медом текучий», як свідчили заздрісні чужинці. І ця заздрість сусідів з «ближнього зарубіжжя» та інших зайд нерідко виливалася в злочинну агресію з метою збройно відібрати в українців Богом дану землю, а їх самих перетворити в безправних, безликих і німих рабів. Тоді українці бралися за зброю. Спалахувала народна війна.

У боротьбі з численними іноземними загарбниками доля не завжди всміхалася нашому народові, але навіть і під чужою владою він завжди свято беріг свою національну самобутність і культуру. Адже, як влучно зауважив відомий грузинський письменник Отар Чіладзе: «Протиборство долі та збереження самобутності назавжди залишиться найголовнішою і найблагодійнішою потребою для кожного народу, доки буде існувати людство, оскільки своєю самобутністю і неповторністю той чи інший народ не тільки не протиставляє себе решті людства, а й по можливості збагачує його, додає у загальну «сімейну» картину саме ту барву, виробляти яку природа навчила лише його і без якої загальна картина втратить повноцінність. Усвідомлення цього не тільки спонукає до життя будь-який народ, але й надає його існуванню благородного змісту».

Тому національно-визвольна збройна боротьба українського народу проти чужинецької влади, чи то під проводом Б.Хмельницького у 1648–1657 роках, чи то під керівництвом М. Залізняка та І.Гонти у 1768–1769 роках, як і Визвольні Змагання 1917–1921 років та селянська війна після їх завершення, оборона Карпатської України 1939 року, чини збройного підпілля Організації Українських Націоналістів і бойові дії Української Повстанської Армії були за своїм змістом не тільки справедливими і законними, а й благородними.

Це благородство душі українського народу, яке, незважаючи на всі свої потуги, так і не змогли викоринити жорстокі та підступні чужинецькі заброди, піднесло українців на небувалу висоту серед народів світу, недоступну для вбивць нашої національної пам'яті і крадіїв української історичної спадщини. А вони й досі, на жаль, не перевелися. Про це свідчить аналіз підручників історії для середніх та вищих навчальних закладів Російської Федерації. У цих псевдонаукових рептілках вкотре заперчується існування самостійного українського

народу з оригінальною мовою та високорозвинутою культурою. Середньовічну давньоукраїнську державу з центром у Києві, відому в наукових колах під назвою «Київська Русь», московські шовіністи продовжують трактувати як етап історичного розвитку російської державності, хоча московити ніколи не були етнічними «руськими», чи «руссю», і їхня роль у Київській Русі була не державотворчою, а руйнівною (згадаймо дикунське пограбування Києва військами володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського у 1169 році).

На неприродність об'єднання давньої історії української Київської держави з історією Володимиро-московського князівства XIII–XIV вв., так наче воно було її продовженням, вказував видатний український історик М. Грушевський. Він наголошував, що Київська держава, право і культура були витвором лише одного народу — українсько-руського. Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII ст., потім литовсько-польський XIV–XVI ст. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виростила на своїм корені, і ставлення до неї Київської держави можна б швидше прирівняти, наприклад, до відносин Римської держави та її гальських (французьких) провінцій, а не спадкоємництва двох періодів у політичному і культурному житті Франції. Київська влада перенесла у московські землі форми суспільно-політичного устрою, право і культуру, вироблені історичним життям Києва, але на цій підставі не можна включати Київську державу в російську історію, як не включають французи у свою історію Римську імперію та не посягають на суверенітет Італії під приводом того, що вона у давнину становила з сучасною Францією одну державу.

Інший знаменитий український історик Д. Дорошенко свого часу підкреслював, що статті М. Грушевського не залишилися без впливу в російській історіографії: академік Шахматов і його школа звернули особливу увагу на історію початків російської народності; у 1918 р. з'явилася монографія одного з ліпших представників російської історичної науки професора Преснякова під назвою: «Образование великорусскаго государства», а в 1929 році вийшла праця другого видатного історика, російського професора Любавського «Образование основной государственной территории великорусской народности», в яких ясно і виразно було сказано, що російська народність постала через змішування різних слов'янських племен Східної Європи з фінськими племенами і що ця народність сформувалася в басейні верхньої Волги й Оки. Здавалося, що російська та збаламучена нею європейська та американська історична науки нарешті відійдуть від шовіністичної карамзінської схеми історії Східної Європи, побудованої на пропагандистських штампах та історичних анекдотах.

Однак цього не сталося. Як стверджує білоруський дослідник В. Деружинський, наслідуючи стару російську історіографію та офіційну радянську, сучасна російська історична наука ніяк не може сприйняти концепцію незалежного розвитку українського народу, його самостійного державного існування в минулому. Бо тоді треба викинути на смітник історії заявлені «історичні права» Росії на Україну, відмовитися від концепції «єдності історичних доль» російського, білоруського та українського народів, які в минулому подавалися і нині також російськими ідеологами подаються у вигляді якоїсь чудернацької «трійці загальноросійського характеру».

Довелося б також відмовитися від тези про начебто «справедливі війни», які вела Росія з метою «збирання російських земель в єдиній російській державі». Ці війни автоматично ставали загарбницькими.

Визнання самостійності в історичному розвитку України сприяло б зростанню національної самосвідомості та прагненню українців відокремитися від московитів. Через це російська дореволюційна і радянська історіографія не визнавала Київську Русь державою українського народу. Відповідно терміни «Росія», «російський» радянські історики вслід за Карамзіним, Соловйовим, Ключевським і Нечволдовим застосовували не тільки до Московії, але й до Київської Русі. Тобто крали спадщину Київської Русі в українців та привласнювали її собі.

У підсумку була створена вкрай примітивна концепція історії України. Вона проголошувала, що в минулому український народ ніколи не мав ні своєї держави, ні своєї самостійної історії, а значить — не повинен їх мати й сьогодні. Згідно з цією концепцією розроблені всі, без винятку, освітні стандарти, навчальні програми, підручники та посібники історії для освітньої та наукової галузей Російської Федерації, масово тиражується псевдонаукова література, створюються фільми. Мільйони школярів та студентів Росії одурманюються шовіністичною антиукраїнською пропагандою на уроках та лекціях історії. Все це — не що інше, як порушення Російською Федерацією міжнародних договорів з Україною, неприкрите посягання на суверенітет і територіальну цілісність Української держави. І це повинно було стати об'єктом невсипущої уваги вищого керівництва України за час, що минув після 1991 року й понині.

Адже для кремлівської верхівки, як сталінської, так і путінської не йдеться про пошук історичної правди. Помисли московських мафіозі всіх часів скеровані лише на одне: інформаційне прикриття їх бандитських і злочинських дій щодо сусідів, насамперед українців. При цьому вони опираються на свою «п'яту колону» з середовища колишньої колоніальної адміністрації т.зв. Української советської соціалістичної республіки і місцевих колаборантів збанкрутілого комуністичного режиму. Це

їхніми зусиллями під час підготовки і ухвалення чинної Конституції України об'єктивне наукове посилення на «тисячолітню традицію українського державотворення», що міститься в Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, було замінено на меншовартісне «багатовікову історію українського державотворення». Тим самим українці законодавчо позбавляються історичної спадщини української Київської Русі на користь Московщини — Росії. Це — кривда і для наших предків, і для нас, в Україні сущих. І ми повинні цей історичний та юридичний нонсенс виправити. Бо це не тільки приниження нашої національної гідності. Історичний досвід українців свідчить, що за злочинним привласненням нашої історії наступало злочинне загарбання росіянами української етнічної території і насильницьке нав'язування нам російської влади («освобожденіє хахлов от бремени собственной власти»). Все це супроводжувалося масовими вбивствами московитами мирного населення України, організованими окупантами голодоморами українців. При цьому, за словами критика російського суспільства Салтикова–Щедрина, «...хіщнікі російськіє грабілі і істязали, при етом заставляя жертву целовать істязающую руку». Цього ми ніколи не забудемо. Український народ злочинів російських окупантів на українській землі не забуде і не простить!

Збереженню історичної пам'яті про відродження українства після Лютневої революції в Російській імперії 1917 р. та його боротьбу за створення Української Самостійної Соборної Держави служить музейна експозиція Київського «Меморіалу» ім. В. Стуса «Народна війна». Цей період історії України є найбільш замовчуваним і фальсифікованим радянськими, а сьогодні і російськими науковцями та деякими істориками–громадянами України проросійської орієнтації (а за ними — і світовою історичною наукою, яка багато років перебуває під сильним російським ідеологічним та фінансовим впливом). Так продовжується ганебна «радянська традиція» у висвітленні історії України, що сформувалася в часи, коли всяка вільна думка на українській землі була заборонена, а історична наука була перетворена у служницю московського офіціозу, зняряддя ідеологічного зомбування нашого народу.

Ще й сьогодні деякі «імениті історики України», на догоду офіційному Кремлю, оминаючи революційні події доби Української Народної Республіки, пропонують вивчати історію державності України ХХ ст. з нелегітимного та організованого більшовиками за вказівкою з Москви «Всеукраїнського з'їзду Рад у Харкові» та проголошення ним радянської (читай — російської) влади в Україні. Ця брехня, яка десятиліттями втовкмачувалася в голови студентів історичних факультетів радянських вузів, що нині вже самі стали сивочолими, але, на жаль, не завжди правдивими професорами, ще й досі остаточно не подолана, а завдяки проросійським засобам масової інформації і далі поширюється

серед громадян незалежної України. Власне з метою подолання проросійських комуністичних ідеологічних міфів, закладених в історію України «радянського періоду» буття нашого народу, і був задуманий проект експозиції «Народна війна».

Для здійснення цього об'ємного проекту ще з 2001 р. розпочато пошук та систематизацію архівних документів. За сприяння Голови Державного комітету архівів України Олександра Удуда і Голови Служби Безпеки України Валентина Наливайченка впродовж 2008–2009 рр. члени товариства «Меморіал» опрацьовували матеріали Центральних державних та галузевих архівів Служби Безпеки України 18-ти областей. Знайдено і оцифровано близько 70 тис. сторінок архівних документів періоду 1917–1945 років, досі не відомих науковцям. На їхній основі створена музейна експозиція, яка складається з 29-ти стендів розміром 2,1 на 0,8 м, на яких у документах і світлинах відображені розділи:

1. Відродження українства — 2 стенди.
2. Доба Центральної Ради — 2 стенди.
3. Доба Гетьманату — 1 стенд.
4. Доба Директорії — 2 стенди.
5. Доба ЗУНР — 1 стенд.
6. Перша окупація — 2 стенди.
7. Друга окупація — 2 стенди.
8. Третя окупація — 2 стенди.
9. Злочини ЧК — 1 стенд.
10. Більшовицькі грабежі — 1 стенд.
11. Нищення Духовності — 1 стенд.
12. Злочини проти людяності — 1 стенд.
13. Зимові походи армії УНР — 1 стенд.
14. Київщина — 1 стенд.
15. Чернігівщина — 1 стенд.
16. Полтавщина — 1 стенд.
17. Харківщина — 1 стенд.
18. Катеринославщина — 1 стенд.
19. Поділля — 1 стенд.
20. Волинь — 1 стенд.
21. Одещина — 1 стенд.
22. Донщина — 1 стенд.
23. Висновки — 1 стенд.

У перших 8-ми розділах експозиції в хронологічному порядку виписано дати історичних подій періоду, відомого в історіографії як «Українська революція». Варто зазначити, що Українська революція не була таким собі «проявом класової боротьби» всередині українського народу, як це стверджували історики-марксистки. Особливістю України у складі Російської імперії, як це переконливо довели дослідники, було те, що на її території панувала міжнаціональна система поділу суспільної праці, в якій українці були насильно зведені до становища трудового класу. Національні меншини належали переважно до нетрудових класів і займали панівні позиції в колоніальній адміністрації краю, науці і культурі, промисловості і торгівлі. Тобто українці створювали суспільний

продукт, а національні меншини його розподіляли, точніше — привласнювали.

Дев'яносто два відсотки українців були селянами, нащадками кріпаків, звільнених від особистої залежності, але без землі та обтяжених важкими викупними платежами. Всі вони важко працювали фізично. Невелике число українців були найманими робітниками в промисловості. Лише п'ять відсотків українців, поборовши всілякі адміністративні та бюрократичні перепони окупаційної російської влади, працювали розумово (духовно) як вільні фахівці — лікарі, адвокати, професори, письменники і журналісти, службовці та урядовці нижчих рівнів. Тобто українська нація складалася з селян, робітників і трудової інтелігенції. Буржуазії серед українців майже не було. Зрештою, як і «промислового пролетаріату», інтернаціонального за своїм складом та українофобського за політичними переконаннями.

Отже, революція в Україні була не конфліктом українського пролетаріату з українською буржуазією, не громадянською війною, а національно-визвольною боротьбою трудового українського народу проти іноземних експлуататорів та їх прислужників за свої національні та соціальні права. Однак спільними зусиллями Росії і російськомовної меншини України відроджена Українська держава була знищена. Та опір українців тривав і після того, як завершила воєнні дії Армія Української Народної Республіки.

Друга частина музейної експозиції «Народна війна» на основі широкого комплексу документальних матеріалів та фотокарток відображає діяльність селянських партизанських загонів і повстанських підпільних організацій, ідеологію повстанського руху, його чисельність та соціальний склад. Дослідження та популяризація повстанського руху, на наш погляд, є надзвичайно важливим, адже в умовах військової окупації, за відсутності організованої власною державою збройної сили, саме повстанці намагалися повернути Україні самостійність, захистити українське населення від терору та унеможливити грабiжницьке вивезення з української території продовольства і корисних копалин.

Статистичні дані по 9-ти губерніях і в цілому по Україні про кількість підпільних організацій, повстанських загонів, збройних селянських повстань, стихійних виступів селян взяті винятково із чекістських та партійних документів. 269 селянських збройних повстань відбулись в Україні протягом двох періодів: 1918–1924 рр. та 1928–1932 рр. Наростаюча хвиля другого періоду повстань і стихійних виступів селян викликала в московського керівництва страх перед можливим новим загальноукраїнським повстанням та виходом України зі складу утвореного насильством і політичним шахрайством СРСР. Щоб зупинити народну війну, і був застосований терор голодом. Про це свідчать доповідні записки головного чекіста УРСР В. Балицького

і телеграми Й. Сталіна до окупаційної влади України про необхідність посилення репресій проти етнічних українців. Згадані документи є неспростовним доказом того, що Голодомор 1933 року був зумисне спланованим і керованим офіційною Москвою Геноцидом українського народу.

Статистичні дані, подані в експозиції, опираються винятково на радянські джерела, в яких вони, цілком ймовірно, з політичних причин зани-

жені, а тому потребують подальшого уточнення. Автор та робоча група сподіваються, що науковці і дослідники всіх областей України доповнять наші дослідження новими відкриттями в історії національно-визвольної боротьби українського народу періоду 1917–1945 років.

Голова Товариства «Меморіал»

Роман Круцик

Р. Круцик. Пошук матеріалів у Державному архіві Вінницької обл.
2009 р.

ПРОБУДЖЕННЯ УКРАЇНСТВА

(СТЕНДИ 2–3)

Перша Світова війна, в яку насильно втягло Україну бездарне та авантюрне керівництво Росії, завдала нових страждань українському народу. Україна зазнала величезних людських втрат. Понад 3,5 мільйона українців Наддніпрянщини було відірвано від їхніх сімей і мобілізовано до російської армії. Вони були змушені вмирати на полях битв не за свої інтереси, а за інтереси московських гнобителів. Катастрофічних збитків завдала війна економіці краю. Обсяг промислового виробництва скоротився на 30–50%. До січня 1917 року було закрито 36 доменних печей. На 1 млн. 880 тис. десятин скоротилися посівні площі. Почалися перебої з продовольством. Незважаючи на це, з України колоніальна адміністрація краю з подвоєною енергією брутально викачувала продовольство, сировину і промислові вироби на потреби російського воєнного відомства. Водночас російський уряд організував жакливі погроми української культури. Під приводом воєнної необхідності було заборонено діяльність «Просвіти», ліквідовано українську пресу і заборонено видання друкованої продукції будь-якого змісту українською мовою.

В окупованій росіянами Галичині відбувалося нещадне знищення всіх здобутків української культури. Спалювано українські книжки, руйновано друкарні. Переслідувалася українська мова та робилися спроби впровадження в школах Західної України мови російської. З благословення фанатиків московського православ'я владик Антонія і Євлогія з особливою люттю окупаційна російська влада нападла на Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ). Свідок цих подій православний ієромонах Миколай (Бок О. І.) пізніше визнав: «Замість збереження *status quo* в релігійному питанні, влада наша стала в зайнятих частинах Австрії заводити нові порядки, захоплювала і вивозила в полон австрійських (греко-католицьких — авт.) священників і передавала деякі католицькі храми православному духовенству».

Зрозуміло, що всі ці утиски збільшували ненависть українського народу до Росії. «Кров'ю обкипало серце в українців, коли доходили сюди жакливі звістки про те, що діється в Галичині, і тим більше почувалась несила щось подіяти, чимось допомогти під цей проклятий час, коли над усім запанувала гармата», — казав тоді наддніпрянець Сергій Єфремов.

Револуція 1917 року, що її започаткувало в день Шевченкових роковин збройне повстання українських полків у тодішній російській столиці Петрограді, призвела до краху Російської імперії і відкрила поневолеми народам шлях до самовизначення і незалежності, а для України — до відновлення історичної державності на етнічних землях українського народу.

Розділ «Відродження українства» (плакати № 2–3) розпочинається картою розселення українців на початку ХХ ст. в Російській імперії. З неї видно, що етнічні межі українського народу не збігаються з сучасним державним кордоном України. Це є наслідком загарницької політики Росії, правителі якої, зокрема комуністичні, свавільно розпоряджалися українськими землями, приєднуючи їх до російських регіонів або роздаючи своїм сателітам. Тому нині територія України займає лише 603,7 тис. км². За межами нашої держави залишилося 341 тис. км² української етнічної території, заселених десятками мільйонів українців. З них 291,19 тис. км² незаконно привласнила Росія. Післявоєнній Польщі уряд СРСР «подарував» 19,5 тис. км² нашої землі. Решту 30,31 тис. км² — дрібнішим союзникам.

Та всупереч очевидним фактам облудна кремлівська пропаганда не припиняє поширювати

Військова маніфестація в Петрограді
1917 р.

Маніфестація вояків Петроградського гарнізону
в підтримку Центральної Ради
Червень, 1917 р.

брехню, начебто завдяки зусиллям керівництва Радянського Союзу відбулося «возз'єднання українських земель». Для спростування цієї вигадки українські етнічні землі, які більшовицький уряд з Москви відібрав в Україні, на карті окреслено червоною лінією.

Крах терористичного царського режиму створив умови для виходу з підпілля та відновлення публічної діяльності українських громадських організацій і політичних партій. Завдяки їм у більших російських містах, де проживали численні громади українців, та в самій Україні відбулись масові мітинги і збори, учасники яких заявляли про підтримку революції, вимагали відновлення національно-політичних і культурних прав українського народу.

Українська маніфестація на Софійському майдані Київ, 1917 р.

Багатолюдні демонстрації в Петрограді і Києві 12–19 березня (відповідно 25 і 100 тис. осіб) відіграли колосальну роль у самоусвідомленні українцями власних сил.

4 (17) березня 1917 р. на спільних зборах українських організацій у Києві створено представницький орган нової демократичної української влади, що відроджувалася, — Українську Центральну Раду (УЦР). Головою УЦР обрано відомого історика професора Михайла Грушевського, обов'язки якого на час відсутності виконував В. Науменко, а товаришами (заступниками) Голови — Дмитра Антоновича і Дмитра Дорошенка.

До складу УЦР увійшли представники українських політичних партій і груп, робітничих, військових, студентських та кооперативних організацій, духовенства, наукових та різних товариств і громад. Того ж дня Центральна Рада вислала телеграму до голови російського Тимчасового уряду, в якій висловила надію на швидке задоволення законних прав українського на-

роду. З тактичних міркувань та з огляду на присутність на українській території значних військових контингентів Росії, УЦР утрималася від негайного проголошення незалежності України та обмежилася вимогою автономії.

22 березня Українська Центральна Рада видала відозву «До українського народу», в якій закликала організувати українські сили, підтримувати новий лад, відкривати «Просвіти», українські школи, робити збірки національного фонду, готуватися до Всеросійських установчих зборів, на яких мала вирішитися подальша доля України.

В Україні відновила діяльність закрита російською владою у 1914 р. «Просвіта», організовано Центральний Український Кооперативний Комітет. Відбулись збори українських старшин і вояків у Києві, які обрали Тимчасову Військову Раду на чолі з полковником Глинським. Новоутворена Рада вислала телеграму Тимчасовому уряду з пропозицією видати правничий акт відносно України, аналогічний тому, який отримала Фінляндія (після цього проголосила свою незалежність), про повернення українцям прав, узурпованих московськими царями.

Академік С. Рудницький писав: *«Ми, українці, земля, де живемо, зветься Україна, чи вона під Російською державою, чи під Австрійською, чи під Угорщиною. Бо хоч і ділять її кордони, хоч розірвана вона на шматки, але ж один народ, що її заселяє, з одною мовою, вдачею та звичаями. Та не тільки народ лічить українську територію в одну цілісність. Україна також з нинішніх оглядів мусить бути вважана за виразно зазначену одноцілну територію серед інших територій Європи. Навіть серед залежних держав мало таких, щоб могли зрівнятись з українською такою географічною особливістю».*

(Рудницький С. Коротка географія України. — К., 1910. — С. 6.)

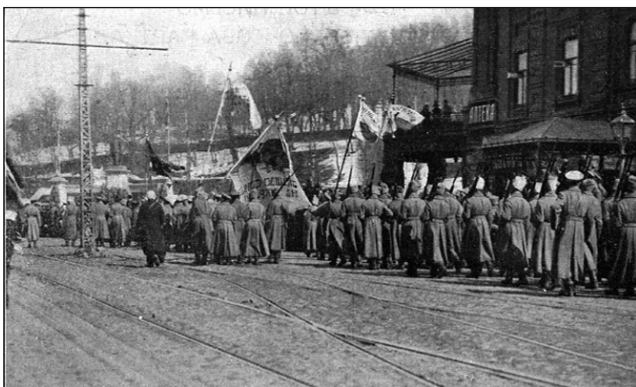
Петлюра С.В. — член Української Центральної Ради, Генеральний секретар з військових справ 1917–1918 рр.

Українська громада Петрограда помістила у часописі «День» заяву з вимогою територіальної автономії для України, запровадження української мови в школах, звільнення із заслання галичан, зокрема митрополита УГКЦ А. Шептицького.

У Києві відбулось військове віче, на якому обрано Тимчасове Військове Бюро із 7-ми членів. Постановлено організувати український «охочекомонний» полк.

(«Вісті з УЦР» 18 березня 1917 р.)

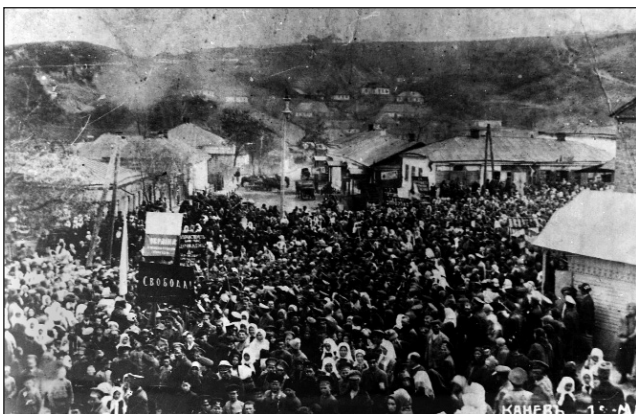
Всеукраїнський національний конгрес, скликаний Центральною Радою в квітні 1917 р., заявив про право нашого народу творити власну державу на всіх етнічних землях українців. Після цього Українська Національна Рада Петрограда, що була своєрідним представництвом Центральної Ради в

Українська військова маніфестація в Києві
Поштівка. 1917 р.

Українська військова маніфестація у Харкові
1917 р.

Маніфестація на підтримку УЦР в Каневі
1917 р.

столиці Російської республіки, подала до Тимчасового Уряду проект об'єднання українських земель в соборну автономію: Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Катеринославська, Таврійська губернії, прилеглі частини губерній Воронезької, Курської і Бессарабської.

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України — ЦДАВОВУ: — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 25.)

Саме в таких межах і захищали українські дипломати територію Української Народної Республіки (УНР) на мирних переговорах з Центральними державами у Бресті наприкінці 1917 — в лютому 1918 років та на українсько-російських переговорах у Києві весни — літа 1918 року.

Українське населення, що не з своєї волі опинилося поза межами Української Народної Республіки, прагнуло возз'єднання з нею. Воно наголошувало на спільній історичній долі, єдності походження українців усіх наших земель, культурних та господарських традицій і мови.

Від українських громад різних земель надходять листи підтримки Центральній Раді та прохання про включення їх до складу України.

Схід України

З Резолюції в справі прилучення Таганрозької округи на Донщині до Української Народної Республіки, ухвалені на загальних зборах тов. Українська громада в Дмитрівці Область Війська Донського(ОВД) дня 19 листопада 1917 року

З огляду на то, що

1). Наша місцевість місто Дмитрівськ Таганрозької округи О. В. Д. знаходиться на території, в котрій корінне населення є української національності;

2). Що та територія раніше належала до Катеринославщини, а тільки недавно прилучена до Області донського війська царською самоволею, щоби легше було панувати царському урядові над робучим народом.

Ми, українці міста Дмитрівська на Донщині, зібрані на загальних зборах тов. «Українська громада» дня 19 листопада в салі больничної каси, просимо Центральну Раду в Києві порозумітися або безпосередньо з казацькою Республікою на Доні, або за посередництвом Ради Народів у Києві, щоби при установленні границь автономних республік, що увійдуть в склад Федеративної Росії, наша Таганрозька округа О. В. Д. назад була прилучена до Катеринославщини а разом з нею увійшла в склад Української Народної Республіки; бо тільки тоді не буде насильства над нашими національними чувствами (поділу України в межах Федеративної Росії); а се утворює шлях до мирного співжиття народів і улекшить боротьбу покривджених суспільних класів за соціалізм.

ЦДАВОВУ: — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 5.

Російська влада намагалася насильницькими методами не допустити реалізації вільного волевиявлення населення Кубані, Курщини і Донщини щодо приєднання цих земель до України.

З телеграми мешканців Обояні Курської губернії до Голови Делегації Української Держави С. Шелухина про примус російських властей відмовлятися від приєднання до України. 1918 р.

«Беженцы Обояни Курской губернии живущие Белгороде имеют точные сведения что Советская власть Обояни принудительно с угрозами составляет приговоры о нежелании присоединяться к Украине. Считаю необходимым Вас известить и просить считать эти приговоры насильственными. — Біженці гор. Обояні».

НБУ//ІР: — Ф. XI. — Спр. 2502. — Арк. 1.

Із звернення мешканців Обояні та Обоянського повіту до гетьмана П. Скоропадського з проханням узяти їх під юрисдикцію України
19 травня 1918 року

ПРОХАННЯ

Державний Батько наш!

Згідно з мапами України наш Обоянський повіт, як заселений дійсними українцями і лежачий на південь від річки Сейму, що кладе на Курщині етнографічний кордон меж нами і москалями, належить бути приєднаним до Материнської Держави, під владную і щирю Руку Вашу.

Два рази вже займало наше місто військо 1–го і 41–го германських корпусів с допомогою Обоянського старшинства і громадян, але ж 29–го квітня, після 20 годин боротьби з нами, місто Обоянь знову захоплено большевицькими бандами. Побито і порізано у місті багато українців, щодень дістаємо нові вістки о казнях наших братів... Ми усі чекаємо у Білгороді, коли буде можливо вернутись до рідного краю. Скоро не маємо і на хліб щодень; усе наше майно страчено у боротьбі. Прибігаємо тепер до Вас і до броні Вашої. Не отдавайте, Батько, нас і родини наші на поглиз і на погибель.

Нашою кровію заплачено нами за право жити під Рукою Вашою, то і буде мета наша перед Ясними Очима Вашими.

Громадський договір наш має пан Міністр Справ Закордонних; тепер домагаємо Державного Слова Вашого, як буде нам Бог допомагати.

ЦДАВОВУ: — Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 23

Звернення представників Корочанського повіту до голови Делегації Української Держави С. Шелухина про приєднання до України
23 червня 1918 року.

Город Короча и уезд включены в территорию Украинской Державы, но по настоящее время находятся в руках Российской Советской власти, творящей в городах и уездах массовые убийства и грабежи и расхищающей народное достояние.

Ввиду того, что край наш не оккупирован — с одной стороны и начаты мирные переговоры с Великобританией — с другой стороны, население крайне встревожено возможностью изменения границ Украинской Державы, и богатства города и уезда, заключающиеся в миллионах пудов хлеба, фруктов, масляных продуктов, сырья и в культурных хозяйствах, маслобойных и сахарных заводов,

подвергшихся разгрому, в Советских руках будут приведены к окончательному уничтожению.

А потому делегация имеет честь просить заступничества Вашего превосходительства:

1) О закреплении города Корочи и уезда за Украинской Державой и

2) о возможно скорейшей оккупации их правительством Украины.

ЦДАВОВУ: — Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 7—7 зв.

Звернення мешканців слободи Бутурлинівка Воронежської губернії до Голови Української Делегації з проханням приєднати їх до України. 24 червня 1918 року.

Пану Голові Української мирної делегації.

Я перейшов через большевицький фронт з метою просити прилучити сл. Бутурлинівку Воронежск. губ. Бобровського повіту до України. Громадяне названої слободи родом українці, зв'язані історією і інтересами з Україною, не раз звертались до мене як українському старшині, висказуя своє бажання приєднатися до України, та й прохали мене, щоб я звернувся у Києві до кого слід з їх бажанням.

Про це присуди громади вони мені не могли дати, позаяк в Бутурлинівці верховоде совіт і панує червона гвардія.

ЦДАВОВУ: — Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 4.

Національний склад населення Старобільського повіту за переписом 1920 року

Волости	Общее					
	количество	Украинцы	Русские	Немцы	Евреи	Прочие
Н.Астраханская	10865	10844	7	—	14	—
Евсугская	10236	9273	939	1	—	—
Павловская	9358	9357	1	—	—	—
Пантюхинская	5145	5089	—	—	—	56
Беловодская	18860	16108	148	—	—	2604
Шульгинская	15966	15332	8	—	—	616
Старобельская	21308	18103	1577	—	—	1628
Белолуцкая	10664	10663	31	—	—	—
Танюшевская	8915	8426	247	—	—	242
Штормовская	2402	—	2391	—	—	11
Н.Айдарская	950	—	938	—	—	12
Н.Бобровская	10644	8341	934	—	—	1360
Жостовская	13391	10270	1584	—	—	1538
Просьянская	3795	3731	10	—	—	54
Марковская	11615	9974	1155	5	—	480
Курячевская	5696	5539	14	—	—	143
Кризская	6737	6401	62	—	—	274
Н.Белянская	7822	7579	62	2	—	179

ЦДАВОВУ: — Ф. 5. — Оп. 2. — Спр. 331. — Арк. 9.

Південний Схід

З початку ХХ століття на Північному Кавказі за зразком Русько–Української «Просвіти» в Катеринодарі починають виникати українські громадські організації. Усвідомлюючи свій кровний зв'язок з матір'ю–Україною, значна частина тутешнього населення прагне в 1917 році возз'єднання Кубані з нею на федеративних засадах. Наприклад, зібрання жителів села Успенки 2 травня 1917 року одногосно ухвалило відкрити в себе філію Армавірської «Просвіти», вітати і підтримувати усіма засобами Українську Центральну Раду як виразника волі та бажань українського народу.

ЦДАВОВУ: — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 2.

З резолюції загальних зборів представників 29 організацій Новоросійська (4 січня 1918 р.)

«Ми, представники політичних, національних, громадських, професійних організацій м. Новоросійська, зібравшись по заклику Чорноморської Української Ради... після всебічного обговорення прийшли до такого висновку: Беручи до уваги, що українська демократія зробила до того почин проголошенням Української Народної Республіки й оголошенням III Універсалу, під яким ми цілковито підписуємося..., що Чорноморська губернія економічно, етнографічно, культурно і навіть географічно неминуче тягне до України, постановили: а) просити Українську Центральну Раду про приєднання і включення нашого Краю в Українську Народню Республіку; б) запропонувати на обговорення для підтримки цю резолюцію в найкоротшому часі Губернському з'їздові представників Чорноморської губ.; в) довести про ці рішення до відома Кубанський Військовий Уряд, який безсумнівно поділяє велику думку об'єднання в одну Цілу й міцну державу, підняв би подібне питання і відносно спорідненого і близького нам Кубанського Краю; г) просити Генеральний Секретаріат УНР взяти на увагу цю резолюцію, не відмовити нам в допомозі та підтримці... д) доручити Чорноморській Раді надіслати копії резолюції Українській Центральній Раді, Генеральному Секретаріатові, Кубанському Військовому Урядові, Кубанській Законодавчій Раді... і всім, кому буде потрібно».

Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані // Український інститут громадознавства в Празі. — Прага, 1925. — Т.І — С.132.

З газетної публікації «ЧОРНОМОРЩИНА Й УКРАЇНА»

18 жовтня 1918 року

У Києві саме перебуває делегація від Чорноморської української ради, яка робить старання, щоби Чорноморщину прилучити до України. Чор-

номорщина, давня російська чорноморська губернія, простягається на побережжю Чорного моря між рікою Кубаню та кавказькими горами. Населення Чорноморщини в значній частині українське, а процент його виносить 68–79. Се є переважно середнє і дрібне селянство та робітництво. Чорноморські українці мають свої школи, учителів і 15 кооперативних союзів. Політично вони є зорганізовані в Чорноморській Українській Раді, якої місцем осідки є Новоросійськ. У.Ч.Р. видає свій орган «Чорноморський українець»...

Делегація Української Чорноморської Ради просить українське правительство і німецькі політичні і військові влади, щоби вони вислали свою флоту до Новоросійська, Геленджика і Туапсе і висадила хоч би незначний десант на Чорноморщині. В сей спосіб припинити дальшу організацію російської добровольчої армії, освободити від гнету і вбийств українське населення і поможеся до злуки Чорноморщини з Україною.

Ми не сумніваємося, що українське правительство згодиться на ці пропозиції Української Чорноморської Ради як в інтересах українського населення Чорноморщини, так і для забезпечення полуднево–східних границь української держави.

Надіємось, що передовсім домагання Чорноморщини попре всіма силами Український Національний Союз...»

Українське слово (Львів). — 1918. — 18 жовтня.

Із Звернення представника Терського козацького війська Н. Губорева до посла УНР в Будапешті про бажання зблизитися з Україною.

16 листопада 1920 року.

Милостивый государь! Господин Посланник! Приветствую Вас как Представителя братской Украины и обращаюсь к Вам с настоящим письмом как доказательством нашего искреннего чувства...

Терское и Кубанское Войска тесно связаны с Украиной кровным родством. Многия станицы Терского Войска еще только с 1864 г. переселены из Черниговщины и Полтавщины.

Теперь наше искреннее желание сблизиться с родной Украиной и поддерживать друг друга. В настоящее время, благодаря ошибкам командования Добровольческой Армии, мы поставлены в очень тяжелое положение и должны вести борьбу с большевиками у родных станиц.

Мы радостно приветствуем освобождение правобережной Украины от большевиков и уверены, что скоро вся Украина будет совершенно очищена. Мы также надеемся с Божьей помощью своими силами сбросить большевиков и очистить наши области.

По постановлению Войскового Круга посылается полковник Николай Петрович Долинский,

член Большого Войскового Круга, к тому же уроженец Черниговщины и потомок выселенных на Терек казаков. Ему поручено приветствовать братскую Украину в лице ея Представителей и всячески помогать Командованию Отамана пана Петлюры в борьбе за независимость и вольность Украинской Народной Республики...

ЦДАВОВУ: — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк. 74–74 зв.

З Листа Голови Української Дипломатичної Місії на Кавказі І. Красковського до міністра закордонних справ УНР щодо можливостей об'єднання Кубані з Україною

15 січня 1921 року

До Пана Міністра Закордонних Справ У.Н.Р.

Згідно Вашого доручення маю честь представити при цьому на Вашу увагу мої міркування на лист Заступника голови Кубанської Республіки п. Івана Макаренко до Пана Головного Отамана У.Н.Р.

Витаючи думку п. Макаренка про спільне єдине державне життя України і Кубані, разом з тим рахую потрібним підкреслити, що ідея державної відокремленості Кубані ставиться і підтримується головним чином козакоманськими елементами Кубані, народня–ж маса, в переважній більшості українська, природно, бажає повного об'єднання Кубані з Україною, також як невелика кількість великоросів — лінейців тягне рішуче до Росії. Горці Кубані — Черкеси, як це офіційно заявив їх представник, Заступник Голови Кубанської Краєвої Ради, Султан Нахін Гірей, ідеї окремої Кубані тепер не підтримують і стоять за єдину Україну з включенням до неї Кубані...

Кубань дійсно служить мостом між Великою Україною та Кавказом, форпостом української національної ідеї на Сході, і це її роля дуже відповідна і цінна, але тим самим Кубань ні в якому разі не може грати на Кавказі власної центральної і відповідальної ролі, тому що кавказькі народи шляхом важких переживань останніх років переконались в тому, що в великій боротьбі з північним централізмом Росії їх не може захистити і зорганізувати сама Кубань, а тільки ціла Велика Україна в тісному зв'язку безпосередньо з самими кавказькими народами...

ЦДАВОВУ: — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк. 19 — 20.

Південь

Перепис населення Російської імперії 1897 року засвідчив, що українці цілковито переважали чисельно інші етноси в південних районах України. Це дало підставу Центральній Раді заявити влітку 1917 року про необхідність включення Катеринославської, Херсонської і Таврійської губернії до складу Української держави.

	Бесараб. губернія	Херсонська губернія	Таврійська губернія	Катерино- славська губернія
Українці	19,6	53,5	42,2	68,9
Росіяни	8,2	21,1	27,9	17,3
Білоруси	—	0,8	0,7	0,7
Поляки	0,3	ІД	0,7	0,6
Болгари	5,3	0,9	2,8	—
Молдавани	47,6	5,4	0,2	0,4
Німці	3,1	4,5	5,4	3,8
Греки	—	0,3	1,3	2,3
Вірмени	—	0,1	0,6	
Євреї	11,8	11,8	3,8	4,7
Караїми	—	0,1	0,6	—
Гагаузи і турки	2,9	—	0,2	0,3
Татари кримські	—	0,1	13,0	0,8
Інші народності	1,2	0,3	0,6	0,2

Багато українців проживало у 1917 році на Кримському півострові. За даними Всеросійського перепису населення 1897 р. в Криму мешкало 63 тис. українців; зокрема в Перекопському повіті українське населення становило 22 відсотки, Євпаторійському — 21, Керченському — 16, Севастопольському — 13, Феодосійському — 12.

(// Наука і суспільство. — 1993. — № 3–4. — С. 11).

Видатний український географ С. Рудницький з цього приводу писав, що в ході перепису російські офіційні органи вважали своїм обов'язком зробити кількість росіян на українських землях якнайбільшою. Звичайно, коштом місцевого українського населення. Внаслідок цього штучно зменшилося (на папері) українців у Чернігівщині, Херсонщині й Таврії. С. Рудницький наголошував, що відсоток українців у згаданих губерніях, визначений переписом 1897 року, не може бути вірним і є скрізь зумисне заниженим. Зрештою, на відміну від корінних жителів краю українців, всі росіяни, скільки б їх там не проживало, були переселенцями–мігрантами і не мали жодного морального права претендувати на вирішальний голос у долі краю.

Революційні події остаточно пробудили національну свідомість кримських українців. Уже в березні 1917 року вони починають об'єднуватися в національно–просвітницькі організації, зокрема, в містах Сімферополі та Севастополі.

Українці Севастополя все гучніше заявляють про себе, особливо ж коли йдеться про захист прав України. Спроба Тимчасового уряду Росії обмежити автономію України лише п'ятьма губерніями — Волинською, Подільською, Київською, Чернігівською і Полтавською викликала протест

українців усіх регіонів Російської імперії. Особливо рішуче виступили моряки Чорноморського флоту, котрий, як і вся Таврійська губернія з Кримом, проти своєї волі, опинився поза межами України.

«Загальні збори воїнів–українців Чорноморського флоту і гарнізону, а також робітників і громадян міста Севастополя, обговоривши інструкцію Тимчасового Російського уряду Українському Генеральному Секретаріату від 4 серпня цього року, найрішучішим чином протестують проти форми і змісту цієї інструкції і вимагають:

1) Затвердити Тимчасовим Урядом повністю статут Українського Генерального Секретаріату, схваленого і затвердженого представниками всього українського народу в особі Центральної Ради.

2) Обов'язкового визнання генеральних Секретаріатів:

- а) з військових справ,
- б) юстиції,
- в) шляхів сполучення,
- г) пошти і телеграфу.

3) Визнання Українського Генерального Військового Комітету правомірним військовим органом.

4) Введення при штабі командуючого Чорноморським флотом посади Генерального Комісара з Українських військових справ на основі угоди Тимчасового Уряду з Центральною Радою в Києві 7-го липня 1917 року.

5) Визнання Чорноморського Українського Військового Комітету військово–адміністративним органом з питань, що стосуються воїнів–українців Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя.

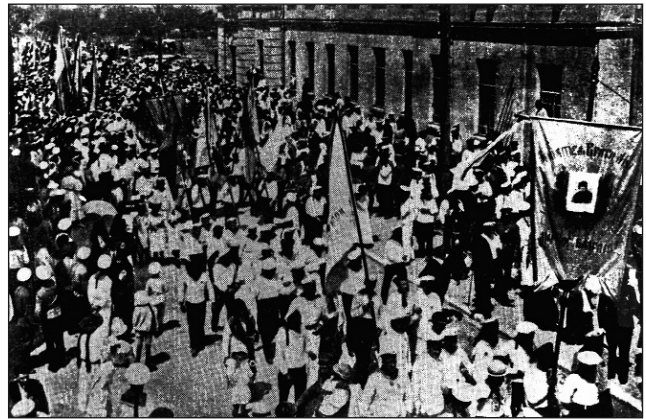
6) Вважаючи виключення зі складу Автономної України губерній — Катеринославської (орлиного гнізда запорожців), Харківської, Херсонської і материкової частини Таврійської, суцільно населених українцями, також, що не піддається поясненням, і не законним відторгненням однієї частини українського народу від іншої, — збори вимагають включення поіменованих губерній до складу Автономної України.

7) Стурбовані все більш посилюваним у Києві контрреволюційним рухом і відкритою діяльністю темних сил, українці — воїни Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя категорично заявляють, що у випадку будь–якого насильства над Центральною Радою вони всі до одної особи із зброєю в руках грудьми виступлять на захист її, не зупиняючись перед жертвами для улюбленої звільненої України.

8) Збори чекають від Тимчасового уряду задоволення всіх категоричних вимог Центральної Ради.

Севастополь. Серпня 8 дня 1917 року».

Російський державний архів військово–морського флоту в Петербурзі: — Ф. 183. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 74–75.

Українська військова маніфестація в Севастополі 10 травня, 1918 р.

Після того, як уряд Росії на чолі з В.Ульяновим (Леніним) оголосив Центральній Раді війну і кинув на Україну бандитську орду червоногвардійців на чолі з Муравйовим, екіпаж крейсера «Пам'ять Меркурія», що перебував під синьо–жовтим прапором на Одеському рейді, 26 січня 1918 року послав в ефір радіограму з протестом проти окупації України російськими більшовицькими військами.

18 жовтня 1918 р. робітничий з'їзд у Сімферополі ухвалив постанову про приєднання Криму до України. Через три дні про таке ж рішення заявило велелюдне зібрання української громади Севастополя.

// Відродження. 1918. — Ч. 164, 165.

Південний Захід

Після проголошення самостійної Української Народної Республіки її уряд, визначаючи державні кордони, звернув особливу увагу на крайній південно–західний регіон колишньої Російської імперії — Бессарабію. Вона займала площу 46 000 тис. км.². За розрахунками С.Рудницького, тут проживало близько мільйона українців. Географічно та економічно цей край тяжив до України.

Населення Бессарабії саме просилося до України. Так, 10 січня 1918 року Селянський з'їзд Акерманського повіту постановив: «Приєднати Акерманський повіт до України як автономної частини Російської республіки, одержавши гарантію персональної автономії дрібних національностей і закріплення завойованих революцією основ, за обов'язкової соціалізації землі»

//Акерманское слово. — 1918. — 12 січня.

Делегат з'їзду Молодан зазначав: «Треба швидше вирішувати це питання, щоб не було пізно. Не треба чекати, поки одружать на Румунії, краще ми самі одружимося на Україні».

Рішення про приєднання до України було ухвалено на земських зібраннях п'яти з восьми повітів

Бессарабії: Акерманському, Бендерському, Ізмаїльському, Сороцькому і Хотинському.

ЦДАВОВУ: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 123. — Арк. 53 зв.

Голова Хотинської повітової управи 1 квітня 1918 року просив «від імені населення Єдинецької волості прийти йому на допомогу й звільнити частину волості від свавілля румун, котрі розорюють населення, і зберегти таким чином цілість повіту».

Там само: — Спр. 122. — Арк. 21.

Однак на перешкоді включення Бессарабії до складу Української Народної Республіки стали російські війська, які, фактично, й передали ці землі Румунії, порушивши домовленості з урядом УНР, що: «Питання відносно Бессарабії вирішає Українська Народна Республіка на підставі самовизначення націй по згоді Румунії і Бессарабії після виводу з території останньої військ Совіта Народних Комісарів».

ЦДАВОВУ: — Ф. 1064 — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 25 зв.

Українська військова маніфестація в Чернівцях 1917 р.

Щоб знищити проукраїнські настрої, румунська влада проводила активні дії. Усе українське в межиріччі Дністра і Прута після анексії цієї території Румунією почало переслідуватися. В Бендерах, наприклад, місцевий префект навіть розпорядився конфіскувати українські газети. Водночас на півночі, в Сороцькому і Бельцькому повітах, переважно українських, румунські солдати нав'язували місцевому населенню румунську періоду. Внаслідок насильницької румунізації з Кишинєва в липні 1918 р. виїхало три тисячі осіб українського походження.

Етнічні межі і державний кордон України. — С. 231.

Возз'єднання з Українською Народною Республікою прагнуло і Закарпаття, що на той час перебувало у складі Австро-Угорської держави. Коли восени 1918 р. почала розпадатися Австро-Угорщина, закарпатські українці, офіційно звані

«русинами» чи «рутенами», потягнулися до матері-України. Згідно з повідомленням Худлівської дільничної влади Ужанської жупи від 28 листопада 1918 року, «українську ідею поширюють там солдати, що повертають додому, і, як говорять, там народ вважає себе тотожним з українською нацією і бажає об'єднатися з нею»

Шляхом Жовтня. — Ужгород, 1957. — Т. 1. — С 69–70.

У «Заявленні подкарпатських русинів із Пістрялова» теж вказувалося на прагнення бути з Великою Україною: «Заявляємо Вам, же ми би хотіли ид Вам приклучитися як ид українцям.

Ми би раді од мадьярського ярма оторватися, бо нас туй дуже гублять, топчуть. Ми не годні туй ужити, бо од нас школи наші рускі загубили, і наш язик од нас ізтерли».

Там само. — 72–73.

Як тільки закарпатців спробували приєднати до Угорщини, вони устами своїх представників на соборі Мараморощини, споконвічної української землі, 18 грудня 1918 року заявили: «Не треба нам нічого од мадьярів, най живе Україна, до України, ідемо до України».

Троян М.В. Революційно-визвольна боротьба трудящих Закарпаття наприкінці 1918– на початку 1919 рр.

З історії західноукраїнських земель. — К., 1958. — Ч. 3. — С. 104.

Селянська рада села Лалово на Мукачівщині 22 грудня 1918 року заявила: «Ми ся приймаємо к вам до України, хочеме із вами жити і сими пунктами обертаємся ко вам, як ми тяшко жиєме».

Державний архів закарпатської області: — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 10.— Арк. 105).

Селяни Синєвіра в своїй резолюції вказували: «Ми, народ Синєвіра, єдиногласно із'являємо, что хочеме до України присоединитися і з ними воєдино жити».

Там само. — С 105.

Народна рада Синєвирської Поляни 11 січня 1919 року зібрала 11 підписів під заявою, в якій були такі рядки: «Ми, русини, Живущі в Карпатах, в границі Галиції, согласні приклучитися или соєдинитися до руськой України...».

Там само. — С. 77.

Селяни Зубівки через свою руську раду зверталися до українців на сході: «Просиме вас, любі наші братя, ми ся приклучаємо ко вам ид Україні і желаємо од вам того, што аби ви ся из нами постарали, аби ви того подали, што ми будемо од вас жадати про пас, про руський бідний народ».

Там само. — С. 77–78.

Подібні резолюції було ухвалено практично в усіх куточках Закарпаття, а 21 січня 1919 р. до Хусту прибуло 420 делегатів, які представляли всі 420 тисяч українців Закарпаття. Вони висловилися за приєднання Закарпаття до України.

Однак на Паризькій мирній конференції, на якій переможці у I Світовій війні англійці та французи перекроювали в своїх інтересах карту Європи, голос закарпатських українців не був почутий. Тому, в силу складних міжнародних обставин, українці Закарпаття були змушені погодитися на умови Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 року та увійти до складу новоутвореної Чехословаччини. Ця держава взяла на себе зобов'язання всляко сприяти культурно-освітньому розвитку українського населення регіону і через три місяці надати Закарпаттю автономний статус. Та уряд Чехословаччини свої зобов'язання перед українцями виконав аж через 20 років, та й то під тиском обставин. Тим самим було штучно загальмовано політичний розвиток регіону, що негативно позначилося на долі незалежної Карпатської України, проголошеної в Хусті у березні 1939 року.

Захід

Українське населення за своєю чисельністю було переважаючим на теренах Лемківщини, Холмщини і Підляшшя — прадавніх українських землях. У роки I Світової війни ці краї стали ареною активних бойових дій воюючих сторін. Особливо по-варварськи поводитися тут росіяни, які застосовували тактику «спаленої землі» і примусово вивезли до Росії значну частину українського населення Холмщини і Підляшшя. Це полегло польським шовіністам окупацію та анексію цих українських земель. Але й у далекій Росії українці боролися за своє право жити в єдиній Українській державі.

Зокрема, вивезені з Холмської губернії українці, поселені в Самарі, 14 травня 1917 р. на своїх зборах поставили у зверненні до Тимчасового уряду такі вимоги: «1. *Чтобы Холмщина и Подляшье как исконные русские земли были выделены из состава Земель Царства Польского и присоединены к родной нам Украине.*

2) *О предоставлении места нашим представителям в ликвидационной комиссии по делам Царства Польского и в Учредительном Собрании.*

3) *Об оказании нам помощи после войны для восстановления хозяйства и возмещения понесенных нами убытков.*

4) *О предоставлении в Холмщине земель коренному населению Холмщины без различия вероисповеданий в таком порядке, в каком установит Учредительное Собрание.*

Мы, беженцы Холмской Губернии, в настоящее время разбросаны по всей Великой России, в настоящий момент нет никакой возможности каж-

дому из нас высказывать свое искреннее желание за присоединение Холмской губернии и Подляшья к Украине. Председатель собрания Николай Антонюк» і 498 підписів горожан і селян Холмської губернії.

ЦДАВОВУ: Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 13.

На Всенародному з'їзді Холмщини, що відбувся 7–12 вересня 1917 року в Києві, було чітко підкреслено, що холмщаки — це частина українського народу, а їхній край має належати Україні, а не Польщі.

Український уряд намагався зробити все можливе, аби Холмщина прилучалася до єдиного національного організму. Особливо багато зусиль докладав Холмський губерніяльний староста Скоропис-Йолтуховський, котрий у драматичні для України часи заявляв 17 листопада 1918 року: «*Чим би не скінчилася боротьба в Центральній Україні, як би до неї не відноситись, тут, на польсько-українському пограниччю, робота мусить вестись і надалі в напрямі зміцнення українських державно-національних позицій. Щодо Холмщини, стою на попередньому становищі — Холмщина мусить бути українською*».

ЦДАВОВУ: Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 10.

За приєднання до Великої України виступали лемки Карпат. В одній з їх чисельних заяв ми читаємо вимогу «*втілення Лемківщини до прочої української частини та zarazом рішучо протестують проти ворожого наміру влучення її під чуже пановане... Ціла Лемківщина звертається до українських народних оборонців в Галичині і до Української Держави взяти їх в рішучу оборону перед ворожими анексійними затіями*».

//Українське слово (Львів). — 1918. — 27 жовтня.

Північний Захід

Возз'єднання з Українською Народною Республікою вимагали і українці Берестейщини. Про належність Берестейщини до України вказується в доповідній записці Н. Котовича міністру народної освіти Української держави.

«...В этой Гродненской губернии имеется девять (9) уездов, а именно: Гродненский, Сокольский, Белостокский, Волковысский, Слонимский, Пружанский, Бельский, Брестский и Кобринский. Первые пять уездов, т. е. Гродненский, Сокольский, Белостокский, Волковысский, Слонимский и северная часть Пружанского уезда, как населенные белорусами, литовцами и поляками, не могут поэтому служить объектом моего исследования и доклада. Но что касается остальных уездов Гродненской губернии, как-то Брестского, Кобринского, Бельского и южной половины

Пружанского уезда, смежных с Волынской губернией и Холмщиной, то все они населены сплошным украинским населением, говорящем украинским языком, у которого все обычаи, песни, обряды, вся психика и даже внешний тип или облик...».

ЦДАВОВУ: — Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 43. Арк. 12.

На жаль, Українська держава 1917–1921 років впала жертвою агресії сусідніх держав. Берестейщину захопила Польща, яка проводила тут політику асиміляції автохтонного українського населення.

Північ

До України прагнуло населення південних регіонів нинішньої Білорусі. Так, преосвящений Діонісій надіслав у жовтні 1918 року до Міністерства ісповідань Української Держави прохання, щоб до складу Всеукраїнського церковного собору ввійшли і представники Гомельського, Мозирського, Річицького і Пінського повітів.

Відродження. — 1918. — Ч. 162.

Цікаво, що коли 14 серпня 1918 року Рада Міністрів Української Держави приєднала Гомельський повіт до Чернігівської губернії, а повіти Річицький, Пінський і Мозирський виділила в особливий Поліський повіт з центром в Мозирі, питання виділення Гомельщини зі складу Білорусі обговорювала об'єднана нарада Поліського та Гомельського комітетів РКП. В ухваленій резолюції визнавалося, що «з точки зору місцевих інтересів бажано приєднання Гомеля до Чернігова».

Державний архів Санкт-Петербурга: Ф. 75. — Оп. 4. — Спр. 4. — Арк. 10.

Про прагнення жити в єдиній українській державній сім'ї свідчить велика кількість звернень до офіційного Києва української людності на Стародубщині. Місцеві українці в 1917–1918 роках зверталися з проханням прийняти регіон до складу Української держави. Вже в грудні 1917 року Новозибківська повітова управа зверталася до Центральної Ради: «В виду ясно и определенно выраженной воли почти всего населения Новозыбковского уезда о присоединении к Украине, Новозыбковское Уездное Земское собрание, являясь выразителем мнений населения всего уезда, санкционирует эту волю отдельных волостей, города и посадов и постановление по этому вопросу уполномачивает Управу срочно сообщить Черниговскому Губернскому комиссару, Украинской и Белорусской Радам, а также и остальным Земским Управам четырех Северных уездов Черниговской губернии; уполномочить управу немедленно организовать комиссию для производства выборов в

Украинское Учредительное Собрание в указанном Законе (порядке) составе...».

ЦДАВОВУ: — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 46.

15 грудня 1917 року земське зібрання Мглинського повіту ухвалило рішення про включення його території до складу Української Народної Республіки.

Черниговский край. — 1917. — 18 грудня.

З копії телеграми представників Гомельського повіту та міста Чечерська до Голови Української Делегації С.Шелухина про бажання приєднатися до України від 23 червня 1918 р.

«Шелухину. Местное земство и союз земельных собственников и все население Чечерска Могилевской губернии просит настаивать в мирной конференции о включении местечка в территорию державной Украины. Мотивы необходимости присоединения вместе с Гомельским уездом изложены докладной записке поданой конференции 15 июня представителем Гомельского земства. Дополнительные ходатайства переданы через витового старосту Гомеля».

НБУ//ІР: Ф. XI. — Спр. 2471. — Арк. 1—1 зв.

Хронологія історичних подій

1917

23 лютого (8 березня за новим стилем)

Виступ Волинського полку в Петрограді й підняття синьо-жовтого прапора на Невському проспекті.

27 лютого

Повалення самодержавства в Росії. Перемога Лютневої демократичної революції.

2 березня

Відозва Петроградського Українського революційного комітету «До українського громадянства, студентства, робітництва й українських офіцерів у Петрограді» із закликом спрямовувати зусилля на «завоювання власних національно-політичних прав».

4 березня

На спільних зборах українських організацій у Києві створено Українську Центральну Раду, Головою якої обрано заочно проф. Михайла Грушевського, котрий перебував на засланні.

Того ж дня Центральна Рада вислала телеграму до голови Тимчасового уряду Росії, в якій висловила надію на негайне задоволення ним законних прав українського народу.

21 березня

Товариство українських поступовців (ТУП) видало відозву до українського народу із закликом підтримувати новий лад, відкривати «Просвіти», українські школи, робити збірки національного фонду.

22 березня

В Україні відновлено діяльність закритої в 1914 р. «Просвіти», організовано Центральний Український Кооперативний Комітет, відбулись збори українських старшин і вояків у Києві, які обрали Тимчасову Військову Раду на чолі з полковником Глинським.

Українська колонія в Петрограді вмістила в столичному часописі «День» заяву з вимогою територіальної автономії для України, запровадження української мови в школах, звільнення галичан, зокрема митрополита А. Шептицького із заслання.

23 березня

У Києві відбулось військове віче, на якому обрано Тимчасове Військове Бюро. Ухвалено організувати охочекомонний український полк.

25–26 березня

У першому числі часопису ТУП «Нова рада» вміщено статтю М. Грушевського «Велика хвиля». У Петрограді відбулась велика українська маніфестація за участю вояків з українськими синьо–жовтими прапорами. На чолі маніфестації йшов кінний відділ кубанських козаків з колишньої охорони царя.

27 березня

М. Грушевський повертається із заслання й перебирає головування в УЦРаді. Губернський Кооперативний з'їзд Київщини ухвалив постанову про територіальну автономію України.

28 березня

УЦРада ухвалила відозву про скликання Українського Національного Конгресу.

Виконавчий Комітет громадських організацій м. Києва, Президія Ради робітничих депутатів зажадали «явочним порядком» запровадити автономію в Україні.

29 березня

Засновано Український військовий клуб імені гетьмана П. Полуботка, який очолив Микола Міхновський. Розпочато організацію першої національної військової частини — «Перший Український Охочий імені Богдана Хмельницького полк».

30 березня

На засіданні Центральної Ради ухвалено взяти ініціативу українцям у справі Галичини і Буковини в свої руки, заслухано інформацію представників українських організацій Ростова та Кубані про розвиток українського руху.

1 квітня

У Києві відбулась велика маніфестація, у якій взяло участь понад 100 000 осіб, котрі несли 320 синьо–жовтих прапорів. Того ж дня в Петрограді засновано Українську Національну Раду, а також у Петроградській раді робітничих і солдатських депутатів створено українську фракцію.

4 квітня

Український національний комітет у Петрограді підготував лист до УЦРади про необхідність підтримки автономії України національними меншинами.

7 квітня

Солдати Новопетергофського гарнізону ухвалили резолюцію на підтримку вимог автономії України.

16 квітня

Українська маніфестація в Гельсінгфорсі з підтримкою вимог УЦРади про автономію України.

19 квітня

У Києві розпочав роботу Український Національний Конгрес, у якому взяло участь близько 900 делегатів.

20 квітня

Тимчасовий комітет українців Оранієнбаума ухвалив резолюцію про об'єднання усіх українців міста.

Українці Москви надіслали вітання Всеукраїнському Національному Конгресові.

21 квітня

Український Національний Конгрес визначив склад Центральної Ради у кількості 150 членів. Головою УЦРади обраний М. Грушевський.

23 квітня

Збори українців Саратовського гарнізону за участю представників Аткарського військового товариства та міських організацій Саратова зажадали створення окремих українських військових частин.

26 квітня

Збори Іркутської громади «Вільна Україна» підтримали автономію України.

27 квітня

Зарайська Українська Рада в Підмосков'ї ухвалила постанову про підтримку самостійності України.

30 квітня

Український військовий комітет Усмани підтримав діяльність УЦРади.

2 травня

Українське населення Успенки на Кубані вітало діяльність УЦРади.

4 травня

Командуючий Південно–Західним фронтом ген. Брусилів дав дозвіл на формування полку ім. Б. Хмельницького, до якого записалося 3 574 добровольців. Збори солдатів–артилеристів Московського гарнізону ухвалили резолюцію про підтримку державного життя України.

5 травня

У Києві відкрився 1–й Український Військовий з'їзд за участі понад 700 делегатів. З'їзд обрав Український Генеральний Військовий Комітет з 18 членів на чолі з Симоном Петлюрою.

8 травня

Юнкери 2–ої Омської школи прапорщиків телеграфом підтримали УЦРаду.

11 травня

Українці 1–го кулеметного полку Петроградського гарнізону відмовилися вирушати на фронт у змішаних ротах. Українці м. Бельци підтримали УЦРаду.

14 травня

Збори Камишинської Української військової громади (Поволжя) підтримали УЦРаду. Туркестанська Українська громада підтримала УЦРаду.

15 травня

Оренбурзька Українська військова Рада привітала Перший Український Військовий з'їзд.

17 травня

Серпуховська Українська військова громада заявила про підтримку Українського Генерального Військового комітету. Збори вихідців з Холмщини заявили про бажання приєднатися до України.

21 травня

Українці–військовики Царицина вітали УЦРаду. Вояки–українці Єлабуги підтримали УЦРаду в її боротьбі за автономію України.

22 травня

Фронтіві частини Кубанського війська вітали діяльність Українського Генерального Військового комітету. Військовий гурток українців з Балашова заявив про підтримку УЦРади.

25 травня

Товариство «Українська громада» в Макіївці привітало Український Генеральний Військовий комітет. Кубанський обласний виконавчий комітет привітав Український Генеральний Військовий комітет.

27 травня

Постанова Одеської Української військової Ради про формування українських частин.

28 травня

У Києві відкрився Перший Всеукраїнський селянський з'їзд за участю 2200 делегатів. Відмова Тимчасового уряду задовольнити українські домагання викликала обурення у делегатів. Українська військова громада Казані підтримала УЦРаду в створенні українських військових частин. Українці

Томського гарнізону висловили готовність стати під українські прапори.

29 травня

В'яземська Українська військова громада ухвалила рішення про формування українських частин. Надзвичайне зібрання Ради Українського військового клубу ім. П. Дорошенка в Сімферополі ухвалило рішення сформувати окремий Український полк під командуванням українських офіцерів.

5 червня

Незважаючи на заборону військового міністра Керенського, в Києві розпочав роботу Другий Український військовий з'їзд за участі близько 2500 делегатів з усіх фронтів: Північного, Південно–Західного, Західного, Румунського і військових округ — Київської, Петроградської, Московської, Мінської, Казанської, Двинської, Омської, Терської і Туркестанської. З'їзд ухвалив постанову про детальний план українізації російського війська. Головою Українського Генерального Військового Комітету залишено Симона Петлюру.

8 червня

Звернення Української Ради при Всеукраїнському союзі ротних фельдшерів до УЦРади з підтримкою її боротьби за вільну Україну.

11 червня

Харківська губернська Рада визнала УЦРаду органом влади в Україні. Діяльність УЦРади підтримав Другий військовий з'їзд.

17 червня

У Новохоперську на Слобожанщині відбулася українська маніфестація.

20 червня

Українська військова Рада в Симбірську визнала Центральну Раду єдиним органом влади в Україні.

Будинок Української Центральної Ради
Київ, 1917 р.

ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

(Стенди 4–5)

Стенди № 4–5 представляють матеріали, які висвітлюють період українського державотворення доби Центральної Ради.

Крах самодержавства в Росії та, як наслідок, дезорганізація в Україні окупаційного російського адміністративного та поліцейського апарату насильства і терору вивільнили з вікових кайданів національні сили. Вони й скерували український народ на реалізацію свого невід'ємного права на самовизначення та утворення на етнічних землях Української Самостійної Соборної Держави. Всеукраїнським координаційним та політичним центром масового народного руху стала Українська Центральна Рада (УЦР).

УЦР була створена 4 (17) березня 1917 у Києві представниками патріотичних українських громадських організацій та політичних груп різної соціально-політичної орієнтації — від радикальних самостійників до поміркованих автономістів, а також військовиків, робітників, духовенства, кооператорів, студентства. Головою УЦР обрано М. Грушевського.

Згідно із задумом її творців, УЦР мала стати тимчасовим вищим органом влади в Україні, який сприятиме підготовці і проведенню демократичних виборів до парламенту і формуванню звітного перед ним уряду нової Української держави.

Для ведення поточної роботи УЦР обрала виконавчий комітет УЦР (офіційна назва Комітет Центральної Ради), який згодом перейменовано на Малу Раду. Вона складалася з членів президії й секретарів УЦР та з двох представників від політичних фракцій. Всі важливі справи наперед вирішувалися на засіданнях Малої Ради, а пізніше оформлені проекти затверджував пленум УЦР. За час її існування відбулося 9 пленарних сесій.

На кінець липня 1917 УЦР нараховувала 822 депутати. Члени УЦР належали до таких груп: Всеукраїнська Рада сільських депутатів — 212, Всеукраїнська Рада військових депутатів — 158, Всеукраїнська Рада робітничих депутатів — 100, представники неукраїнських рад робітничих і солдатських депутатів — 50, Українська соціалістична партія — 20,

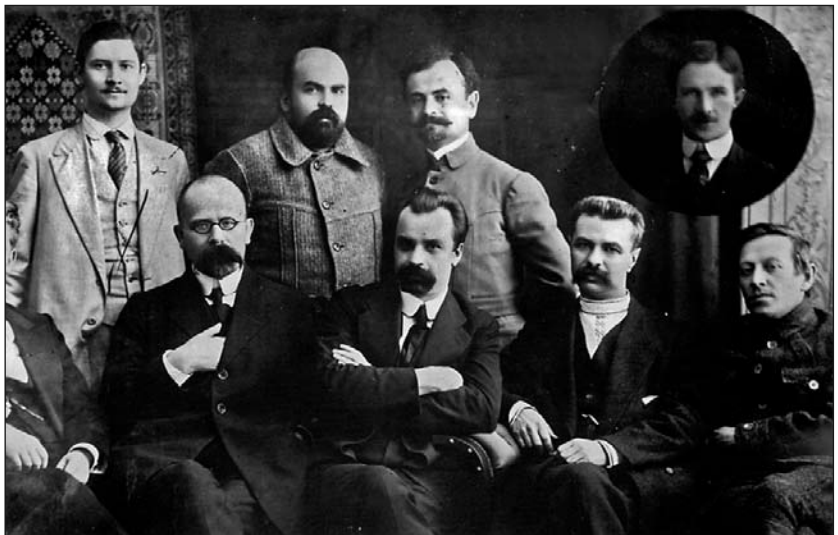
Російська соціалістична партія — 40, Єврейська соціалістична партія — 35, Польська соціалістична партія — 15, представники від міст і губерній — 84, представники професійних, просвітніх, економічних і громадських організацій та інших меншостей (молдаван, німців, татар, білорусів) — 108. З цих 822 осіб обрано Малу Раду в кількості 58 осіб. 18 місць у Малій Раді отримали національні меншини.

Загалом Українська Революція 1917–1918 років в Україні пройшла три етапи. Перший — з березня 1917 р. до квітня 1918 р., коли ліберали і соціал-демократи з числа членів Української Центральної

Ради добивались національно-адміністративної автономії у складі майбутньої Російської Федерації (I Універсал УЦР). На думку тодішніх демократичних утопістів, реформована Росія мала б стати, в свою чергу, членом федерації Європейської від Атлантичного океану до Уралу і Закавказзя, як перехідного етапу до світової демократичної федерації. Однак категоричне несприйняття шовіністичним керівництвом «демократичної Росії» навіть вкрай поміркованих пропозицій української сторони щодо полегшення колоніального гніту в Україні засвідчило, що подібні мрії є міражем, адже поняття «демократія» і «Росія» є несумісними.

Михайло Грушевський
Голова УЦРад

Члени Генерального Секретаріату.

Сидять справа наліво: Симон Петлора, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко, Іван Стешенко, Микола Садовський.
Стоять: Борис Мартос, Микола Стасюк, Павло Христюк
1917 р.

Один із чільних українських самостійників М. Міхновський, змальовуючи російсько-українські відносини після Лютневої революції, писав: «Усі росіяни хочуть — унітарної (об'єднательной) Демократичної Республіки, бо росіяни хочуть продовжувати колишнє панування над українцями, українці ж хочуть визволитися з того панування... Московський народ — не та чи інша партія, але весь народ — хоче бути паном над українським народом. З того повстає боротьба між обома народами. Один бореться за своє визволення, другий — за своє панування над першим».

Особливо загострилася ця боротьба після більшовицького перевороту в Росії і приходу до влади в ній тісно пов'язаних з криміналітетом крайніх лівих російських та російськомовних радикалів, які генетично не сприймали навіть ідею незалежності України, виводячи її з ненависних їм «хмельниччини», «гайдамаччини» та «мазепинства». У відродженні Української Самостійної Соборної Держави вони бачили перешкоду в реалізації своїх маніакальних планів створення світової федерації, однак не демократичного об'єднання, а комуністичної диктатури, в якій українському народові було відведене місце раба-постачальника продуктів харчування для інтернаціональної голоти, позбавленого права самому вирішувати свою долю. Так, один з лідерів більшовиків, син багатого цукрозаводчика, але офіційний «пролетар» Г. П'ятаков не соромився заявляти:

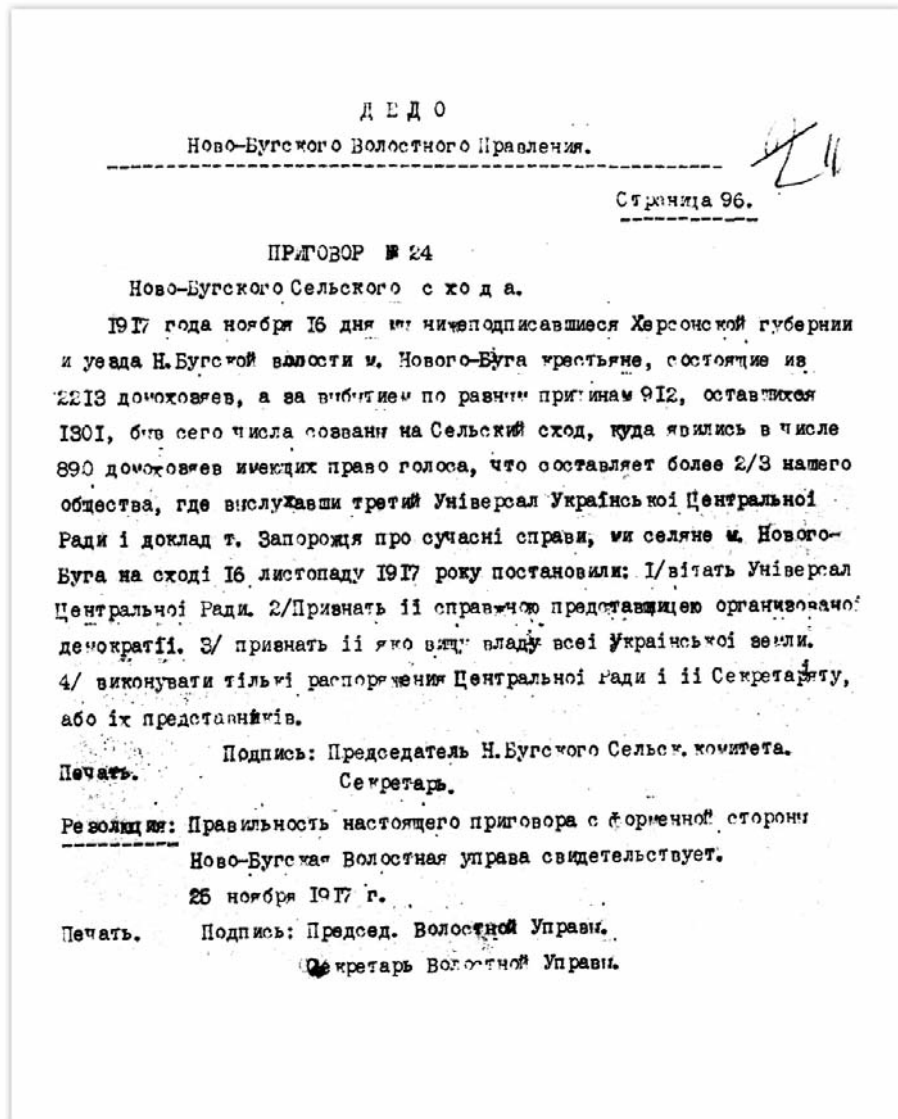
«Самоопределение наций — это бессодержательный голый лозунг. От него мы с божьей помощью отказались, проделав довольно большой и мучительный опыт, проделав этот опыт на окраинах бывшей царской России.

Сейчас идет борьба за утверждение диктатуры пролетариата на Украине, а вы знаете отлично, что судьба Украины представляет громадный интерес не только для рабочих масс этой страны, а и

для рабочих масс России, Латвии, Белоруссии и остальных советских республик. Если Советская Республика установится в Австрии и Германии, то в Украине будут заинтересованы и эти республики. Можем ли мы допустить, чтобы форма существования пролетарско-крестьянской Украины могла бы определяться исключительно и независимо трудящимися массами Украины? Конечно, нет!»

Отже, кремлівські верховоди не визнавали права українських трудящих мати національну державу, самим визначати форму її устрою і володіти в ній владними повноваженнями. Всі ці права вони нахабно узурпували собі.

У боротьбі з російськими шовіністами — і «демократичними», і «пролетарськими» УЦР опиралася на всенародну підтримку. Українці не бажали відновлення на своїй землі чужої російської влади, в якій привабливі обгортки вона б не ховалася.

Ухвала Ново-Бугського сільського сходу про підтримку Української Центральної Ради 16 листопада 1917 р.

Тому цілком логічно, що другий етап Української Революції завершився 20 листопада 1917 р. проголошенням Української Народної Республіки (III Універсал УЦР).

Витримки з Третього Універсалу УЦР

«...Народе Український! ...Однині Україна стає Українською Народньою Республікою...

До установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України...

...Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерен і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів...».

Підготовлений у грудні 1917 року російською агентурою збройний путч проти УЦР у Києві закінчився провалом (вночі 11 грудня були заарештовані його керівники, а 1-й Український корпус під командуванням генерала П. Скоропадського разом із частинами Українського Вільного Козацтва роззброїв коло Жмеринки солдатів російського 2-го гвардійського корпусу, які під проводом своєї комісарші Є.Бош рвалися до Києва). Маріонетки російського комуністичного уряду не зуміли також здобути більшість на Всеукраїнському з'їзді робітничих, солдатських і селянських депутатів 17 грудня 1917 року в Києві. З його 2500 делегатів більшовицька фракція склала тільки 60 делегатів. Не зумівши захопити Україну політичним шахрайством і підступом, Росія вдалася до прямої збройної агресії проти України.

17 грудня 1917 року уряд Леніна в ультимативній формі висунув УЦР неприйнятні та образливі вимоги, а після цього розпочав проти українського народу воєнні дії. Віроломний напад на Україну підтримали розкольницькі «совети» Донецького та Криворізького районів, надавши в розпорядження російських окупантів сформовані з російськомовного люмпену Донбасу збройні банди.

В умовах російсько-української війни пройшов третій етап Української Революції, який завершився 22 січня 1918 р. проголошенням Української Народної Республіки повністю незалежною державою (IV Універсал УЦР).

Четвертий Універсал Української Центральної Ради,

яким було проголошено самостійність УНР

«Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми державами, як то: Россія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити

в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки».

У своїй першій війні проти Української Народної Республіки Росія після перших успіхів все ж зазнала поразки. Однак ця збройна агресія північного сусіда стала показовим уроком не тільки для нього самого, а й для українських демократів УЦР. Разом з димом спалених російськими гарматами домівок киян розвіялася віра у якесь міфічне «слов'янське» чи «православне» братерство російського народу. Голова УЦР М. Грушевський визнав: *«Тепер ми, самим очевидним способом, маємо боротьбу самих народів — великоруського й українського. Один наступає, другий борониться.»*

Історія сих двох «братніх народів» вступила в стадію, про котру оповідає біблійна історія двох братів.

І спитав Бог: Каїне, де твій брат Авель?»

Центральна Рада існувала 13 з половиною місяців — з 17 березня 1917 року до 29 квітня 1918 року. Це був час двох бурхливих революцій — березневої та жовтневої, що знищили підвалини, на яких базувалося старе життя. Центральна Рада віддзеркалювала ці бурхливі події і захоплення значної частини суспільства соціалістичними ідеями.

Як слушно зазначала видатна дослідниця української історії Н.Полонська-Василенко, величезною заслугою Центральної Ради та її проводу було те, що вона поновила в Україні державницьку свідомість, приглушену двома віками російської окупації. Вона перейшла разом з усією Україною протягом року величезну еволюцію — від підданства — через автономію — до незалежної Української Держави. Центральна Рада у тяжкі часи війни та анархії встановила дипломатичні стосунки з державами Антанти, а на Берестейській конференції дістала визнання незалежності від Центральних Держав — ворогів. На цій конференції делегати Центральної Ради, молоді дипломати — початківці, вступили в змагання з досвідченими «сановними» дипломатами чотирьох держав.

Центральна Рада мало зробила протягом року своєї діяльності. Але це був рік плекання самої ідеї парламентарної держави і рік безперестанної боротьби за існування. Головне, що зробила вона, — це добилася визнання прав українського народу на свою державу, свою культуру, свою мову. Головна заслуга Центральної Ради була в тому, що вона заклала фундамент для української школи: укладено було навчальні плани для українських шкіл — народних, середніх, засновано українські гімназії, яких до осені 1917 року було вже 53 (на приватні та громадські кошти). І хоча фактично небагато вдалося зробити у галузі народної освіти, але треба рахуватися з тим опором, який весь час чинили впровадженню української мови педагоги і головним чином батьки, що користалися в школах великим впливом через батьківські комітети. Не можна забувати, що

багато міської людності — росіяни, євреї, зросійщені українці — займали антиукраїнську позицію. Справа українізації посунулася вперед, коли створено міністерство освіти і міністром став В. Прокопович. Тоді складено широкий план українізації школи, заснування українського університету — в Кам'янці–Подільському, народних університетів в Києві, Харкові, Одесі, професійних шкіл, Педагогічної Академії та Академії Мистецтва у Києві. Ці плани і почини ширше здійснювалися в часи гетьманської держави.

Не зважаючи на технічні та фінансові перешкоди, в Україні відкривалися українські видавництва, які друкували підручники для шкіл. У 1917 р. видано в Україні 677 назв українських книжок та виходило 63 періодичних видання. Засновано український театр, вжито заходів для заснування українських музеїв.

Треба поставити на конто Центральній Раді скупчення в міністерствах та відомствах кадрів українських працівників різних фахів. Усі вони, за невеликими винятками, залишилися працювати і після встановлення в Україні Гетьманату 29 квітня 1918 року.

Хронологія історичних подій

1917 рік

24 червня

Проголошення на Софійській площі у Києві Першого Універсалу Української Центральної Ради (УЦР).

28 червня

УЦР обирає Генеральний Секретаріат як орган державної влади й доручає йому зреалізувати всі національні домагання українського народу.

11 липня

До Києва прибули міністри Тимчасового уряду Керенський, Церетелі й Терещенко на переговори з УЦР.

14 липня

УЦР ухвалила: до складу Малої Ради мають входити 40 представників від українців і 18 від національних меншин.

16 липня

Мала Рада ухвалює Другий Універсал.

29 липня

Мала Рада ухвалила Статут вищого управління України.

8 серпня

З Києва на фронт виїжджає полк ім. Богдана Хмельницького. На ст. Пост–Волинський їх обстріляли московські кірасири і донці, які вбили кілька десятків українців.

17 серпня

Тимчасовий уряд видав Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату Тимчасового уряду в Україні, якою визнавалася компетенція Генерального Секретаріату лише на 5 губерній: Київську, Волинську, Полтавську, Чернігівську та Подільську.

22 вересня

Мала Рада ухвалила постанову про Українські Установчі Збори. Представники національних меншин в Малій Раді стали на бік російських «єдиноподілімців» і засудили наміри України відділитися від Росії.

27 вересня

У Петрограді розпочалася Державна Демократична Народа. Коли делегати від України почали висловлювати українські домагання, їх не захотіли слухати, пролунали вигуки: «В Сибір цих усатих хохлов».

13 жовтня

Російський Тимчасовий уряд за донесенням Київської судової палати розпочинає слідство щодо Генерального Секретаріату за намір скликати Українські Установчі Збори.

7 листопада

У Петрограді більшовики здійснили державний переворот. Мала Рада на надзвичайному засіданні обрала Крайовий комітет для охорони революції в Україні. Комітет видав відозву до громадян України у справі подій в Петрограді та оголосив про поширення своїх повноважень на 9 українських губерній.

8 листопада

УЦР ухвалила резолюцію з осудом більшовицького путчу. Делегати від російської партії більшовиків на знак протесту покинули Крайовий Комітет і вийшли зі складу УЦР.

9 листопада

Начальник Київської округи ген. Квіцинський відмовився визнати Крайовий Комітет охорони революції, тому останній вирішив припинити свою діяльність і передав повноваження Генеральному Секретаріату УЦР.

11 листопада

Арештовано членів революційного комітету більшовиків. УЦР ухвалює за основу законопроект про вибори до Українських Установчих Зборів і доручає Малій Раді остаточно затвердити закон і провести вибори.

13 листопада

УЦР поширила свій вплив на українські етнічні землі: Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію і частини Курщини і Вороніжчини.

Було ухвалено рішення перевести Київ на мирне становище, вивести всі війська, що прибули з фронту і передати владу УЦР.

14 листопада

УЦР і Генеральний Секретаріат визнані за крайову владу. Генеральний секретар військових справ С. Петлюра підпорядковує київську міліцію українській владі

20 листопада

Після проголошення Третього Універсалу депутат від Російської партії кадетів В. Крупков і представник Польського Центру В. Рудницький відмовилися від своїх мандатів УЦР

21 листопада

Генеральний Секретар військових справ С. Петлюра призначив ген. П. Скоропадського командувачем військ Правобережної України й підпорядкував йому всі дислоковані там військові частини.

22 листопада

На Софійській площі у присутності французької, італійської і румунської місії урочисто оприлюднено Третій Універсал. Аналогічні заходи відбулись у Полтаві, Катеринославі, Одесі та інших великих містах України.

27 листопада

УЦР за пропозицією представника Холмщини Тимоша Олесюка ухвалила резолюцію у справі Холмщини й Підляшшя, протестуючи проти прилучення цих прадавніх українських земель до Польщі.

29 листопада

За наказом Генерального Секретаріату у ніч на 30 листопада обеззброєно всі збільшовичені російські полки, що дислокувалися в Києві, попередивши тим самим повстання проти УЦР.

30 листопада

Генеральний Секретаріат видав відозву до війська, фронту і тилу, у якій висловлена позиція України щодо більшовиків, а саме: Рада Народних Комісарів не визнається законною владою Росії.

Мала Рада ухвалює закон «Про Українські Установчі Збори». Встановлено кількісний склад — 301 член: від Київщини — 45, Волині — 30, Поділля — 30, Катеринославщини — 36, Полтавщини — 30, Херсонщини — 34, Харківщини — 35, Таврії — 9, Чернігівщини — 27, Острогозької округи — 15. Один депутат обирається від 100 000 населення, право голосу мають громадяни починаючи з віку 20 років. Обрано Головну виборчу комісію до Українських Установчих Зборів.

14–15 грудня

Мала Рада ухвалює закон про Генеральний суд, найвищу судову установу Української Народної Республіки. Військові місії союзників Росії покинули Могилів над Дніпром і переїхали до Києва. Уряд Франції 18 грудня повідомив про своє бажання мати дипломатичні відносини з Україною. Подібне бажання задекларувала Англія.

19 грудня

Перший З'їзд рад робітничих, солдатських та селянських депутатів України висловив повну довіру УЦР і Генеральному Секретаріатові та видав відозву, у якій засудив ультиматум Леніна–Троцького.

22 грудня

Мала Рада ухвалила закон про податки і збори. Цим законом всі податки і збори належать до Державного скарбу України.

23 грудня

Мала Рада вислухала і обговорила ноту Генерального Секретаріату до всіх держав, що вели війну, про необхідність закінчення війни і запропонувала умови миру.

Генеральний Секретаріат визначив склад української делегації на мирні переговори до Берестя.

25 грудня

Від Мирної конференції у Бересті надійшла телеграма, щоб Україна приєдналася до переговорів.

1918 рік

3 січня

Генерала Табуї призначено комісаром Французької Республіки при Уряді Української Народної Республіки.

6 січня

Українська мирна делегація у Бересті розпочала переговори про мир з Центральними Державами. Голова делегації В. Голубович вимагає визнання України самостійною державою, прилучення до України Холмщини й Підляшшя та проведення в тих провінціях Австро–Угорщини, в яких чисельно переважала українська людність (Галичина, Буковина й Закарпаття), плебісциту у справі їх прилучення до України.

9 січня

На виборах до Українських Установчих Зборів обрано 171 делегата.

10–12 січня

Центральні Держави визнають українську делегацію на переговорах у Бересті самостійною та уповноваженою вести переговори від імені Української Народної Республіки.

16 січня

Мала Рада ухвалила закон про утворення Української Народної Армії на її комплектування за міліційним принципом.

22 січня

Мала Рада ухвалює закон про національно-персональну автономію. За остаточний текст Четвертого Універсалу проголосували: «за» — 39 голосів, «проти» — 4 голоси, «утримались» — 6.

29 січня

Студентська молодь Києва звела бій під Крутами з переважаючими силами російських більшовиків.

9 лютого

Підписано мирний договір у Бересті між Українською Народною Республікою та Німеччиною, Австро–Угорщиною, Болгарією і Туреччиною.

10 лютого

Під натиском російських більшовицьких військ УЦР і Уряд УНР евакуювались до Житомира.

21 лютого

Українська мирна делегація видала відозву «До всіх громадян Української Народної Республіки» про причини приходу німецьких військ в Україну.

27 лютого

УЦР ухвалює закон про запровадження в Україні нового стилю літочислення, за яким календар посувається на 13 днів вперед. Мала Рада ухвалила закон про нову монетну систему. Грошовою одиницею стала гривня, яка мала 8,712 доль чистого золота.

Ухвалено закон про герб Української Народної Республіки — Тризуб.

2 березня

Мала Рада ухвалила закон про громадянство в Українській Народній Республіці. Мала Рада ухвалила закон про новий адміністративний устрій. Замість російських губерній запроваджуються 30 земель.

3 березня

Член УЦР М. Любинський звернувся до українців–військовополонених Німеччини і Австро–Угорщини із закликом формувати національні військові частини та повертатись на Батьківщину для її захисту.

18 березня

Частину полеглих під Крутами юнаків перепоховано в Києві.

11 квітня

Визначено дату скликання Українських Установчих зборів — 12 травня 1918 року.

13 квітня

Ухвалено резолюцію УЦР з осудом анексії Бессарабії урядом Румунії.

23 квітня

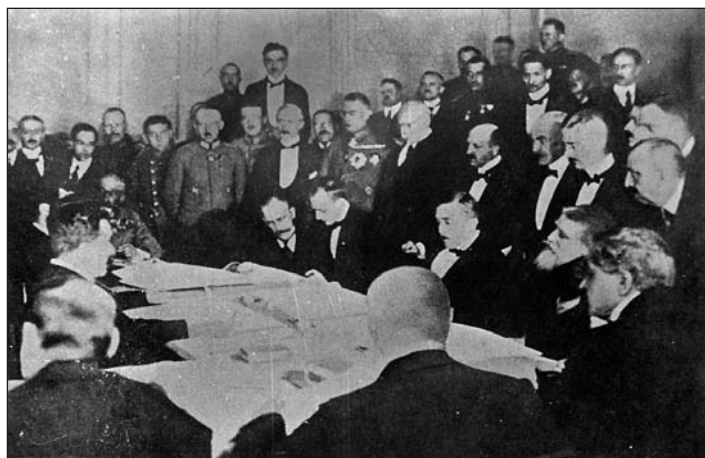
Підписано господарський договір між УНР і Німеччиною та Австро–Угорщиною.

25 квітня

Ухвалено закон про створення Головної економічної ради УНР.

29 квітня

Ухвалено проект Конституції УНР.

Делегація УНР під час підписання Берестейського мирного договору 9 лютого 1918 р.

Сотня Січових стрільців під час військових занять Київ, 1918 р.

ДОБА ГЕТЬМАНАТУ

(СТЕНД 6)

29 квітня на Всеукраїнському хліборобському з'їзді генерала Павла Скоропадського проголошено Гетьманом України. Політичною опорою гетьманського уряду були насамперед Українська демократична хліборобська партія і Союз земельних власників.

Таким чином, Українська революція вступає у другий етап — добу Гетьманату.

Вже у перший день правління П.Скоропадського був оголошений маніфест Гетьмана — Грамота «До всього українського народу» і одночасно «Закони про тимчасовий державний устрій України», які зазначали основні закони Української Держави й головні лінії політики її уряду.

Відповідно до «Законів про тимчасовий устрій України» дер-

Гетьман Української держави
Павло Скоропадський
1918 р.

жава очолювалася Гетьманом, державне управління здійснювалося призначуваним ним урядом — Радою Міністрів. Гетьман проголошувався гарантом порядку і законності до виборів представницького органу влади — Українського Сейму. Встановлення монархічного ладу не допускалося.

У сфері законодавства підтверджувалася дія правових актів Російської імперії, не скасованих урядом Української Держави. Разом з тим за короткий час видано понад 500 нових законодавчих актів; розроблено програми реформи судової системи і земського самоврядування.

Зміст внутрішньої політики урядів гетьмана Павла Скоропадського був викладений у «Грамоті до всього українського народу». Зокрема наголошувалося, що «Права приватної власності як фундаменту культури й цивілізації відновлюються повною мірою... На фінансовому та економічному полі відновлюється повна свобода торгівлі і відкривається широкий простір приватного підприємництва і ініціативи...».

Основними питаннями зовнішньої політики Української Держави було остаточне впорядкування відносин з Центральними державами, укладення миру з більшовицькою Росією і досягнення визнання нейтральними державами й Антантою.

Доба гетьманату, яка тривала сім з половиною місяців, відбувалася в складний період українського державотворення, який характеризувався загостренням внутрішньо-політичної ситуації в Україні та воєнно-політичної обстановки довкола неї. Однак і в цих тяжких умовах було досягнуто

неї. Однак і в цих тяжких умовах було досягнуто

Павло Скоропадський зі своєю свитою
Київ, 1918 р.

П. Скоропадський з прем'єр-міністром
Української Держави Ф. Лизогубом
Київ, 1918 р.

П. Скоропадський із делегатами від Волинської губ.
на Всеукраїнському з'їзді селян-хліборобів
Київ, 26–30 квітня 1918 р.

Грамота

ко всему Украинскому народу.

Граждане Украины!

Всѣмъ памятные событія послѣдняго времени, когда потоками лилась кровь лучшихъ сыновъ Украины и вновь возродившаяся Украинская Держава стояла на краю гибели.

Спасеніемъ своимъ она обязана мощной поддержкѣ центральныхъ державъ, которыя, вѣрныя своему слову, продолжаютъ и въ настоящее время бороться за цѣлость и спокойствіе Украины.

При такой поддержкѣ у всѣхъ родилась надежда, что начнется возстановленіе порядка въ краѣ и экономическая жизнь Украины войдетъ наконецъ въ нормальное русло.

Но надежды эти не оправдались. Бывшее Украинское Правительство оказалось совершенно несостоятельнымъ.

Беспорядки и анархія на мѣстахъ продолжаютъ, экономическая разруха и безработица увеличиваются съ каждымъ днемъ и, наконецъ для богатѣйшей когда то Украины возстаетъ грозный призракъ голода.

При такомъ положеніи, которое грозитъ новой катастрофой Украинѣ, глубоко заволновались всѣ трудовые слои населенія и выступили съ категорическимъ требованіемъ немедленно создать такую Правительственную власть, которая способна была бы обезпечить населенію спокойствіе, законность и возможность производительнаго труда.

Какъ вѣрный сынъ Украины, я рѣшилъ откликнуться на этотъ призывъ и взять на себя временно всю полноту власти.

Настоящимъ актомъ я объявляю себя Гетманомъ Украины.

Управление краемъ будетъ осуществляться черезъ посредство назначаемого мною Кабинета Министровъ и на точномъ основаніи предлагаемыхъ при семъ законовъ о временномъ Государственномъ устройствѣ Украинской Державы.

Центральная и Малая Рады, а также всѣ земельные Комитеты съ настоящаго числа распускаются. Министры и товарищи Министровъ увольняются. Всѣ остальные служащіе въ Правительственныхъ учрежденіяхъ остаются на своихъ мѣстахъ и должны продолжать исполненіе своихъ обязанностей.

Въ ближайшее время будетъ изданъ законъ устанавливающій порядокъ выборовъ въ Украинскій Сеймъ.

Впредь до сего я буду твердо стоять на стражѣ порядка и законности въ краѣ, буду требовать неукоснительнаго исполненія всѣхъ Правительственныхъ распоряженій и буду поддерживать авторитетъ власти, не останавливаясь ни передъ какими самыми крайними мѣрами.

Права частной собственности—какъ основы культуры и цивилизации—возстанавливаются въ полномъ объемѣ и всѣ распоряженія быв. Украинскаго Правительства, а равно Временнаго Россійскаго Правительства отменявшія или ограничивавшія эти права отменяются. Возстанавливается полная свобода совершенія сделокъ по продажѣ и покупкѣ земли.

Наряду съ этимъ будутъ приняты мѣры къ отчужденію земель по дѣйствительной ихъ стоимости отъ крупныхъ землевладѣльцевъ для надѣленія земельными участками малоземельныхъ хлѣборобовъ.

Равнымъ образомъ будутъ твердо обезпечены права рабочаго класса. Особое вниманіе будетъ обращено на улучшеніе правового положенія и условий работы желѣзнодорожныхъ служащихъ, которые при исключительно трудныхъ условіяхъ ни на одинъ часъ не прекращали своей отвѣтственной работы.

Въ области экономической и финансовой возстанавливается полная свобода торговли и открывается широкій просторъ частной предпримчивости и инициативѣ.

Предвижу всю тяжесть предстоящихъ мнѣ трудовъ и молю Бога дать мнѣ силу достойно выполнить то, что я считаю своимъ долгомъ передъ родной Украиной въ настоящее исключительное и критическое для нея время.

Мнѣ далеки и чужды какія либо личныя побужденія и единственной своею цѣлью я ставлю пользу и благо населенія и Края.

Въ этомъ сознаніи призываю всѣхъ гражданъ Украины—безъ различія національностей и вѣроисповѣданій—помочь мнѣ и моимъ соотрудникамъ въ нашемъ сложномъ и отвѣтственномъ дѣлѣ.

Гетманъ Всей Украины Павло Скоропадскій.

29 Апрѣля 1918 года, г. Киевъ.

Грамота до всего Украинскаго народу, якою П. Скоропадскій оголосив себе гетманомъ України 29 квітня 1918 р.

чималих успіхів завдяки самовідданій праці видатних фахівців з різних галузей економіки, культури та науки.

Насамперед в часи Гетьманату відбувалась певна економічна стабілізація. Після руїни, що її принесли війна та революція, відремонтовано залізничні шляхи, мости і відновлено регулярний залізничний рух. Великі досягнення були в галузі фінансів: встановлено українську грошову систему, засновано Державний і Земельний банки. Гетьманський уряд підготував проект земельної реформи, яку не встигла провести Центральна Рада; видатний правник Х. Лебідь-Юрчик вважав земельний закон, схвалений гетьманським урядом, «подібним тільки до земельних законів найдемократичніших країн у цілому світі, наприклад — Нової Зеландії, де земельне законодавство випередило всі інші країни і еволюційним шляхом вирішило земельне питання на велику користь працюючого люду».

Дуже важливими були судові реформи. Налагоджено судову справу, створено Сенат, суд на нових демократичних засадах, укладено значну кількість необхідних законів.

Відбулись позитивні зрушення і в гуманітарній сфері. Було проведено українізацію школи всіх ступенів, починаючи з народних й закінчуючи двома університетами. 31 липня ухвалено закон про заснування у Київському, Харківському та Одеському університетах кафедр української мови, української літератури, української історії та українського права; у Ніжинському історико-філософському інституті відкрито кафедри української мови та української історії. Велике значення мали заснування Національної Бібліотеки, Національного Архіву, Української Академії Наук, яку очолив В. Вернадський. Проведено заходи в справі організації Національної Галереї Мистецтва та Історичного Українського Музею. Засновано Державний Драматичний Театр, Національну Оперу, Українську Державну Капелу, Державну Симфонічну Оркестру.

Виняткового розмаху досягла українська видавнича справа: засновано ряд великих видавництв, які випускали українські видання «в нечуваному доти числі примірників; весь край укотився сіттю українських книгарень», — писав історик гетьманської доби Д. Дорошенко.

Велике значення мали заходи щодо оформлення автокефалії Української Православної Церкви, що мало служити впорядкуванню відносин між Церквою і Державою в інтересах ідейної консолідації українського суспільства.

Гетьманський уряд енергійно приступив до створення Збройних Сил України. Однак на цій роботі негативно позначилися протидія проросійськи налаштованої частини офіцерського корпусу та командування розташованих в Україні союзних німецьких військ. І перші і другі були не зацікавлені в побудові сильної армії — збройної опори Української Держави та дієвого інструмента її зов-

нішньої політики. Не зважаючи на це, у червні 1918 року було проведено реорганізацію Генерального штабу, що покращило його роботу. 24 липня 1918 року Рада Міністрів ухвалила Закон про загальний військовий обов'язок, затвердила план організації армії. Протягом літа 1918 року ухвалено ще низку важливих законодавчих актів з питань військового будівництва.

Основу армії мали скласти вісім піхотних корпусів (I — Волинський, II — Подільський, III — Одеський, IV — Київський, V — Чернігівський, VI — Полтавський, VII — Харківський, VIII — Катеринославський). Створювалися також інші окремі збройні формування. Всього у Збройних Силах мало бути 54 піших й 28 кінних полків, 48 полків польових гармат, 33 полки важких гармат, 4 кінно-гарматні полки. Загальна чисельність армії мирного часу мала становити майже 310 тис. осіб. З них: 75 генералів, 14 930 старшин, 291 120 підстаршин і козаків, 2 975 цивільних службовців. Планувалося відкриття восени 1918 року військової академії та інших військових навчальних закладів. Однак з причин, вказаних вище, формування Збройних Сил України затягувалося, і їхня реальна чисельність у листопаді 1918 року становила тільки 60 тисяч осіб.

Гетьманський уряд досяг певних успіхів у зовнішній політиці України. За короткий час встановлено офіційні дипломатичні відносини з Німеччиною, Австрією, Швейцарією, Болгарією, Польщею, Фінляндією, Туреччиною, скандинавськими державами, а трохи пізніше — з Францією, Англією й Румунією. Дипломатичні стосунки були налагоджені також з більшовицькою Росією, з незалежними тоді від Москви Доном і Кубанню. Українська держава була визнана 30 країнами світу, в Києві розташовувалися постійні представництва 10-ти з них; Україна відкрила свої дипломатичні місії в 23 іноземних державах.

23 травня у Києві розпочалися російсько-українські переговори про мир. Як відомо, стаття 6. Брестського договору зобов'язувала Росію «негайно укласти мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між цією державою та державами Четвертого союзу». Водночас українська територія мала бути очищена «від російських військ і російської червоної гвардії». Крім того, «Росія зобов'язувалася припинити всяку агітацію чи пропаганду проти уряду чи публічних установ Української Народної Республіки». Таким чином, згідно з умовами договору від 3 березня 1918 року Росія визнавала самостійність України і це визнання було зафіксоване перед третьою стороною у формі міжнародного зобов'язання. Його порушення тягне за собою поважні наслідки міжнародно-правового характеру. Однак для кремлівських бандитів закон не писаний. Росія вела воєнні дії в Україні ще майже два місяці після підписання Брестського мирного договору, аж поки російські війська не були вибиті за межі Української Народної Республіки збройною рукою.

СЕКРЕТНО. 15

Українська Держава.

МІНІСТЕРСТВО
СПРАВ ВНУТРІШНІХ.

Департ. Державної Варти.

Відділ Освідомий

31 "Октябрю 1918 року.

№ 4432

м. Київ.

Ділопронз. VII-е.

Київському Столичному Отаману
/по Освідомительному Отдѣлу/.

№ 1304283-4/хт;
Нач-ка Освід. відділу
при Київ. Столич. Отамані

Начальникъ Контрѣ-Развѣдывательнаго Отдѣленія Штаба Южной Арміи сношеніемъ отъ 7 октября за № 665 сообщилъ полученія секретныя свѣдѣнія о томъ, что Совѣтомъ Народныхъ Комиссаровъ еще въ началѣ августа былъ командированъ въ Киевъ чиновникъ Совѣтской власти, подъ видомъ дипломатическаго представителя, на котораго было возложено руководство террористическими актами.

Задача состояла въ организаціи покушеній на главъ Украинскаго и Донскаго Правительствъ на что было, согласно резолюціи Троицкаго, отпущено около 4.000.000 рублей.

Террористы должны были прибыть изъ Россіи и съѣхаться въ Киевъ, гдѣ въ гостинницѣ "Марсель" встрѣтятся съ вышеуказаннымъ чиновникомъ и получатъ отъ него соотвѣтствующія директивы.

Въ первую очередь должно было состояться покушеніе на Пана Гетмана и генерала КРАСНОВА, но въ это дѣло вмѣшался МАМУЛЬСОНІИ/членъ большевистской мирной делегаціи/ и настоялъ на томъ, что бы дѣйствовать на Дону на лѣвую часть круга подкупамъ и агитаціей, дабы обезвредить генерала КРАСНОВА, устроить перевыборы, а отнюдь не покушеніемъ, что можетъ подѣйствовать отрицательно на массы и испортить начатое дѣло.

Повідомлення Державної Варти про підготовку терористичних актів в Україні вищим керівництвом Росії та виділення Троцьким на ці цілі 4 000 000 руб. (ст. 1) 1918 р.

ДАКО Ф.Р-2793, оп-2, спр-25, арк 15-16. Публікується вперше.016 (3,4)

1500
Съ цѣлю устройства перевыборовъ на Дону ~~якого~~ работали БОГУЧАРСКІИ и врачъ большевикъ ПОПОВЪ. Эти лица дѣйствовали на командный составъ, но эта комбинація потерпѣла крахъ, - послѣ чего рѣшено было дѣйствовать терроромъ. Для рѣшенія этого вопроса 6 августа въ одной изъ гостинницъ города Харькова должнъ былъ состояться съѣздъ, на который пріѣхалъ изъ Курска членъ главнаго военнаго Совѣта, Подъесаулъ подъ фамиліей ПОЗДНЯКОВА, /настоящая фамилія неизвѣстна/.

Въ этой организаціи между другими участвовали: студентъ, званъ Гермогена, ТАРАРАЕВЪ, /распорядитель разстрѣловъ/, его сестра Марія ТАРАРАЕВА, /секретарь трибунала/, Есаулъ ШУРИПОВЪ, высокаго роста, бритая голова, сапожникъ, проживающій на Платовской улицѣ /фамилія неизвѣстна/ выдавалъ адреса, нѣкто ВАСИЛЬЕВЪ, проживающій между Атаманской и Московской улицъ, сапожникъ, проживающій на Никольской площади д. № 10 во дворѣ /фамилія неизвѣстна/. Всѣ эти лица проживаютъ въ Новочеркасѣ.

Помимо перечисленныхъ лицъ принимаютъ участіе въ организаціи: Машинистъ ВОЛГИНЪ Иванъ, проживающій въ настоящее время въ Борисоглебскѣ, ЧЕРЕМУХИНЪ и ПОНЕДѢЛКИНЪ, проживающіе въ настоящее время на станціи Евстратовка. -

Сообщая объ изложенномъ для свѣдѣнія и соображеній при розыскѣ Департаментъ Державной Варты проситъ, при полученіи какихъ либо новыхъ данныхъ въ развитіе этихъ свѣдѣній, увѣдомить. -

За Директора Департамента
Вице-Директоръ

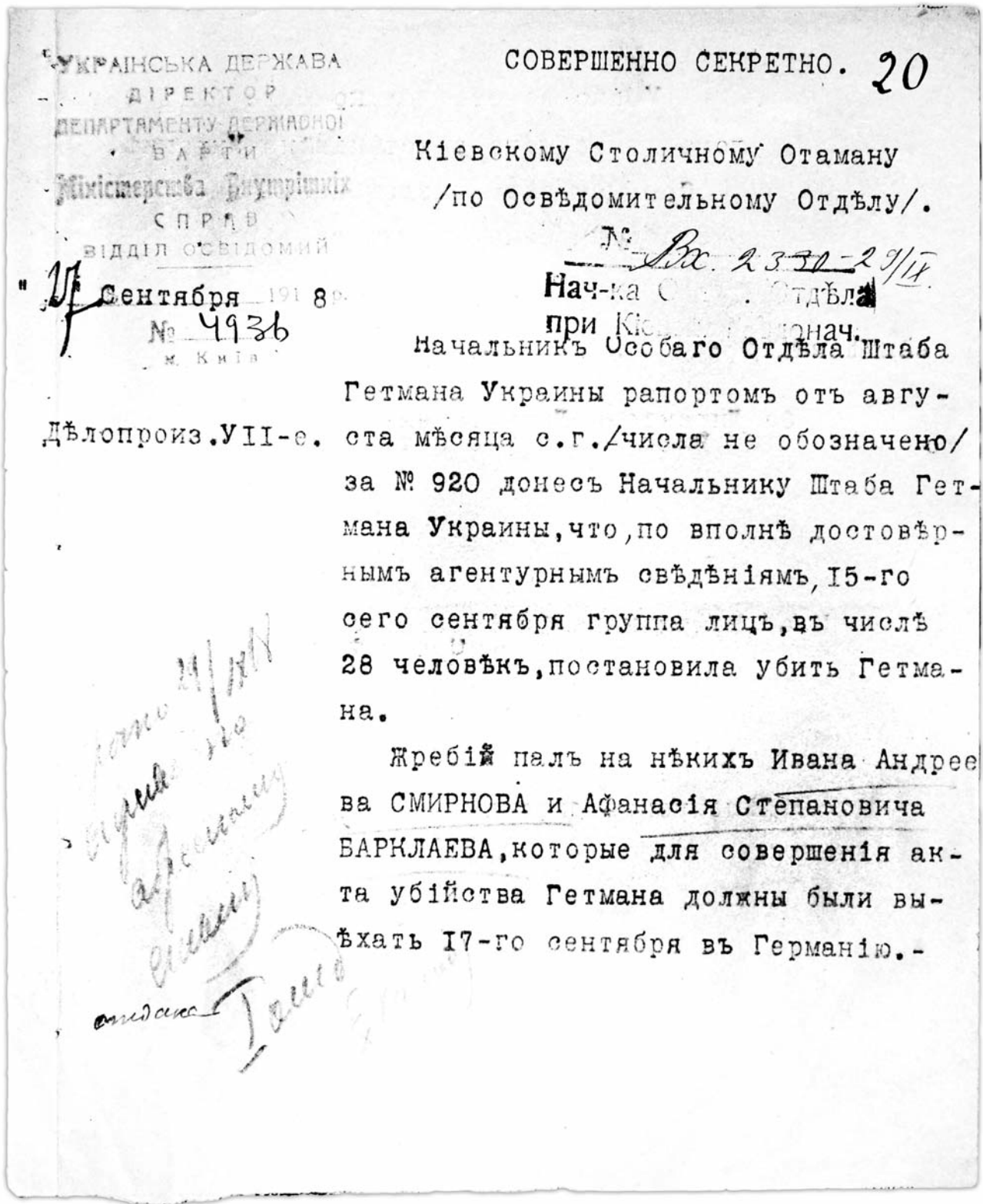
И. об. Начальника Отдѣла

Дѣлопроизводитель

(ст. 2)

Тим самим Росія порушила не тільки взяті на себе міжнародні зобов'язання, а й попередні декрети більшовицького уряду про мир і право народів на самовизначення аж до відокремлення. Зроблено це було свідомо, оскільки советська Москва

й не думала відступитись від України без подальшої боротьби. Подальші дії російської комуністичної партії та советського уряду були зосереджені на створенні в Україні засобами підривної пропаганди та збройних диверсій такої політичної ситуа-

Повідомлення Державної Варти про підготовку Москвою Замаху на Гетьмана П. Скоропатського (ст. 1) 1918 р.

ДАКО Ф.Р-2793, оп-2,спр-25, арк-19-21. Публікується вперше.

ції, яка б уможливила повернення України до російського державного комплексу.

Це яскраво проявилось під час російсько-українські мирних переговорів. Вони були використані російською стороною для відновлення в Україні ро-

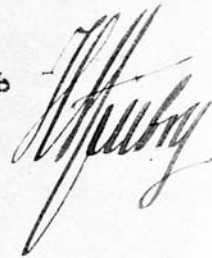
сійського більшовицького підпілля, його фінансування та матеріально-технічного забезпечення.

Певних успіхів українська делегація все ж добилася. Після довгих зволікань і крутість росіяни погодилися, що переговори ведуться «між двома

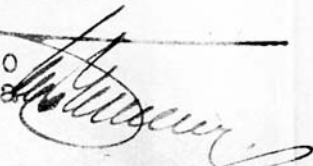
2036. Убийство это должно было быть сигналом для общего возстанія на Украинѣ.

Сообщаю о вышеизложенномъ на предметъ разработки означенныхъ свѣдѣній.

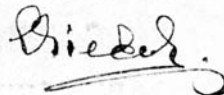
За Директора Департамента
Вице - Д и р е к т о р ь

И.о.б. Начальника Освѣдомительнаго
У т д ѣ л а

Дѣлопроизводитель

(ст. 2)

незалежними державами», тим самим вдруге офіційно визнавши незалежність України. 12 червня 1918 року було укладено попередній договір про взаємини між сторонами «на час переговорів», який містив у собі домовленості про встановлення перемир'я, репатріацію громадян договірних сторін, повернення рухомого складу залізниць, встановлення консульських зв'язків, взаємне сприяння через Червоний Хрест поверненню додому поло-

нених Центральних держав і встановлення «можливого тимчасового товарообігу».

Не вдалося домовитися про державні кордони та фінансові розрахунки між двома державами. Російська делегація категорично відмовлялася визнавати за Україною право включення до своєї території окремих місцевостей Мінської, Могильовської, Курської та Воронежської губерній з переважаючим українським населен-

ЯСНОВЕЛЬМОЖНЫ ПАНЪ ГЕТМАНЪ

Въ дни неопикуемой гражданской войны и насилій, чинимыхъ большевистской властью, до населенія г. Вѣлгорода и его уѣзда донеслась радостная вѣсть о зарождающихся началахъ государственной жизни и порядка на Украинѣ.

Люди, измученные внѣшней войной, истерзаные и обездоленные внутренними распрями и насиліями, съ надеждой и тревогой стали прислушиваться ко всякой вѣсти, идущей изъ Кіева.

Когда слухи о возможномъ присоединеніи г. Вѣлгорода и его уѣзда къ Украинѣ стали принимать большую определенность, узурпаторы власти - ~~большевики~~ перенесли вопросъ о присоединеніи къ Украинѣ на обсужденіе волостныхъ и сельскихъ сходоуъ, будучи увѣрены въ своемъ вліяніи на малокультурныя и темныя массы народа и надѣясь найти въ нихъ поддержку противъ опаснаго, нежелаельнаго и чуждаго имъ государственнаго порядка, но результаты этого плебисцита получились для нихъ совершенно неожиданные и компрометирующіе совѣтскую власть; изъ четырнадцати наличныхъ волостей девять высказались за присоединеніе къ Украинѣ, а остальныя пять воздержались отъ изъявленія своего желанія по формальнымъ основаніямъ.

Такое постановленіе волостныхъ сходоуъ обусловливается тѣмъ обстоятельствомъ, что населеніе бѣлгородскаго уѣзда, состоящее въ значительной своей части изъ украинцевъ, переселившихся сюда подъ именемъ Черкассъ въ XVII и XVIII в.в., въ религіозномъ, бытовомъ, культурномъ и экономическомъ отношеніяхъ тѣсно связано съ Укриной вообще и Харьковщиной въ частности и ни красныя лозунги, ни обильныя обѣщанія не могли заглушить въ душѣ народной племеннаго

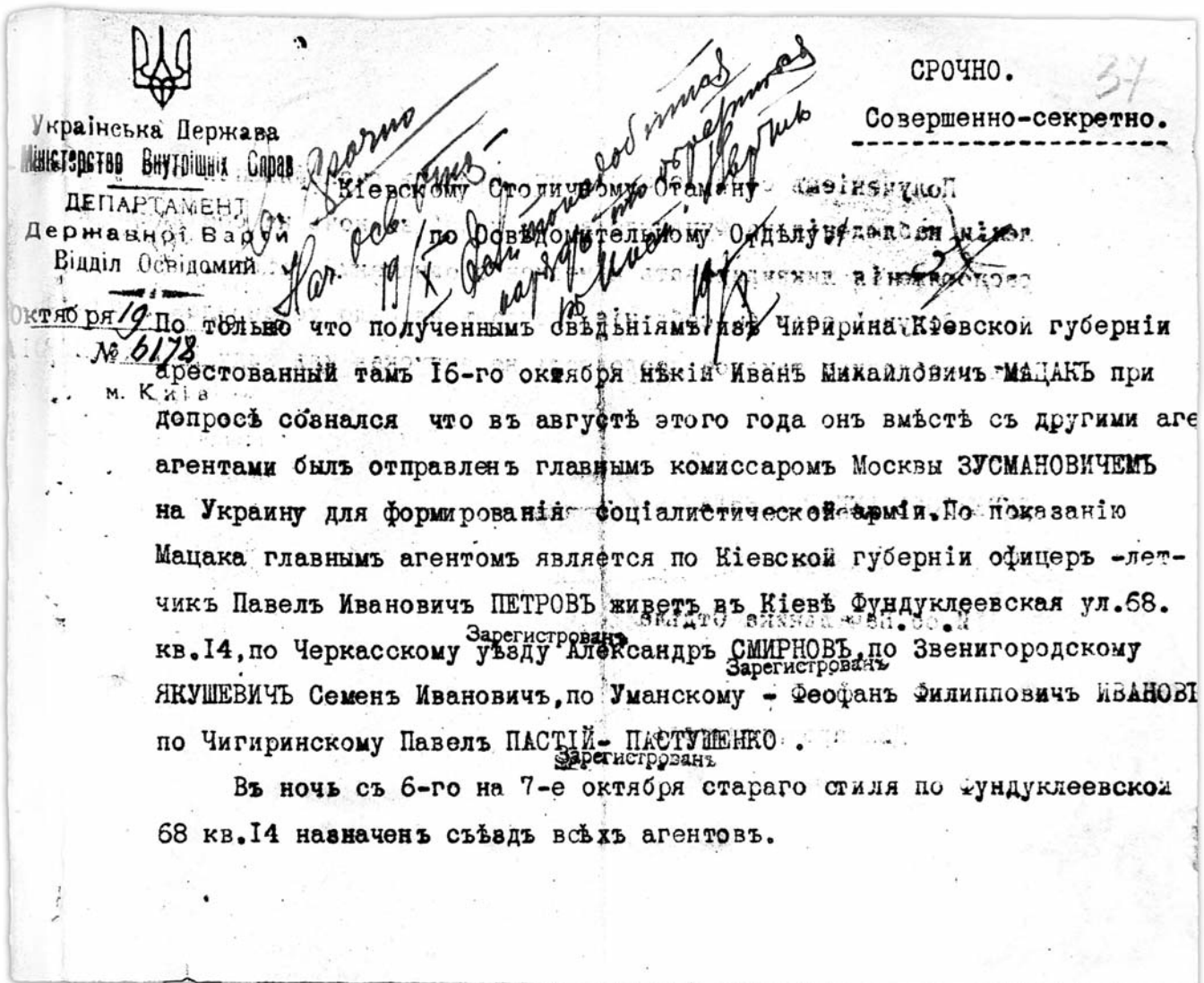
ням, яке прагнуло стати громадянами Української держави.

Переговори у фінансовій та економічній сфері, зокрема щодо поділу майна і боргів колишньої імперії, теж закінчилися безрезультатно. Українська делегація наголошувала, що принципом поділу «державного майна й боргів колишньої Російської імперії між Україною і Росією має бути принцип поділу відповідно до відсоткового відношення населення України до населення бувшої Російської імперії в зв'язку з часткою її участі в прибутковій частині бюджету бувшої Російської імперії». Україна вимагала своєї частки золотого фонду та повернення всіх вивезених з неї культурних та історичних цінностей. Російська делегація всі ці законні вимоги української сторони відкинула. Вона зумисне затягувала переговори, сподіваючись на сприятливу зміну міжнародної ситуації, коли знову можна буде спірні питання вирішувати зброєю.

Тому в прикордонних з Україною районах Росії швидкими темпами формувався Південний фронт, війська якого готувалися до нового завоювання Української Держави. На її територію з Петрограда

Відділ охорони уряду,
так звана «Залізна бригада»
Київ, 1918 р.

Направлення агентів з Москви для формування окупаційної армії в Україні
ДАКО, Р-2793, оп. 2, спр. 10, арк. 37. Публікується вперше.

і Москви таємно перекидаються професійні революціонери і терористи для організації повстання проти гетьмана. Готуються кадри польових військкоматів для примусової мобілізації до Червоної Армії українців — жителів окупованих невдовзі російськими загарбниками місцевостей УНР.

Внаслідок внутрішньополітичної боротьби та активних підливних дій в Україні більшовицької Росії 14 грудня 1918 р. Гетьман П. Скоропадський відмовився від влади, передав управління країною Раді Народних Міністрів і виїхав за кордон. Україна вступила в добу Директорії.

Хронологія історичних подій

1918 р.

29 квітня

На Всеукраїнському хліборобському з'їзді генерала Павла Скоропадського проголошено Гетьманом України.

30 квітня

На посаду Голови Ради Міністрів Української Держави призначено Миколу Василенка, якому доручено сформувати уряд.

7 травня

Рада Міністрів підтвердила намір приєднати Крим до Української держави.

15 травня

Підписано договір між урядами Української Держави з одного боку і Німеччиною та Австро-Угорщиною з другого про надання останнім позики у розмірі 400 млн. крб. для закупівлі українського продовольства.

18 травня

Рада Міністрів ухвалила закон про утворення Державної варти.

23 травня

Розпочалися мирні переговори між представниками Української Держави й більшовицької Росії.

28 травня

До Києва прибула повноважна делегація Крайової Ради Кубані на чолі з її головою Миколою Рябоволом з пропозицією про приєднання Кубанщини до України.

30 травня

Міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко звернувся із спеціальним листом до німецького посла в Україні барона Мумма щодо включення Криму до складу України.

12 червня

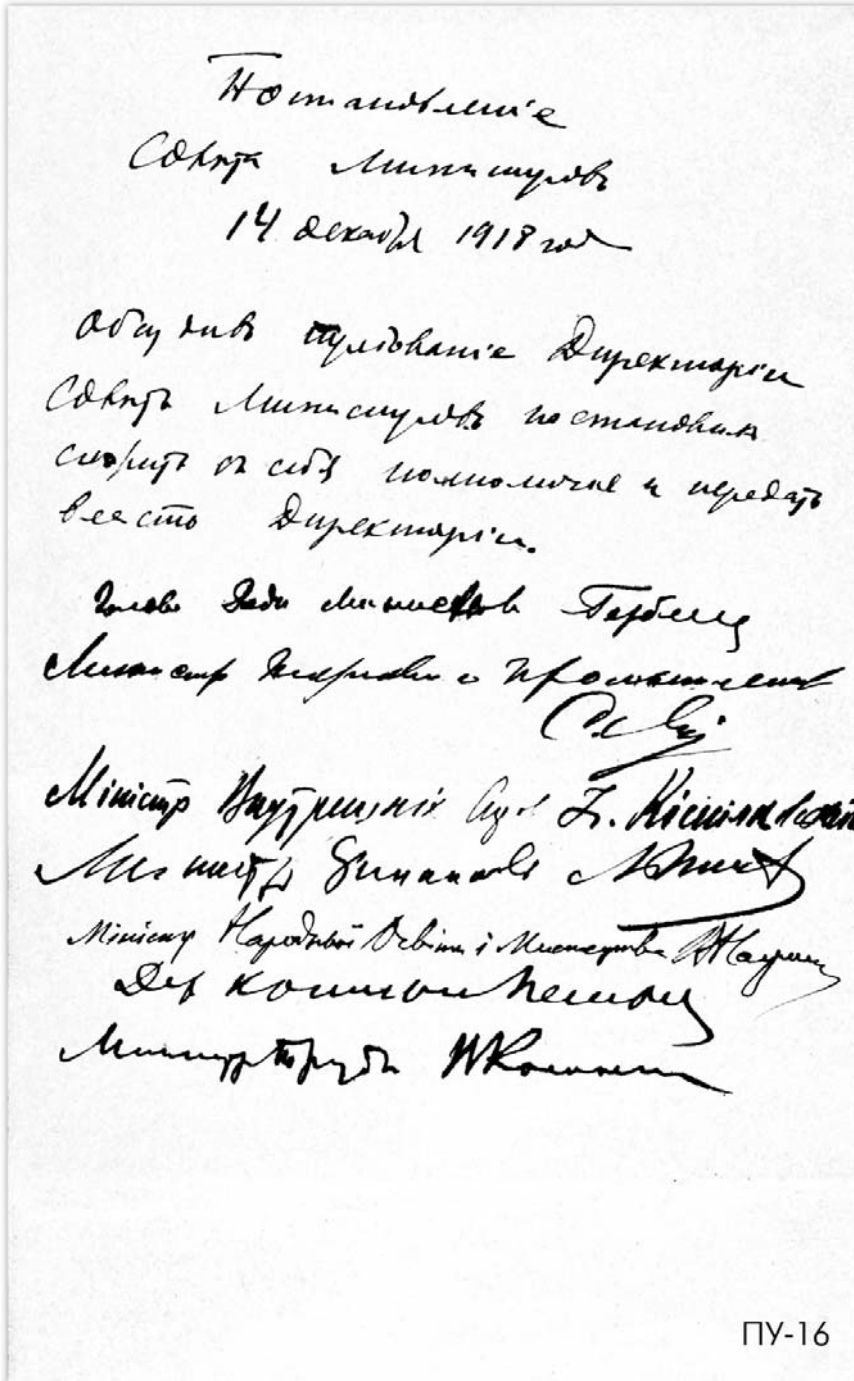
Губернський з'їзд землевласників і хліборобів Таврії, який відбувся в Симферополі, підтримав пропозицію щодо приєднання Криму до України.

20 червня

У Києві відкрився Всеукраїнський церковний Собор.

Червень

Представники північних повітів Чернігівщини звернулися з проханням про приєднання Стародубщини до Української Держави.

Постанова Уряду Української Держави про передачу влади Директорії⁰¹⁹

1 липня

Ухвалено рішення про заснування в Кам'янці–Подільському Українського університету.

2 липня

Ухвалено закон про громадянство Української Держави.

8 липня

Утворено Державний сенат Української Держави — вищу судову інстанцію.

9 липня

Створено комісію з розробки проекту Української академії наук.

10 липня

Київське православне духовенство зняло анафему з гетьмана Івана Мазепи.

24 липня

Україна та Німеччина ратифікували Берестейський мирний договір.

Ухвалено закони про загальну військову повинність, кримінальну відповідальність за перевищення максимально встановлених цін і спекуляцію, порядок призначення осіб на урядову службу.

27 липня

З огляду на антиукраїнську політику Кримського крайового уряду на чолі з генералом Сулькевичем уряд Української Держави оголосив економічну блокаду півострова.

31 липня

Ухвалено закон про заснування у Київському, Харківському та Одеському університетах кафедр української мови, української літератури, української історії та українського права; у Ніжинському історико–філософському інституті відкрито кафедри української мови та української історії.

1 серпня

Ухвалено закони про верховне управління державою і політичне становище військовослужбовців.

2 серпня

Ухвалено закон про утворення фонду Національної бібліотеки Української Держави.

6 серпня

Всеукраїнський церковний Собор висловився за автокефалію Української церкви.

10 серпня

Затверджено статут Українського державного банку і його основний (100 млн. крб.) і резервний (10 млн. крб.) капітали.

17 серпня

Ухвалено закон про обмеження ввезення в Україну російських грошових знаків.

22 серпня

У Відні відбувся обмін грамотами між Україною й Туреччиною з нагоди ратифікації Берестейського мирного договору.

28 серпня

У Симферополі відбувся Перший український з'їзд, який ухвалив об'єднати всі українські організації півострова.

4 вересня

Розпочався офіційний візит гетьмана П. Скоропадського до Німеччини.

10 вересня

Підписання економічного договору між Українською Державою та Німеччиною і Австро–Угорщиною на 1918–1919 господарські роки.

18 вересня

З огляду на прохання Крайового уряду генерала Сулькевича Рада Міністрів Української Держави тимчасово припинила митну війну з Кримом.

2 жовтня

Затверджено тимчасове положення про утворення міських дум і проведення виборів до них.

5 жовтня

У Києві розпочалися переговори між гетьманським урядом і делегацією Криму щодо умов входу півострова до складу Української Держави.

6 жовтня

Урочисто відкрито Київський державний український університет.

16 жовтня

Гетьман П. Скоропадський видав Універсал про відродження козацтва.

З'їзд борошномелів Таврії ухвалив рішення про приєднання Криму до України.

17 жовтня

Затверджено постанову про організацію добровільних дружин для підтримання правопорядку.

18 жовтня

Робітничий з'їзд у Симферополі ухвалив рішення про приєднання Криму до України.

21 жовтня

Гетьман П. Скоропадський прийняв надзвичайну місію Кубанського крайового уряду на чолі з полковником В. Ткачовим.

1 листопада

У Владивостоці відбувся Четвертий Український Далекосхідний з'їзд, який ухвалив звернення до народів світу про право українського народу на самовизначення.

6 листопада

Німецька влада передала кораблі Чорноморського флоту Українській Державі.

11 листопада

У Ялті утворено Українську крайову раду в Криму.

13 листопада

Більшовицька Росія анулювала Берестейський договір і відмовилась надалі визнавати незалежність Української Держави.

13–16 листопада

У Києві підписано договори про торговельні, консульські та морські відносини, залізничну та фінансову угоди між урядом Української Держави та надзвичайною місією Кубанського крайового уряду.

14 листопада

Розпочалося повстання проти гетьманської влади в Україні.

26 листопада

Утворено Українську академію наук на чолі з Володимиром Вернадським.

5 грудня

У Києві підписано договір про співробітництво між Українською Державою та Грузинською Республікою.

14 грудня

Гетьман П. Скоропадський відмовився від влади й емігрував за кордон.

П. Скоропадський і його прихильники — Ханенко, Кочубей та ін.
1918 р.

ДОБА ДИРЕКТОРІЇ

(СТЕНДИ 7–8)

Директорія УНР, як тимчасовий верховний орган влади в Україні, була створена наприкінці 1918 року Українським Національним Союзом — блоком опозиційних до уряду та особи Гетьмана П. Скоропадського політичних партій переважно просоціалістичної орієнтації. До її складу увійшли В. Винниченко (УСДРП) — голова, члени: С. Петлюра (УСДРП), О. Андрієвський (УПСС), Ф. Швець — (Селянська Спілка) і А. Макаренко (безпартійний, від профспілки залізничників).

26 грудня 1918 року Директорія проголосила відновлення в Україні республіканського ладу.

Того ж дня був створений перший уряд Директорії — Раду Народних Міністрів на чолі з В. Чехівським (УДСРП).

За дорученням Директорії уряд розробив та ухвалив 5 січня 1919 року закон про скликання Трудового Конгресу України, який мав стати вищим державним органом законодавчої влади. Владу на місцях передбачалося передати Трудовим радам селян, робітників та трудової інтелігенції. Згідно з законом, Конгрес мав бути «обраним трудовим населенням, без участі поміщиків і капіталістів». Перше засідання Трудового Конгресу мало відбутися 22 січня 1919 року в Києві. На його зібрання нетерпляче очікувало все українське суспільство з надією, що народні обранці накреслять

Члени Директорії УНР.

Зліва направо: Ф. Швець, С. Петлюра (3–й),
А. Макаренко (5–й)
1919 р.

шляхи подальшого розвитку держави, зокрема для досягнення соборності України.

На цей час з українських земель, що перебували в складі колишньої Австро-Угорщини, утворилася Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Уряд ЗУНР, виконуючи волю місцевих українців, проголосив курс на возз'єднання (злуку) обох українських держав. У результаті успішної

УРОЧИСТА ОБІТНИЦЯ ДИРЕКТОРІЇ У. Н. Р.

Ми, Директорія Української Народної Республіки, даємо цю прилюдну урочисту обітницю, що вірно будемо служити Народові України і утвореній ним Українській Народній Республіці; волю синів її, національну, релігійну та горожанську, невпинно боронитимем; всі свої сили обіцяємо покласти, аби закріпити народньо-республіканський устрій України основним законом. Організовано - виявленій волі народа будемо коритися; в державному управлінню будемо керуватись тільки волею народа про його добробут і благо Республіки; стоятимем на сторожі її інтересів та скаробів, ні в чому не порушимо її законів, пильно стежити будем, аби встановлені закони ретель-

но й справедливо всіма виконувались і правда ні в чому не порушувалась.

НАРОДЕ УКРАЇНИ!

Отдаючи сили свої на боротьбу, за долю рідного краю, сьогодні ми приносимо прилюдну урочисту обітницю, вірно служити своєму народові не припиняючи боротьби, доки не звільнимо нашу Україну від усіх ворогів, доки знеможений народ наш не стане на певний шлях спокою і добробуту, доки під захистом міцної республіканської влади не стане він вільним господарем Рідного Краю й доки не закріпить здобуту землю і волю. З зак. 14. X. 1919, м. Кам'янець-Подільський.

Висока Директорія У. Н. Р.
А. Макаренко Ф. Швець С. Петлюра.

Урочиста обітниця Директорії УНР

співпраці обох українських урядів 22 січня 1919 року в Києві на Софійській площі відбулося святкове проголошення Універсалу Соборності. Цей вікомний документ солідарності всього українського народу раз і назавжди зруйнував збудований ворогами фізичний, а найголовніше — духовний мур між його обома великими родинними гілками. Штучний поділ українського народу вже не вдалося чужинцям відновити в майбутньому. Надалі, навіть перебуваючи тимчасово під владою чужих держав, українці завжди відчували себе єдиною родиною і всіма способами боролися за її єдність. Сталося це завдяки Акту Соборності від 22 січня 1919 року. У цьому його величезне історичне і правове значення.

23 січня 1919 року у Києві розпочав свою роботу Трудовий Конгрес. Його першим рішенням було одностайне схвалення Універсалу Соборності. Також Трудовий Конгрес ухвалив Закон «Про форму влади в Україні». Конгрес висловився за де-

мократичний устрій в Україні. Разом з тим, з огляду на загострення воєнно-політичної ситуації довкола Української Народної Республіки, Конгрес до скликання майбутнього українського парламенту доручив законодавчу владу та справу оборони України Директорії УНР, до якої включено представника ЗУНР Є.Петрушевича. Конгрес ухвалив також протест проти порушення територіальної цілісності України військами червоної та білої Росії і Польщі.

Із Закону «Про форму влади в Україні, 28 січня 1919 р.»

«...Конгрес Трудового Народу України заявляє свій рішучий протест проти замахів на цілісність, самостійність і незалежність Української Народної Республіки... Український народ хоче бути нейтральним і в дружніх відносинах з усіма іншими народами, але він не потерпить, щоб яка б не було держава накидала збройною силою свою волю Українському Народові...»

Ж У Р Н А Л	
СТ. ДІЯВНОГО ЗАОДИАННЯ ДИРЕКТОРІЇ, МІНІСТРІВ, КЕРУЮЧИХ МІНІСТЕРСТВАМИ ТА КОМІСАРІВ МІНІСТЕРСТВ.	
від 24-го грудня 1918 року.	
№ 8.	
ГОЛОВУВАВ: ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ В.К. ВИННИЧЕНКО.	
ПРИСУТНІ: Члени Директорії: О.В. ПЕЛІМРА, С.П. ГРЕБІСЬ і А.Г. МАНАРЕНКО	
Голова Ради Міністрів: В.М. ЧЕРВОСЬКИЙ,	
Міністри: МІЩЕН, ОСИПЬКИЙ, БІЛІНСЬКИЙ, ШАПОВАЛ.	
Керуючі Міністерствами: КОЛЛАРД, ЧАЛІВОВА, ГОЛБЕРГМАН.	
Деклари Міністерств: С.П. ГРЕДУХІН, ПІЛІПЧУК, ХОЛОДНИЙ, МАТІШЕНКО, ТИМОШІВ, ЛОТЮШЬКИЙ, СИМОНІЗ, МАЗУРЕНКО.	
Голова Державного Секретаря: ОНІСЬКО.	
Секретаривав: М.М. ЦАВДОВСЬКИЙ.	
Засідання почалося о 9 годні веч.	
СЛУХАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
I. Сголошення Головою Зборів декларації Директорії Української Народної Республіки.	I. Прийняти декларацію, проголошену в викладеному в ній програмі майбутньої політичної діяльності Правительства.
II. Сголошення Головою Зборів складу Членів Ради Народних Міністрів а саме: Голова Ради Міністрів і Міністр Керування справами - Володимир Мухоморович ЧЕРВОСЬКИЙ, Міністр Внутрішніх Справ - Олександр Іванович МІЩЕН, Міністр Земельних Справ - Микита Іванович ШАПОВАЛ, Міністр Мистецтва - Дмитро Володимирович АНТОНОВИЧ, Міністр Морських Справ - Михайло Іванович	II. Прийняти де відома.
	III. Прийняти
	IV. Прийняти
	III. Пропозицію Голови зборів надати право Голові Міністрів доповнити склад кабінету.
	IV. Пропозицію Голови Зборів керування справами Товаришів Міністрів Ради Міністрів.
	Засідання зачилено о 12 годні ночи.

Витяг із протоколу засідання Директорії, на якому затверджувався персональний склад Уряду УНР 24 грудня 1918 р.

У Н І В Е Р С А Л

ДИРЕКТОРІІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ
РЕСПУБЛІКИ.

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ.
ДИРЕКТОРІЯ ОПОВІЩАЄ НАРОД УКРАЇНСЬКІЙ ПРО ВЕЛИКУ ПОДІЮ
В ІСТОРІІ ЗЕМЛІ НАШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ.

3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ В М. СТАНІСЛАВОВІ УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА РАДА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБ-
ЛІКИ, ЯК ВИРАЗНИК ВОЛІ ВСІХ УКРАЇНЦІВ Б. АВСТРІЙСЬКОЇ ІМ-
ПЕРІЇ І ЯК НАДВИЩИ ІХНІЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ЧИННИК, ТОРЖЕСТВЕН-
НО ПРОГОЛОСИЛА ЗЛУКУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕС-
ПУБЛІКИ З НАДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНЬОЮ РЕСПУБЛІ-
КОЮ В ОДНОЦІЛЬНУ СУВЕРЕННУ НАРОДНЮ РЕСПУБЛІКУ.

ВІТАЮЧИ З ВЕЛИКОЮ РАДІСТЮ ЦЕЙ ІСТОРИЧНИЙ КРОК ЗА-
ХІДНИХ БРАТІВ НАШИХ, ДИРЕКТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕС-
ПУБЛІКИ УХВАЛИЛА ТУЮ ЗЛУКУ ПРИНЯТИ І ЗДІЙСНЯТИ НА УМОВАХ,
ЯКІ ЗАЗНАЧЕНІ В ПОСТАНОВІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОД-
НЬОЇ РЕСПУБЛІКИ ВІД 3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ.

ОДНИНІ ВО ЄДИНО ЗЛИВАЮТЬСЯ СТОЛІТТЯМ ОДІРВАНІ ОД-
НА ВІД ОДНОЇ ЧАСТИНИ ЄДИНОЇ УКРАЇНИ - ЗАХІДНО - УКРАЇНСЬ-
КА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА / ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА, І УГОРСЬКА
УКРАЇНА / І НАДНІПРЯНСЬКА ВЕЛИКА УКРАЇНА.

ЗДІЙСНИЛИСЬ ВІКОВІЧНІ МРІЇ, ЯКИМИ ЖИЛИ І ЗА ЯКІ
УМИРАЛИ КРАЩІ СИНІ УКРАЇНИ.

ОДНИНІ Є ЄДИНА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕС-
ПУБЛІКА.

ОДНИНІ НАРОД УКРАЇНСЬКІЙ, ВИЗВОЛЕНИЙ МОГУТЬНИМ
ПОРИВОМ СВОЇХ ВЛАСНИХ СИЛ, МАЄ ЗМОГУ ОБ'ЄДНАННИМИ ДРУЖ-
НИМИ ЗУСИЛЛЯМИ ВСІХ СВОЇХ СИНІВ БУДОВАТИ НЕРОЗДІЛЬНУ
САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ УКРАЇНСЬКУ НА БЛАГО І ЩАСТЯ ВСЬО-
ГО ЇЇ ТРУДОВОГО ЛЮДУ.

22 СІЧНЯ 1919 РОКУ

У М. КИЇВІ.

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІІ

ЧЛЕНИ ДИРЕКТОРІІ

ЧЛЕН - СЕКРЕТАРЬ

КЕРУЮЧИЙ СПРАВАМИ ДИРЕКТОРІІ

А. В. Винниченко
Т. Г. Шевченко
С. П. Проф. Каренко
Ф. Швейк
І. І. Мухоморович

Універсал Директорії УНР про Злуку з Західно-Українською Народною Республікою
22 січня 1919 р.

29 січня 1919 року Конгрес Трудового Народу України завершив свою роботу. Директорія УНР приступила до вирішення проблем внутрішньої та зовнішньої політики в нових, набагато складніших, ніж дотепер, умовах. Вони визначалися передусім підривною діяльністю на всій території України іноземних владних центрів, зокрема московського, результатом якої стало ослаблення єдності українських політичних середовищ при вирішенні важливих питань внутрішнього життя держави. При цьому «троянським конем» агресорів залишалися громадські об'єднання національних меншин, які зберегли вороже ставлення до незалежної України, не зважаючи на всі пільги і переваги, які були їм даровані та законодавчо закріплені українською владою.

Другим фактором, який негативно впливав на діяльність Директорії, була різка зміна міжнародної ситуації. Прихильно налаштований до України союз Центральних держав на чолі з Німеччиною зазнав поразки у війні. Переможниця Антанта, в якій головну роль відігравала Франція, виступала за створення коштом України дружніх до себе Великої Росії і Великої Польщі. Відповідно, Антанта

Група старшин Армії УНР
1918 р.

підтримала збройні сили російських «єдїнонеділімців» «Юга Росії» під командуванням генерала А. Денікіна і польських шовіністів під проводом Р. Дмовського. При цьому політичні еліти Заходу керувалися виключно своїми егоїстичними інтересами, а також віковими політичними зв'язками з Росією, яка безпідставно уявлялася їм стабілізуючим фактором світової політики.

У свою чергу більшовицький уряд готувався до здійснення чергового нападу на Україну. Він мав розпочатися в момент виходу Німеччини із Світової війни та евакуації німецьких військових контингентів, які забезпечували дотримання російською та українською сторонами умов перемир'я.

Українські політичні кола, які сформували Директорію, не хотіли війни. Але ще до того, як Директорія взяла в свої руки всю повноту влади, вона була поставлена перед фактом віроломного та несподіваного нападу на Україну російських військ.

Зусилля Директорії залагодити збройний конфлікт дипломатичним шляхом виявилися марними. Більшовицька Росія не потребувала мирних переговорів. Вона цілеспрямовано знищувала Українську Народну Республіку.

На жаль, Директорія не мала достатніх військових сил, щоб зупинити наступ російських агресорів. Найголовнішою причиною цього була кривдна щодо України політика Заходу, який зробив усе можливе для роззброєння України і недопущення створення і попередніми українськими урядами, і Директорією чисельної та боєздатної регулярної армії — дієвого інструмента зовнішньої політики. Далися взнаки і пацифістські настрої українського суспільства. Тому оборона України за часів Директорії лягла на плечі небагатьох збройних формувань, передусім тих, які мали вже традицію визвольної боротьби.

Основою Збройних Сил України доби Директорії УНР стали:

Запорозький корпус під командуванням полковника Болбочана, одне з перших регулярних військових формувань Української Держави. Особовий склад відзначався національною свідомістю, досконалою бойовою підготовкою і зразковою дисципліною.

Осадний корпус Січових Стрільців під командуванням полковника Є. Коновальця, ідейне і високої боєздатності українське збройне формування. Брав участь в обороні Лівобережжя Дніпра і Києва.

Дніпровська дивізія — організувалася з повстанців Трипільщини та Овруччини. Пізніше дала кадри для повстанських загонів отаманів Зеленого (Трипільщина) і Соколовського (Радомишльщина).

Чорноморська дивізія — вела воєнні дії на Лівобережній Україні. Дала кадри повстанським загонам отамана Ангела (Чернігівщина).

Були у складі Дієвої армії УНР й інші формування, які зробили свій внесок у визвольну боротьбу проти червоних окупантів. Однак сил було недостатньо для відсічі вдесятеро більшій та озброєній до зубів російській Червоній армії, яка у своєму складі мала понад 40 тисяч добре вишколених офіцерів та генералів царського режиму.

Під натиском переважаючих сил ворога українські війська повільно відступали на Захід. Через воєнну загрозу 2 лютого 1919 року Директорія з Києва переїхала до Вінниці. Київ окупували російські більшовицькі війська. Але не надовго.

Варварські заходи російського советського режиму в Україні невдовзі після його поширення на більшість української території зустрілись із гострою реакцією з боку ширших, передусім селянських верств людної. Вже у березні 1919 року повстало проти російських окупантів селянство Київщини, Поділля, Волині, частково Полтавщини й Катеринославщини, почались також заворушення в сформованих насильно «українських радянських» військових частинах. Українські ліво-соціалістські угруповання, що намагались, було, ввійти в співпрацю з советським режимом і маріо-

нетковим «урядом» Раковського, переходили після перших невдалих спроб такої співпраці до гострої опозиції, а далі ставали й до участі в збройній боротьбі проти нього. Вже на початку квітня представники Української Партії Соціалістів–Револьюціонерів, УСДРП й УСДРП — незалежних, уклали в Києві угоду «в справі спільної боротьби з окупаційним урядом Раковського, яка мала бути зреалізована по затвердженні її проводами названих організацій. У вступі до угоди було зазначено, що названі організації виходили з необхідності «якнайрішучішої й найактивнішої боротьби з окупаційною російсько–комуністичною владою» за «незалежну й самостійну Українську Республіку». Пункт VI Угоди ставив як завдання реорганізованій державній владі — Раді Республіки (або Директорії) — «очищення всієї України від окупації російсько–комуністичних військ, повалення існуючої зараз в Україні російсько–комуністичної влади, оборону суверенності й незалежності національної Української Республіки». Незабаром було утворено для керування повстанням Всеукраїнський Центральний Револьюційний Комітет, що осів у Сквирі, на Київщині. Повстання набуло особливого розмаху в травні, коли повернуло зброю проти комуністичної влади найбільше з'єднання «українських радянських» військ під проводом отамана Григор'єва.

У червні головний штаб повстанців, об'єднаних Центральним Револьюційним Комітетом, зажадав від «так званого Українського Робітничо–Селянського Уряду» протягом 24 годин передати владу Револьюційному Комітетові й погодитись на негайне виведення російського війська з України. Київський Раднарком не відповів на ультиматум і продовжував боротьбу за утримання своєї влади в Україні. Однак це йому не вдалося.

У другій половині липня 1919 року на Поділлі на з'єднання з Дієвою Армією УНР прибула Українська Галицька Армія. Ця подія мала велике політичне і воєнне значення для України. У результаті блискучого наступу об'єднаних українських армій в обстановці всенародної війни з російськими окупантами на світанку 31 серпня 1919 року частини Збройних Сил Директорії вступили у Київ.

Взяття Києва було одним з найбільших досягнень української зброї, що назавжди залишиться гордістю наших прийдешніх поколінь. Її велике значення в тому, що віками розділений штучними кордонами народ братерством своєї зброї і власною кров'ю засвідчив перед історією, що він є і буде одним народом і хоче жити в одній Українській державі.

Здавалося, першої мети досягнуто і відкриваються перспективи повного визволення України від російських окупантів. Але на перешкоді стали інші «єдинонеделімці» — денікінці, які на той час захопили Лівобережну Україну. УНР опинилася віч–на–віч із новою силою, яка заперечувала не тільки її право на державну самостійність, але взагалі й право українського народу на будь–яку на-

ціонально–політичну самобутність. У відповідь на ворожі дії білогвардійців 24 вересня Директорія УНР оголосила війну урядові «Юга Росії». Таким чином, українці опинилися наодинці перед трьома противниками: Червоною армією, Добровольчою армією Денікіна і військами Польщі. Однак не вони зламали бойову міць Збройних Сил УНР, а епідемія плямистого тифу, яка несподівано поширилася в районах дислокації українських військ. Як стверджують дослідники, проти української армії вперше у світовій історії було застосовано бактеріологічну зброю. Водночас Антанта, яка допомагала російським «єдинонеделімцям» зброєю та військовим спорядженням, фактично запровадила блокаду України, не допустивши доставки на територію, підконтрольну Директорії УНР, закуплених українською стороною ліків.

Однак боротьба Української Держави за свободу не закінчилася. В історію визвольних змагань українського народу 1917–1921 років було вписано ще чимало славних сторінок. Це і перший Зимовий похід Армії УНР (6 грудня 1919 року — 6 травня 1920 року), і поновне визволення Києва від росій-

Кияни чекають на прибуття
Головного Отамана Армії УНР С. Петлюри
і польського генерала Ризд–Смігли
10 травня 1920 р.

ських більшовиків 7 травня 1920 року за допомогою нових тимчасових союзників — поляків.

Та Польща виявилася ненадійним партнером. Зазнавши невдовзі воєнної поразки від Червоної армії, польський уряд зрадив українців і в 1921 році підписав з Росією сепаратний мирний договір. Без союзників, без резервів і боєприпасів Дієва армія УНР ще деякий час продовжувала боротьбу. 14 листопада уряд УНР перед загрозою з боку більшовицьких військ перейшов за Збруч, щоб продовжити боротьбу на дипломатичному полі. А 21 листопада 1920 року українські урядові війська, розстрілявши останні набої, відступили через Збруч у Галичину. Та бойові дії не припинилися. Змінилася тільки форма боротьби. Україна вступила у період народної партизанської війни.

Хронологія історичних подій

1918 рік

14 грудня

Після зречення гетьмана П. Скоропадського повноваження державної влади в Україні перебрана Директорія УНР.

16 грудня

Директорія відновила чинність закону УЦРади про національно–персональну автономію.

19 грудня

Урочистий вступ Директорії до столиці України. Парад військ УНР на Софійському майдані. Нота Директорії державам Антанти щодо висадки десанту в портах Південної України.

26 грудня

Директорія УНР виклала основи своєї соціально–економічної політики та державного устрою.

31 грудня

Уряд УНР передав ноту протесту більшовицькій Росії з приводу наступу її військ на територію України.

1919 рік

1 січня

Директорія УНР затвердила закон про вищий орган Української Автокефальної Православної Соборної Церкви.

2 січня

Головний Отаман військ УНР С. Петлюра видав наказ про висилку за межі України всіх ворогів Української держави.

3–4 січня

Повторні ноти протесту Уряду УНР урядові РСФРР з приводу вторгнення радянських військ на територію України.

4 січня

Директорія ухвалила закон про українську грошову одиницю — гривню і заборону обігу російських, німецьких, австрійських, румунських грошових знаків.

8 січня

Ухвалено Урядом УНР земельний закон, в основу якого закладено принцип соціалізації.

16 січня

З огляду на безрезультативність мирних переговорів з Москвою Директорія оголосила війну більшовицькій Росії.

21 січня

Всенародні збори Закарпаття у Хусті ухвалили рішення про приєднання Карпатської України до Великої України.

22 січня

На Софійському майдані в Києві проголошено Акт злуки УНР і ЗУНР в єдину Українську Самостійну Соборну Державу.

23 січня

У Києві відкрився скликаний Директорією Трудовий Конгрес України, в якому взяли участь понад 400 делегатів, з них 65 представників ЗУНР. Він висловив довіру Директорії, ухвалив

закон про форму влади в Україні, а також звернувся з відповідним Універсалом до народу України.

2 лютого

З огляду на більшовицький наступ Директорія УНР переїхала з Києва до Вінниці.

13 лютого

Директорія призначила новий склад Ради Народних Міністрів УНР.

17 лютого

Директорія УНР звернулася з декларацією до урядів Антанти та США з проханням про допомогу у боротьбі з більшовиками.

27 лютого

У Ходорові з комісією Антанти зустрівся Головний Отаман Армії УНР С. Петлюра.

15 березня

До Директорії в Проскурів прибула делегація ЗОУНР на чолі з Є. Петрушевичем щодо вироблення спільної тактики дій.

4 квітня

Повноважний представник УНР на Паризькій мирній конференції Г. Сидоренко заявив протест з приводу збройного нападу Польщі на українські землі: Холмщину, Підляшшя, Полісся, Волинь — та політичної і матеріальної підтримки Антантою дій Польщі.

9 квітня

Директорія у Рівному ухвалила постанову про відставку уряду С. Остапенка і призначення нового складу Ради Народних Міністрів на чолі з Б. Мартосом.

12 квітня

Новий уряд Мартоса, відмовляючись від чужої військової допомоги, оголосив декларацію про становище в УНР та закликав до боротьби і проти більшовиків, і проти Польщі.

15 квітня

Уряд УНР призначив наказним отаманом Армії УНР генерала О. Осецького.

9 травня

У Радивиліві С. Петлюра обраний Головою Директорії УНР.

20 травня

У Любліні відбулися безрезультатні переговори дипломатичної місії УНР з командуванням польської армії Ю. Галлера щодо припинення наступу на українські землі.

27 травня

Друга сесія Української Крайової Ради ухвалила Конституцію національно–культурної автономії українців Далекého Сходу.

12 червня

Уряд Фінляндії відновив дипломатичні стосунки з УНР.

16 червня

Державний секретар Ватикану кардинал Гаспарі повідомив Голову Директорії С. Петлюру про прийняття графа Михайла Тишкевича послом при Святому Престолі.

18 червня

Делегація УНР на Паризькій мирній конференції разом з повноважними делегатами Азербайджану, Естонії, Грузії, Латвії, Північного Кавказу, Білорусії висловила протест проти визнання Найвищою радою Паризької мирної конференції уряду генерала Колчака верховним урядом Росії.

20–21 червня

У Львові підписано тимчасовий договір УНР з Польщею про перемир'я і встановлення демаркаційної лінії (лінія Дельвіга).

15 липня

Українська Галицька Армія та уряд ЗУНР перейшли на східний берег Збруча. Відбулося об'єднання обох українських армій.

15–16 липня

У Кам'янці–Подільському розпочато випуск грошових знаків УНР номіналом 10, 100, 250, 1000 крб. Створено урядову комісію щодо підготовки закону про органи влади на місцях — народні ради.

15 серпня

Державний секретар Роберт Лессінг від імені уряду США відмовився визнавати незалежність України.

26 серпня

Звернення–наказ штабу Головного Отамана до вояків Армії УНР не піддаватися на погромну антисемітську агітацію.

31 серпня

Об'єднане українське військо визволило Київ від більшовиків.

1 вересня

Підписано договір між УНР і Польщею про перемир'я, яким встановлювалась демаркаційна лінія по межі р. Збруч–Заслав–Олевськ–Мозир.

4 вересня

Уряд УНР висловив протест державам Антанти в зв'язку із захопленням військами Денікіна Києва.

24 вересня

Уряд УНР оголосив війну уряду Денікіна.

12 листопада

Голова Директорії С. Петлюра затвердив закон «Про тимчасове верховне правління та порядок законодавства УНР».

15 листопада

Усі права Директорії передані Головному Отаману військ УНР С. Петлюрі.

2 грудня

У Варшаві Українська дипломатична місія передала польському уряду меморандум про подальше ведення переговорів на основі визнання кордонів по р. Збруч.

6 грудня

У Новій Чорторії на нараді членів Уряду УНР з командуванням армії ухвалено рішення про проведення партизанського рейду окупованою більшовиками Україною. Початок Зимового походу Армії УНР.

24 грудня

У Вінниці підписано договір про об'єднання Наддніпрянської армії з УГА.

1920 рік

8 лютого

Видано наказ Головної Команди Армії УНР про формування у Бересті 6–ї стрілецької дивізії під командуванням Марка Безручка.

11 лютого

Видано наказ Головної Команди Армії УНР про формування 4–ї стрілецької дивізії під командуванням О. Шаповала.

14 лютого

Новий Голова Уряду УНР І. Мазепа відбув до армії, що перебувала у Першому Зимовому поході.

21–24 квітня

У Варшаві підписано політичну і військову конвенцію між урядами УНР і Польщі, якими передбачалось залишення за Польщею Східної Галичини, Холмщини, Поділля та Волині, загальною площею 162 тис. км з населенням 11 млн., у тому числі 9 млн. українців, в обмін за надання поляками політичної й військової допомоги УНР у відновленні української державності на схід від Збруча.

25 квітня

Перехід у наступ польських та українських військ на протибільшовицькому фронті.

25 березня

Визнання урядом Естонії незалежності УНР.

26 березня

Визнання урядом Латвії незалежності УНР.

6 травня

Завершення Першого Зимового походу.

7 травня

Звільнення Києва від більшовиків українсько-польськими військами.

16 травня

У Вінниці відбулася зустріч голови Польської держави Ю. Пілсудського з головою Директорії С. Петлюрою та членами Уряду УНР.

13–26 липня

Оборонні бої Армії УНР на лінії р. Збруч, що стримали більшовицький наступ на Львів.

20 серпня

Героїчний спротив дивізії Марка Безручка під Замостям, що зупинив наступ більшовицьких військ на Варшаву й дав можливість полякам вдарити у фланг армії Тухачевського.

27 серпня

Контрнаступ Армії УНР від Замостя з переходом на Поділля.

31 серпня

З'їзд представників українських військових організацій у Празі закликав емігрантів повертатися в Україну й боротись до кінця за її повну незалежність.

15–18 вересня

Розгром 14–ї більшовицької армії й звільнення території між Дністром і Збручем.

19 вересня

Звільнення Тернополя від більшовицьких військ.

27 вересня

Вступ до Проскурова Армії УНР.

18 жовтня

За ініціативи Варшави відбулося перемир'я на радянсько–польсько–українському фронті.

8 листопада

На нараді в Ялтушкові С. Петлюри з урядом та вищим командуванням армії ухвалено рішення негайно підготувати закон про передпарламент та скликати його в найближчий час і розпочати з 12 листопада наступ проти більшовицької армії. Ухвалено відозву до українського народу «До останнього бою».

Голова Директорії С. Петлюра звернувся до керівника Польської держави Ю. Пілсудського про врегулювання непорозумінь на території, зайнятій поляками.

10–21 листопада

Контрнаступ більшовицької армії. Оборонні бої Армії УНР.

12 листопада

Директорія видала закон про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в УНР.

14 листопада

Уряд УНР перед загрозою з боку більшовицьких військ перейшов за Збруч.

21 листопада

Армія УНР через відсутність боєприпасів і амуніції змушена перейти за р. Збруч, де була інтернована у польських таборах.

Урочисте проголошення Акту Злуки на Софійському майдані
Київ, 22 січня 1919 р.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

(СТЕНД 9)

Напередодні Першої Світової війни велика частина західних українських земель — Галичина, Буковина та Закарпаття — в результаті різних міждержавних угод та всупереч волі корінного українського населення перебувала у складі Австро-Угорщини. Коли в жовтні 1918 року внаслідок воєнної поразки австро-німецького блоку та національно-визвольної боротьби поневолених народів Австро-Угорська імперія розпалася на декілька незалежних держав, українці почали вживати рішучі заходи зі створення на західноукраїнських землях власної держави, яка б мала в найближчому майбутньому возз'єднатися з Наддніпряниною в єдину незалежну Україну.

Зокрема, 18 жовтня 1918 р. у Львові на зборах всіх українських депутатів австрійського парламенту, українських членів галицького і буковинських сеймів, представників політичних партій Галичини і Буковини, духовенства і студентства було утворено Українську Національну Раду — політичний представницький орган українського народу в Австро-Угорській імперії.

19 жовтня 1918 р., згідно з правом народів на самовизначення, Українська Національна Рада проголосила на всіх українських етнічних землях колишньої Австро-Угорщини Українську державу. Невдовзі вона отримала назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Національним меншинам краю запропоновано відрядити до Української Національної Ради повноважних депутатів. Було також вирішено розробити і ухвалити найближчим часом демократичну конституцію. Президентом Української Національної Ради, а, отже — і ЗУНР, обрано відомого політика Євгена Петрушевича.

Водночас, з огляду на запеклий опір законним діям українців з боку польської меншини краю, яка опиралася на відновлену в 1916 році австрійським цісарем та німецьким кайзером Польську державу, ще наприкінці вересня 1918 року із офіцерів-українців австрійської армії у Львові було сформовано таємний Український Генеральний Військовий Комісаріат (УГВК). Він розпочав роботу з підготовки до збройного захисту майбутньої Української держави від можливих агресивних посягань з боку сусідніх режимів. У жовтні 1918 р. головою УГВК було призначено сотника Легіону Українських Січових Стрільців Дмитра Вітовського.

31 жовтня 1918 р. у Львові стало відомо про приїзд наступного дня до міста делегації Польської ліквідаційної комісії (створена 27 жовтня 1918 р. у

Президент ЗУНР
Є. Петрушевич
1918 р.

Кракові), яка мала отримати від австрійського намісника владу над Галичиною і включити її до складу Польщі. З метою збройної підтримки цього акту підпільна Польська військова організація оголосила мобілізацію своїх членів у Львові. Бойовики сконцентрувалися в пунктах збору та отримали зброю і набої для нападу на українців. Водночас австрійський уряд у черговий раз відмовився передати українській стороні владу в краї. У тривожних обставинах, що склалися, Українська Національна Рада увечері 31 жовтня 1918 р. доручила УГВК (реорганізованому в Українську Головну Команду) взяти владу у Львові і провінціях збройним шляхом.

У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українські військові частини Львівського гарнізону, виконуючи наказ Української Головної Команди

під проводом сотника Дмитра Вітовського, зайняли найважливіші адміністративні будівлі, міську ратушу, інтернували австрійського намісника краю та забезпечили мирний перехід влади в місті до Української Національної Ради.

Вранці 1 листопада 1918 року Українська Національна Рада оголосила населенню Львова, що вона є віднині найвищою владою в краї. 9 листопада 1918 р. УНРада створила перший уряд ЗУНР — Державний Секретаріат. Прем'єр-міністром став доктор Кость Левицький. 13 листопада було прийнято Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, згідно з яким

Керівництво ЗУНР справа наліво:
Президент — Є. Петрушевич, С. Витвицький,
Голова Державного секретаріату В. Голубович.
Кам'янець-Подільський, 1919 р.

Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель
бувшої австро-угорської монархії

ухвалені Українською Національною Радою на засіданні
дня 13. листопада 1918.

Артикул I.

Назва.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 16. жовтня 1918 року, обнімаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву: **Західно-Українська Народна Республіка.**

Артикул II.

Границі.

Простір Західно-української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувщих австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частинами бувщих угорських столиць (Комітатів): Спіш, Шариш, Земляни, Уг. Берез, Угоча і Марморос, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855 Maasstab 1:864.000.*

Артикул III.

Державна суверенність.

Отця державна територія творить самостійну Західно-українську Народню Республіку.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без ріжниць пола. На сій самій основі мають бути вибрані

— 4 —

Установчі Збори Західно-української Народної Республіки. До часу зібрання Установчих Зборів виконує всю владу Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно-української Народної Республіки є: Золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо-жовтий. Державна печатка має довкола гербу напись: Західно-українська Народна Республіка.

Мітинг з нагоди проголошення ЗУНР.
Станіслав (Івано-Франківськ), 1 листопада 1918 р.

Свято об'єднання УНР і ЗУНР
Калуш, 8 січня 1919 р.

Група старшин і стральців
Української Галицької Армії
Тернопіль, 1919 р.

нова держава отримала назву «Західно-Українська Народна Республіка». Також закон визначав територію ЗУНР, яка включала українські етнічні землі і охоплювала Галичину, Буковину і Закарпаття. Територія ЗУНР становила 76,6 тис. кв. км. а населення — 6,2 млн. осіб. Затверджено герб держави — Золотий Лев на синьому тлі, та прапор — блакитно-жовтий. Національним меншинам на території ЗУНР гарантувалися рівні права з українським населенням. Тимчасовий Основний закон ЗУНР був з часом доповнений цілим рядом законів: про організацію війська (13 листопада 1918 р.), тимчасову адміністрацію (15 листопада 1918 р.), тимчасову організацію судочинства (16 листопада і 21 листопада 1918 р.), державну мову (1 січня 1919 р.), шкільництво (13 лютого 1919 р.), громадянство (8 квітня 1919 р.), земельну реформу (14–15 квітня 1919 р.).

Війна змусила уряд приділити особливу увагу розбудові власних Збройних Сил. Українська Національна Рада ввела загальний військовий обов'язок, розробила військово-територіальний поділ держави. 9 листопада 1918 року було створено Державний Секретаріат Військових Справ ЗУНР. Розпочалося формування Української Галицької Армії.

Запроваджуючи новий державний лад в Галичині, уряд ЗУНР проводив також активну зовнішньополітичну діяльність. Зокрема встановлено дипломатичні зносини та відкрито посольства ЗУНР в Австрії, Угорщині та Німеччині, а також дипломатичні представництва нижчого рівня у Чехословаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та інших країнах, відряджено державну делегацію на Паризьку мирну конференцію.

Відновлення української державності в Галичині з великою радістю і задоволенням вітали національні політичні партії та патріотична громадськість Наддніпрянщини. Гетьман П. Скоропадський негайно прийняв делегацію ЗУНР та пообіцяв галицьким українцям всіляке сприяння та допомогу. А вона була дуже потрібна.

Вже в другій половині дня 1 листопада 1918 року польське збройне підпілля у Львові розпочало терористичні акції проти представників української влади в місті. У наступні дні розпочалися справжні вуличні бої між нечисленними українськими військами і польськими заколотниками, яких підтримувала значна частина шовіністично налаштованих городян.

10 листопада регулярні польські частини напали на український Перемишль — ключ до Львова із Заходу. 11 листопада вони опанували цією важливою фортецею. Так розпочалася польсько-українська війна. Уряд Польщі націонал-демократа Р. Дмовського офіційно постановив знищити незалежність України в ім'я своїх великодержавних амбіцій та спільних польсько-російських інтересів.

Одночасно румунські війська перейшли південні кордони ЗУНР і, незважаючи на опір населення, 11 листопада зайняли Чернівці, а згодом всю Північну Буковину. Також після недовгої автономії у складі Угорщини українське Закарпаття волею Антанти прилучено до Чехословаччини. Таким чином, внаслідок загарбницької політики сусідів на початку свого існування ЗУНР втратила половину своєї території та населення. Це дуже ускладнило її воєнно-політичне становище.

21 листопада 1918 р. після кровопролитних боїв українські війська залишили Львів. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а з кінця грудня Українська Національна Рада і уряд ЗУНР перебували у Станіславові (тепер Івано-Франківськ).

4 січня 1919 р. було сформовано новий уряд ЗУНР на чолі з С. Голубовичем і створено Виділ Української Національної Ради (складався з 9 членів) під керівництвом Є. Петрушевича для виконання функції голови держави.

1 грудня 1918 р. делегація Української Національної Ради і представники Директорії УНР підписали у Фастові попередню угоду про об'єднання ЗУНР і УНР, яка була остаточно схвалена вищим органом Держави 3 січня 1919 р. 22 січня 1919 р. у Києві відбулося урочисте проголошення Акту про Злуку ЗУНР (Галичина, Буковина, Закарпаття) і УНР (Наддніпрянська Україна) в єдину соборну Українську Народну Республіку. Згідно з Законом «Про форму влади в Україні», прийнятим Трудовим Конгресом України, ЗУНР отримала назву «Західна Область Української Народної Республіки» (ЗО УНР). Є.Петрушевича включено до складу Директорії УНР.

Таким чином, незважаючи на несприятливі міжнародні обставини та протидію внутрішніх противників української державності чужинецького походження, за короткий час керівництвом ЗУНР налагоджено державний апарат, організовано правильну роботу Української Національної Ради як вищої законодавчої влади, утворено Виділ Української Національної Ради для виконання функції голови держави, створено уряд на заса-

Українські вояки
Ужгород, 10 квітня 1920 р.

Штаб першого куреня шостої бригади УГА
17 листопада 1919 р.

дах парламентарного правління, законами про адміністрацію, судівництво, шкільництво, державну мову й іншими закладено основи для управління державою, організовано армію для оборони перед польською агресією. Щоправда, не було проведено глибоких політично–соціальних змін минулого ладу. Однак це планувалося зробити у складі Великої України. Та на перешкоді стала війна з Польщею.

Воєнний потенціал Польщі був більший, ніж ЗУНР. За неповні 10 місяців своєї незалежності (до 15 серпня 1919 року) польський уряд, маючи в розпорядженні 22–мільйонне населення, створив більш як півмільйонні збройні сили. Воєнну допомогу Польщі надала Франція та інші держави Антанти. Насамперед це була чудово озброєна та модерно екіпірована армія генерала Галлера (шість дивізій, 110 000 осіб), а також дивізія генерала Желіговського, яка прибула з окупованої французами Одеси через Румунію. У квітні 1919 року до Польщі прибула багаточисельна французька воєнна місія під командуванням генерала Анрі, яка взяла на себе не тільки забезпечення польських військ зброєю та спорядженням, а й безпосередню підготовку та ведення воєнних дій на польсько–українському фронті. За цю допомогу Польща обіцяла французам у разі перемоги надати в концесію на дуже вигідних умовах Бориславський нафтовий басейн — єдине на той час джерело нафти в Європі.

Незважаючи на ідейну посвяту, організаційний хист і жертвне напруження всіх сил українців ЗУНР, Українська Галицька Армія постійно відчувала нестачу зброї та боеприпасів. У Галичині воєнної промисловості не було. Все необхідне для армії доводилося купувати за кордоном. Під впливом наклепів польських дипломатів, які на Паризькій мирній конференції в союзі з російськими «єдинонеділимцями» постійно звинувачували українську сторону в германофільстві, більшовизмі та недозрілості до самостійного державного життя, а також відповідно до своїх корисливих ін-

тересів держави Антанти запровадили блокаду території УНР та ЗОУНР.

У цих важких умовах Українська Галицька Армія в січні–травні 1919 р. все ж контролювала ситуацію на українсько–польському фронті і поступово витіснила польську окупаційну армію з території Галичини. Однак від повного розгрому польські війська врятувала Антанта. Наприкінці лютого 1919 р. дипломатична місія Мирної конференції під керівництвом французького генерала Бертельмі поставила вимогу негайного припинення воєнних дій і запропонувала розмежування двох воюючих сторін так, що 40 відсотків території Галичини, зокрема Львів і нафтовий басейн, відходило до Польщі. Уряд ЗУНР цієї пропозиції не прийняв, після чого воєнні дії відновились.

Неодноразове втручання Антанти в польсько–українську війну дуже допомогло польській армії в загрозливих для неї ситуаціях. Заслуга Франції у перемозі Польщі над ЗУНР є, поза всякими сумнівами, велетенською.

У середині травня 1919 р. Найвища Рада держав Антанти знову втрутилася в польсько–український збройний конфлікт, скерувавши до Галичини «миротворчу» місію генерала Боти. Поки місія відволікала українську сторону переговорами, польське Верховне Командування завершувало останні приготування до великого наступу проти українських військ в Галичині та на Волині. Він розпочався 14 травня 1919 р. Ядро польських сил складали новоприбулі з Франції начебто для боротьби з більшовиками дивізія польського генерала Галлера, командний склад яких складався переважно з французів. У польській авіації служила значна кількість американських пілотів. Це сталося в час, коли на Сході війська УНР вели важкі бої з російською Червоною армією. Таким чином, капітал Заходу фактично виступив у спілці з III Інтернаціоналом проти незалежності України. 20 травня 1919 року представник французького командування у Бухаресті генерал Франше д'Есперей санкціонував напад на територію ЗУНР румунських

Командувач УГА Мирон Тарнавський і Володимир Старосольський

військ. За погодженням з польським керівництвом 24 травня румуни зайняли Покуття із тимчасовою столицею ЗУНР Станіславом. У руки ворога потрапило військове майно, необхідне для подальшої боротьби на фронті.

6 червня УГА зосередилася в південно–східному трикутнику Галичини. У зв'язку з критичним становищем ЗО УНР 9 червня 1919 р. уряд С. Голубовича склав свої повноваження, а Виділ Української Національної Ради передав всю повноту військової і цивільної влади Є.Петрушевичу, який отримав повноваження диктатора ЗО УНР. Для успішного виконання покладених на нього функцій Є.Петрушевич створив тимчасовий виконавчий орган — Раду Уповноважених Диктатора і Військову Канцелярію. Начальним вождем (Головнокомандувачем) УГА було призначено генерала Олександра Грекова.

7–28 червня 1919 р. УГА під командуванням О. Грекова провела Чортківський наступ, внаслідок якого значна частина Галичини була визволена від польських військ. Проте нестача зброї і боєприпасів змусила УГА протягом червня–липня 1919 р. відступити на старі позиції.

Варто знати, що більшовицький уряд звертався до Президента Є.Петрушевича з проханням дозволити пропустити Червону армію на допомогу Советській Угорщині Бели Куна. Відмова Є.Петрушевича врятувала від більшовизму не тільки Угорщину, але і Європу. Антанта не оцінила цього факту і продовжила свою антиукраїнську політику. 25 червня союзники дали вказівку полякам окупувати решту Галичини до старого австрійсько–російського кордону по р.Збруч. Таким чином, в УГА

не залишилося іншого виходу, як перейти у Велику Україну, щоб спільно з Дієвою армією УНР, як тоді говорили «шляхом на Київ повернутися у Львів».

16–18 липня 1919 р. УГА відступила за р. Збруч. Територію ЗО УНР окупували польські війська.

За короткий час свого існування українці–громадяни ЗУНР продемонстрували світові та решті українських земель чимало зразків національної солідарності та розуміння державних інтересів. У боротьбі з польськими агресорами об'єдналися всі політичні партії — до москвофілів включно. Не було соціальних заворушень чи повстань. Селянство терпляче очікувало земельної реформи. Більшовицька пропаганда так і не знайшла в Галичині сприятливого ґрунту для свого розвитку. Українці Галичини показали всьому світу, що злісні вигадки польської та російської пропаганди про нездатність українського народу до державного будівництва та самостійного існування є безпідставними.

ЗУНР впала не через свою внутрішню слабкість, а під ударами збройних сил сусідніх держав, які опиралися на дипломатичну та воєнну допомогу Антанти. Так звані «демократії Заходу» принесли український народ в жертву своєму полоно– та русофільству.

Хронологія історичних подій

1918 рік

25 березня З'їзд «мужів довір'я» у Львові, у якому взяли участь 500 делегатів, схвалив Берестейську мирну угоду УНР з Центральними державами, висловився за її негайну ратифікацію Австро–Угорщиною.

21 квітня

У Відні відбулася зустріч делегації Парламентарної репрезентації Галичини і Клубу українських послів Буковини з австрійським прем'єр–міністром Зайдлером, на якій поставлено питання про дотримання домовленостей, досягнутих у Бересті.

31 травня

У Відні відбулися консультації президії Української парламентарної репрезентації Галичини з міністром закордонних справ Австро–Угорщини графом Буріяном щодо статусу українських земель Галичини.

16 липня

Німецький уряд схвалив таємний договір від 8 лютого 1918 р. між Австро–Угорщиною і УНР про створення з українських етнічних територій окремого коронного краю.

24 липня

Посол Української Держави В'ячеслав Липинський вручив міністру закордонних справ Австро–Угорщини ноту протесту з приводу анулювання нею договору від 8 лютого 1918 р. про створення з українських етнічних територій окремого коронного краю.

22 вересня

У Львові відбулася українська маніфестація проти спроб польського уряду прилучити Галичину до Польщі.

10 жовтня

У Відні відбулась нарада Української парламентарної репрезентації Галичини, на якій обговорено політичну ситуацію в Австро-Угорщині і скликано на 18 жовтня з'їзд «мужів довір'я».

19 жовтня

У Львові створено Українську Національну Раду, до якої увійшли депутати-українці австрійського парламенту, крайових сеймів Галичини та Буковини, представники українських політичних партій.

25 жовтня

У Відні створено виконавчу делегацію Української Національної Ради (голова — Євген Петрушевич).

28 жовтня

Польська Ліквідаційна комісія у Кракові заявила свої претензії на владу в Галичині.

1 листопада

Українська Національна Рада оголосила про створення з українських етнічних територій колишньої Австро-Угорщини Української держави і перехід до її представників влади і у Львові, і в провінції. Місцевим українським організаціям (у містах, повітах і селах) доручено взяти під контроль усі державні, крайові й громадські адміністративні установи. Всім громадянам незалежно від національності гарантувалася рівність прав. Повідомлялося про скликання у найближчій перспективі Установчих зборів для вирішення майбутнього державного устрою західноукраїнських земель.

3 листопада

На Буковинському народному вічі в Чернівцях проголошено возз'єднання Північної Буковини з Україною.

5 листопада

До Києва відряджено представників Української Національної Ради Осипа Назарука і Володимира Шухевича для переговорів з гетьманом Павлом Скоропадським про військову допомогу проти польських агресорів.

6 листопада

В українській частині Північної Буковини влада перейшла до рук Українського крайового комітету на чолі з Омеляном Поповичем.

6–12 листопада

Окупація румунськими військами Північної Буковини.

8 листопада

У Пряшеві на Закарпатті створено Руську Народну Раду.

9 листопада

Українською Національною Радою створено вищий виконавчий орган влади ЗУНР — Державний секретаріат на чолі з Костем Левицьким.

13 листопада

Українська Національна Рада у Львові ухвалила тимчасовий закон «Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської імперії».

Ним за державою закріплювалася назва — Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), окреслювалися кордони, затверджувався герб і прапор, сувереном влади визначався народ, що обирає своїх представників до Установчих зборів. Ухвалено закон про обов'язкову військову службу громадян ЗУНР.

16 листопада

Українська Національна Рада у Львові ухвалила закони: «Про обов'язки і права тимчасової організації краю», «Про організацію судів і судочинства».

21 листопада

У зв'язку із захопленням Львова польськими військами уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а згодом до Станіславова (нині — Івано-Франківськ).

1919 рік

3–4 січня

У Станіславові відбулася перша сесія Української Національної Ради ЗУНР, на якій проголошено об'єднання ЗУНР і УНР в одну соборну державу.

Створено розпорядчий орган Ради, Президентом обрано Є. Петрушевича.

4 січня

У Станіславові затверджено новий склад Державного секретаріату ЗУНР на чолі з С. Голубовичем.

21 січня

На Закарпатських всенародних зборах у Хусті ухвалено рішення про возз'єднання краю з Великою Україною.

23–31 січня

У Хотинському повіті відбулося збройне повстання проти румунської окупації.

Січень–лютий

Реорганізація Української Галицької Армії за зразком європейських регулярних армій (3 корпуси по 4 бригади, які в свою чергу складались з 3–6 куренів).

15 лютого

Українська Національна Рада у Станіславові ухвалила закон «Про вживання української мови у державних установах». Початок Вовчухівської наступальної операції УГА.

25 лютого

У Львові відбулося засідання Ради державних секретарів ЗОУНР за участю члена Директорії С. Петлюри.

26 лютого

У Львові відбулося спільне засідання української і польської делегацій та комісії Антанти з метою досягнення порозуміння.

19 березня

Звернення «Ради чотирьох» Паризької мирної конференції (Вільсон, Клемансо, Ллойд–Джордж та Орландо) до командування польської і галицької армій припинити війну.

2 квітня

Розпочала роботу створена Паризькою мирною конференцією комісія генерала Боти щодо припинення польсько–української війни. Новий кордон, так зв. «лінію Боти» українці підтримали, а поляки відкинули.

8 квітня

Українська Національна Рада ухвалила закон «Про українське громадянство».

14–15 квітня

Українська Національна Рада ухвалила земельний та закон «Про сейм ЗУНР», вибори до якого призначено на червень 1919 р.

14 травня

Посилення польського фронту перекинутою з Франції армією генерала Галлера, яка виступила проти УГА та Армії УНР.

24–27 травня

Румунська армія окупувала південно–східні повіти Галичини.

7 червня

Початок Чортківської наступальної операції УГА.

9 червня

Проголошення Є. Петрушевича диктатором ЗУНР. Призначення генерала Олександра Грекова командуючим УГА.

15 червня

Вступ до Тернополя наступаючих частин УГА. Закінчення 1–го етапу Чортківської операції.

25 червня

На Паризькій мирній конференції дано дозвіл польській армії продовжити свої військові операції до р. Збруч.

8 липня

В авіакатастрофі загинув організатор УГА, перший державний секретар військових справ ЗУНР Дмитро Вітовський.

15 липня

Є. Петрушевич надіслав ноту протесту до Найвищої Ради Паризької мирної конференції з приводу її рішення дозволити полякам окупувати Галичину.

16 — 18 липня

УГА відступила за р. Збруч.

19 липня

За вказівкою Антанти Польща окупувала всю територію Галичини.

Прапор Січових стрільців, освячений Митрополитом А. Шептицьким

ПЕРША ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ 1917–1918

(СТЕНДИ 10–11)

Більшовицький уряд Леніна продовжив колоніальну політику царської адміністрації і «демократичного» Тимчасового уряду щодо України. Росія прагнула й надалі отримувати задарма донецьке вугілля, криворізьку залізну руду, нікопольський марганець, запорізьку та херсонську пшеницю, хижачки експлуатувати торгові порти Північного Причорномор'я. Без них новітні комуністичні работорговці не уявляли собі Росії як наддержави.

З інструкції Л. Троцького більшовицьким агітаторам–комуністам в Україні.

«Помните также, что так или иначе, а нам не обходимо вернуть Украину России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может, она задохнется, а с ней и Советская власть, и мы с вами... Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, нашей она будет только тогда, когда будет советской, а Петлюра вышиблен из памяти народа навсегда».

Тактика більшовицького уряду Росії щодо України змінювалася залежно від воєнно–політичної обстановки у світі і внутрішньої ситуації в обох країнах. Вже незабаром після збройного більшовицького перевороту Ленін і К^о почали вживати заходів з усунення Центральної Ради від влади в Україні та досягнення контролю над територією Української Народної Республіки. Спочатку ставка робилося на місцеві осередки загальноросійської більшовицької партії, що склалися переважно з «русскоязычного» люмпену, та російські гарнізони і фронтові частини, що перебували під політичним впливом комуністів.

Однак підготований на 11 грудня 1917 більшовицький путч у Києві провалився, а збільшовичені відділи 2–го гвардійського корпусу, що під проводом єврейської комуністки Є. Бош прямували з фронту на допомогу заколотникам, були роззброєні коло Жмеринки частинами 1–го Українського корпусу під командуванням генерала П. Скоропадського та добровольцями Українського Вільного Козацтва і вислані до Росії.

Не зумівши ліквідувати незалежність України силами «русскоязычних» українофобів, російський уряд вдався до прямої воєнної інтервенції. 17 грудня 1917 року т.зв. «Рада Народних Комісарів» Росії надіслала свою ультимативну ноту Центральній Раді. Її зміст можна охарактеризувати як відкрите і нахабне втручання російського советського уряду у внутрішні справи України з претензіями на контроль за діями її державних органів. Це було формальне оголошення війни українському народові та його повноважному представницькому органу Центральній Раді.

Український уряд відкинув ультиматум петроградської Ради Народних Комісарів. З 19 грудня

Лев Троцький,
головнокомандувач Червоної армії,
ідеолог більшовицької окупаційної політики

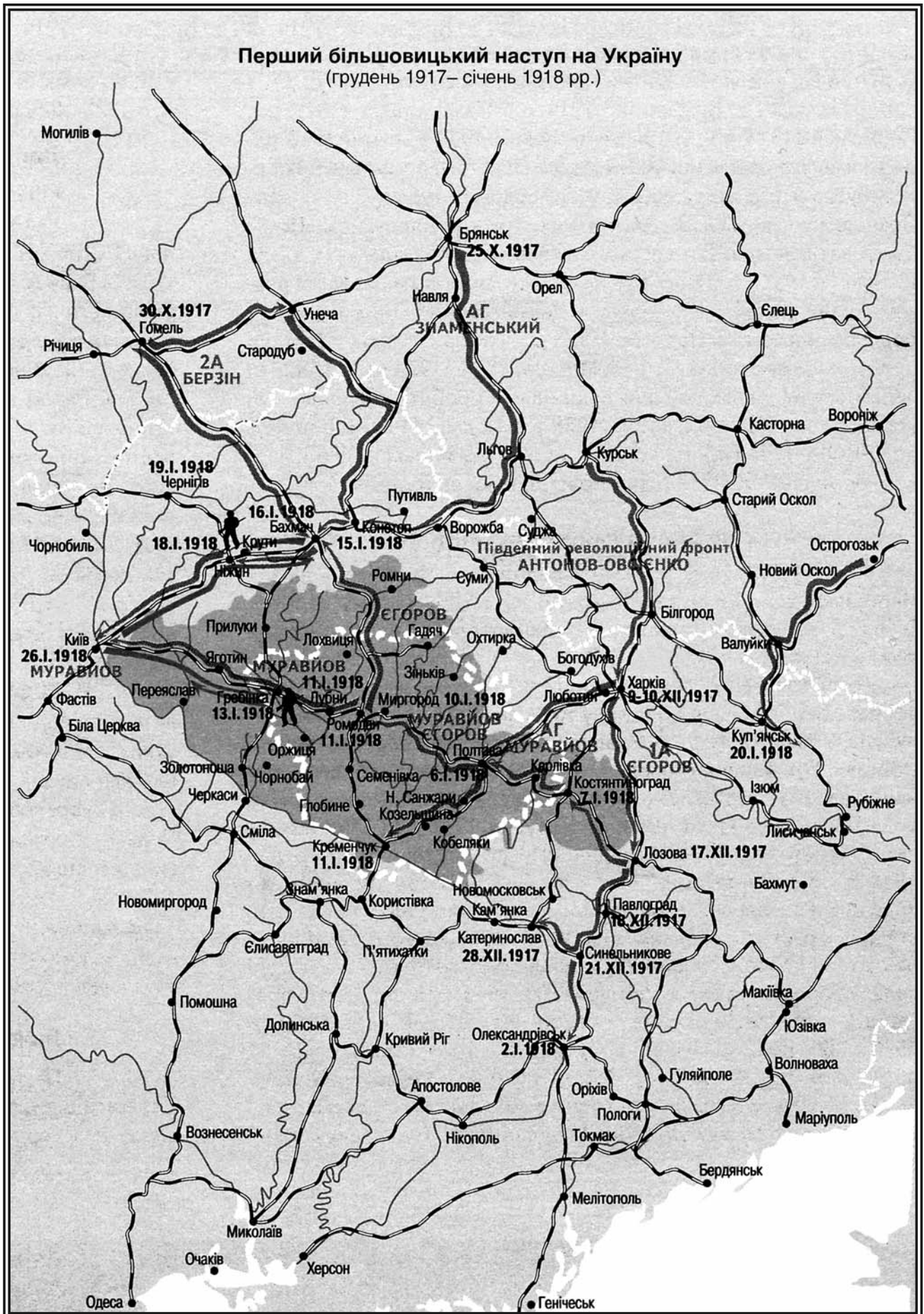
1917 (кінець терміну російського ультиматуму) між обома державами наступив стан війни.

25 грудня 1917 р. 30–тисячна російська армія під проводом В. Антонова–Овсієнка чотирма групами вирушила з Гомеля і Брянська на Україну в напрямках: Чернігів–Бахмач, Глухів–Конотоп, Харків–Полтава–Лозова. Одночасно по містах Лівобережжя підготовлено заколоту місцевих осередків Всеросійської більшовицької партії. Однак українське населення не підтримувало комуністів. Уряд Росії знав це. Тому покладався передусім на власні війська.

Із телеграми командира більшовицьких військ І. Вацетіса до В. Антонова–Овсієнка.

«Завдання на Україні настільки великі, що для їх вирішення потрібно декілька армій. Це під силу лише військам РРФСР».

26 грудня 1917 р. в окупованому Харкові з метою маскування своїх намірів знищити незалежність України, росіяни створили маріонетковий

Копия с копии.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 17 ЗАСЕДАНИЯ СОВЕТА
НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ 3-го декабря 1917 года.

Председательствует: Вл. Ульянов (Ленин)

Присутствуют: Троцкий, Теодорович, Свердлов, Близаров, Шликтер, Сталин, Глебов, Бонч-Бруевич, Ландо.

Начинается в 4 ч. дня.

СЛУШАЛИ:

ПОСТАНОВИЛИ:

(п. 2)

2. Вопрос об Украинской
Раде.

2. Выпустить особый Меморандум Украинскому народу и послать Раде ультиматум. Поручить комиссии Ленина Троцкого и Сталина, составить проект ультиматума и представить его в это же заседание. Вопрос о меморандуме обсудить совместно с текстом ультиматума.

На обороте: В 2½ ч. объявлен перерыв.

Заседание отменяется в 6 часов вечера.

(п. 1)

Председательствует: Вл. Ильич Ленин (Ульянов)

Присутствуют: Менжинский, Теодорович, Красиков, Шлиппиков,

Близаров, Шликтер, Петровский, Сталин, Антонов
Свердлов.

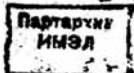
С л у ш а л и:

П о с т а н о в и л и:

1. Украинский вопрос.
Проект Манифеста к Украинскому народу с ультимативными вопросами к Украинской Раде.

1. Манифест утвержден единогласно.

В е р н о: М. Володичев.

С в е р е н о: *М. Володичев*

ИМЭЛ

Протокол засідання РНК РФСРР,
на якому було ухвалено рішення надіслати ультиматум УЦРаді
3 грудня 1917 р.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ

УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ

РЕСПУБЛІКИ.

24 " грудня 1917р.

№ 949

К И І В .

Копія.

Официальная нота Генерального Секретариата Украинской Народной Республики, Совету Народных Комиссаров.

Въ отвѣтъ на официальную ноту Народныхъ Комиссаровъ отъ 21/ХІІ, Генеральный Секретариатъ считаетъ необходимымъ заявить слѣдующее:

Представитель делегации отъ крестьянскаго съѣзда Прованья не точно передалъ Совету Народныхъ Комиссаровъ тѣ условія, на которыхъ Генеральный Секретариатъ Украинской Народной Республики можетъ приступить къ переговорамъ о прекращеніи войны, объявленной Украинѣ Советомъ Народныхъ Комиссаровъ и уже начатой нинѣ на территоріи Украинской Республики.

Первое условіе: Немедленное прекращеніе военныхъ дѣйствій и выводъ Советскихъ войскъ изъ территоріи Украинской Народной Республики.

Второе условіе: Официальное признаніе со стороны Совета Народныхъ Комиссаровъ Украинской Народной Республики и заявленіе о полномъ невмѣшательствѣ Народныхъ Комиссаровъ во внутреннее политическое и социальное устройство Украины.

Третье: Федеративная связь Украины съ Великороссіей какъ и съ другими государствами Россіи можетъ быть установлена съобщемъ соглашеніемъ самоопредѣлившихся республикъ.

Четвертое: Борьба съ контръ-эволюціей одной изъ республикъ, угрожающей во всемъ остальнымъ республикамъ должна вестись также по соглашенію заинтересованныхъ государствъ. Опредѣленіе контръ-революционности не должно быть навязано одной какой-либо стороной. Признаніе буржуазности и контръ-революционности за войскамъ, кто не принадлежитъ къ большевикскому теченію и не раздѣляетъ политики Народныхъ Комиссаровъ, Генеральный Секретариатъ Народной Республики рѣшительно отвергаетъ.

Только при этихъ условіяхъ Генеральный Секретариатъ можетъ вступить въ какое либо соглашеніе съ Советомъ Народныхъ Комиссаровъ и послать своихъ представителей для переговоровъ въ городъ Витебскъ.

ПРЕДСѢДАТЕЛЬ ГЕНЕРАЛЬНАГО СЕКРЕТАРІАТА:

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТЪ
по Международнымъ Дѣламъ:

«совєтський уряд України». Так російські верховоди намагалися переконати світову громадськість в тому, що в Україні начебто розпочалася громадянська війна і вторгнення військ Росії на територію Української Народної Республіки є лише «миротворчою операцією».

Після цього російські «миротворці» захопили Лозову, Катеринослав (09.01.1918), Олександрівське (15.01.1918), Полтаву (20.01.1918). Брянська група захопила Глухів (19.01.1918) і Конотоп (16.01.1918). Їх шлях позначався масовими вбивствами цивільного українського населення, грабeжами і насильствами.

М. Муравйов. Лютий 1918 р.: *«Мы идем огнем и мечом устанавливать Советскую власть. Я занял город, бил по дворцам и церквям... бил, никому не давая пощады! 28 января Дума (Киева) просила перемирия. В ответ я приказал душить их газами. Сотни генералов, а может и тысячи, были безжалостно убиты... Так мы мстили. Мы могли остановить гнев мести, однако мы не делали этого, потому что наш лозунг — быть беспощадными!»*.

Група М. Муравйова, наступаючи з Полтави, захопила Ромодан, а звідти взяла Бахмач (27.01.1918), де всі три російські групи об'єдналися і під командуванням Муравйова почали наступ на Київ. Українська Центральна Рада для захисту столиці вислала військові частини, сформовані з добровольців. Серед цих частин (разом близько 600 бійців) був і Студентський Курінь, який героїчно бився із російськими окупантами під Крутами 29 січня 1918 року.

Для полегшення захоплення Києва російськими військами більшовики організували 29 січня 1918 р. бунт «русскоязычних» робітників, так зване «Січневе повстання» з центром на заводі «Арсенал». Цей заколот 4 лютого 1918 р. був ліквідований силами вірних Центральній Раді військ, зокрема Галицько–Буковинським куренем Січових Стрільців та Гайдамацьким Кошем Слобідської України. Показово, що українці проявили гуманізм щодо полонених «арсенальців», не застосували до них суворих кар, як це вимагав воєнний час, а відпустили додому.

Тим часом наступ російських військ Муравйова тривав. 5 лютого розпочалися бої за Київ. 4 доби росіяни вели безперервний варварський артилерійський обстріл історичного центру столиці України. Цим актом командування російських військ продемонструвало свою повну зневагу до міжнародного права війни, яке забороняє бомбардування незахищених міст, вбивство цивільного населення і руйнування пам'яток історії та культури.

З наказу М. Муравйова про захоплення Києва. 28 січня 1918 р.

«...Эту власть мы несем из далекого севера на остриях своих штыков и там, где ее устанавливаем, всемерно поддерживаем силой этих штыков....»

Командуючий Українським фронтом
В. Антонов–Овсієнко (в центрі)
після окупації Києва
1918 р.

Похорон загиблих під Крутами
Київ, 19 березня 1918 р.

Частини Червоної гвардії в окупованому Києві
Лютий 1918 р.

Знекровлені попередніми боями українські війська відчайдушно обороняли місто і його жителів від озвірілих російських банд. Однак сили були нерівні. Тому ввечері 8 лютого 1918 р. український

уряд та останні оборонці Києва відступили зі своєї столиці на Житомир.

9 лютого Київ окупували російські війська під командуванням Муравйова. Вони жорстоко поводитись з українським населенням. В місті влаштовано справжню бойню українців. Вбивали всіх, хто говорив українською мовою, був одягнений у вишиванку чи військову форму або просто мав інтелігентний зовнішній вигляд. Дослідники визначають число жертв київського погрому в межах 5 тисяч осіб.

З наказу М. Муравйова.

22 січня 1918 р.

«Войскам обеих армий приказываю беспощадно уничтожить в Киеве всех офицеров и юнкеров, гайдамаков, монархистов и всех врагов революции. Части, которые держали нейтралитет, должны быть немедленно расформированы, их имущество передать в Военно-революционный комитет г. Киева».

Пятаков,
один з лідерів
більшовиків

З рапорту хорунжого Степана Львівського

«Більшовики не рахуються зовсім з людністю, поведуться, як з окупованою місцевістю в повному розумінні цього слова. «Наплювати, що голодують, хай вимре 75% людності, а не вимре — розстріляємо — виказував переді мною свою провідну думку комуніст Латипов, — тоді 25% стане покірною. Нам потрібна сама Україна, людність не потрібна». Про це саме говорив Раковський у вересні минулого року в Житомирі на таємному зібранні комуністів».

Із виступу Г. П'ятакова, одного з лідерів українських більшовиків

«Мы должны отказаться от лозунга «самоопределения наций». Сейчас идет борьба за утверждение диктатуры пролетариата на Украине, а вы знаете отлично, что судьба Украины представляет громадный интерес не только для рабочих масс этой страны, а и для рабочих масс России, Латвии, Белоруссии и остальных советских республик...».

На станции Бахмач до взятия Киева мною была услышана речь Муравлова приблизительно следующего содержания: «Товарищи! Я знаю, что многие из вас устали, но не долго вам работать. Наша задача взять Киев, и тогда вы сможете возвратиться домой. Много вам пришлось страдать, но они кровью ответят за все ваши страдания. Мы им покажем, дайте только добраться до Киева. Если нужно будет - не постою ни перед чем: камня на камне не оставлю в Киеве. Жителей [не] жалеть, они нас не жалели, они терпели хозяйничанье гайдамаков. Мы всех их перестреляем и перережем. Мы им покажем. Нечего бояться кровопускания. Кто не с нами, тот против нас. Вы, доблестные товарищи, вы мне поможете взять Киев, а там вы будете вознаграждены».

Свідчення Люсіль Цвангер про виступ М. Муравйова
перед червоногвардійцями напередодні захоплення Києва
1918 р.

Із вказівок М. Тухачевського як Червоної армії слід вести боротьбу проти повстанців.

«...В районах прочно вкоренившогося восстания приходится вести не бои и операции, а, пожалуй, целую войну, которая должна закончиться прочной оккупацией восставшего района. Словом, борьбу приходится вести, в основном, не с бандами, а со всем местным населением. ... В общем, выполняя задачу искоренения, необходимо, прежде всего, захватить и уничтожить органы местной самоопределившейся крестьянской власти... Эта работа по уничтожению повстанческой власти должна сопровождаться насаждением органов советской власти, первоначально в виде ревкомов, с превращением их потом в исполкомы, по мере утверждения советского строя».

Михайло Тухачевський, помічник командувача Південним фронтом з грудня 1918 р.

На Правобережній Україні з початком російсько-української війни перебували з'єднання старої російської армії. Зокрема це були прихильні до більшовиків 1-й Туркестанський корпус з штаб-квартирою у Луцьку, 2-й Гвардійський корпус з командуванням у Шепетівці та 12-й армійський корпус з осідком у Кам'янці-Подільському. У Рівному розташувався сформований з військовослужбовців 12 корпусу більшовицький загін В. Кіквідзе. 17 лютого цей загін вирушив на Житомир. В районі Бердичева відбувся бій між загonom В. Кіквідзе і Запорізькою бригадою під командуванням полковника К. Присовського. Зазнавши втрат, більшовики відступили. 19 лютого операції українських військ продовжилися на Сарненському напрямку. Після остаточного закріплення за собою лінії Житомир-Коростень-Олевськ українські частини також зайняли Овруч і Звягель. Там їх застала звістка про укладення Брестського мирного договору між державами Четвертого союзу, Україною та Росією.

У Сарнах командування українських сил налагодило зв'язок з представниками німецьких частин, які вступили в Україну з метою забезпечити виконання Росією умов Брестського договору, зокрема виведення з України російських окупаційних військ.

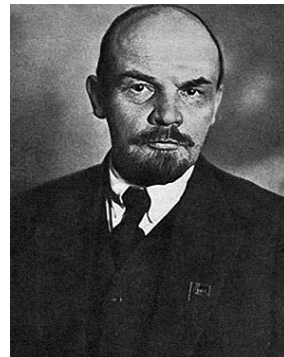
Після цього українські частини під проводом С. Петлюри і К. Присовського разом з німецькими (з 24.02.1918) та австрійськими (з 27.02.1918) частинами повели успішні бої на Правобережжі під Житомиром, Бердичевом, Козятином, Бучею і 1 березня 1918 р. визволили від російських окупантів столицю України м.Київ.

Упродовж березня-квітня німецькі та українські війська витіснили росіян з Лівобережної

України, а війська під командуванням П.Болбочана і В.Сікевича — Крим і Донеччину. Відступаючі російські війська нещадно грабували і нищили українську землю.

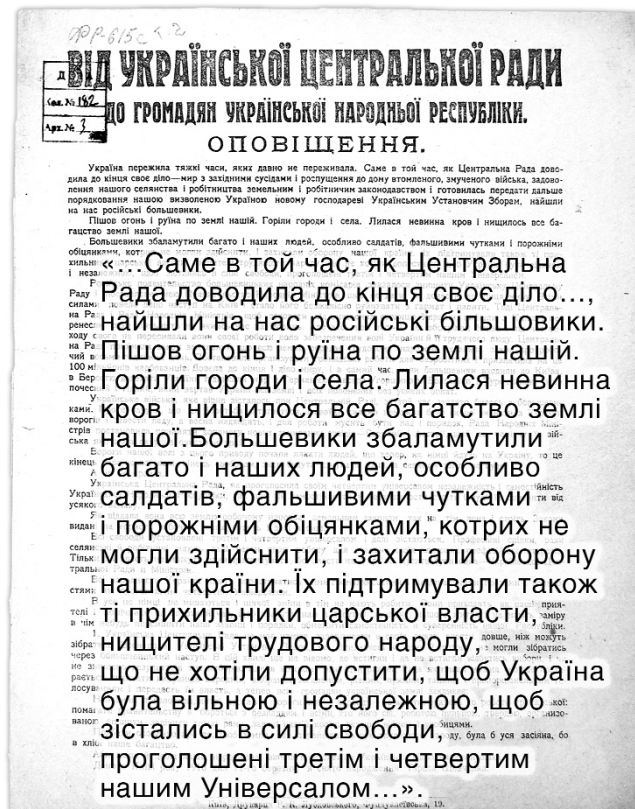
З інструкції В. Леніна більшовицьким командирам в Україні.

«Немедленная эвакуация хлеба и металла на восток, организация подрывных групп, ...безоговорочная перелицовка имеющихся на Украине наших частей на украинский лад — такова теперь задача. Нужно запретить Антонову называть себя Антоновым-Овсиенко — он должен называться просто Овсиенко. То же самое нужно сказать о Муравьеве (если он останется на посту) и других».

В. Ленін, творець диктатури

На початку травня 1918 року територія Української Народної Республіки була очищена від російських військ та банд їх колаборантів. Радянська Росія була змушена виконувати умови Берестейського миру і 12 червня 1918 р. уклала з Українською Народною Республікою перемир'я.

Звернення УЦРади до громадян УНР 11 березня 1918 р.

Хронологія історичних подій

1917 рік

3 грудня

РНК ухвалила «Маніфест к українському народу с ультимативними требованиями к Украинской раде», згідно з яким у разі невиконання Центральною Радою ультиматуму РНК протягом 48 годин оголошувався стан війни між Україною та Росією.

9 грудня

Телеграма генерального секретаря військових справ УНР С. Петлюри до призначеного РНК головнокомандувача військ М. Криленка з протестом і вимогою звільнити представників українських фронтових та армійських рад, заарештованих більшовицькими ревкомми.

10 грудня

Окупація Харкова російськими військами під командуванням В. Антонова–Овсієнка.

13–17 грудня

Спільні засідання більшовицької фракції ЦВК Рад України, Харківського та Крайового комітетів РСДРП(б) з приводу організації Народного секретаріату. Ухвалено рішення на посади народних секретарів призначити товаришів «по можливості з українськими прізвищами».

15 грудня

Постанова Генерального секретаріату про створення Особливого комітету оборони України (М. Порш, С. Петлюра, В. Єщенко).

16 грудня

Наказ більшовицького головнокомандувача М. Криленка «Про контрреволюційну діяльність буржуазно–кадетської Ради і припинення українізації частин», в якому зводилися наклепи на УЦР.

17 грудня

Опубліковано Маніфест ЦВК Рад України про скинення Центральної Ради та її Генерального секретаріату.

18 грудня

Призначення Генеральним секретаріатом полковника Ю. Капкана командувачем усього українського війська для боротьби з більшовиками, а генерала В. Кирея — начальником Українського генштабу. Рішення Генерального секретаріату про відставку С. Петлюри, який вимагав створення регулярної української армії, українізації військових частин та ін., з посади генерального секретаря військових справ. Виконання обов'язків генерального секретаря військових справ доручено М. Поршу.

22 грудня

Окупація Донецького вугільного басейну московськими загонами під командуванням Р. Сіверса.

24 грудня

Відповідь Генерального секретаріату на ноту РНК Росії від 21 грудня, де сформульовано чотири умови, на яких він згоджувався почати переговори:

1) припинення воєнних дій і виведення радянських військ із території УНР; 2) офіційне визнання УНР та заява РНК про невтручання у внутрішні справи України; 3) федеративний зв'язок України та Росії; 4) узгодженість боротьби з контрреволюцією.

25 грудня

Наказ В. Антонова–Овсієнка про загальний наступ російських військ проти УНР.

27–29 грудня

Більшовики організували збройний заколот в Катеринославі.

1918 рік

1 січня

Відступ військ УНР з Полтави, окупація міста російськими частинами під командуванням М. Муравйова. Загони московських та петроградських червоногвардійців під загальним командуванням П. Єгорова захопили Павлоград.

9–10 січня

Окупація більшовиками м. Катеринослава.

15 січня

Генеральний секретаріат повідомив, що уряд РСФРР не визнав права українського народу на незалежність і оголосив УНР війну, направивши на Україну свої червоногвардійські загони.

Загін петроградських червоногвардійців під командуванням Полякова зайняв Олександрівськ (Запоріжжя) при підтримці проросійських лівих колаборантів.

17 січня

Російські війська захопили Борзну.

Загальні збори Українського народного університету в Києві ухвалили резолюцію, де пропонувалось всім студентам протягом трьох найближчих днів вступити в курінь Січових Стрільців.

18 січня

Загони Вільного козацтва при підтримці вояків Київського гарнізону провели роззброєння більшовицької Червоної гвардії Києва, оскільки стало відомо, що останні планували збройний виступ з метою захоплення влади.

19 січня

Червоногвардійські частини під командуванням Р. Сіверса 5–6 січня захопили Макіївку, Ханжонкове та ряд інших пунктів і продовжили наступ в напрямку ст. Іловайської. Більшовицькі війська зайняли ст. Сарни (Волинська губернія). Полтаву захопили більшовицькі війська під загальним командуванням М. Муравйова.

Більшовики захопили також Глухів та Хутір Михайлівський. У Суми вступив загін харківських червоногвардійців під командуванням М. Руднева. Костянтиноград зайняли червоногвардійці П. Єгорова.

21 січня

Війська УНР під натиском російських військ залишили ст. Долгінцево в Херсонському повіті.

22 січня

Початок формування Українського гайдамацького коша для оборони УНР від зовнішніх ворогів.

Другий з'їзд 31-го армійського корпусу Південно-Західного фронту прийняв ухвалу звернутись до УЦР з вимогою проголосити 4-м Універсалом Україну самостійною і незалежною республікою.

23 січня

Більшовицькі загони під командуванням Р. Сіверса зайняли ст. Іловайська і почали наступ на Матвіїв Курган — Таганрог.

23 січня

У зв'язку з оголошенням РСФРР війни УНР Генеральне секретарство військових справ призначило командувача київською військовою округою М.Шинкаря командувачем усіма військами — реєстровими й вільними козаками та охочеконними загонами, направленими на боротьбу з радянськими частинами. С. Петлюру призначено отаманом всіх українських гайдамацьких кошів Слобідської України.

24 січня

Червоногвардійські загони під командуванням П. Єгорова, що вели наступ від Полтави на Київ, зайняли ст. Ромодан.

У ніч з 24 на 25 січня

Проголошено Четвертий Універсал УЦР і незалежність Української Народної Республіки.

25 січня

Звернення отамана Українського Гайдамацького Коша Слобідської України С. Петлюри, отамана штабу Коша О. Сливинського та його помічника О. Удовиченка до населення України вступати до лав Коша, щоб захистити Україну від більшовиків. Більшовики окупували м. Лубни.

27 січня

Після жорстокого бою червоногвардійців з частинами Центральної Ради окуповано м. Миколаїв.

27–30 січня

У Харкові відбувся 4-й з'їзд рад Донецько-Криворізької області, на який прибули 74 делегати з вирішальним голосом (48 більшовиків, 5 меншовиків, 19 лівих есерів, 2 позапартійних).

З'їзд більшістю голосів підтримав пропозицію про утворення Донецько-Криворізької радянської республіки як федеративної частини РСФРР. Вона включала території Харківської, Катеринославської, частини Херсонської губерній з деяких районів області Війська Донського.

28 січня

Росіяни захопили м. Конотоп і ст. Бахмач. Війська УНР відступили в напрямку ст. Крути.

29 січня

Відбувся бій українських частин і російських військ поблизу ст. Крути.

У ньому брали участь київські студенти, гімназисти і юнаки 1-ї української військової школи ім. Б. Хмельницького — всього до 600 чол. Їм протистояли значні сили російського війська: 1300 багнетів колони П. Єгорова (1-а армія), що вела наступ від Полтави, загони Р. Берзіна (2-а армія) — до 3500 багнетів, які до цього вели бойові операції на Чернігівщині, та підрозділи С. Кудинського

(3-я армія) — до 800 багнетів і ін. Бій тривав увесь день.

Витративши боєприпаси, українські підрозділи відступили. Захоплених у полон київських студентів і гімназистів за наказом П. Єгорова було розстріляно.

30 січня

Підрозділи УНР залишили Фастів, до якого вступили червоногвардійські загони.

31 січня

Окупація більшовицькими військами м. Одеси.

1 лютого

Військові підрозділи УНР після триденних боїв залишили Чернігів.

3 лютого

Війська 2-ї революційної армії під командуванням Р. Берзіна зайняли містечко Бровари.

4 лютого

Об'єднані сили російських військ, кістяк яких становила 1-а армія під командуванням П. Єгорова, після жорстокого бою оволоділи ст. Дарницею — передмістям Києва і вийшли до Дніпра. Важка артилерія відкрила вогонь по місту. Росіяни захопили мости через Дніпро.

5 лютого

Командуючий російськими військами А. Муравйов віддав наказ про загальний штурм Києва.

7 лютого

Відбувалося останнє засідання 9-ї сесії Центральної Ради.

8 лютого

Члени УЦР та українські війська відступили з Києва.

9 лютого

Київ захопили російські більшовицькі війська. Розпочалися розстріли і грабежі мирного населення російськими солдатами і їх поплічниками з числа місцевих «русскоязычних».

Підписано мирний договір між УНР та державами Четверного союзу — Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією. Це був перший міжнародно-правовий документ, яким визнавалася незалежність і суверенність України та окреслювалися її кордони.

14 лютого

Російські сили Південно-Західного фронту (гвардійські Московський і Кримський полки — близько 1000 багнетів) захопили м. Бердичів.

18 лютого

Німецькі війська під командуванням генерала А. Лінзінгена вступили в Україну з метою надання військової допомоги Українській Народній Республіці.

21 лютого

У Сарнах відбулось засідання Ради народних міністрів УНР, де розглядалася стратегія антибільшовицького наступу: у центрі фронту ведуть наступ німецькі частини, з правого флангу — частини полковника К. Прісовського, з лівого — отамана С. Петлюри.

27 лютого

Росіяни створили маріонеткову Раду народних комісарів Донкривбасу, очолену Артемом (Ф. Сергєєвим).

4 травня

РНК РСФРР оприлюднила лист колишнього Верховного головнокомандувача окупаційними військами В. Антонова–Овсієнка, у якому повідомлялось, що російські війська відступили за межі України згідно з вимогами Брест–Литовського мирного договору. РНК РСФРР видав наказ про припинення воєнних дій проти Української Народної Республіки.

31 липня

Голова Української мирної делегації С. Шелухін подав до Ради міністрів Української Держави доповідну записку про хід переговорів з представниками РСФРР, у якій висловив сумніви щодо щирості бажання російської сторони укласти мир з Україною.

8 жовтня

Відбулося останнє засідання російської і української мирних делегацій. Мирні переговори з вини російської сторони були зірвані.

Панцерник «Комуніст»
Коростень, 1918 р.

ДРУГА ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ

(СТЕНДИ 12–13)

Зазнавши поразки у першій російсько–українській війні, офіційна Москва не змирилася з існуванням незалежної України. Підпільні осередки Всеросійської більшовицької партії за вказівкою своїх кремлівських верховодів продовжили підривні дії на території Української Держави. Однак спроба комуністичного Центрального Військово–Револьюційного Комітету підняти заколот в Україні у серпні 1918 р. не вдалася. І знову Росія розпочала підготовку до прямої воєнної агресії проти Української Держави. На російській території по лініях Тула–Калуга, Орел–Брянськ, в Кургані, Почепі, Зернові та інших населених пунктах організовано бази підготовки регулярних військ і більшовицьких терористів для майбутньої війни. У ній комуністичні інтернаціональні елементи України, головним чином міські, мали б відігравати лише допоміжну роль у процесі т. зв. «революційної окупації». Основу сил вторгнення «визволителів» складали 2–а Орловська дивізія і 43–й Робітничий полк. На нараді Реввійськради РСФСР разом із представниками керівництва КП(б)У 11 листопада, за твердженням одного з тих «представників» А. Яковлєва–Епштейна, «хоч робітники й багато селян ... є на нашому боці, проте нема чого і сподіватись без втручання значних сил Червоної армії, не тільки на успіх революційного руху на Україні, але й на саме його виникнення»

Однак завоювання України виключно силами Червоної армії РСФСР, які мали б провадити воєнні дії не проти німецького війська, а проти української армії, мало б характер неприхованої окупації. Тому в останніх днях листопада було відновлено в Курську заходами одного з головних організаторів цього походу, емісара ЦК РКП, народного комісара національних справ РСФСР і члена новоутвореної Реввійськради «групи Курського напрямку» (пізніше — «Українського Фронту») Й. Сталіна комуністичний маріонетковий «уряд» для України, скасований II з'їздом КП(б)У на вказівку цього ж таки ЦК РКП місяць перед тим. Цей новий, створений московським ЦК РКП, т. зв. «Тимчасовий робітничо–селянський уряд України», очолений початково євреєм Ю.П'ятаковим, а згодом недавнім головою російської мирової делегації в Києві болгариним Л. Раковським, мав своїм завданням політично прикривати воєнні операції Червоної армії в Україні. Водночас російський советський уряд злочинно, ламаючи міжнародне право, офіційно оголосив себе вільним від зобов'язання, взятого в березні в Бересті, визнати і поважати самостійність і суверенність України.

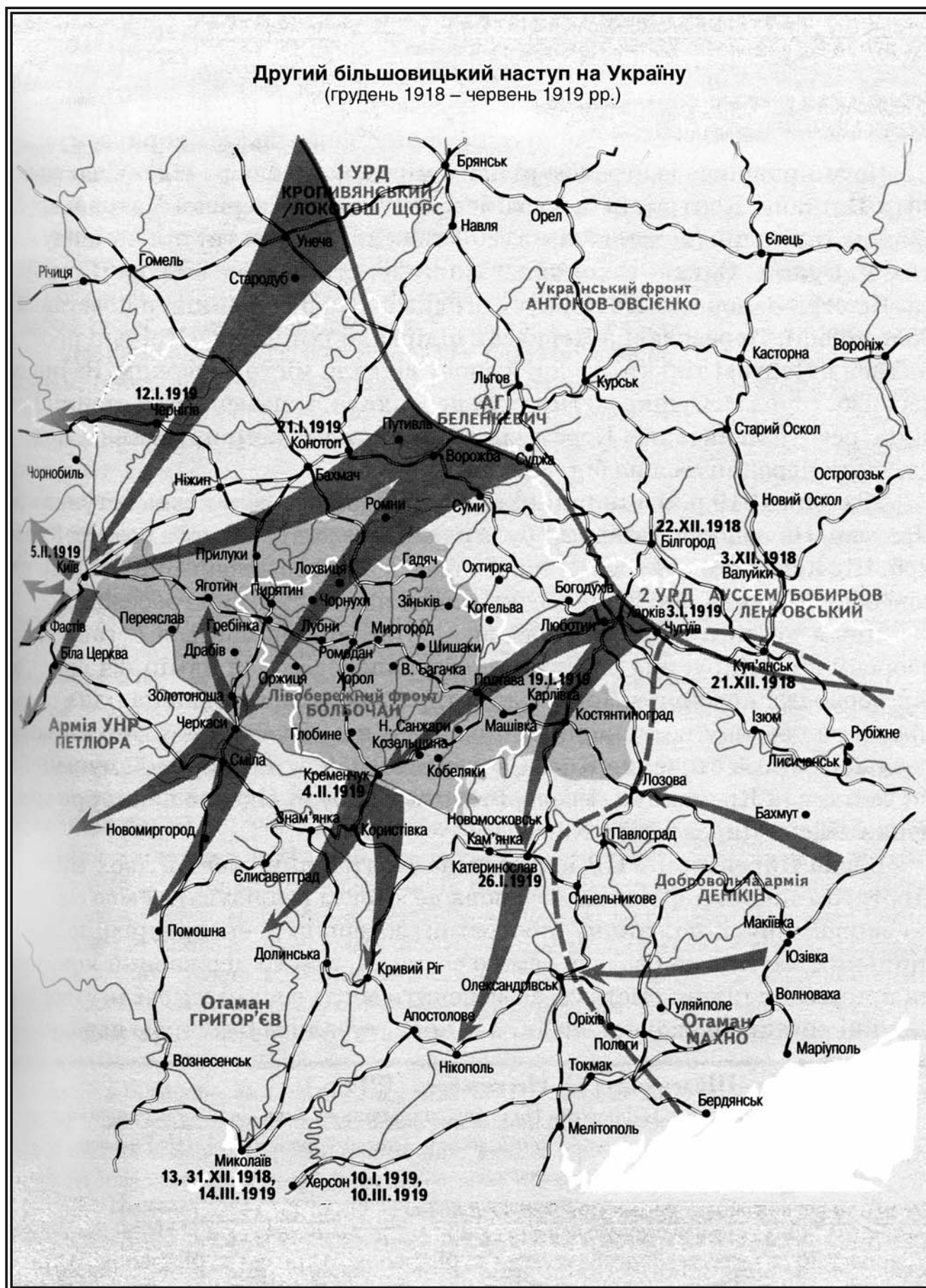
Напередодні другого походу в Україну на кордоні з УНР російські більшовики зосередили значні військові сили: 75 тис. піхотинців, 15 тис. кавалеристів, 170 гармат, 427 кулеметів, 15 літаків і 6 бро-

непоїздів. Для їх фінансового забезпечення РНК РСФСР виділив 22,5 млн. рублів.

Російська сторона, що й так постійно порушувала умови припинення бойових дій, остаточно зламала без попередження угоду про перемир'я від 12 червня 1918 року. У грудні 1918 р. більшовицька армія на чолі з В. Антоновим–Овсієнко, Й. Сталіним і В. Затонським по–зрадницьки, без оголошення війни перейшла встановлену раніше демаркаційну лінію на всій її протяжності та розпочала наступ з Курська на Українську Народну Республіку. Неофіційним гаслом агресора було: «Україна не для українців!».

Українські політичні кола, що з них вийшла Директорія, стояли на засаді можливого додержання нейтралітету в боротьбі, яка розгорнулася на теренах колишньої царської Росії між советським режимом і його російськими й неросійськими ворогами. Головним завданням урядів і Центральної Ради, й гетьманського було домогтись від советської Росії остаточного визнання державної самостійності України й невтручання до українських справ. Директорія виявила намір послідовно продовжувати ці заходи. Але ще перед своїм утвердженням у Києві вона була поставлена перед фактом вторгнення на українську територію російських советських військ. Уряд Директорії надіслав, одну за одною три ноти до Москви, 31 грудня 1918 р., 3 й 4 січня 1919 р., в яких домагався відповіді з приводу наступу російських советських збройних сил на Україну. Одержані відповіді свідчили лише про одне: російський більшовицький уряд, проводячи збройну агресію проти України в грудні 1918 р. своїми збройними силами, сформованими, озброєними й вишколеними на території Російської Советської Республіки, які склали частину її збройних сил і проводили свої операції «за єдиним для всієї країни (тобто советської Росії) воєнним планом», намагався всіляко уникнути враження, що він почав війну проти держави, яку перед тим визнав самостійною, або втрутився своєю військовою силою до її внутрішніх справ. Та словесна казуїстика московських правителів не могла приховати того, що їх метою залишалось цілковите опанування України, поновне включення її до очоленої Москвою єдиної державної системи на просторі колишньої Російської імперії. Начебто «миролюбні» відповіді більшовицького наркома іноземних справ Чічеріна не зупиняли воєнного наступу війська советського «українського» фронту.

Тому в ноті від 9 січня 1919 р. Директорія наголосила, що «Російський Уряд без усякого на те права втручається у внутрішні справи українського народу» й «силою китайсько–латиських штиків бажає завести на Україні такий лад, який був би бажаним російському урядові».

Переконавшись у небажанні російської сторони вирішити міждержавні суперечки мирним шляхом, 16 січня 1919 Директорія офіційно оголосила війну радянській Росії. Однак сили були нерівні. Розпочата гетьманським урядом військова реформа через опір німецьких «союзників» так і не завершилася. Не сприяли її проведенню і значні територіальні і матеріальні втрати протягом грудня 1918– січня 1919 років. Оборона України лягла на плечі нечисленних регулярних формацій: Осадного корпусу Січових Стрільців, Запорізького корпусу, Дніпровської, Чорноморської та деяких інших дивізій, а також енергійних, але погано вишколених та озброєних повстанських загонів. Незважаючи на опір українських військ, більшовицькі війська за два місяці зайняли Лівобережжя. 5 лютого 1919 р. через російську воєнну загрозу Директорія евакуювалася із Києва. Його знову захопили московські більшовицькі окупанти, встановивши свій жорсткий терористичний режим.

Перше, що зробили «визволителі» — це налагодили плановий грабунку українського хліба. Не вміючи налагодити зруйновану революційною анархією власну економіку, росіяни взяли силою відбирати хліб в українських селян. У відповідь ті взяли за зброю. За свідченням Х. Раковського, тільки за три з половиною весняні й літні місяці 1919 року в Україні відбулося 328 повстань. Для їх придушення кинуті сформовані в Росії каральні частини. На українській землі шаленіла кривава московська ЧЕКА.

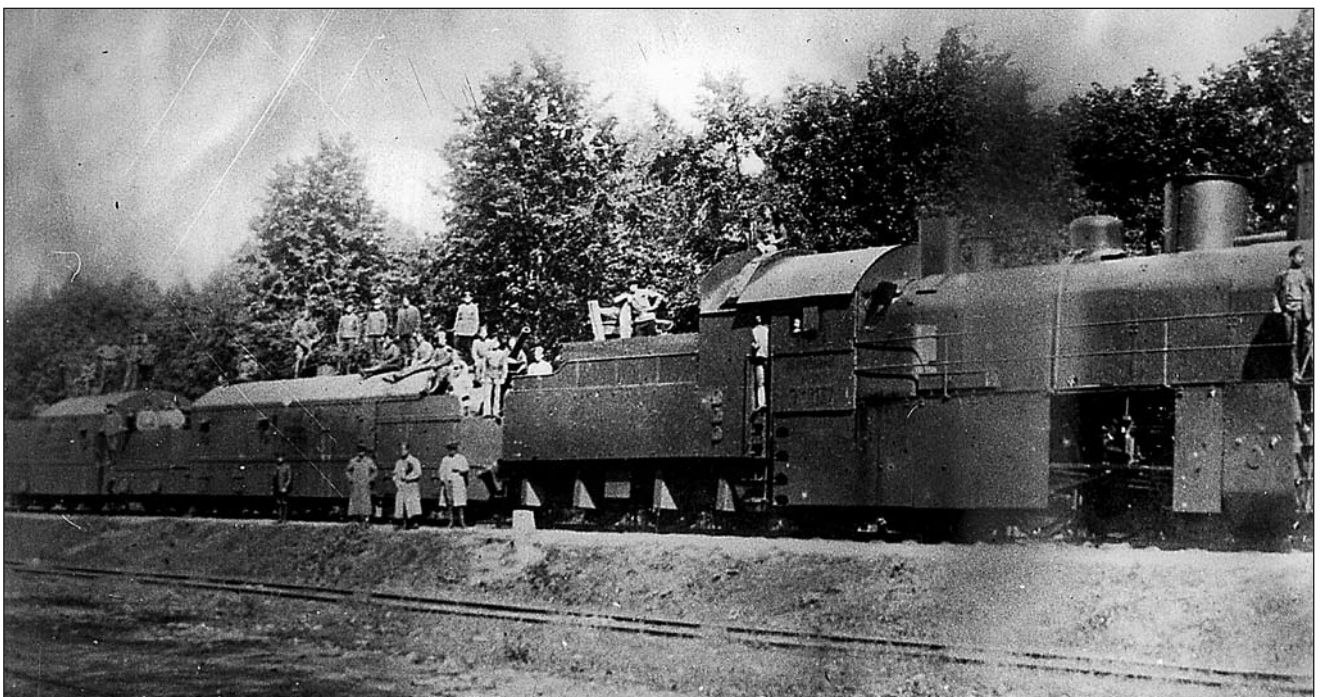
У лютому–березні 1919 р. російські більшовицькі війська повели подвійний наступ: на півночі по лінії Мозир–Коростень, Лунинець–Сарни–Рівне,

Бійці Китайського батальйону Червоної армії 1918 р.

Більшовицькі окупанти на Софійському майдані в Києві 5 лютого 1919 р.

Бронепотяг Червоної армії «Коля Руднев» Травень, 1919 р.

В Е Д О М О С Т Ь 86

Великоросских Карчастей присылающих на замену Украинских Карчастей

№ ПОСЛА	№ НАРЯДА	Наименование части у откуда прибывает.	Отметка о прибытии.	Какое получила назначение.	Примечание.
I	Наряд Наштарев-воинсвересп за № 5035.	Карбат из Казани.	Прибыл 22/IX	Влит в формирующуюся Стрелковую Бригаду.	
2	Т о ж е	Карбат из Симбирска	Прибыл 22/IX	Т о ж е	
3	Т о ж е	Карбат из Симбирска	Прибыл 23/IX	Т о ж е	
4	Т о ж е	Карбат из Ниж.Новгорода	Прибыл 2/X	Отправлен в распоряжен. Команд. 322-ским ВУС К.В.С.	
5	О наряде запрещено	2-й Карбат из Казани.	Прибыл 5/X	Направлен в Николаев во времен. распоряж. Гусьвенк.	
6	Наряд Наштарев-воинсвересп за № 5035.	3-й Карбат из Казани.	Прибыл 10/X	Отправлен в Одесу в распоряжен. Гусьвенкома.	
7	Т о ж е	1-й Карбат из Пензы.	Прибыл 10/X	Т о ж е	
8	О наряде запрашивается.	2-й Карбат из Ниж.Новгорода	Прибыл 10/X	Отправлен в распоряжен. Команд. Войск ВУС Киевского Воен. Скр.	
9	Наряд Начовер-совет №1255/сп.	Красноярский Карполк.	Н е П р и б ы в а л		
10	Т о ж е	Ново-Никелавский Карполк.	Н е П р и б ы в а л		
II	Т о ж е	Омский Карполк	Н е П р и б ы в а л		

Заміна «українських» каральних частин корінними російськими. 1919 р.
ГДА МОУ, Ф-3796, оп. 2, спр. 6, арк. 86. Публікується вперше.

намагаючись відтягти відділи Армії УНР від УГА, і на півдні з району Кременчук–Катеринослав через Знам'янку на Бірзулу–Жмеринку, з метою ізолювати українські військові частини від десанту Антанти. Третя група більшовицьких російських військ повела наступ з Києва в напрямі Бердичів–Козятин–Жмеринка, щоб не допустити з'єднання між північними і південними частинами Армії УНР. Наступ окупаційних військ з Росії підтримувало комуністичне підпілля, рекрутоване переважно з представників нацменшин.

У березні 1919 р. військо УНР перейшло в контрнаступ, завдаючи відчутних ударів більшовикам у районі Бердичів–Козятин–Житомир і підступаючи аж до Києва. Цей стратегічний маневр Армії УНР унеможливив спробу більшовиків прорватися через Румунію на Угорщину для допомоги режиму комуніста Бели Куна, який тимчасово встановився в Угорщині.

У квітні 1919 р. росіяни скористалися з евакуації до Європи військ Антанти, щоб наступом на Жмеринку відтяти від решти Армії УНР українську південну групу військ, яка була змушена 16 квітня 1919 р. перейти Дністер на румунську територію, звідки пізніше через Галичину вона дісталася на Волинь. Внаслідок воєнних невдач під владою Директорії залишилася невелика територія південно-західної Волині в районі Дубно–Броди.

У травні 1919 р. росіяни скористалися з наступу поляків у районі Луцька, (чим була ослаблена Північна група Армії УНР), щоб наступом з півночі й південного сходу захопити Рівне, Шепетівку, Проскурів, Кам'янець–Подільський. За таких обставин Армія УНР, уклавши перемир'я з поляками (24.05.1919), реорганізувалася у складі 4 військових груп: Січових Стрільців, Запорізьку, Волинську й Південно–Східну, охоплюючи разом близько 15 000 бійців і на початку червня успішним наступом витиснула більшовиків з

С П И С О К

Гов. Каменец-Подольской Коммунистической Красной Рабочей Дружини
/Оставшихся в дружине/ с 7-го М.А.Я с/г.

	Руб.		Руб.
1. Лимончик Мейлах.....	20	34. Уамли Иван.....	..
2. Лернвр Абрам.....	20	35. Стамблер Годель.....	..
3. Рокман Давид.....	..	36. Рейфман Вольф.....	..
4. Лам Янкель.....	20	37. АРКАЗАНОВ АЛЕКСАНДР	..
5. Шварцман Мотя.....	..	38 ГРИЧАК ВЛАДИМИР	..
6. Шерман Иось.....	20	Д О Б Р О В О Л Ь Ц И	
7. Маламуд Исаак.....	0	39. 1. Лутмир Идель.....	0
8. Левитман Герш.....	20	40. 2. Хазин Нахман.....	0
9. Винокур Абрам.....	..	41. 3. Пнайдер Савелий.....	20
10. Нудельман Герш.....	..	42. 4. Шварцман Вольф.....	20
11. Бронштейн Давид.....	20	43. 5. Белер Меер.....	20
12. Лам Вольф.....	20	44. 6/ БАШЕРГЛИК ЛЕЙБ	
13. Цицель Герш.....	50		
14. Бедер Меер.....	..		
15. Фогель Мотя.....	20		
16. Брофман Моисей.....	0		
17. Клейн Левит.....	20		
18. Шварцман Берко.....	20		
19. Рикен Герш ..	20		
20. Сирота Анчель.....	..		
21. Глузман Лева.....	20		
22. Гричак Владимир/кан/.....	50		
23. Пшедромирский Теофан.....	20		
24. Мехельман Арон.....	..		
25. Ланда Бишель.....	20		
26. Елейх Мордко.....	..		
27. Ярмолинец Айзак.....	20		
28. Гельман Ицек.....	20		
29. Вайнштейн Дувид.....	20		
30. Сиперштейн Хаскель.....	20		
31. Лансман Уан.....	0		
32. Бездетный Рафаил.....	20		
33. Ермолик Петр.....	20		

Наступ окупаційних військ з Росії підтримували «місцеві» більшовики.
Як засвідчує представлений документ, здебільшого не українці
ЦДАВО Ф.538, Оп.1, Спр. 20. Публікується вперше.

СПИСОК

Продолжение.

Агентов, Комиссаров, Уполномоченных и т. д., посланных в различные места Украины центральными
правительственными учреждениями зарегистрированными Н. К. В. Д.

№ № по порядку	Фамилия, имя и отчество	Для какой надобности	Муда командирован	Кем выдано удостоверение, когда и за каким №	Когда и за каким № зарегистрирован в Н. К. В. Д.
32	Чукин Самсон Маркович.	Для обследован. и изуч. руднич. предприятий.	Лисичанск. район	Горно-Техническ. Отд. Совнархоза от 27/п/1919 за № 125.	28/п 1919 г. № 151.
33	Галонов Николай Иванович.	Тоже.	Тоже.	Тоже от 27/п/19 г. за № 124.	28/п 1919 г. № 153.
34	Стрельцов Лев Борисович.	Тоже.	Марьевск. район.	Тоже от 27/п/19 г. за № 128.	28/п 1919 г. № 156.
35	Сушинский Николай Степанович.	Тоже.	Тоже.	Тоже от 27/п/19 г. за № 129.	28/п 1919 г. № 152.
36	Торубаров Федор Михайлович.	Тоже.	Тоже.	Тоже от 27/п/19 г. за № 127.	28/п 1919 г. № 154.
37	Селецкий Рафаил Абрамович.	Тоже.	Тоже.	Тоже от 27/п/19 г. за № 126.	28/п 1919 г. № 155.
38	Коль Александр Карлович.	Для установлен. связи Украины с Москвой.	Харьк., Полтавск., Екат., Киевск.	Нарком Землед. 27/п/19 г. № 50.	28/п 1919 г. № ....
39	Левик Израиль Маркович.	Собрать сведения о полож. книжного рынка.	В г. Екатериносл.	Нарком Просвещ. Издател. Бюро 28/п/19 г. № 188.	1/п 1919 г. № 163.
40	Цегельников Максим Васильевич.	Для организации уездн. агентств.	В Ямы, Лиман.	Укрцентраг от 28/п/19 г. за № 1148.	1/п 1919 г. № 164.
41	Сиванов Симеон Самуилович.	По осмотру и опечатан. складов, выяснен. степени их пригодн.	Харьков и ближ. местности.	Материально-Транспорт. Отд. Ук. Совнархоза от 22/п/19 г. за № 412.	1/п 1919 г. № 165.
42	Чигиринский.	Тоже.	Тоже.	Тоже от 24/п/19 г.	1/п 1919 г. № 166.
43	Краков Владимир Маркович.	Для организации уездн. агентур.	Ямы, Луганск, Лиман.	Укрцентраг от 28/п/19 г. № 1147.	1/п 1919 г. № 167.
44	Ларки Алексей Андреевич.	Тоже.	Купянск.	Тоже от 28/п/19 г. № 1146.	1/п 1919 г. № 168.
45	Соколов Алексей Алексеевич.	Тоже.	Кременчуг, Кобеляки, Александрия.	Тоже от 28/п/19 г. № 1149.	1/п 1919 г. № 169.
46	Киршенштейн Яков Борисович.	Тоже.	Елисаветград.	Тоже от 28/п/19 г. № 1150.	1/п 1919 г. № 170.
47	Давидович Семен Михайлович.	Тоже.	Ромодан.	Тоже от 28/п/19 г. № 1152.	1/п 1919 г. № 171.
48	Мирович Юрий Иванович.	Тоже.	Ахтырка.	Тоже от 28/п/19 г. № 1145.	1/п 1919 г. № 173.
49	Гросицкий Лев Владимирович.	О колич. имеющ. книг и национ. кн. торг.	Полтава.	Издат. Бюро Наркомпросв. от 28/п/19 г. № 187.	1/п 1919 г. № 176.
50	Лозенко Евгений Андреевич.	По организации уездн. агентства.	Александровск, Екатеринос. губ.	Укрцентраг от 28/п/19 г. № 1153.	1/п 1919 г. № 179.
51	Дорохов Иван Петрович.	Для организации Народн. Судов.	Купянск.	Юридич. Отд. Исполком от 1/п/19 г. № 1138.	3/п 1919 г. № 181.
52	Соснин Михаил Иванович.	По закупке продовольствия.	Харьков. и Полт. губ.	Центр. Бюро от 29/п/19 г. № 3505.	3/п 1919 г. № 190.
53	Самохвалов Сергей Митрофан.	Тоже.	Харьковск. губ.	Наркомпродов. от 1/п/19 г. № 383.	3/п 1919 г. № 186.
54	Смирнов.	Тоже.	Харьковск. губ.	Сев. ж. д. Наркомфинанс. от 25/п/19 г. № 352.	3/п 1919 г. № 191.
55	Шулутев Алексей Степанович.	Тоже.	Харьковск. губ.	Тоже от 25/п/19 г. № 381.	3/п 1919 г. № 189.
56	Тидеман Карл Иванович.	По закупке продовольствия.	Полт., Харьк. губ.	Центральн. Бюро Наркомфинанс. от 25/п/19 г. № 3504.	3/п 1919 г. № 188.
57	Абрамович Иван Иванович.	Для орган. Отд. Укрцентраг.	Киев.	Укрцентраг. от 3/п/19 г. № 1235.	3/п 1919 г. № 192.
58	Волков Сергей Сергеевич.	По закупке продовольствия.	Полт., Харьк.	Нарком Продов. от 25/п/19 г. № 3934.	3/п 1919 г. № 187.
59	Кричевский Михаил Георгиевич.	Для орган. Отд. Укрцентраг.	Киев.	Укрцентраг 3/п 1919 г. № 1239.	3/п 1919 г. № 197.
60	Либерман Петр Абрамович.	Тоже.	Тоже.	Тоже 3/п/19 г. № 1237.	3/п 1919 г. № 193.
61	Човников Соломон Львович.	Тоже.	Тоже.	Тоже 3/п/19 г. № 1236.	3/п 1919 г. № 194.

Список агентів, комісарів та уповноважених, які надсилалися в Україну урядом Росії. 1919 р.
ДАПО Р-1631, оп. 1, спр. 39, арк. 37. Публікується вперше.

На основани прикази Предреввоенсовета Республики тов.ТРОЦКОГО от 8-го Августа с/г. за № 234, были сформированы следующие Кавалерийские части:

Прибывшие из Центра части переформированы следующим образом:

НАИМЕНОВАНИЕ	Откуда прибыли	Какое получили Назначение
Отдельная Каррота Южного фронта.	Рязани	Переформ. в Отд. Васильковскую Карроту.
2-й Моск. Губ. Бат. местного назначения.	Серпухова	Переимен. в 1-й Губ. Киевский Карбат.
Кадр Карроты.	Костромы	Переформ. в Отд. Белоцерковскую Карроту.
2-я Каррота.	Орла	Передана в распоряжение Окргхозупра.
Батальон Петроградского 12-го Заполка.	Петрограда	Переформ. в Карроты Звенигородскую, Каневскую, Уманскую, Таращанскую и Чигиринскую.
Кадр 2 каррот.	Ярославля	Переимен. в 1-й батальон 1-го Киевского Заполка.
1-й эшадон Стрелкового Запасного полка 16-й Армии	Гжатска	Переимен. в 2-й батальон 1-го Киевского Заполка.
2-й эшадон Стрелкового Запасного полка 16-й Армии	Гжатска	В распоряжен. Волыиск. Губвоенкомата.
Каррота.	Конотопа	Отправлена в Белую-Черкочку откуда будет направлена в Житомир.
1-я Каррота 1 Нижегородского Карполка	Нижегородского	Переимен. в Отд. Киевскую Командантскую Роту.
2-я Каррота Тогоже полка	Новгорода	Переимен. в Вердичевскую Карроту.
Рота 1-го Заполка 12-й Армии.	"	В распоряжение Подольского Губвоенкома.
228-я Маршевая рота 3-го Заполка Югзапфронта.	"	В распоряжение Волынского Губвоенкома.
2 Маршроты Начинари 12	Киева	Переформ. в Рабоч. роту при Киевском Губвоенкомате.
9-я рота Рязанского Карбата.	Рязани	Передана в 1-й Киевский Карбат.
4-я рота Моршанского Карбата.	Моршанска	Переимен. в Радомысльскую Карроту.
Рота Тульского Карбата.	Тулы	Развернута в 2 роты: в 2-ю Киевск. Отд. Карроту, находящ. в м. Фастове в распоряжен. агента по вывозу сахара т. САНШТЕЙНА и роту для Подольск. Губвоенкомата.
Костромская Каррота.	Костромы	Переимен. в 1-ю Киевск. Отд. Карроту.
Каррота.	Петрограда	Развернута в 2 роты: Одна рота передана в 1-й Киевск. Зап. полк, другая в распоряжение Волынского Губвоенкома / временно за Начталом 12/.
Рота Московского Карбата	Москвы	Развернуты в 3 роты для 2 Киевского Карбата.
Рота Кунцевского Карбата	Москвы	
2-я Черноярская Каррота	Царицина	Переформ. в Карроты: в Черноярскую и 2-ю Ленинскую / для Подольск. Губвоенк. / и 3-ю Ленинскую для Волыиск. Губвоенкомата.
2-я Ленинская Каррота.	Царицина	Отправлена в распоряжение Волынского Губвоенкома, которому предписано развернуть ее в 2 Карроты.
Каррота.	Астрахани	Переформированы в роты: 1/ для Подольск. Губвоенк., 2/ в 2 Киевск. Команд. роту 3/ и 4/ 5-ю и 6-ю роты 1-го Киевского Карбата.
3 Карроты.	Перми	Передана во 2-й Киевский Карбат.
Каррота.	Екатеринбурга.	В распоряжение Подольского Губвоенкома.
Каррота.	Челябинска.	Переформированы в роты: 1/ и 2-ю Уфимские / для Подольского Губвоенкома / и Уманскую. / Вр. Начтыла 12, а от туда в Умань /.
2 Карроты.	Уфы	Направлены во 2-й Киевский Карбат.
3 Карроты Вятского Карбата.	Вятка	
3 Карроты.	Омска	Переданы в распоряж. Губвоенкомата: 1-я рота Киевского, а 2-я и 3-я роты Подольск. В распоряж. Волыиск. Губвоенк.
Каррота.	Петропав.	

Окупаційні війська направлені в Україну з Росії. 1919 р.
ГДА МОУ, Ф-3796, оп-2, спр-6, арк. 85-89. Публікується вперше.

В Е Д О М О С Т Ь

Распределение Военкоматов, прибывших в распоряжение Киевского Округвоенкома на пополнение Округа.

Поряд. №	Где и кем сформированы.	Куда и когда назначены.	Примечание.
1	Губвоенк. сформир. при Шт. Переградск. Военно-го Округа.		Расформиров.
2	Губвоенк. сформир. в Петрограде.....		Т о ж е
3	Губвоенк. сформир. в Костроме.....		Т о ж е
4	Губвоенк. сформирован в Симбирске.....		Т о ж е
5	Губвоенк. сформирован во Владимире.....	В Николаев 4/IV.	
6	Уездвоенк. сформиров. при Шт. Перр. Воен. Округа №1	В Киевскую губ.	
7	" " " №2	Т о ж е	
8	" " " № 3	Т о ж е	
9	" " " № 4	Т о ж е	
10	" " " № 5	Т о ж е	
11	" " " № 6	Т о ж е	
12	" " " № 7	В Херсонскую губ.	
13	" " " № 8	Т о ж е	
14	" " " № 9	Т о ж е	
15	" " " №10	Т о ж е	
16	" " Сформирован в Петрограде.....	№ 1 В Подольскую губ.	
17	" " " № 2	Т о ж е	
18	" " " № 3	Т о ж е	
19	" " " № 4	Т о ж е	
20	" " " № 5	В Киевскую губ.	
21	" " " № 6	Т о ж е	
22	" " " № 7	Т о ж е	
23	" " " № 8	Т о ж е	
24	" " " № 9	Т о ж е	
25	" " " №10	Т о ж е	
26	" " " №11	В Одесскую губ.	
27	" " " №12	Т о ж е	
28	" " " №13	-	Расформиров.
29	" " " №14	В Одесскую губ.	
30	" " " №15	В Херсонскую губ.	
31	" " " №16	Т о ж е	

Военкомати сформовані в Росії і направлені на Україну. 1919 р.
ГДА МО України Ф-3769, Оп-19819, Спр-6, Арк-85. Публікується вперше.

С П И С О К

сотрудников, командированных в политуправление.

124

№ по пор.	Ф А М И Л И Я	Прежде заним. должность.	На какую долж- ность назнач.
1.	ЛЯПИН ✓	Зав. Культ. Прос. от.	ЗАВ. АГИТ. ОРГ. ОТД.
2.	ШТАЛЬ ✓	АГИТ. организ.	АГИТ. ОРГАНИЗАТ.
3.	НОВЛЯНСКАЯ ✓	Рук. детс. клуб.	" "
4.	ВИНОГРАДОВА ✓	АГИТАТОР.	" "
5.	МОРШИХИН ✓	"	" "
6.	ВИНОГРАДОВ ✓	Бухгал. клуба	" "
7.	БРОБИРСКАЯ ✓	Артист. муз. сект.	" "
8.	ОРТИФЕКОВ ✓	Руковод. клуба	" "
9.	НОВЛЯНСКАЯ П. П.	" "	ДЕЛОПР. АГ. ОР. С.
10.	ГРУЗЕВА ✓	Зав. АГИТ. Прос. от.	ЗАВ. К. ПРОС. ОТ.
11.	ЦЕТКОВ ✓	Инструктор.	СТАР. ИНСТРУК.
12.	ЗЕМСКИЙ ✓	Зав. теат. муз. сек.	ИНСТРУКТОР.
13.	ПОКРОВСКАЯ ✓	Бывш. учитель.	"
14.	ЧЕРЕЯКОВСКИЙ ✓	Инструктор.	"
15.	ГОРОДНИК ✓	Делопроизвод.	ДЕЛОПР. КУЛЬТ. С.
16.	КРИВЕНЬКО ✓	Инструктор.	ЗАВ. ЭКСП. ОТД.
17.	СОРОКИНА ✓	Отст. бюро.	ПОМ. ЭКСПЕ.
18.	ГОТОВЦЕВА ✓	" "	" "

Брид. зав. Личн. канцелярией

Список політруків направлених з Росії в Україну
ГДА МОУ ф-3760, оп. 19819, спр. 10, арк. 124. Публікується вперше.

28

**С П И С О К
СОТРУДНИКОВ НАЗНАЧЕННЫХ В УКРАИНСКИЕ УЕЗДНЫЕ ВОЕННЫЕ
КОМИССАРИАТЫ.**

№ по акту	ФАМИЛИЯ, ИМЯ И ОТЧЕСТВО, НОМЕР ПЕРВОЙ <i>серийный</i>	РАНЕЕ ЗАНИМАЕМАЯ ДОЛЖНОСТЬ И ГДЕ	НА КАКУЮ ДОЛЖ - НОСТЬ НАЗНАЧЕН.
1	ОСИПОВ ФЕДОР ВАСИЛЬЕВИЧ....	Пом. Детскосельск. Уездвоенкома.	ВОЕНКОМА.
2	ШУЛЬЖИНСКИЙ ВЛАДИМ. АНТОНОВ.	К-р карполка Пет- роград. Губвоенк.	ВОЕНРУКА.
3	ЛЯПУНОВ СЕМЕН МИХАИЛОВИЧ....	Н-к канц. 4 райб. на г. Петрограда.	НАЧКАНЦА <i>Редко. Уезд.</i>
4	РОМАНОВ ИВАН ГЕОРГИЕВИЧ....	Пом. 3 ав. Учет. отд. 1 района г. ПТрда	НАЧМОБОТДЕЛЕНИЯ
5	ГОЛЫШЕВ ВЯЧЕСЛАВ НИКОЛАЕВ.	Делопр. 1 моботд. 1 район. Петрогр.	ДЕЛОПРОИЗ ВОДИТЕЛЯ
6	МАКСИМОВ ГРИГОРИЙ ПЕТРОВИЧ.	Делопр. Тех. Подотд. 1 район. г. Петрогр.	НАЧОТДЕЛЕН. СНАБЖЕН.
7	БРИНЕВИЧ АЛЕКСЕЙ ВЛАДИМИРОВ.	3 ав. Центр. складом Башкирск. дивизии.	ПОМ. НАЧ. ОТД. СНАБЖ.
8	ПЛЕТЮХИН АРКАДИЙ ФЕДОРОВИЧ....	3 ав. Строев. Подотд. 1 район. г. Петрогр.	ДЕЛОПРОИЗ ВОД. СНАБЖ.
9	КРАЙЗМЕР ЛЕОНИД	Делопр. Окруж. Коз. управления.	КАЗНАЧЕЙ.
0	МОКИН ПАВЕЛ ПАВЛОВИЧ.....	3 ав. Агитпросветом Шлиссенб. УВК.	ЗАВАГИТПРОСВЕТОТДЕЛА
1	ВЯЧЕСЛАВИН-ВИКТОР ЮЛЬЕВИЧ....	3 ав. отд. Всевобуча 1 район. г. Петрогр.	ЗАВОТДЕЛОМВСЕВОБУЧА
2	ДМИТРИЕВСКИЙ КОНСТАН. НИКОЛАЕВ.	Делопр. Отд. Всевоб. Детскосельск. УВК.	ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЯ.
3	ДЕНИСЕНКО ФЕДОР САВЕЛЬЕВИЧ....	Делопр. перес. пунк- та Детск. УВК.	ЗАВПЕРЕС. ПУНКТОМ.
4	АНТРОПОВ СЕРГЕЙ ПЕТРОВИЧ....	Сотрудник Управл. Коменд. г. Петрогрд.	ВОЕНРУКА <i>Везд. Уезд.</i>
5	СЫРОЕШКО ВАСИЛИЙ ПЕТРОВИЧ....	зав. Учет. моб. отд. 2 район. г. Петрогрд.	ЗАВМОБОТДЕЛЕНИЕМ
6	ГУСТ ИВАН ИВАНОВИЧ.....	Делопр. произ. Уч. Моб. отд. 2 райв. ПТргрд.	ДЕЛОПРОИЗ ВОД. МОБОТД.
7	КИРИЛЛОВ НИКОЛАЙ ПЕТРОВИЧ....	Пом. нач. снабж. 2 рай- военк г. Петрограда	НАЧСНАБЖЕНИЯ.
8	ДОКУЧАЕВ КОНСТАНТИН ГЕННАД....	Делопр. отд. снабжен. 2 райв. г. Петроград.	ДЕЛОПРОИЗ В. В-Х. Д-ВА
9	СПИРИН АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ....	3 ав. агитпросветом Ямбургского УВК.	ЗАВ. АГИТПРОСВЕТА
0	ТАГАНОВ-ТАГАНЕНКО МИХ. ИВАНОВ.	Пом. к-ра 3 полка 3 Петрогр. отд. дел. бриг.	ЗАВОТДЕЛЕНВСЕВОБУЧА
1	ХМЕЛИНСКИЙ ФЕДОР ФЕДОРОВИЧ....	Делопр. исполкома Новоржевск. уезда	ДЕЛОПРОИЗ ВОД. КОНС. УЧ
2	ПРЕЙС МИХАИЛ ОТТОВИЧ.....	Сотрудн. Детскосель- ского УВК.	КАЗНАЧЕЙ.
3	ЛИЛЛИБЕРГ ГЕРБЕРТ ГАРСОВИЧ....	пом. делопр. отдела снабжения 2 райв. ПТргрд.	НАЧКАНЦА
4	ГРОМОВ МИХАИЛ ПАВЛОВИЧ....	Военком Псковского Уездвоенкома.	ВОЕНКОМА
5	ЯКОВЛЕВ ИВАН ПЕТРОВИЧ.....	Пом. военрука Пск. УВК.	ВОЕНРУКА
6	МЕЙЕР ФЕДОР ИВАНОВИЧ.....	Н-к канцелярии Пск. УВК.	НАЧКАНЦА.
7	СОБОЛЕВ ВЛАДИМИР ГЕОРГИЕВИЧ.	Нач. моб. отделения Пск. УВК.	НАЧ. МОБ. ОТДЕЛЕНИЯ
8	БОВИСОВ НИКОЛАЙ СЕМЕНОВИЧ....	делопр. моботд. Пск. УВК.	ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЯ
9	ГОРОХОВ АЛЕКСЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ....	Переписч. Моботдел. пск. УВК.	ДЕЛОПР. ПО КОНСКУЧ.

Список співробітників, призначених з Москви для керівництва окупаційними військовими комісаріатами 1919 р.

ГДА МОУ, Ф-3796, оп. 3, спр. 10, арк. 28-32. Публікується вперше.

південно–західного Поділля, звільнивши Кам'янець–Подільський, який став місцем тимчасового перебування українського уряду. У середині липня Армія УНР відтиснула більшовиків за лінію Городок–Ярмолинці–Шаргород–Дунаївц–Нова Ушиця–Вапнярка. Армія УНР була вкрай виснажена: 30 червня 1919 року проти неї знову розпочала наступ поповнена свіжими резервами Червона армія. У цей критичний момент на допомогу наддніпрянським українцям прийшла із–за Збруча Українська Галицька Армія. З її приходом воєнно–політична обстановка радикально змінилася на українську користь.

На цей час антиукраїнська політика російських окупаційних властей та безчинства червоноармійців досягли свого апогею. У відповідь на більшовицькі розстріли, продовольчі реквізиції, тотальне нищення української культури і духовності селяни та інтелігенція України масово поповнювали лави повстанців. Виникла сприятлива ситуація для визволення території УНР від московських окупантів.

Хронологія історичних подій

1918 рік

11 листопада

Раднарком РСФРР видав директиву Реввійськраді республіки у десятиденний термін підготувати війська для встановлення «радянської» (російської) влади в Україні. Незаконно денонсувавши Брестський мирний договір, керівництво Росії вирішило відкрито втрутитися у внутрішні справи України.

17 листопада

Рішенням ЦК РКП(б) та РНК РСФРР створено Реввійськграду Окремої групи військ Курського напрямку (майбутнього Українського фронту) у складі В. Антонова–Овсієнка, В. Затонського та Й. Сталіна.

З Чернігівщини повідомили про захоплення російськими більшовиками Глухівського повіту.

19 листопада

Російські війська окупували Ямпіль та Хутір Михайлівський і замкнули кільце довкола Глухова.

1919 рік

3 січня

Окупація російськими військами м. Харкова.

3–4 січня

Нота протесту уряду УНР урядові РСФРР з приводу вторгнення російських військ на територію України.

4 січня

Реввійськрада РСФРР в Москві ухвалила рішення про створення Українського фронту на базі групи військ курського напрямку.

6 січня

Відповідь РНК РСФРР на ноту протесту уряду УНР від 3 і 4 січня, в якій брехливо стверджувалося, «ніякого війська Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки в Україні

немає. Воєнна акція на українській території в цей момент провадиться поміж військом Директорії та військами українського радянського уряду, який є цілком незалежний».

9 січня

Уряд УНР видав універсал, в якому спростував твердження Москви, ніби в Україні воює військо незалежного робітничо–селянського уряду України. Директорія кваліфікувала дії РСФРР як протиправні і звернулася до російського більшовицького уряду з вимогою протягом 48 годин вивести свої війська за межі України.

10 січня

Відповідь наркома закордонних справ РСФРР Г. Чичеріна на ультиматум Уряду УНР. У ній стверджувалося, що серед військ, які воюють проти Директорії, немає російських частин. Боротьбу начебто веде українська Червона армія, яка підпорядкована «радянському уряду України».

12 січня

Окупація Чернігова і встановлення там російської окупаційної «радянської» влади.

13 січня

Наказ Реввійськради Українського фронту про створення групи військ харківського напрямку (Харківської групи військ).

16 січня

Директорія оголосила війну РСФРР.

На засіданні ЦК РКП(б) у Москві розглянуто питання про стан в Україні та ухвалено рішення про направлення в Україну відповідальних партійних працівників для зміцнення окупаційного режиму.

19 січня

Окупація Полтави частинами Червоної армії.

25 січня

Ухвалення маріонетковим т.зв. «Тимчасовим робітничо–селянським урядом України» декларації про необхідність об'єднання УСРР і РСФРР в єдиній федерації.

27 січня

Окупація частинами російської армії Катеринослава.

1 лютого

Більшовицька армія захопила м. Кременчук.

6 лютого

Окупація росіянами Єлизаветграда.

10, 12 лютого

Ноти повноважного посла УНР на Паризьку мирну конференцію Г. Сидоренка до її учасників, в яких говорилося про воєнні дії РСФРР проти УНР, імперіалістичну політику більшовиків, необхідність визнання державами Антанти та США незалежності УНР, що може бути «єдиним засобом повернення негайного тривалого спокою і порядку в Східній Європі», оскільки уряд УНР протидіє поширенню більшовицьких ідей як в Україні, так і в Європі.

17 лютого

Звернення Директорії до урядів Антанти та США з проханням про допомогу у боротьбі з більшовиками.

20 лютого

Ухвалення маріонетковим РНК УСРР декрету про цивільний шлюб і введення книг актів громадянського стану (у 1933 р. видано наказ про їх знищення — оскільки вони стали доказом масштабної смертності українців від Голодомору 1932–1933 рр.).

25 лютого

Нота Г. Сидоренка Паризькій мирній конференції, в якій засуджувалося напади на УНР Румунії та Польщі й окреслювалися кордони соборної України. Повноважний представник УНР просив конференцію вплинути своїм авторитетом на румунів та поляків, «щоб вони не порушували виставлених Мировою конференцією принципів, не посилали своїх військ проти України».

5 березня

Нота повноважного представника УНР Г. Сидоренка Паризькій мирній конференції з приводу рішення народних зборів Хуста від 21 січня 1919 р. про прилучення Карпатської України до Великої України (УНР) і що спроби Польщі, Румунії та Чехословаччини претендувати на поділ цих земель зустрінуть опір українського народу.

18 березня

Окупація російськими військами м. Вінниці. Нота повноважного представника УНР Паризькій мирній конференції з протестом проти окупації Румунією Буковини і застосування щодо українського населення жорстокого окупаційного режиму.

23 березня

Директива головнокомандувача Українського фронту В. Антонову–Овсієнку з вимогою просуватися до кордонів Галичини та Буковини, щоб «встановити безпосередній зв'язок з радянськими військами Угорщини».

27 березня

Нота повноважного представника УНР Паризькій мирній конференції, в якій висловлювалася незгода з декларацією російської делегації від 9 березня, що наполягала на збереженні єдності Росії, наголошувалося право України на національне самовизначення, порушувалося питання про допущення делегатів УНР до участі в конференції та негайне визнання незалежності УНР.

4 квітня

Нота протесту повноважного представника УНР Г. Сидоренка Паризькій мирній конференції з приводу збройного нападу Польщі на українські землі — Холмщину, Підляшшя, Полісся, Волинь та політичної й матеріальної підтримки Антантою дій Польщі.

6–9 квітня

Пленум ЦК КП(б)У, на якому було розглянуто питання про боротьбу з «куркульською контрреволюцією» (саме таке визначення у більшовиків дістав селянський повстанський антикомуністичний рух).

2 квітня

Ухвалення маріонетковим РНК УСРР декрету про «хлібну розверстку». Ним виправдовувався грабунок окупаційними властями продуктів харчування в українського селянства.

13 квітня

Окупація частинами Червоної армії м. Ялти.

29 квітня

Частини Червоної армії вдерлися до Севастополя.

6 травня

Опублікування декларації Тимчасового робітничо–селянського уряду Криму, де проголошувалася Кримська Соціалістична Радянська Республіка.

14 травня

Початок наступальної операції польської армії під командуванням генерала Ю. Галлера на території північно–західної Волині проти частин Дієвої армії УНР та УГА. Ліквідація Північного фронту змусила уряд УНР та Директорію евакуюватись із Радивилова на територію ЗОУНР — до Красного, Золочева, а згодом Тернополя.

20 травня

Переговори дипломатичної місії УНР, очоленої полковником Шевчуком, з командуванням армії Ю. Галлера про припинення воєнних дій та укладення перемир'я. Переговори не мали позитивних наслідків.

28 травня – 3 червня

Наступ Армії УНР на українсько–російському фронті, вихід її на лінію Старокостянтинів–Проскурів–Кам'янець–Подільський (6 червня).

2 червня

Здобуття Тернополя польськими військами, що змусило Уряд УНР терміново переїхати на станцію Богданівка.

20 червня

Підписання військовою делегацією УНР, на чолі з генералом С. Дельвігом, тимчасового договору з поляками про припинення воєнних дій. Між ворогуючими сторонами встановлювалася демаркаційна лінія («лінія Дельвіга»).

Початок липня

Відступ Армії УНР на більшовицькому фронті. Залишення Проскурова (6 липня) та Жмеринки (8 липня), що відкривало більшовицьким військам шлях на Кам'янець–Подільський.

15 липня

Перехід Галицької армії та Уряду ЗОУНР на східний берег Збруча, об'єднання двох українських армій для боротьби з російськими більшовиками.

Друга половина липня

Бої об'єднаних Армій УНР за стратегічну ініціативу на українсько–російському фронті. Зайняття українськими частинами Могилева, Чорного Острова, Проскурова.

2–3 серпня

Пленум ЦК КП(б)У, на якому було розглянуто питання про посилення боротьби з «куркульською контрреволюцією» (повстанським рухом).

10 серпня

Нарада представників командування Армії УНР під головуванням С. Петлюри, на якій було затверджено план наступу на Київ.

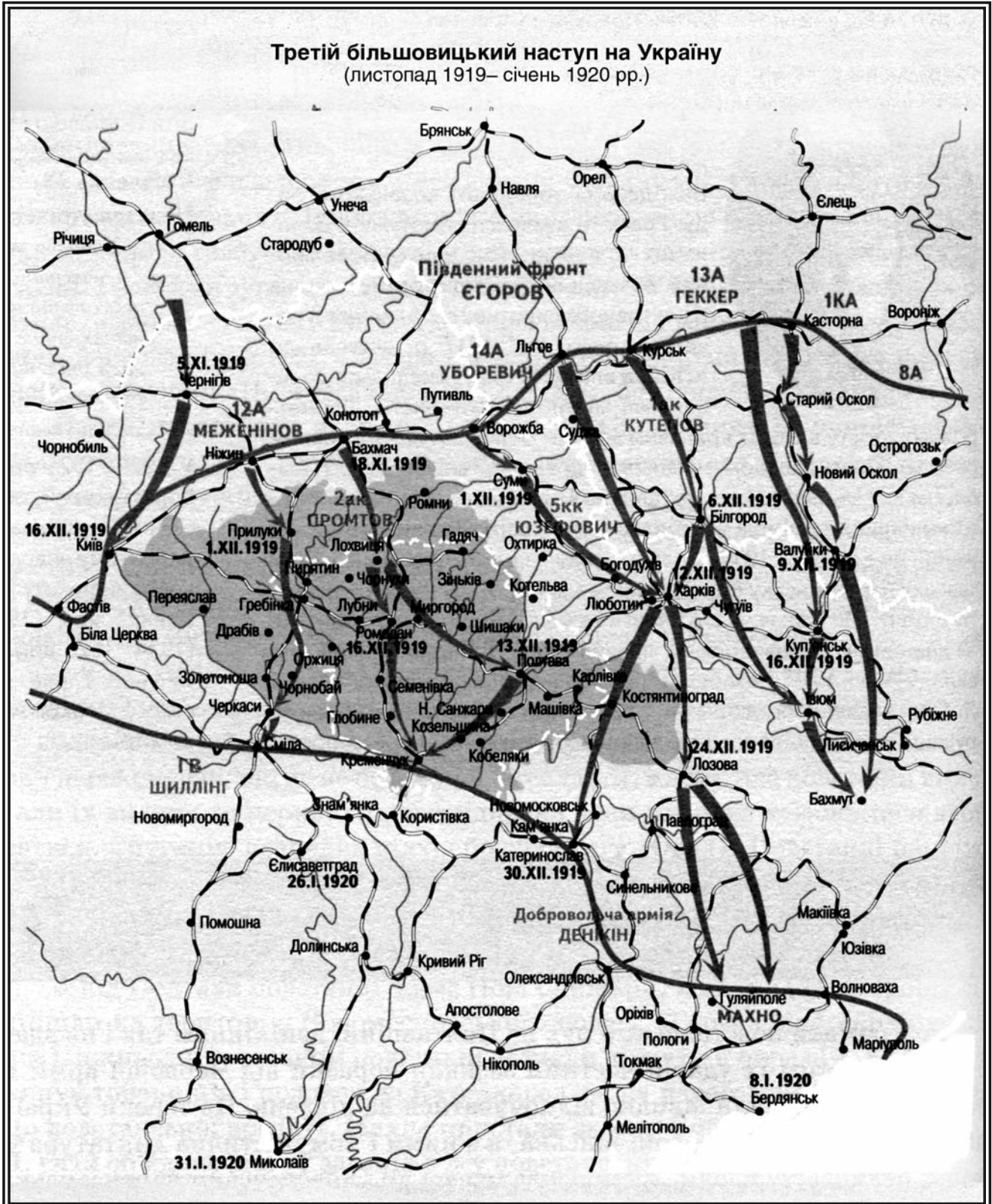
ТРЕТЯ ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ 1919 — 1920

(СТЕНД 14)

Перші два завойовницькі походи російських більшовиків проти України зазнали нищівної поразки. Це сталося внаслідок активного опору окупантам з боку українського Уряду, Збройних Сил, всього національно свідомого українства. Грабіжницькими діями та зухвалим шовінізмом росіяни

налаштували проти себе не тільки широкі верстви українського населення, а й своїх нечисленних прихильників з числа затуманеної комуністичними теоріями інтелігенції.

Досить яскраву картину «інтернаціональної» політики більшовиків під час їхнього першого

Срочно. -

Телефонограмма №-272. -

Предуис полкома тов. Чабая

Доносу, что в ночь с 16 на 17 сего Марта переходящими красноармейцами 7-го Кадрового Кавполка произведены буйства, насилия и побои граждан а именно: 1/ у Ив. Харчины забрали все сено которое он поставил для скота на время посева, перебили ему левую руку, выбили в хате окна, а жену намеривались застрелить. 2/ у Ив. Сухого силою оружия ворвались в комору, требуя овса, но такового у него не оказалось, тогда они взяли ячменя около 1 пуд. приготовленного на посев. 3/ у Ив. Лысенка под силой оружия забрали посевной материала овса 6 пуд. и им оставленного для полевых работ сена в количестве 5 пуд., самого Лысенка держали арестованным и побили мать его, которая протестовала против грабежа, также избили. 4/ у гр. Ив. Харчины под силой оружия взяли единственную лошадь. 5/ у И. Лысенка под угрозой расстрела требовали сена и овса, когда тот сказал, что фуража у него нет и он сам крайне в этом нуждается тогда его арестовали и повели к Ад'ютанту, последний приказал взять фуражу силой, но такового конечно не взяли, так как у Лысенка его не оказалось. 6/ Гр. Ал. Мормуля, Ф. Рябченко, С. Дяченко, Огрызко избили сапками. Этот полк переходивший Вельбовку уже 2-й раз как 1-й раз так и теперь последний терроризировал население, некоторые гр. села вынуждены были бросать свои хаты и скрываться боясь побоев. Вообще этот полк создал о себе мнение гр. села Вельбовки, какихто бандитов. Также требуя красноармейцы этого полка как: давай сена, давай сала, давай молока, давай яиц, давай курей, давай поросят и т.п. подкрепляя сильной материнщиной и побоями, безусловно создал мнение о себе как о какихто бандитах не как о красноармейцах. О произведенных буйствах, насилиях и побоях пока поступило 6 письменных жалоб от гр. Есть сведения, что красноармейцами этого полка сделано далеко больше. Обо всем изложном прошу довести до сведения центра для принятия соответствующих мер ибо я служба на страже совласти судья Революции мне не приходится встречать красноармейцев с подобным поведением и нахожу в этих действиях полка доподлинную контрреволюцию. -

Предвоис полкома
18/Ш-22г. Вельбовского Ш т е л а. -

РЕЗОЛЮЦИЯ: "Доложить Военкомдиву 7" 23/Ш-22г. Предуис полкома Чабая.

Один з прикладів про бандитизм та знущання окупаційних російських частин над селянами
ДАПО Р-3123, оп. 1, спр. 29, арк. 226. Публікується вперше.

панування в Україні змалювала на початку січня 1919 р. газета «Червоний прапор» (орган Організаційного Комітету фракції незалежних УСДРП): «...ми іменно на практиці знаємо, — писала газета, — що є завоювання України совітською Росією. Ми пережили цілу вакханалію нищення всіх ознак української нації, топтання портретів Шевченка, розстрілів за українське посвідчення і за українську мову.

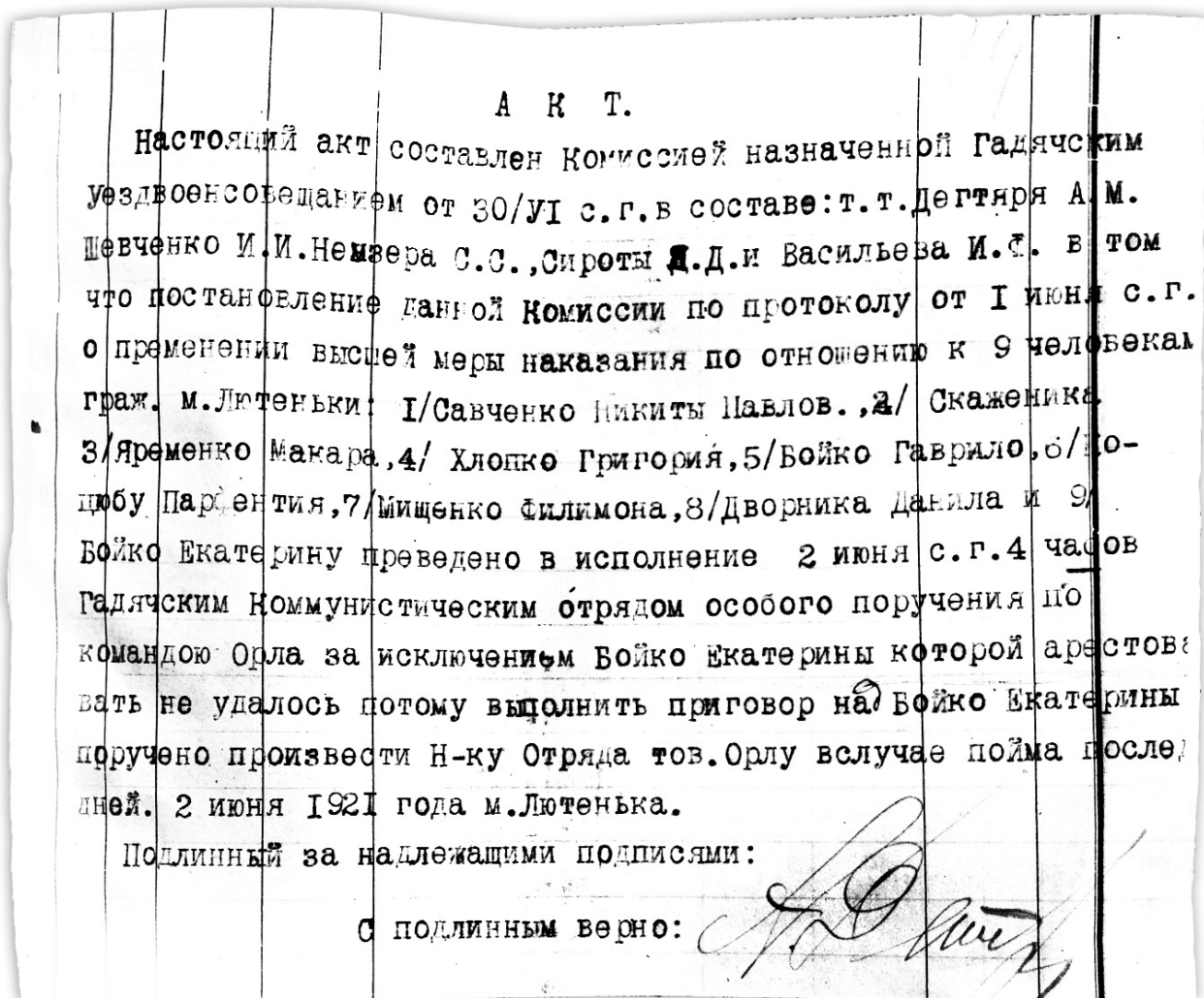
Ми добре пам'ятаємо плакати з написом «Смерть буржуям и украинцам», ми маємо факти, як місцеві совдепи закликали до себе учителів українознавства в середніх школах і звинувачували їх у тому, що вони викладають «контрреволюційну дисципліну».

Ми не забули тієї російської шовіністичної свистопляски, що її торік пережила українська нація...»

Тому, розпочинаючи третій напад на Україну, кремлівські бонзи посилили інформаційні заходи, покликані краще замаскувати злочинну суть окупаційного режиму. Зокрема, в наказі народного комісара військових справ і голови Революційної Військової Ради РСФСР Троцького, зверненому до червоних військ, які вели наступ на українській території, говорилось про те, що «трудова маса України самі вирішать своє ставлення до советської Росії». Наказ висловлював упевненість, «що український народ висловиться за тісне об'єднання з нами», але закінчувався словами: «Хай живе самостійна советська Україна!»

Про справжню ціну цих слів довідалися більшовики Золотоноші від своїх товаришів, делегатів чергового партійного з'їзду: «Что говорят про Украину? Наша мова — собачья, наша культура — собачья...»

Акт про виконання вироку- розстріл заручників с. Лютенки
1921 р.

ДАПО Р-7473, Оп-1, Спр-84, арк. 24. Публікується вперше.

...Когда я послал съезду записку, почему нет портрета Шевченко, российские коммунисты спрятали мою записку. Раковский Шевченка назвал «Шевчук». Когда пронесли портрет мимо Пятакова, он с отвращением отвернулся. Пели всякие французские «интернационалы», а после всех: «Хай живе Украина!» «Заповит» не хотели спивать, но все же спели...

...Мы шли против шовинизма русского и еврейского».

Восени 1919 року, слідом за відступаючими денікінцями, російська Червона армія втретє вторглася в Україну. 5 листопада вона окупувала Чернівці. 16 грудня більшовики захопили Київ.

Російські військові частини, що прибували з Росії на окуповані території України, розташовувалися у містечках і більших селах. Окупаційна влада силою змушувала жителів навколишніх сіл забезпечувати окупантів одягом, продуктами та всім необхідним. Червоноармійці прибулих військових частин знущалися над українськими селянами, чинили грабежі і розбої.

Витяги з скарг селян різних сіл:

«Слушали доклады с мест. Поступили следующие заявления: с. Бабинец — красноармейцы чинят безобразия, ломают в постройках замки и т. п., Новая Буда — вывезли материал для постройки новой школы, войска его разтаскивают, забирают все поголовно подводы возить дрова; с. Голокрылья — войска безобразят и ломают замки; с. Майданова — войсками забирается хлеб и фураж; с. Галенка — войска бесчинствуют и ломают замки; с. Качалы — войска творят бесчинства, грабят; с. Красный Рог — войска бесчинствуют вместо предъявления документов предъявляют приклады; Старая Буда — красноармейцы самовольно расправляются с сельскими властями; Городянка — бесчинства войск невозможно описать; с. Загайцы — войска ужасно бесчинствуют, грабят, насилуют женщин и детей 10–12 лет... »

У відповідь на злочинні дії військовослужбовців Червоної армії українські селяни бралися за зброю. Селянські повстання не вщухали. Їх придушували

С В Е Д Е Н И Я

о списочном составе карчастей, подведомственных Губвоенкомту
"14" сентября 1920г.

НАИМЕНОВАНИЕ КАРЧАСТЕЙ	Украин-цев	Белко-россов	В с е г о	На-ли-цо	П Р И М Е Ч А Н И Е
1 Карбат при Губвоенкомте	62	1584	1646	1038	карт. Ч. ретр. погиб. Ч. ретр. 253. каваларий 107
2 2-ая Киевская каррота	-	98	98	22	
3 Бердичевская	12	213	225	176	
4 Белоцерковская	36	209	245	101	
5 Васильковская	-	49	49	42	
6 Звенигородская	70	112	182	113	
7 Каневская	7	93	100	50	
8 1-ая Киевская	-	218	218	74	
9 Липовецкая	30	140	170	111	
10 Радомысльская	14	152	166	114	
11 Сивирская	50	185	235	104	
12 Таращанская	103	82	185	111	
13 Уманская	30	126	206	94	
14 Черкасская	61	297	358	224	
15 Чернобыльская	35	107	142	120	
16 Чигиринская	44	163	207	152	
	597	3848	4445	2646	

НАЧАЛСТВО *Полудин*

НАЧАЛНИЧАСТИ

Завед. I-м Отделением

Національний склад карчастин на Київщині

14 вересня, 1920 р.

ГДА МОУ, Ф-3796, оп. 2, спр. 72, арк. 74. Публікується вперше.

з надзвичайною жорстокістю прибулі з Росії каральні частини.

Водночас російським урядом і керівниками РКП ретельніше розігрувалася карта т.зв. «УРСР». VIII Конференція РКП, що підсумовувала досвід попереднього року діяльності советського режиму на Україні, схвалила складену Ленінінм резолюцію ЦК «Про советську владу в Україні», згідно з якою фарицейськи зазначалося, що «РКП стоїть на погляді

визнання самостійності УССР». Відповідно до цієї ухвали, голова ЦК РКП й уряду РСФСР Ленін звернувся з окремим «листом до робітників і селян України» в грудні 1919 р., що мав бути певною політичною декларацією проводу советської Росії до населення поновно окупованої советськими силами України. У «Листі» зазначалось, що «незалежність України визнана Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом і Російською Комуністичною

ТЕЛЕГРАММА

В СРОЧНО
СЕКРЕТНО

190

НАЧЕТАРЕВСОВРЕСПИ НАЧВСЕРОГЛАВШТАБА

Харьков 3 сентября 1920 Телеграммой от 24 июля 1918 № 2214/ор Начорганзупр всероглавштаба сообщил что на 30 каррот формируемых Центром для Киевского округа Приволжского округа приказано сформировать и срочно отправить Украину 3 карротка тчк телеграммой Все-роглавштаба от 20 августа № 10515/2584/ор формирование карполков было подтверждено тчк Согласно же телеграмме Начтаопр Приволжского от 28 августа № 1069/сл формирование карполков по распоряжению Главкома отложено тчк Между тем Председателю Реввоенсовреп тов ТРОЦКОМУ и Главкому бытность их Харькове было доложено о необходимости срочной присылки великороссийских пополнений для карротка Украины при чем учитывались обещанные 3 карполка и сверх них потребность пополнениях была заявлена 32 тысячи человек тчк Ввиду крайнего недостатка Украине крепких хорошо дисциплинированных карротастях ходатайствую о присылке указанных карполков или соответствующего числа каррот тчк

НАЧТАОПР

ВОЕНКОМ

3 дпр

Телеграма з Харкова про необхідність надіслати в Україну з Приволзького округу 3-х карполків та 36 000 великоруського поповнення.
1920 р.

ГДА МОУ Ф-3769, Оп-19818, Спр-12, арк. 190. Публікується вперше.

Партією». Дальшу долю краю і його стосунки з Росією мав би в майбутньому «встановити всеукраїнський з'їзд советів робітників і селян». Йому належало б право «остаточно вирішити питання, чи зіллється Україні з Росією, чи залишиться незалежною, чи бути у федеративному зв'язку».

Як показали події наступних місяців і років, всі ці декларації виявилися брехливими та облудними. Росія завойовувала («освобождала») Україну не

для українців, а для себе. Це добре розуміло керівництво українським національно-визвольним рухом, здійснюючи воєнні та дипломатичні заходи з відновлення незалежності України. Зокрема, український уряд уклав договір з Польщею про взаємодопомогу в боротьбі з російськими більшовиками.

Союз України з історичним ворогом — Польщею був розпачливим кроком Директорії УНР,

яка намагалася за будь-яку ціну врятувати незалежність України. Однак польське керівництво вело з українською стороною подвійну гру, яка полягала у недопущенні відновлення воєнного потенціалу України, що, в майбутньому, дозволило б поставити УНР у політичну залежність від Польщі.

Тому польська сторона, маючи від Антанти зброю та воєнне спорядження на півмільйонну армію, погодилася озброїти лише три українські дивізії. Також за спиною українського уряду представники лідера польської держави Пілсудського вели таємні переговори з уповноваженими Леніна про припинення воєнних дій між поляками і російськими більшовиками.

На зайнятих українських землях польські війська поводитися не краще, ніж російські окупанти. Цим вони швидко налаштували проти себе місцевих українців. І хоч 8 травня 1920 року був звільнений від російських більшовиків Київ, 12 червня союзники мусли його покинути. Зазнавши поразки від Кінної армії Будьонного, поляки панічно відступили вглиб Польщі аж під Варшаву. На південному крилі фронту наступ Червоної армії успішно спинили українські дивізії.

Після розгрому Червоної армії під Варшавою 15 серпня 1920 року почався черговий наступ польсько-українських військ, які, відтиснувши більшовицькі загони, дійшли на Поділлі до лінії Яруга (над Дністром) –Шаргород–Бар–Літин. Ці операції були припинені 18 жовтня 1920 р., коли польський уряд підписав перемир'я з росіянами. Не бажаючи продовжувати війну, Польща і Росія домовилися про мир коштом поділу України і Білорусі. У договорі про перемир'я польська сторона зреклася свого союзника — УНР і навіть зобов'язалася роззброювати частини української армії, які б опинилися на контрольованій поляками території.

Це віроломство польського уряду призвело до остаточної поразки Армії УНР. Під тиском переважаючих російських військ вона мусіла 21 жовтня 1920 року перейти Збруч на територію, окуповану

Каральний загін
по боротьбі з повстанським рухом
1920 р.

польською державою, де була роззброєна та інтернована. Польсько-російський Ризький договір 1921 року перекреслив усі наступні політичні та воєнні плани уряду УНР.

Після закінчення російсько-української війни 1917–1921 років два головні окупанти території УНР — Советська Росія і Польща — поділилися між собою українськими землями, як в Андрусові 1667 року. Тому советсько-польський Ризький договір 1921 року влучно називають також «Ризьким Андрусовом». Більша

частина території УНР була окупована, а потім анексована (незаконно привласнена) Советською Росією. При цьому советський Совнарком грубо потоптав навіть свій власний Декрет про мир, яким свого часу промостив собі шлях до влади, проголошуючи мир без анексії і контрибуцій.

Анексія території Української Народної Республіки відбулася виключно силовим, а не правовим шляхом. Тільки завдяки воєнній інтервенції Червоної Армії, яка була сформована советським урядом в Росії із росіян та іноземних найманців з числа колишніх військовополонених армій німецького блоку під командуванням більш як 50 тисяч офіцерів колишньої російської царської армії вдалося придушити український національно-визвольний рух 1917–1921 років.

Як заявив Троцький в 1920 р.: «Советская власть на Украине смогла удержаться лишь силою Москвы, великорусских коммунистов и Красной армии». Наприкінці 1920 — на початку 1921 рр. війська Червоної армії, що перебували на окупованій території УНР та входили до новостворених

Київського та Харківського військових округів, налічували у своєму складі 1 млн. 200 тис. чоловік. Тут дислокувалися 35 дивізій, 10 бригад, технічні та спеціальні частини, які були зведені у п'ять армій (4-у, 6-у, 12-у, 14-у та 1-у Кінну). Це була величезна сила, здатна завоювати не тільки Україну, а й Центрально-Східну Європу.

Щодо національного складу цих військ, то про нього доповів на 5-му Всеукраїнському з'їзді Рад

М. Фрунзе
1921 р.

(березень 1921 р.) командувач більшовицькими військами в Україні М. Фрунзе: 85% особового складу частин Червоної Армії в Україні складали великороси, 9% — українці, 6% — поляки, білоруси, євреї, німці та інші. Ось така «українська» радянська армія «визволяла» Україну від дійсно української народної влади.

На осінь 1920 року російська Червона Армія окупувала переважну більшість території Української Народної Республіки і встановила на ній жорстокий окупаційний режим.

Однак визвольні змагання українського народу не припинилися. Вони тільки набрали виразних партизанських форм.

Похорон Боженка В.
Третій праворуч М. Щорс
1919 р.

Хронологія історичних подій

1919 рік

14 листопада

Окупація російською Червоною армією Глухова.

18 листопада

Окупація російською Червоною армією Бахмача.

24 листопада

Окупація російською Червоною армією Конотопа.

1 грудня

Окупація російською Червоною армією Прилук і Сум.

5 грудня

Окупація російською Червоною армією Чернігова.

12 грудня

Окупація російською Червоною армією Харкова.

Прибуття Всеукраїнському до Харкова, який до червня 1934 р. став столицею «УСРР».

13 грудня

Окупація російською Червоною армією Полтави.

16 грудня

Окупація російською Червоною армією Києва, Куп'янська і Ромодана.

24 грудня

Окупація російською Червоною армією Козятина і Лозової.

1920 рік

4 січня

Окупація частинами російської Червоної армії Маріуполя.

27 січня

Ухвалення Всеукраїнським постанови про дію на території України всіх декретів РСФРР.

3 лютого

Окупація російськими більшовиками Миколаєва та Херсона.

7 лютого

Захоплення окупаційною Червоною армією м. Одеси.

26 лютого

Ухвалення РНК УСРР закону про хлібну розкладку.

28 лютого

Наказ командувача Південно–Західного фронту Червоної армії про службу начальника фронтового тилу, завданням якої була боротьба із селянським повстанським рухом по всій Україні.

21–23 квітня

Договір між УНР і Польщею

25 квітня

Наступ польсько–українських військ

1 травня

Визволення союзними польсько–українськими військами Фастова

8 травня

Визволення союзними польсько–українськими військами Києва

26 травня — 17 червня

Початок контрнаступу більшовиків. Проведення Київської наступальної операції.

7 червня

Переїзд Уряду УНР з Вінниці до Жмеринки, згодом до Проскурова.

12 червня

Окупація Києва частинами Червоної армії.

13 червня — 13 липня

Відступ Армії УНР за р. Збруч, спричинений проривом 1–ю Кінної армії С. Будьонного фронту 6–ї польської армії. Оборонні бої Армії УНР по лінії р. Збруч.

11 липня

Нота міністра закордонних справ Великої Британії лорда Дж. Керзона радянському урядові, в якій від імені Антанти в ультимативній формі пропонувалось зупинити наступ Червоної армії і укласти перемир'я з Польщею та Врангелем.

24 серпня

Ухвалення РНК УСРР закону про хлібну розгортку з урожаю 1920 р.

15 — 18 вересня

Форсування Армією УНР Дністра, перехід у наступ, розгром більшовицької 14-ї армії, звільнення від російських військ території між Дністром і Збручем. Вступ польсько-українських військ до Тернополя.

27 вересня

Вступ частин Армії УНР до Проскурова. Взяття ними в полон 2 800 червоноармійців та 4-х бронепотягів.

12 жовтня

Зрада поляками українських союзників. Підписання у Ризі представниками РСФРР і маріонеткової «УСРР», з одного боку, та Польщею — з іншого, угоди про перемир'я і попередні умови миру.

21 листопада

Остаточна евакуація Уряду УНР за кордон. Перехід Армії УНР за р. Збруч та її інтернування польською владою.

28 грудня

Ухвалення РНК УСРР і командувачем т.зв. «Збройних сил України» М. Фрунзе постанови про поділ України на військові округи для боротьби з українським повстанським рухом.

Більшовицькі війська в Україні
1920 р.

ЗЛОЧИНИ ЧК В УКРАЇНІ

(СТЕНД 15)

Політичні репресії щодо мирного українського населення чинили всі, без винятку, збройні формування Російської Федерації: Червона гвардія, Червона армія, набрані з «воїнів–інтернаціоналістів» частини особливого призначення (ЧОН) тощо. З погляду міжнародного права перелічені формації є злочинними. Та ще більш злочинними були органи т. зв. «Всероссийской чрезвычайной комиссии» (ВЧК), створеної 7 (20) грудня 1917 року постановою самозваної більшовицької Ради Народних Комісарів під керівництвом В. Леніна.

Як відомо, захопивши силою та обманом владу, Ленін встановив на підконтрольних йому територіях персональну диктатуру, яку він розумів так: «Поняття диктатури означає не що інше, як нічим і ніким необмежену владу, як владу, що ніякими законами і ніякими абсолютно правилами не скована та опирається безпосередньо на насильство». Тому з перших же днів свого правління Ленін створив, а надалі всіляко пестив своїх улюбленців — каральні терористичні органи — ВЧК, ОГПУ тощо. «Без ВЧК и других карательных органов советская власть существовать не может» (В. Ленін). Не могла вона існувати не тільки в Росії, але й в Україні.

Тому організований росіянами 28 листопада 1918 року в Курську під час підготовки до чергового походу в Україну маріонетковий Тимчасовий робіничо–селянський уряд України ухвалив 3 грудня рішення про створення Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУЧК). Її першим головою був призначений член ЦК КП(б)У Ісаак Шварц. Відтоді призначення Москвою неукраїнців за походженням на ключові пости в органах ВУЧК та їх правонаступників стало своєрідною довготривалою «традицією».

Склад першої колегії ВУЧК був таким:

Шварц — голова.

Червяков — заступник голови.

Ніколаєнко — начальник корпусу військ ВУЧК.

Завідувачі відділами:

Єфремов — секретар відділу.

Поташов — іногородній відділ.

Вішнєк — інформаційний відділ.

Сорін — оперативний.

Цветков — секретар.

Структура Всеукраїнської «чрезвычайки» була аналогічна структурі «чрезвычайки» Всеросійської з такими ж відділами.

ВУЧК розпочала свою криваву «роботу» в Україні 5 січня 1919 р. після окупації російськими більшовиками Харкова. Невдовзі для посилення роботи ВУЧК з Росії в Україну була направлена група чекістів на чолі з М. Лацісом. З його приходом розпочався організований терор і політичні репресії. 2 квітня 1919 року Лаціс стає головою ВУЧК, а Шварц — його заступником.

Особливий відділ при ВУЧК для військ було створено 6 травня 1919 р. До цього існував лише особливий відділ 12-ї армії.

7 травня 1919 р. Совнарком затвердив Положення про порядок організації особливих відділів при ВУЧК на фронті і в тилу. В ньому зазначалося, що завідувач особливим відділом призначається за згодою Реввоєнсовета, Наркомвоєнморем та ВУЧК, якій надано право вирішального голосу.

Положення підписали:

Голова СНК — Х. Раковський.

За ВУЧК — Власенко.

Голова Реввоєнсовета — Бубнов.

Управ. справами СНК — Грановський.

Секретар СНК — Торговець.

Після поразки і втечі більшовиків на територію Росії, маріонетковий «радянський уряд України» був Москвою розпущений, а з ним і ВУЧК. Але наприкінці 1919 року з моменту чергової окупації України російськими більшовиками, ЦК РКП (б) здійснив заходи з відновлення в Україні своїх каральних органів. У кінці 1919 року при Всеукраїнському революційному комітеті було створено Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами (ЦУПНАДЗКОМ). Під час його організації враховано досвід діяльності карального органу попередньої більшовицької окупації України і проведено значну централізацію репресивно–карального апарату. На початку 1920 року ЦК РКП (б) відрядив в Україну старого члена партії більшовиків В. Манцева, який і став начальником ЦУПНАДЗКОМУ. Але професійні вбивці та організатори червоного терору в Україні не могли справитися з піднесенням хвилі національно–визвольної боротьби українського народу. Тому 5 травня 1920 року ЦК РКП (б) був змушений направити в Україну голову Всеросійської надзвичайної комісії відомого ленінського поплічника Ф. Дзержинського. В Україні він перебував до середини липня 1920 року як представник ЦК РКП (б), начальник тилу Південно–Західного фронту, залишаючись водночас головою ВЧК.

Київські чекісти
1921–1922 рр.

У Москві були сформовані і послані на Україну основні кадри ЧК — Харків, Полтава, Катеринослав, Донбас, Одеса. Решту кадрів добирали на місцях з людей, вірних більшовикам. З середини 1920 р. апарат ЦУПНАДЗКОМу посилюється секретними відділами.

Склад колегії:

Голова — Манцев.

Заступник голови — Балицький.

Нач. секретно-оперативного управління — Євдокімов.

Нач. адміністративно-організаційного управління — Янушевський.

Заступник нач. адміністративно-організаційного управління — Рославець.

На правах членів Колегії:

Нач адміністративно-організаційного управління ВЧК — Реденс.

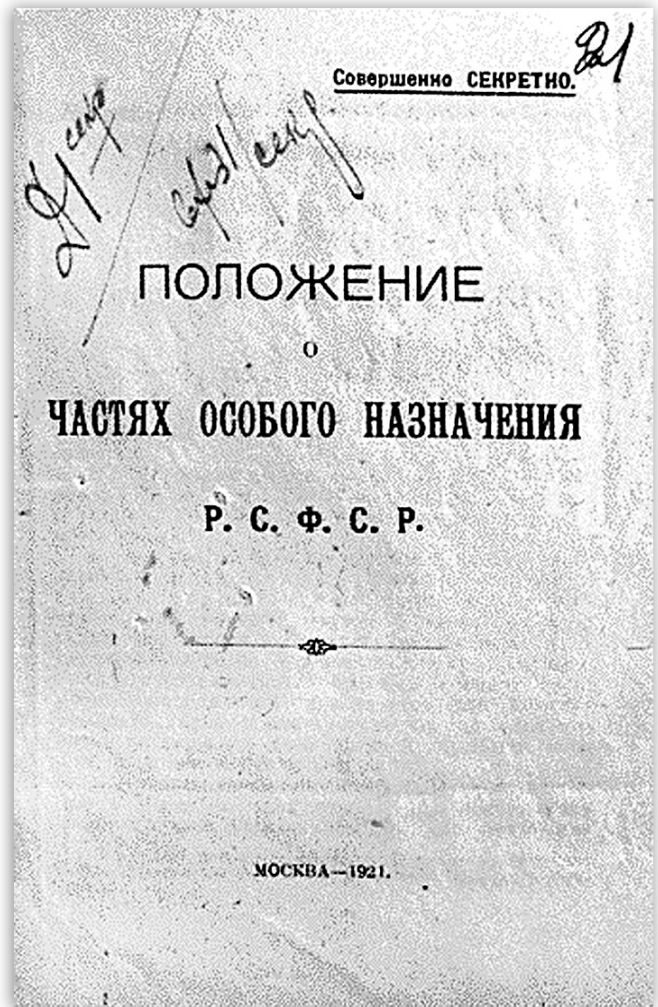
Нач. економічного управління — Артамонов.

Нач. ОКТЧК — Корольков.

Начальник Управління військ ЧК України — Фомін.

У колегію ще також входили від Наркомвнутсправ і Наркомюсту — Макар та Шірвіндт.

30 березня 1921 року ВУЦВК перейменував Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами у Всеукраїнську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією і посадовими злочинами (ВУЧК). 2 квітня 1921 року головою ВУЧК призначено В. Манцева.

Дислокація місцевих органів ВУЧК станом на 01.11.1921 р.

Україна і Крим.

Уповноважений голова ВУЧК в Українській і Кримській ССР — в Харкові.
ВУЧК теж в Харкові. Голова — Манцев.

Губернські ЧК:

Волинська — в Житомирі

Донецька — в Бахматі

Катеринославська — в Катеринославі

Запорізька — в Запоріжжі

Кримська — в Сімферополі

Київська — в Києві

Кременчуцька — в Кременчуку

Полтавська — в Полтаві

Одеська — в Одесі

Подільська — в Вінниці

Миколаївська — в Миколаєві

Харківська — в Харкові

Чернігівська — в Чернігові

Особливий відділ у Харкові

Особливий відділ КВО

Голова — Буров.

Голова — Карлсон.

Голова — Трепалов.

Голова — Садовський.

Голова — Ротенберг.

Голова — Ліфшиц.

Голова — Маздревич.

Голова — Латвер.

Голова — Дейч.

Голова — Чаковський.

Голова — Альков.

Голова — Тишун.

Голова — Віксон.

Начальник — Євдокімов.

Начальник — Воронцов.

ЗАСЕДАННЯ ГУБВОЕНСОВЕТА ЧОН от 4/У-22 г. о д а .

Присутствовали: т. т. СВИСТУН, СИРОТА, ГЛАЗУНОВ, ЧИКАЛЕНКО, ПРАВ-ДОЛЮБОВ, КАМИНСКИЙ, ГРЕЦКИЙ .

Л У Ш А Л И

И О С Т А Н О В И Л И

Информационный доклад о новой структуре ЧОН.
/т.т. СИРОТА/

1/Информационный доклад принять к сведению.

Утвердить дислокацию:

В Кременчуге-батальн

В Черкассах-рота

В Золотоноше "

В Каменке "

В Александр. "

допустить в случае надобности выде-

ления не отдельного взвода, во усмот-

рению Александрийского Военсовета

ЧОН. В Смеле- взвод

В Бобринской-взвод

В Хороле -

В Новогеоргиевске взвод

1/0 посещаемости занятий коммунарами, в связи с боевым заданием окончания 96 ч. программы.

2/а/Применить обучение 3 раза в неделю к лицам первой очереди призыва, не окончившим 96 ч. программы обучения.

б/коммунары занимающиеся техническими занятиями в ЧОН 5 раз в неделю при чем приниматься в часы занятий по службе.

в/Поручить Комчонгубу, к коммунарам не являющимся применять дисциплинарный устав рабоче-крестьянской Армии.

3.0 прогулке ЧОН.

3/Назначить на воскресенье 14/У-22 г. прогулку ЧОН.

4.0 привлечении ЧОН к караульной службе и дежурству.

4/Поручить Комчонгубу разработать план насаждения караульной службы.

5.0 материальном положении кадра коммунаров ЧОН.

5/Предложить командованию Губвоенсовета ЧОН улучшить материальное положение, путем хозяйствен. организации посевов, посадок огорода и т.д. что касается промышленных предприятий воздержаться от таковых.

6.0 зачислении Осназа 25 Див. 180 коммунаров на довольствие.

6/Зачислить части Осназа на довольствие при ГубЧОН.

7/0 пополнении ЧОН кадрами.

7/Просить Командвойск КВО о пополнении кадрами из 25-й Дивизии-ЧОН.

8/06 учете ЧОН.

8/Просить Орг*отдел Вубкома, упорядочить движение Членов Партии, проходящих военные занятия.

*Мин. Сирота
8/5 22г*

ПРЕДГУБВОЕНСОВЕТА ЧОН

/Свистун/

Копия верна: Руся

т. Сироте, для информирования

Сов. секретно.

У Т В Е Р Ж Д А Е М:
Предсовещания по борьбе с бандитизмом
при Совнаркоме
и Предсовнаркома У. С. С. Р. **Раковский.**
Председатель В. У. Ч. К. **Манцов.**
Харьков, 27 мая 1921 г.

ИНСТРУКЦИЯ

о Чрезвычайных тройках, при отрядах борющихся с бандитизмом.

§ 1.

В целях наиболее быстрой ликвидации бандитизма и максимального использования ресурсов...

— 2 —

§ 7.

... свою деятельность в период самой активной работы части, выделен-

— 3 —

по своим инстанциям. Все же документальные данные и материалы захваченные при ликвидации должны быть переданы Представителю ЧК, на предмет дальнейшей разработки этих материалов, Губернской Чрезвычайкомиссией.

§ 16.

О результатах операции и действиях Тройки, Губсовещание сообщает по прямому проводу совещанию по борьбе с бандитизмом при Совнаркоме. Органы же Чека такие же сообщения посылают Отделу по борьбе с бандитизмом ВУЧК, а затем высылают по этому поводу обстоятельный доклад.

§ 17.

Кроме Тройки при войсковой части, борющейся с бандитизмом, никакие другие органы с правами предоставленными настоящей инструкцией местной власти и военным командованием создаваться не могут и права эти никакими другими органами и отдельными лицами осуществляться не могут за исключением установлений судебных органов.

§ 18.

Общий надзор за точным выполнением настоящей инструкции и действием Чрезвычайных Троек возлагается на Губсовещание по бандитизму.

Начальник Секретно-Оперативного Управления

В. У. Ч. К. Евдонимов.

Начальник Отдела по борьбе с бандитизмом **Михайлов.**

Начоргинструктчасти **Степановский.**

Інструкція Надзвичайним трійкам по боротьбі з повстаннями та їх виняткові повноваження
ДАХО Ф 1, оп 1, спр 161, арк. 46-48. Публікується вперше.

Боротьба з повстанським рухом в Україні спочатку велась військами внутрішньої охорони республіки «ВОХР». Крім них, народну боротьбу придушували загони, а пізніше — частини особливого призначення (ЧОН), що формувалися спочатку з найманців—«інтернаціоналістів», а пізніше — виключно з комуністів та комсомольців. Чонівці широко застосовували тактику створення псевдоповстанських загонів, які тероризували селян, намагаючись позбавити справжніх повстанців всенародної підтримки.

15 січня 1919 року був сформований Особливий корпус військ ЧК. Боротьбу з українськими повстанцями вели також загороджувальні пости Наркомпроду РФ, конвойна сторожа і війська внутрішньої служби «ВНУС». Наприкінці 1920 р. і на початку 1921 р. провідну роль в організації боротьби з повстанцями відіграло польове командування Червоної армії. Вся Україна була поділена на райони відповідальності (типи) армій, дивізій і т. ін.

Для так званих загонів «по боротьбі з бандитизмом» (повстанським рухом) 27 травня 1921 р. видана спеціальна інструкція за підписом Раковського і Манцева. Але ще до виходу вищеназваної інструкції 19 квітня 1921 р. Постановою № 7 за підписом Раковського Надзвичайним трійкам надані повноваження розстрілювати повстанців на місці, і не тільки їх, а й мирних селян при найменшій підозрі у спротиві чи відмові у співпраці з органами.

Завойовники не приховували шовіністичної природи своєї окупаційної політики. Смертні вироки українцям у документах виносяться від імені Росії.

Аналогічні накази та постанови виносила місцева окупаційна влада ще до затвердження вищеназваних інструкцій і постанов.

Однією з особливостей діяльності ЧК й ЦК КПУ в Україні було те, що від самого початку своєї діяльності вони активно залучали до роботи у своїх структурах не лише членів більшовицької партії, але й різного роду авантюристів, пристосуванців та кримінальних злочинців з садистичними нахилами. Один з таких катів зображений на плакаті — це комендант Харківської ЧК Степан Саєнко.

Злочинна, садистська суть цієї людини, як і всього ЧК, яскраво проявляється в діяльності Саєнка під час масових розстрілів у 1919 році: «Приведём описание подвигов коменданта Харьковской ЧК Саенко, получившего особенно громкую известность при занятии и эвакуации Харькова большевиками в 1919 г. В руки этого садиста и маньяка были отданы сотни людей...

Излюбленный способ Саенко: он вонзал кинжал на сантиметр в тело допрашиваемого и затем поворачивал его в ране...

Дальше тот же очевидец рассказывает о казни нескольких заключенных, учиненной Саенко в тот же вечер. Пьяный или накокаиненый Саенко явился в 9 часов вечера в камеру в сопровождении... штабс-капитана Клочковского, «он приказал Пшеничному, Овчаренко и Белосову выйти во двор, там раздел их донага и начал с товарищем Клочковским рубить и колоть их кинжалами, нанося удары сначала в нижние части тела и постепенно поднимаясь всё выше и выше. Окончив казнь, Саенко возвратился в камеру весь окровавленный со словами «Видите эту кровь? То же получит каждый, кто пойдет против меня и рабоче-крестьянской партии».

(Цитата за: Мельгунов С. П. Красный террор в России, 1918–1923. — М., 1990. — С. 122–123).

Згодом він став почесним громадянином Харкова. Кого зацікавить історія Харкова, може знайти інформацію про Саєнка, який після всіх тих жахів, що ним чинилися, став директором одного із Харківських заводів.

На стенді розміщена й світлина жінки-ката — Дори Євлінської, яка в Одеській ЧК власноруч розстріляла 400 офіцерів. Є тут і ще декілька подібних світлин. Всі вони жадливі, але відображають реальні події й реальних осіб.

Чимало злочинів чекістів в Україні, що чинилися переважно у містах під час відступу або наступу Червоної Армії у 1918–1920 рр., були задокументовані. Так, одними з наймасовіших стали розстріли у Києві у 1919 р., коли чекісти знищили не менше 12000 осіб.

Вважається, що всього ВЧК було розстріляно понад 50 000 осіб. У своїх репресивно-каральних

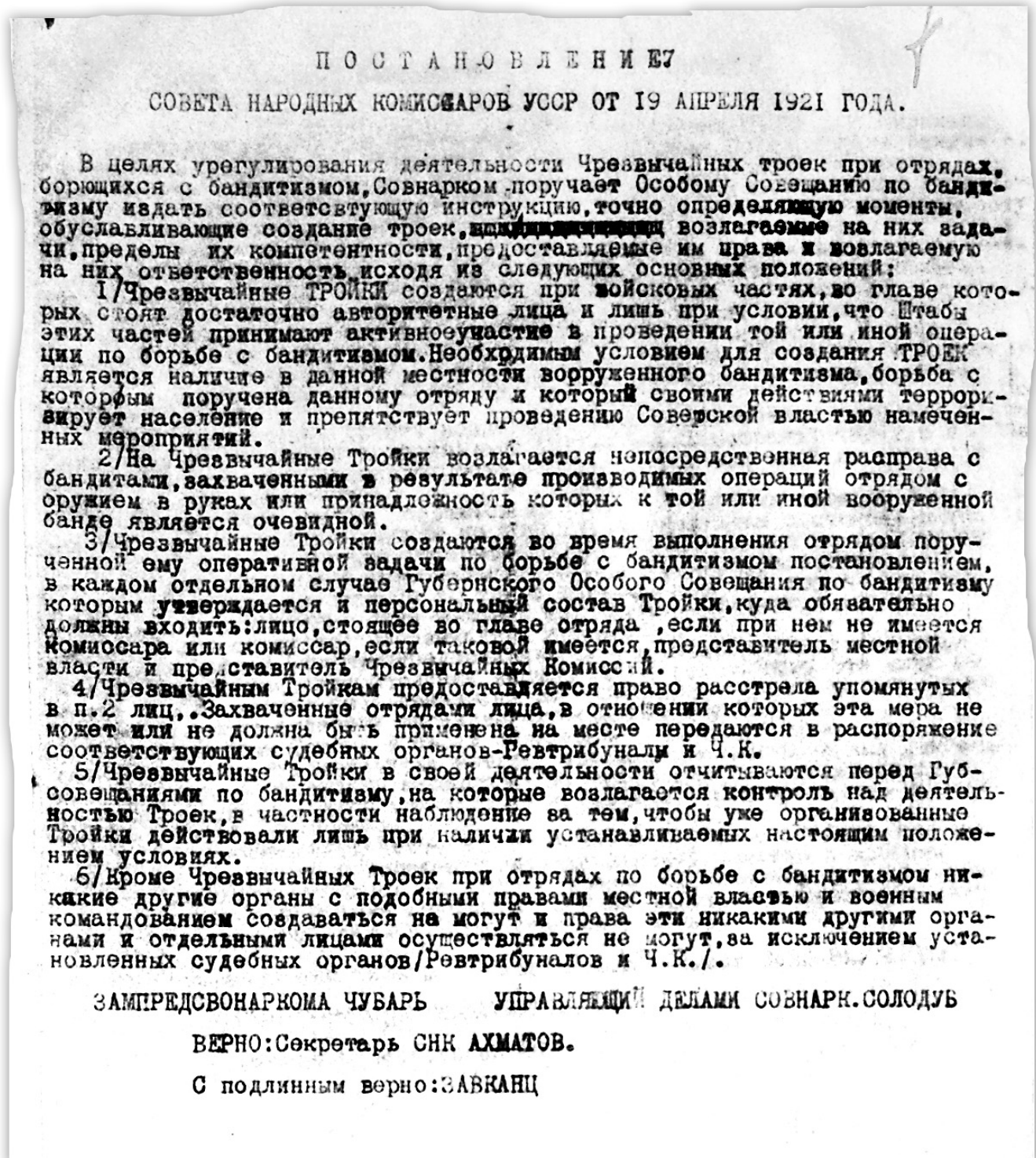
С. Саєнко, комендант Харківської ЧК

Дора Євлінська, жінка-кат, яка в Одеській ЧК власноручно вбила 400 офіцерів

діях ВЧК активно використовувала інститут заручників, введений за узгодженням з Раднаркомом РРФСР наказом народного комісара внутрішніх справ Г. Петровського у березні 1918 р. Поруч з цим існував інститут «відповідачів», тобто спеціально вибраних чекістами з-поміж місцевого населення осіб, зобов'язаних інформувати більшовицькі каральні

органи про зв'язки жителів цієї місцевості з повстанцями, про підготовку будь-яких виступів проти окупаційного режиму. У разі пасивності, «відповідачів» розстрілювали як і заручників. Тероризування українських селян з метою добитися від них відмови від підтримки повстанців складало основний зміст дій чекістів у 1920–1922 рр. в Україні.

Надання Советом Народних Комісарів виняткових повноважень
Надзвичайним трійкам, а також здійснення ними розстрілів
ДАОО. Р 99, оп 1, спр 12, арк. 7.

Дело № 99.

П Р И Г О В О Р

К о п и я

ИМЕНЕМ Р. С. Ф. С. Р.
 Революционный Военный Трибунал 12 стр. дивизии Петрограда
 в составе Председателя Веретина, Членов Антонова и Милови-
 дова в заседании своем от 20-го декабря 1920 г. заслушав де-
 ло № 99 по обвинению гр-н ОСМЕРКИНА Петра Михайловича
 33 л. ур. Подольской г. Балтевского у. с. Лесничевки кр-на беспар-
 тийца, ШАТКОВСКОГО Назимира Сивеновича ур. Варшав. г. г Янов-
 ской, проживающего в Одесской гу. Балтевского у. Данилов. вол.
 с. Рашире-Александровке, кр-на беспар. по процес. кузнец и ПА-
 РУШЕВСКОГО Евстафия Николаевича 21 г. Одесской г. Балтевского
 у. Кривоозерской вол., дер. Жельлово, кр-на беспар. в девертир-
 стве, участия в бандах, грабежах и налетах, нашед: судебно-пред-
 варительным следствием установлено, что 7-го декабря сего
 года разведчиками 2 армидивизиона была задержана повозка
 с 3-мя подозрительными личностями, вооруженными винтовками
 которые держали на изготовку при приближении кр-цев
 арестованные разведчиками гр-не Осмеркин, Шатковский и Па-
 рушевский в своем преступлении долго не сознавались, давая
 лживые и противоречивые показания следователям Особого
 Отдела, и только уличены во лживости своих показаний созна-
 лись, что все трое они являются бандитами, при чем оказалось
 что Осмеркин Петр во время оперирования банд Петлюры, по уго-
 вору с атаманом шайки Кошевым, поступил в его банду четыре
 месяца тому назад, прослужил некоторое время в банде Коше-
 вого, забрав после чего снова поступил в банду Кошевого
 на челобитную служить в рядах Красной Армии, во время службы
 в банде Кошевого участвовал в налетах и грабежах, между про-
 чем делал налет на село Саврань, Шатковский Назимир был моби-
 лизован в ряды Красной армии 27-го сентября 1920 г. и прослу-
 жив около месяца дезертировал из Красной Армии. При возвраще-
 нии домой поступил в шайку бандита Кошевого и также учас-
 твовал в налетах и грабежах и гр. Парушевский Евстафий, суди-
 ли мобилизован в ряды Красной армии 27-го сентября с/г. дезер-
 тировал из таковой, а затем поступил в банду Кошевого, учас-
 твует в налетах и грабежах шайки. Революционный трибунал принял:
 гр-н Осмеркина Петра, Шатковского Назимира и Парушевского
 Евстафия виновными: первого в злом и зловещем участии от
 службы в рядах Красной-армии, в бандитизме, налетах и грабе-
 жех и Шатковского и Парушевского в девертирстве из Красной
 армии, участия в банде Кошевого, в грабежах и налетах. Принимая
 во внимание развитие бандитизма в губернии, упорное сопро-
 тивление банд проведению мероприятий Сов. власти и терроро-
 вировани бандитами местного населения с целью подрыва ав-
 торитета Советской власти, принимая также во внимание, что
 бандиты оперирующие по губернии являются явными врагами
 Советской власти, Революционный трибунал 12 стр. дивизии, -
 П О С Т А Н О В И Д:
 Гр-н Осмеркина Петра, Шатковского Назимира и Парушевского
 Евстафия, как явных бандитов и зловещих дезертиров подверг-
 нуть высшей мере наказания Р А З С Т Р Е Л У.
 Приговор вынесен в 18 ч. 25 м. и подляние исполнению через 48 час.
 Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.
 Подписали: Председатель Веретин, Член: Антонов и Миловидов
 П И Я Верно : Брид Секретарь Спиридонов.

Смертні вироки українцям іменем Росії
 ДАВО. Р. 3796, оп.1, спр.14, арк.139. Публікується вперше.

Р. С. Ф. С. Р.

ОСОБЫЙ ОТДЕЛ В. Ч. К.

ПРИ

Р. В. С. армии.

Оботделение при 60-й див.

192 года.

Д. Армия.

Особым Отделением при 60 дивизии, раскрыта в м. Тыброве подпольная петлюровская организация, ставившая себе целью: взрыв мостов, порчу средств связи, противосоветскую агитацию и организацию противосоветских партизанских отрядов.

Организация эта ликвидирована в корне:

РАССТРЕЛЯНЫ следующие активные участники жители м. Тыброва, Винницкого уезда, Подольской губ.

- до спис 15*
1921
- 1) Гончарук Емельян Иванович 25 лет,
  - 2) Виничук Лука Васильевич 22 лет,
  - 3) Сорона Трофим Александрович 25 лет,
  - 4) Черняга Илларион Тимофеевич 24 лет,
  - 5) Мельник Харитен Иванович 20 лет,
  - 6) Горбатьок Марк Антонович 22 лет,
  - 7) Мельник Филипп Климентьевич 33 лет,
  - 8) Мельник Леонтий Сергеевич 23 лет,
  - 9) Березюк Сергей Тимофеевич 26 лет,
  - 10) Конюшко Григорий Иванович 28 лет,
  - 11) Петровская Валерия Иосифовна 25 лет,
  - 12) Ратушняк Степан Артемович 26 лет,
  - 13) Говинский Александр Максимович 19 лет,
  - 14) Псух Тимофей Стефанович 24 лет,
  - 15) Гозвяченко Сергей Климентьевич 27 лет,
  - 16) Шипачка Николай 50 лет,

Предупреждаю, что Особое Отделение являясь высшим органом Всероссийской Чрезвычайной комиссии в районе 60 див.; исполняя волю рабочих и крестьян России и Украины будет и впредь беспощадно расправляться со всеми теми, кто своими действиями вредит Советским Республикам и подрывает мощь их защитницы Великой Рабоче-Крестьянской Красной армии.

Завоевания Октябрьской Революции укрепляются с каждым днем и часом.

Армия барона Врангеля разбита, армия шарлатана Петлюры бежит, бело-поляки, благодаря нашему нажиму, мирятся с нами.

Горе тем, кто в тылу будет мешать укреплять Советскую Республику; горе им-их ждет жестокая кара; их ждет высшая мера наказания; ждет РАССТРЕЛ.

Начальник Особ. Отд. **Г. Чернобыльский.**

ПРИКАЗ № 49.

127

Ольгопольского Уездного Военно-Революционного Комитета.

20 Ноября 1920 года.

г. Бершадь.

§ 1. В виду создававшегося на территории Уезда положения в связи с операциями бандитских отрядов, терроризирующих работу Ревкома как в центре, так и на местах, для усиленной борьбы с бандами, при Уездревкоме организована **Особая Революционная Тройка**, на правах Губернской Чрезвычайной Комиссии, которая будет принимать самые репрессивные меры к бандитам.

§ 2. Все нижепоименованные главари банд и участвующие в таковых считаются вне закона Федоративной Советской Республики; всем учреждениям, как-то Ч.-К., Милиции Вол и Селревкомам при обнаружении нижепоименованных лиц задерживать и препровождать в Политбюро:

1. Мотола Иосиф—главарь (убит)	16. Новицкий Афанасий (участвующий)
2. Диденко Иван (участвующий)	17. Маковский Иван "
3. Марков Николай "	18. Каташинский Трифон (участвов.) убит
4. Войтко Михаил "	19. Зеленюк Петр "
5. Кучеренко Василий "	20. Редька Никита "
6. Сонтус Комки "	21. Савенчук Онисим "
7. Кучеренко Григорий "	22. Кушнир Тарас "
8. Горобец Григорий "	23. Сажай Сафрон "
9. Гатенюк Феодор "	24. Зеленюк Евфимий "
10. Бондарь Онисим "	25. Зеленюк Никита "
11. Бондарь Климентий "	26. Лайтаренко Никита "
12. Шейка Мирон "	27. Бондарь Алексей "
13. Бондарь Василий "	28. Олейнюк (сын Софии) "
14. Ковальчук Артем "	29. Дложевский Василий "
15. Ковальчук Исидор "	30. Наутят Павел "

§ 3. Пойманные бандиты будут разстреливаться на месте, а имущество как их, так и ближайших родственников будет конфисковано в пользу бедноты.

§ 4. В те села, где будут оперировать бандиты, немедленно будут посылаться карательные отряды во главе с Революционной Тройкой, для производства суда на месте.

§ 5. Деревни, оказывающие содействие бандитам, будут подвергнуты военной блокаде, а граждане, уличенные в укрывательстве бандитов, будут разстреливаться на месте, а имущество конфисковано.

§ 6. Всем Волревкомам, Селревкомам и всем сознательным гражданам, кому дорога Советская Власть, предлагается бдительно следить за появлением банд, принимать самые решительные меры к уничтожению таковых, доводя до сведения Уездревкома, ибо Волревкомы и Селревкомы первые будут преданы суду, за халатное отношение к прямым своим обязанностям.

Пора уже положить конец преступной деятельности банд, и дружно приняться за мирное строительство нашего разрушенного хозяйственного аппарата.

§ 7. Председателям Вол и Селревкомов приказываю прочесть на сходах данный приказ в каждом селе волости.

Предуездревкома **РАДЧЕКО**
Зав. Отд. Управления **БРЫЛОВ**

Наказ № 9. Ольгопольського Військово Революційного Комітету про розстріл повстанців
ДАВО. Р. 3796, оп.1, спр. 14, арк. 127. Публікується вперше.

Секретно
Апрель м—ц 1922 г.
**Председателю Чернухского
Волисполкома тов. Сатура**

Во исполнение директивы б. председателя ВЧК Ф. Э. Дзержинского о твердом закреплении Советской власти на Украине приказываем:

Арестовать 5–10 заложников по Вашей волости из числа зажиточных — контрреволюционно настроенных. Арестованных содержать как заложников при волостной милиции. О дне прибытия в Чернухи специального трибунала ЧК вы будете уведомлены особо.

*Пред. Лохвицкого Уездисполкома (С. Нелепа)
Пред. Лохвицкого Политбюро (Мицит)*

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 г. Часть 1—я. ст.122.
Передрук з додатками, Едмонтон—Канада, 1989 р.).

Злочини ЧК були настільки кричущими, що стали предметом розслідування спеціальної комісії

Жертви Харківської ЧК

міжнародної організації Червоного Хреста. Висновки цієї комісії, а також додані до них знімки, свідчать що чекісти по-звірячому катували і вбивали заарештованих ними людей саме з політичних мотивів. Отже, та людиноненависницька методика допитів, яку, як правило, пов'язують з 30—ми роками ХХ ст., була вироблена чекістами ще в 20—ті роки.

Особливий відділ ВЧК III армії
1920 р.

Докладъ Центрального Комитета Россійскаго Краснаго Креста

о дѣятельности Чрезвычайной Комиссии въ Кіевѣ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ
КОМИТЕТЪ
РОССІЙСКАГО КРАСНАГО
КРЕСТА

Помощи жертвамъ гражданской
войны.

Въ Международный Комитетъ Краснаго Креста
въ Женевѣ.

14 февраля 1920 года.

Центральный Комитетъ Россійскаго Общества Краснаго Креста при семъ представляетъ очеркъ, составленный на основаніи доклада сестеръ милосердія Краснаго Креста, въ теченіе семи мѣсяцевъ оказывавшихъ помощь заключеннымъ въ тюрьмахъ города Кіева во время власти большевиковъ.

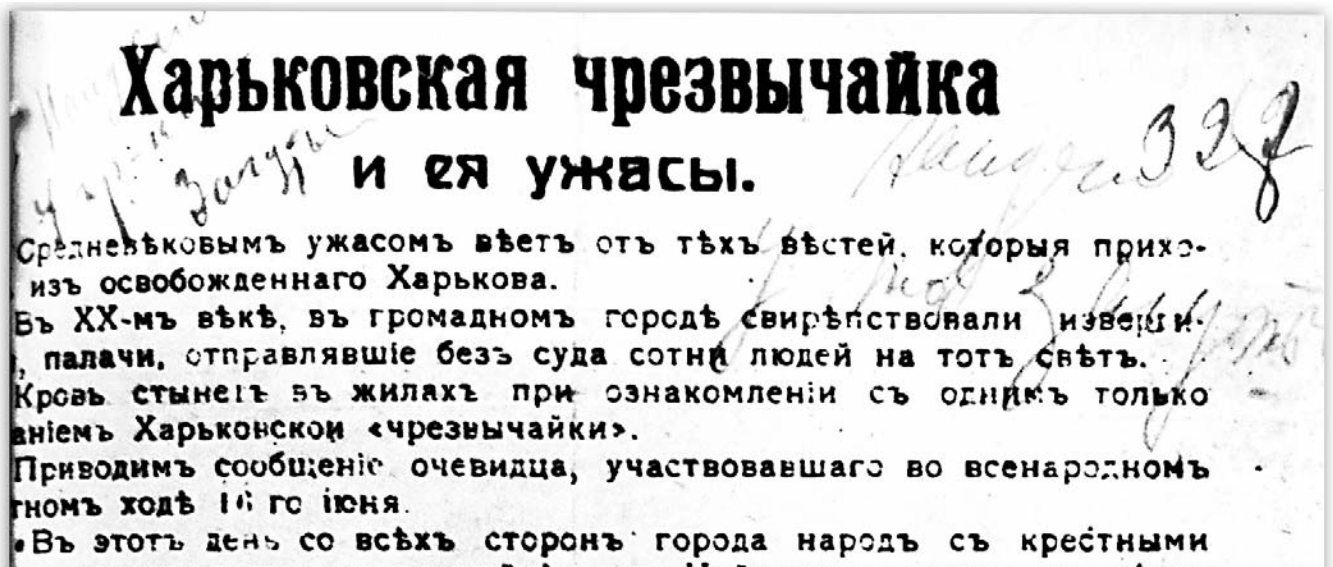
Воздерживаясь въ силу понятныхъ причинъ отъ опубликованія именъ сестеръ милосердія, Комитетъ свидѣтельствуетъ, что сестры эти хорошо извѣстны Красному Кресту, какъ честныя и самоотверженныя работницы, показанія коихъ заслуживаютъ безусловнаго довѣрія.

Красный Крестъ всегда считалъ своимъ долгомъ поднимать голосъ протеста, когда на глазахъ цивилизованнаго міра нарушались основныя требованія международнаго права и справедливости.

Картины насилій, ужаса и крови, нарисованныя ниже, не имѣютъ себѣ подобныхъ въ исторіи культурнаго человѣчества. Замалчивать ихъ было бы преступленіемъ. Это и побуждаетъ насъ предоставить прилагаемыя при семъ страницы въ распоряженіе Международнаго Комитета въ Женевѣ, являющимся центромъ міровой дѣятельности Краснаго Креста и хранителемъ и защитникомъ его высокихъ идеаловъ.

И. д. предс. Комитета
(подпись) Д-ръ Юрій Ладыженскій

Російський Червоний Хрест
про злочини Київської ЧК
14.02.1920 р.

Харківська Чрезвичайка та її «ужасы»
1919 р.

Средневековым ужасом веет от тех вестей, которые приходят из освобожденного Харькова.

В XX-м веке, в громадном городе свирепствовали изверги, палачи, отправлявшие без суда сотни людей на тот свет. Кровь стынет в жилах при ознакомлении с одним только зданием Харьковской «чрезвычайки».

Приводим сообщение очевидца, участвовавшего во всенародном крестном ходе 16-го июня. «В этот день со всех сторон города народ с крестными флагами двинулся к «чрезвычайке», на Чайковскую улицу, к месту мошенничества и крестного распятия русских людей. Пятиэтажный кирпичный дом, не так давно занимавшийся «чрезвычайкой», совершенно особняком стоит в конце Чайковской улицы на краю глубокого оврага, окруженный со всех сторон широкими воротами, залитым водою рвом, защищенным насыпью и проволочными заграждениями.

Вся улица, примыкающие к дому огороды, весь овраг, все балконы домов, все заборы и ниши окон, все решительно залито десятками тысяч народа... Все взоры направлены на красное здание, под влиянием событий, обретшее особенную таинственность и наполненное тенями мучеников застенках.

«Чрезвычайка». Пять ступеней прямо с парадного хода ведут в полуподвальное помещение, в одной из полутемных комнат которого стоят два дубовых гроба с прахом замученных (...) Нечаенка и Молчанова, вырытых теперь из общей могилы возле застенка. На окне лежит засохшая кожа в виде перчатки, содрана с руки какого-то мужчины.

Следующая комната, слабо освещенная рассеянным светом, отбивающимся из окон, буквально заполнена трупами. Нет никаких признаков мебели. На полу разбросаны пропитанные уже

разложившейся кровью (...), кальсоны, рубашки, клочки какого-то тряпья и наволочки. Стены комнаты обрызганы кровью, а в одном из углов на полу, масса экскрементов.

Соседняя комната представляет однородную картину, но экскрементов там уже нет. На полу также валяются обрывки белья и среди них, кажется, наволочка с красной вышитой меткой «К.П». В верхних этажах также нет мебели, кухонные плиты разрушены, на полу валяются пустые бутылки от денатурата, аптекарские пузырьки, коробки из-под консервов и всевозможный мусор.

По всем квартирам через разбитые оконные стекла гуляет ветер, шелестит обрывками обоев и наводит и тоску, и ужас, и скорбь. Пропитанные трупным запахом, с чувством облегчения вышли из дома и, в сопровождении караульного, осмотрели братскую могилу мучеников, трупы которых накануне были вырыты и погребены. Могилы умученных.

Могила расположена в 15-ти шагах от (...), имеет в глубину два с половиною аршина и совершенно пропитана кровью, уже разложившейся и издающей трупный запах. Могила до верху была наполнена трупами 40 человек с признаками, перед смертью подвергавшихся истязаниям: у некоторых была содрана кожа, у некоторых было по десятку ранений, у некоторых выворочены руки и ноги, а у иных забиты гвозди в голову и руки.

Другая могила в овраге, глубиною до 3-х аршин. Из нее в этот день было вырыто 15 трупов, но в глубине этой могилы, бывшей перед этим колодецем, площадью в (...) 6 аршин, покоится много десятков трупов, которые будут извлекаться в последующие дни.

Возле могилы, на голой земле, лежат 14 трупов мужчин и одной женщины. У одного из них

Секретно—лично
Август м—ц 1921 г.

каким—то тупым орудием раздроблена вся затылочная кость, на руках и в области грудной клетки имеются около 11 рваных и резаных ран. Другой был убит ударом штыка в рот с такой силой, что получилось прободение черепной крышки. У третьего отрублена и еле держится на тонкой коже и кисть правой руки.

Тут же старичок, по—видимому, живым зарытый в землю, так как язык у него ущемлен между зубами, рот наполнен землей и на теле не имеется никаких ранений. Тут же удушена женщина с ущемленным между зубами языком и с землею во рту.

За исключением удушенных, все трупы имеют много ран. Один из трупов, по—видимому, долго не был похоронен, так как все мягкие ткани и внутренности съедены собаками, а также (...) кости начисто обглоданы. Кругом стоит удушливый, одуряющий, бьющий по нервам трупный запах. Народ тесным кольцом окружил трупы и слезами и стоном выражал свою боль о происшедшем. Много мужчин и женщин особо внимательно присматриваются к трупам и пытаются найти своих близких, замученных большевиками. Один молодой человек подходит к трупу старичка и просит раскрыть ему рот, чтобы посмотреть, есть ли в верхней челюсти один единственный искошенный зуб. Такой единственный зуб в верхней части челюсти оказался и молодой человек, найдя труп своего отца, со слезами опустился на колени перед прахом.

Тут же какая—то женщина с тоской и ужасом в глазах смотрит на труп своего мужа, и скорбь ее заражает толпу, которая тихо плачет. После панихиды народ с хоругвями, иконами и духовенством расплылся по улицам города с громким пением: «Кресту Богу поклоняемся», как будто бы снова нашел своего забытого Бога. Нет слов, чтобы выразить то возмущение души, которое вызывает это сообщение. Тяжелое наказание пришлось понести невежественным русским людям, ожидавшим от большевиков «земного рая».

И в знаменательном обращении народных масс с молитвой к Богу чувствуется, что и в многострадальном Харькове, как раньше в Москве произошел тот душевный перелом, после которого большевизму нет места.

Пусть это тяжелый урок не пройдет даром и для колеблющихся жителей более счастливых областей юга, где славные добровольцы не допустили возвращения средневековых ужасов...».

(ГДА СБУ Кіровоградської обл., спр. 291, арк. 9.
Публікується вперше.)

Окупаційна російська влада чинила репресії навіть щодо тих українців, які намагалися добиватись справедливості не збройним шляхом, а письмовими скаргами. Російські більшовики повернули з небуття страшні часи кріпаччини, коли селян—кріпаків жорстоко карали за подання владі скарг на своїх бузувирів—поміщиків.

**Председателю
Чернухского Волисполкома тов. Сатура**

Вы совсем неуместно вмешались в работу продотряда Лохвицкого Уездпродкома. В своей работе Уездпродком подчинен исключительно Москве и выполняет ответственные задания, возложенные на него лично тов. Лениным. А поэтому приказываем: впредь всех жалобщиков—крестьян, подающих Вам жалобы на действия продотрядов, — арестовывать, вместе с их жалобами направлять в Уездпродком для соответствующего рассмотрения и наказания, т. к. все действия отрядов — строго законны и отвечают указаниям свыше. Законы нашей революции обязательны для всех, а исключения, о которых Вы упоминаете, мы допускать не имеем никакого права.

Пред. Лохвицкого Уездисполкома
(С. Нелепа)

Лохвицкий Уездкомиссар (Литорин)
Пом. Продкомиссара и командир продотряда
(Бондарь)

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 р. Часть 1—я. ст. 123. Передрук з додатками, Едмонтон—Канада, 1989 р.)

«Совершенно секретно
Шифровано код «Интернационал»
Февраль м—ц 1924 г.

**Всем Р.Р. Лубенского округа
Чернухский район тов. Шаревскому**

В целях повсеместного упорядочения учета и надлежащего вместе с тем наблюдения за политически неблагонадежными и социально—чуждыми элементами населения ОГПУ УССР предложило Окротделам в месячный срок закончить оформление дел на поднадзорных К.Р. с таким расчетом, чтобы этим учетом были охвачены все категории поднадзорных, согласно прилагаемой схемы.

**А) ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ,
ОРГАНИЗАЦИИ И СОЮЗЫ**

1. Все бывшие члены дореволюционных буржуазных политических партий.
2. Все бывшие члены монархических союзов и организаций (черносотенцы).
3. Все бывшие члены союза хлебопашцев—собственников (времен центральной рады на Украине).
4. Все бывшие дворяне и титулованные особы старой аристократии.
5. Все бывшие члены молодежных организаций (бой—скаутов и т. д.).
6. все националисты всех мастей и оттенков.

Б) СОТРУДНИКИ И СЛУЖАЩИЕ АКТИВНОЙ СЛУЖБЫ ЦАРИЗМА

1. Чины быв. министерства внутренних дел: все чины охраны, жандармерии и полиции, тайные агенты охраны и полиции. Все чины пограничного корпуса жандармов и т. д.

2. Чины быв. министерства юстиции: члены окружных и губернских судов, присяжные заседатели, прокуроры всех рангов, мировые судьи и следователи, судебные исполнители, земские начальники и т. д.

3. Весь без исключения офицерский и командный состав быв. царской армии и флота.

В) СКРЫТЫЕ ВРАГИ СОВ. ВЛАСТИ

1. Весь быв. офицерский командный и рядовой состав белых движений и армий украинских петлюровских формаций, разных повстанческих отрядов и банд, которые выступали активно против Советской власти. Не исключая при этом и лиц, амнистированных Сов. властью.

2. Все те, кто находился на гражданской службе учреждений и местных управлений, белых правительств, армий украинской центральной рады, гетманской державной варты и т. д.

3. Все служители религиозных культов: архиереи, священники, ксендзы, раввины, диаконы, церковные старосты, регенты, монахи и т. д.

4. Все быв. купцы, торговцы и т. наз. нэпманы.

5. Все быв. помещики, крупные арендаторы, зажиточные крестьяне (применявшие в прошлом наемный труд), крупные кустари и хозяева промышленных предприятий и производств.

6. Все лица, у коих кто-либо из близких и до настоящего времени находится на нелегальном положении или же продолжает вооруженную борьбу против Сов. власти в рядах антисоветских банд.

7. Все иностранцы вне зависимости от их подданства.

8. Все те, у кого имеются за границей родственники или же знакомые.

9. Все, принадлежащие к религиозным сектам и общинам (особенно иметь в виду баптистов).

10. Все ученые и специалисты старой школы, особенно те из них, у которых остается и до сего дня неясным политическое лицо.

11. Все лица, судившиеся ранее или же заподозренные в контрабанде и шпионаже и т. д.

Для успешного выполнения в срок этого важного государственного задания в помощь райрезидентам нами будут командированы на периферию социально-уполномоченные Окротдела, от которых Вы и получите все дополнительные необходимые инструкции и указания на местах. Таким уполномоченным на Сенчанский, Волчанский, Чернухский и Тарандийский районы Лубенского округа нами назначен нач. КРО на-

шего Окротдела ОГПУ тов. Жуков. О ходе работ информируйте нас еженедельно.

*Нач. Лубенского Окр. отд. ОГПУ (Двианинов)
Нач. КРО Окр. отд. (Жуков)
Нач. Учосо Окр. отд. (Скрипник)*

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 р. Часть 1–я. ст. 130 р. Передрук з додатками, Едмонтон–Канада, 1989 р.).

Совершенно секретно
29 июля 1923 г.

**Всем председателям РИКОВ Лубенского округа Чернухский РИК лично тов. Сагура
Для сведения копия:
Секретарю Райкома КП(б)У тов. Орлову**

Днями мы откомандируем в каждый район округа райрезидента ОГПУ.

Поскольку наши райрезиденты не будут находиться на положении официальных сотрудников ОГПУ, а поэтому мы просим Вас лично создать необходимые условия для их конспиративной работы. Окротдел считает, что для полноты строгой конспирации и успешности в работе райрезидент должен получить для видимости (без оплаты) какую-либо работу в подведомственных Вам учреждениях района (пом. страхового агента, пом. статистика-энтомолога райисполкома и т. д.). Во всяком случае, райрезидент должен быть обеспечен такой работой, которая позволяла бы ему разъезжать по району. Кроме того, по договоренности с ОИК и Округкомом партии райрезиденты ОГПУ должны беспрепятственно пользоваться всеми возможными средствами передвижения райисполкомов. О каких-либо возражениях и неприемлемости наших требований просим сообщить нам не позднее 10 дней со дня получения настоящего распоряжения.

*Нач. Лубенского Окр. отд. ОГПУ (Двианинов)
Нач. Учосо Окр. отд. (Скрипник)*

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 р. Часть 1–я. ст. 13. Передрук з додатками, Едмонтон–Канада, 1989 р.).

6 лютого 1922 р. декретом Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету було реорганізовано ВЧК у Державне політичне управління при НКВС Російської республіки.

(ГДА СБУ «Звіт про роботу ВЧК. Структура, створення»
Справа № 402. Арк. 1–9.)

Аналогічні заходи проведено і в Україні. 22 березня 1922 року маріонетковий ВУЦВК надав силу закону постанові політбюро ЦК КП(б)У про реорганізацію ВУЧК в ДПУ УСРР. Ця каральна структура продовжила злочинну практику ВУЧК з придушення національно-визвольного руху українського народу.

БІЛЬШОВИЦЬКІ ГРАБЕЖІ

(СТЕНД 16)

Однією із злочинних «заслуг» Леніна перед історією людства є те, що він перетворив продовольчу політику в інструмент політичного терору. «...Хлебная монополия, хлебная карточка, всеобщая трудовая повинность в руках государства, в руках полновластных Советов, является самым могущественным средством учета и контроля и принуждения к труду, сильнее законов Конвента и его гильотины» (Ленін). Показово, що, вимагаючи запровадження примусових (очевидно, що безплатних) робіт для всіх категорій населення підконтрольних більшовицькому уряду територій, Ленін та його найближче оточення ніколи не пра-

цювало і не займалося суспільно корисною діяльністю. Це була група професійних ледарів, які величали себе «професійними революціонерами» («професійними політиками»). Більше того, як і його духовний наставник К. Маркс, Ленін з презирством ставився до людей фізичної праці, особливо до селян. У всіх своїх виступах і декретах Ленін називає селян лише кровопивцями, вампірами, багачами, п'явками, паразитами, ворогами народу тощо.

У своїй відомій «Відозві до промислових робітників», написаній власноручно в серпні 1918 року, Ленін закликає до «останнього рішучого бою проти

Краткая сводка

Харьковского Губсовещания по борьбе с бандитизмом о контрибуциях с 1 января по 1 июля 1921 года

Наложено: с I/I по I/V		с I-U по I-VII		Всего на 1 июля
Козеевская волость Бог.у.	10.000.000р	Вняжное Валк.у.	10.000.000р	
Ново-Водолажская вол.Валк.у.	20.000.000р	Шинелей	100	
сапог	300пар	Брюк	100	
дополнительно	120пар	гимн.	100	
		белья	500пар	
		скота рог.	50	
		свиной	50	
		лошад.	50	
		овец	100	
Боровская вол. Купян.у.	30.000.000р	Шаповаловск.и Н-Дуван.вол.	30.000.000р	
заложи.	9чел.			
Кабанье с. Купян.у.	50.000.000р	Боровская вол.	7.000.000р	
заложи.	50чел.	Деевка и Шебелин Эмиев	3.250.000р	
Масла	500пуд.	Замостье	500.000р	
Сала	100	Дозовеньковск.Черноокамен.		
Мяса	25	Гребр.Орельск.Страдовск.		
Яиц	10.000	по 500арш.холста.		
Хлеба	800пуд	на них же	5.000пуд хлеба	
Картофел	5.000			
Обувь	200	Бурлуцк.вол.Чугуев.у.		
Ниток	5пуд.	лошад.	149	
Лошадей	50	гимн.	99	
Тачанок	20	Руб.	26	
		Нательн.	85	
		Кальс.	91	
		Куряек	13	
		Холста	5.000арш.	
		Бричек	39	
		Упряжь компл.	39	
		Коров	53	
		Сапог	158	
		Ботинок	31	
		Денег	1.374.000р	
Волохо-Ярскую вол. Чугуевск.у.				
лошад.	84.			
Короз	37			
Телят	16			
Быков	2			
Телок	4			
Бричек	32			
Хомутов	61			
Седелок	16			
Дуг	17			
возжей	10			
узdech.	4			
шлей	2			
недоувд.	6			
холста	5.000арш.			

Пограбування окупантами українського села шляхом накладення контрибуцій
16.10.1920 р.

ДАХО, Ф. Р-200, оп. 1, спр. 41с., арк.12. Публікується вперше.

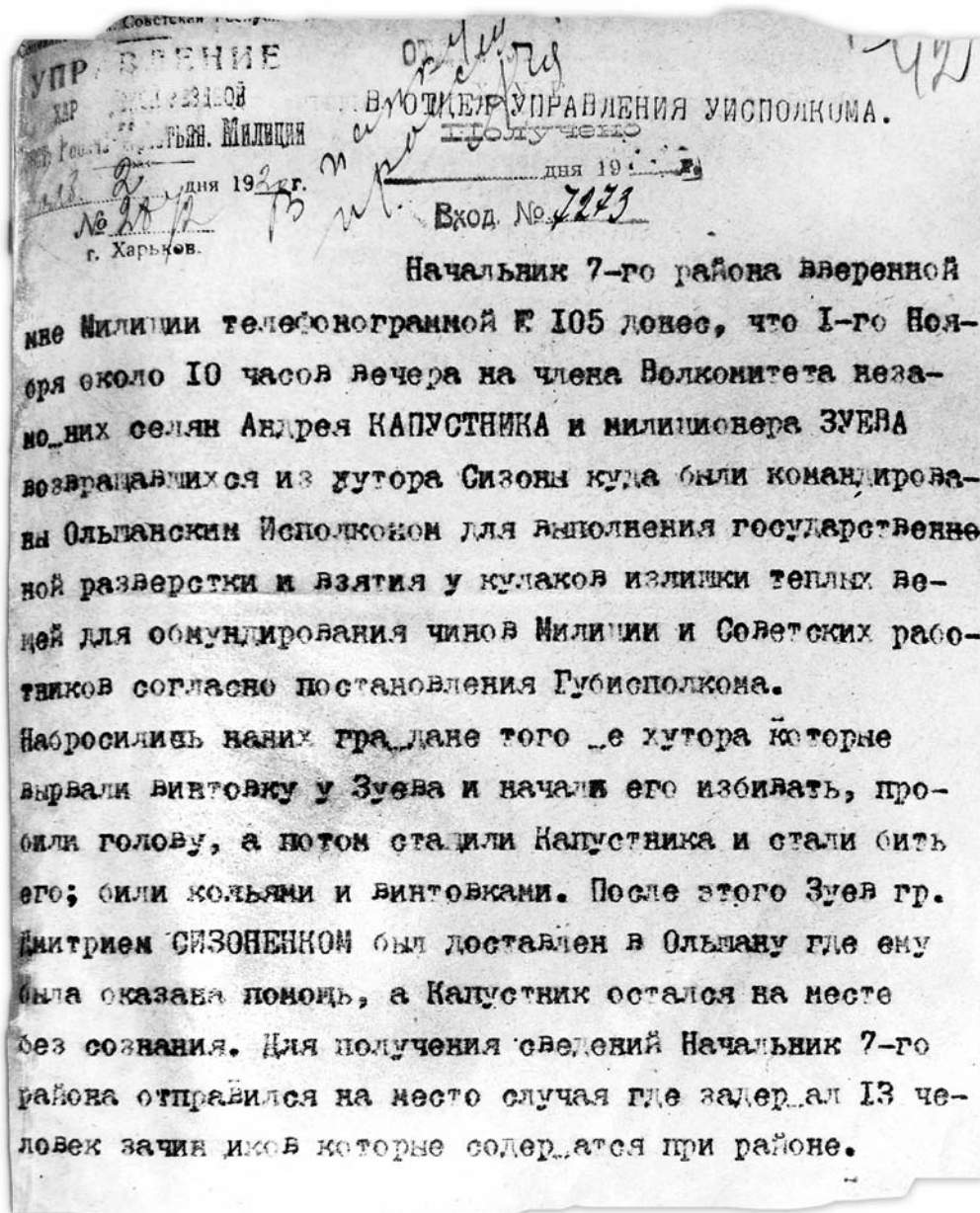

Валка з хлібом Ульянівського р—ну Харківської обл 1930—ті рр.

«куркуля». Тобто проти кожного селянина, в якого є хліб, вирощений його важкою працею, і якого він не бажає віддавати Леніну на його першу ж вимогу. «Нешадна війна проти «куркулів»! Смерть їм».

Саме під такими гаслами окупаційна російська влада грабувала в українського селянства сільськогосподарську продукцію. Грабунок проводили частини Червоної армії, відділи ЧК, частини особового призначення (ЧОН), міліція, бойові підрозділи незаможників, винищувальні та каральні загони.

«Кампания против деревни — это военная операция. Крестьяне, уклоняющиеся от сдачи хлеба на государственные закупочные пункты по установленным (вкрай заниженными — авт.) ценам, являются «врагами народа», со всеми вытекающими отсюда последствиями, вплоть до смертной

Повідомлення про побиття селянами радянських активістів, що відбирали в селян теплу одезу 02.11.1920 р.

ДАХО, Ф. Р-92, оп. 1, спр. 24, арк. 42. Публікується вперше.

казни, расстрела, повешения, длительного заключения в концлагере особого назначения и т.д. Необходимо организовать массы и проводить беспощадную террористическую борьбу и войну против крестьянства и иной буржуазии» (Ленін)

Якщо Німеччина протягом 10 місяців закупила в Україні згідно з умовами Брестського договору 9 млн. пудів хліба, то більшовицька Росія за 3–5 місяців 1919 року рекувізувала в українських селян 8,5 млн. пудів хліба. Але це був лише початок. «Ми дали українським товаришам завдання вивезти в Росію до 1 червня 1919 року 50 мільйонів пудів хліба», — писав тоді Ленін. Цього не сталося лише внаслідок масових народних повстань та бойових дій Армії УНР.

Однак грабунок продовольства продовжувався з кожним поверненням більшовиків до України. Внаслідок масового вивезення більшовиками з України до Росії та Європи збіжжя та інших продуктів харчування виник голод 1921–1923 рр. Дефіцит хлібних продуктів в Україні на кінець 1922 р. становив 35 млн. пудів, а на кінець 1923 р. — 20 млн. пудів. У ці роки окупанти вивезли в Росію відповідно 27 і 18 млн. пудів хліба. Також було відправлено в Росію 80% продовольчої допомоги, зібраної Українським Червоним Хрестом у Європі для голодуючих українців.

Виконуючи директиви Московського центру, ЦК КП(б)У в липні 1921 р. зобов'язав місцеву владу «докласти надлюдських зусиль для підняття продзаготівлі і виконання нарядів Наркомпроду навіть на шкоду задоволенню місцевих потреб». Наслідки цих антилюдських вказівок не забарилися: тільки в сте-

Активісти с. Удачне на Донеччині з конфіскованими в голодуючих колосками 1932 р.

пових губерніях України кількість голодуючих зросла з грудня 1921 до травня 1922 р. з 1,2 млн. до 3,8 млн. осіб, а по всіх українських губерніях — до 5,6 млн. осіб, що становило 25% населення України. У 1922 р. в Україні померло 70% немовлят. За найскромнішими підрахунками, голод 1921–1923 рр. забрав життя близько 3-х мільйонів українців.

Однак ленінський уряд турбувало насамперед продовольче становище у Росії, зокрема, в Москві.

СЕКРЕТНО

Ноябрь м–ц 1922 г.

Председателю Чернухского Волисполкома тов. Сагура

копия: Начальнику Волмилиции тов. Коломиец

Приказываем немедленно установить и выяснить всех активных участников самосуда над быв. председателем Вашего Волкомбеда т. Христофором Библым во время Покровской ярмарки в м. Чернухах. Нам известно, что этот зверский поступок явился следствием злого подстрекательства со стороны бывших петлюровских и зажиточных элементов. Всех виновных, а также подстрекателей немедленно арестуйте и направьте в распоряжение Лохвицкого Политбюро.

Пред. Лохвицкого Уездисполкома (С. Нелепа)

Пред. Уездполитбюро (Мицит)

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 г. Часть 1–я. ст. 126. Передрук з додатками, Едмонтон–Канада, 1989 р.).

Секретно.

ГУ Б И СП О Л К О М У . -

Согласно приказа Командующего ВСУ Укркрыма и Уполномоченного Реввоенсовета Республики и Наркомпрода У.С.С.Р. от 18-го Июля 1922 г. об оказании необходимого содействия частями Красной Армии в деле успешного проведения продналоговой кампании, выделяя для этой цели в случае необходимости воинские отряды, Губпродком докладывает:

- 1/ В виду того, что Печенежская, Мерефанская, Дипецкая и др. волости Харьковского уезда выполняли налог в прошлом году с большим нажимом и что в этих волостях не изжит еще и поныне бандитизм, то понадобится отряд в 80 штыков.
- 2/ По той же причине необходим отряд для 3-го района / Краснопавловка/Змиевского уезда в количестве не менее полуроты пехоты при одном пулемете.

Ахтырский, Богодуховский, Валковский, Болчанский, Купянский, Лебединский и Сумской Упродкомы уведомили Губпродком, что в вооруженной силе надобности нет, что же касается Изюмского Упродкома, то таковой сообщил, что вопрос о потребной вооруженной силе может выясниться лишь в процессе продналоговой кампании.

На основании параграфа I Циркуляра о применении вооруженной силы при массовом уклонении населения от взноса продналога Штаба ВСУ и Наркомпрода УССР / к парагр. 233 Инструкции по проведению единого натурального налога / настоящая дислокация представляется на утверждение Губисполкома, последний на своем утверждении представляет ее в Штабгубучастка, который со своим заключением направляет ее в Штаб ВСУ, копия Наркомпроду для сведения. -

Губпродкомиссар

Начальник Налогов. Отд.

Зав. Окл. П/отд.

Ввиду того, что в Купянском уезде, в районе Купянск-Купянский, ввиду отсутствия хлеба, необходимо выделить отряд воинов для проведения продналоговой кампании в старобандитских уездах.

«Выкачка хлеба». Про залучення частин Червоної армії до збору продподатку 12.09.1922 р.

ДАХО, Ф. Р-200, оп. 1, спр. 56 с., арк. 1. Публікується вперше.

ПОСТАНОВА

РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР

„ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ХЛІБЗАГОТІВЕЛЬ В ОДНООСІБНОМУ СЕКТОРІ“.

Рада народніх комісарів УСРР ухвалює:

1. Затвердити нижченаведену інструкцію про організацію хлібзаготівель в одноосібному секторі.
2. Доручити районним виконавчим комітетам забезпечити негайне проведення в життя цієї інструкції, вживши заходів до широкого ознайомлення й правильного її роз'яснення.
3. Наркомосту, на підставі цієї інструкції, про-

тягом доби видати й надіслати своєю лінією на місця відповідні роз'яснення про порядок її запровадження.

11 листопада 1932 року.

Заст. Голови Ради
народніх комісарів УСРР О. СЕРБИЧЕНКО.
Т. в. о. Керівничого Справ Ради
народніх комісарів УСРР—А. БЛЕЄР.

ОГОЛОШЕННЮ В ПРЕСІ НЕ ПІДЛЯГАЄ.

І Н С Т Р У К Ц І Я

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ХЛІБЗАГОТІВЕЛЬ В ОДНООСІБНОМУ СЕКТОРІ

Щоб забезпечити безумовне виконання плану хлібзаготівель в одноосібному секторі,—сільрадам додержувати такий порядок:

1. Насамперед треба домогтися швидкого виконання плану всіма членами сільрад (одноосібниками) і членами комісії сприяння хлібзаготівлям і купкових комісій. Тих, що не виконують своїх зобов'язань,—виключати зі складу сільрад, з комісії сприяння, з членів управ сільСР тощо і застосовувати до них репресії, як до злісних нездавачів.

2. До одноосібників, які мають змогу виконати даний їм план, але злісно ухиляються від виконання плану хлібзаготівель та саботують хлібзаготівель,—треба негайно застосувати репресії, насамперед ~~бесіду~~ стягнення хліба, відповідно до договору контрактації з одночасним притягненням за потрібних випадків до судової відповідальності.

(Арт. 3 Постанови ВУЦВК та РНК УСРР з 15 березня 1930 р. «Про порядок, як земельні громади мають укладати й виконувати договори про контрактацію с. г. продуктів», Зб. Зак. УСРР 1930 р. № 8, арт. 89).
До одноосібників, що злісно не виконують плану хлібзаготівель та про яких сільраді відомо, що вони продавали хліб за спекулятивними цінами на ринку,—додаково до заходів безпідпунктного стягнення застосовувати штраф розміром риночної вартості незданого хліба (без звільнення від зобов'язання здати хліб).

(Остосовно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР з 3 липня 1929 р. «Про поширення прав місцевих рад

перевіряти. Судовий розгляд справ і ухвали суду треба супроводжувати широким розгортанням масової роботи (повідомлення на загальних і купкових зборах, висвітлення в районній та сільській газетях і т. інш.) та мобілізацією громадськості навколо цих прикладів, щоб пошляти хлібзаготівлі.

7. Всім одноосібним господарствам, що ухиляються від виконання плану хлібзаготівель, треба негайно припинити відпуск промтоварів, аж до повного виконання ними хлібзаготівель. Списки таких одноосібників треба вивісити в крамничцях сільСР, держторгівлі й громадських організаціях села. Треба додатково пояснити всім одноосібникам—якщо не буде забезпечено сумлінну та акуратну здачу хліба,—всі товари буде з цих сіл перекинено до тих сіл, де одноосібники і колгоспники сумлінно виконують свої зобов'язання щодо хлібзаготівель.

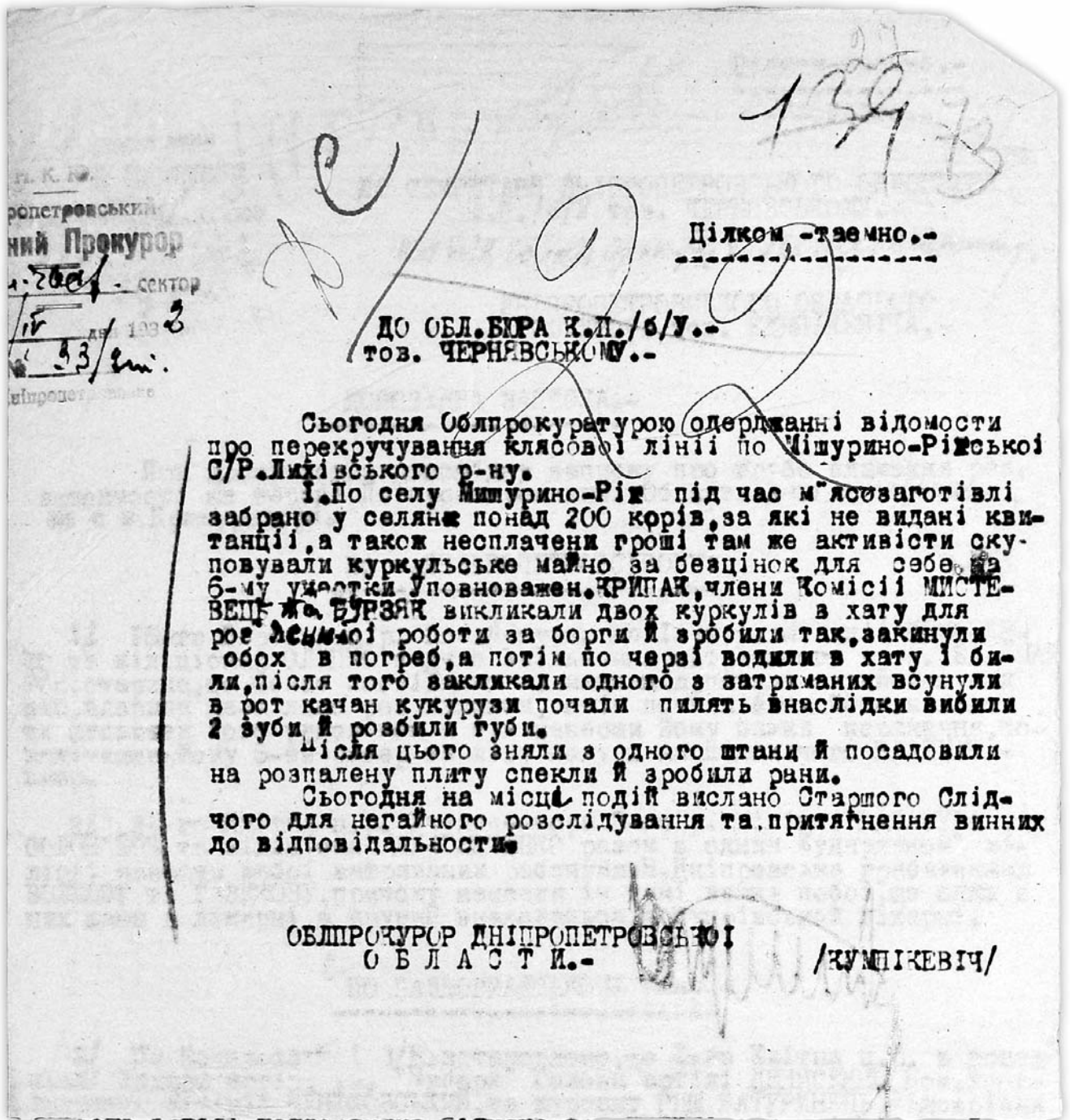
8. В районах, де контрактацію не проводили, (райони технічних культур), і де плани хлібзаготівель прийнято порядком самозобов'язань, треба поруч широкій масовій роботі застосовувати переділені репресії такою ж мірою, як і до контрактантів. Самозобов'язання слід розглядати так само, як і зобов'язання з контрактації.

9. Одночасно до одноосібних господарств, які ухиляються від своїх зобов'язань щодо здачі хліба, треба рішуче пошляти роботу коло стягнення обов'язкових грошових платежів, як то сільгосподарок,

Постанова РНК УСРР «Про організацію хлібзаготівель в одноосібному секторі»

11.11. 1932 р.

ДАОО, Ф. Р-1234, оп. 5, спр. 22, арк. 3, 26.

Повідомлення прокуратури про знущання та звірства уповноважених над селянами при заготівлі м'яса в с. Мишурин Ріж, Дніпропетровщина 1932 р.

ДАДО ФР-19, оп-1, спр-493 арк. 493. Публікується вперше.

Пролетарі всіх країн, єднітесь!

ПОСТАНОВА

РАДИ НАРОДНІХ КОМІСАРІВ УСРР

Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах

Рада народніх комісарів УСРР ухвалила затвердити нижченаведену інструкцію про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах.
Київ, 20 листопада 1932 р.

Голова Ради народніх комісарів УСРР В. ЧУБАР.
Керівничий Справ Ради народніх комісарів УСРР В. ЛЕГКИЙ.

ОГОЛОШЕННЮ В ПРЕСІ НЕ ПІДЛЯГАЄ.

ІНСТРУКЦІЯ

Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах

Щоб подолати куркульський опір хлібозаготів-
м,—встановити занесення на чорну дошку кол-
госпів, що злісно саботують задачу (продаж) хліба
державним пляном.

1. До колгоспів, занесених на чорну дошку, вжи-
ти таких заходів:

а) негайно припинити цілковитий довіз краму,
оперативну та державну торгівлю.

Припинення торгівлі провести в спосіб цілковитого
вивозу з відповідних крамниць усього наявного
вартості.

б) Цілковито заборонити колгоспну торгівлю й
для колгоспників, і для односібників.

в) Припинити всіляке кредитування та дотермі-
ново стягнути раніше видані кредити і інші фінан-

сові зобов'язання цих колгоспів, колгоспників та
односібників.

2. Провести перевірку складу колгоспів та очи-
щення їх від контрреволюційних елементів—органі-
заторів зриву хлібозаготівель.

3. Занесення окремих колгоспів на чорну дош-
ку, а також попередження про занесення до списку
колгоспів, що незадовільно виконують державні
завдання з хлібозаготівель провадиться постановою
облвиконкому.

4. Зобов'язати облвиконкоми негайно повідом-
ляти РНК про факти занесення на чорну дошку
колгоспів.

Керівничий Справ Ради
народніх комісарів УСРР В. ЛЕГКИЙ.

Інструкція про порядок запровадження «Чорних дошок»,
виконана друкарським способом, накладом 30 000

20.11.1932 р.

ДАОО Р-1234, оп 5, спр. 22, арк. 25.

Р/ИМ
 С.Р.Р.
 БИЖОНКОМ
 2132т
 -ХІ-32
 Одеса

прим. № 49

ТАЄМНО

ДО ВСІХ ГОЛІВ РВК та М/РАД ОД. ОБЛАСТИ

При цьому надсилаємо для відома та керування копію постанови РНК № 92 від 20.ХІ-32 "Про хлібзаготівлі в господарствах родин червоноармійців та комскладу РСЧА"

О. П. ЗАВ. ТАЄМНИМ ВІДДІЛОМ
 ОБЛВИКОНКОМА /ЛЕРЕР/.....

Копія
 ТАЄМНО

Ш т а м п
 РНК УСРР

П О С Т А Н О В А № 92
 РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР
 /Закрита частина/
 з 20 листопаду 1932 р.

"Про хлібзаготівлі в господарствах родин червоноармійців та комскладу РСЧА".

Застерегти Облвиконкоми та Райвиконкоми, що при здійсненні постанови РНК УСРР з 20.ХІ "Про заходи щодо здійснення хлібзаготівель" та накладенні репресій на колгоспи та одноосібні господарства повинно бути найуважніше ставлення до родин червоноармійців та комскладу, як колгоспників так і одноосібників.

Застосування репресивних заходів до родин червоноармійців та комскладу, як колгоспників, так і одноосібників, коли в цьому є дійсна потреба, в кожному окремому випадку може провадитись лише за постановою РВК .-

ГОЛОВА РАДИ РНК ЧУБАР
 *КЕРСИРАВАМИ РНК ЛЕТКИ

надр. 52 прим.
 розрах. надсилки
 при прим. № 1

ЗГІДНО: *[Signature]*

Пільги при хлібзаготівлях для родин червоноармійців та керівного й командного складу
 20.11.1932 р.

ДАОО Р-1234, оп. 5, спр. 22, арк. 24. Публікується вперше.

Замітка по пр. проводу
И Н С Т Р У К Ц И Я
Прод-Т Р И Б У Н А Л У

Александр

1/ Трибунал по приезде в село должен потребовать от Сельсовета и Продагента список лиц невыполнивших разверстки. Этот список служит обвинительным актом:

РИМЕЧАНИЕ: в случае неимения у Сельсовета списка передается суду Сельсовет и Продагент за преступление по должности и сообщается Райпродкомиссару о проведении разверстки.

2/ Сельсовет созывает всех домохозяев обвиняемых в невыполнении разверстки и заключает их под стражу, после чего открывается публичное заседание трибунала.

3/ Допускается из среды местного населения показания свидетелей.

4/ В зависимости от имущественного положения обвиняемого от причин невыполнения разверстки, Трибунал применяет следующие меры наказания; замена одного продукта другим по прилагаемому эквиваленту, уплату деньгами по рыночной цене, продажу части имущества могущий покрыть стоимость невыполненной разверстки, лишение личной свободы, высшая мера наказания.

ПРИМЕЧАНИЕ: Постановления Трибунала приводится в исполнение Милицией Нач. Уезд. Участков.

5/ Высшая мера применяется при отягчающих вину обстоятельств - наличие большого запаса сокрытого хлеба, доказанная злостная спекуляция хлебом.

6/ Норма замена одного продукта другим:

1 пуд. ржи = 32 ф. пшеницы, 48 ф. ячменя, овса кукурузы, 40 ф. гречихи, 50 ф. проса, 4 пуда картофеля, 20 ф. ма-
сляничных семян, 1 п. 10 ф. мяса чистого, 190 штук
яиц, 10 1/4 ф. сала и масла, 20 ф. птицы.

7/ Трибунал в своих решениях должен руководствоваться:

а) необходимостью внедрения сознания населения обязательности выполнения государственной повинности.

б) установление сознания личной ответственности,

в) получении от населения достаточного количества денежных знаков на которые государство может приобрести для армии хлеб у граждан, выполнивших государственную разверстку.

8/ Денежные знаки Трибуналом сдаются в Нарбанк и зачисляются в доход казны для продовольственных заготовок.

Александр

Інструкція продовольчих трибуналів
1920 р.

ДАПО, П-4008, оп. 1, спр. 24, арк.2. Публікується вперше.

Вилучення хліба в населення
Баришівського р—ну Київської обл
1930 р.

Нарком продовольства УРСР Олександр Шліхтер наголошував: *«Ми ставимо собі завдання виділити сто мільйонів пудів хліба, щоб розподілити його примусовою розверсткою по губерніях і повітах. 100 мільйонів для зголоділої Росії, котрій знову доводиться переживати загрозу нового ворожого вторгнення з боку сходу. Ці 100 мільйонів — цифра колосальна... Багата Україна,*

хлібна Україна — наша: не буде голодувати московський пролетаріат».

Починаючи з 1928 р. — початку періоду суцільної колективізації — пограбування селян із застосуванням проти них репресій значно посилились.

Заготівля не тільки хліба, але м'яса, яєць, картоплі, шерсті та інших сільськогосподарських продуктів супроводжувались відкритими грабунками та садистським знущанням російських окупантів над селянами.

Організований в Україні урядом Росії штучний Голодомор 1932–1933 років забрав життя понад 10 мільйонів українських селян. Присланий з Москви для керівництва цією операцією П.Постишев заявив на XII з'їзді КП(б)У: *«33-й рік був роком розгрому української націоналістичної контрреволюції!»* Сказане цілком відповідало твердженню «спеціаліста» з національних відносин Й.Сталіна: *«Національне питання — це, по суті, селянське питання».*

Всього в Україні окупаційна російська влада організувала три голодомори: в 1921–1923, 1932–1933 і 1946–1947 роках. Правдиві відомості про них десятиріччями приховувалися урядом СРСР, а праці зарубіжних дослідників та науковців української діаспори на цю тему офіційно трактувалися як антирадянська пропаганда.

Валка з хлібом, зібраним в господарствах Гадяцького району
Полтавщина, 1930 р.

НИЩЕННЯ ДУХОВНОСТІ

(СТЕНД 17)

Віра в Бога завжди була основою світогляду та духовності українського народу. Вона давала надію на краще майбутнє і допомагала вистояти у важкі часи. Тому християнська віра українців стала об'єктом агресії з боку комуністичного режиму, який у своїй сатанинській зухвалості прагнув підмінити Церкву і Бога собою.

В. Ленін заявив: *«Мы должны дать самое решительное и беспощадное сражение черносотенному духовенству и подавить его сопротивление с такой жестокостью, чтобы они не забыли этого в течение нескольких десятилетий... Чем большее число представителей реакционного духовенства и реакционной буржуазии удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше».*

Окупаційна влада російських більшовиків, яка вела жорстоку боротьбу з усіма проявами українського відродження, з особливою люттю накинулася на Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ). Адже ця Церква, окрім поширення Божого Слова, хотіла бути українською для українців. У цій Церкві віруючі шукали заспокоєння своїх духовних потреб, шукали Христа, свідомі того, що ця Церква не є політичним знаряддям чужої та ворожої держави.

Вже у 1918 році розпочинається планове знищення історичних пам'яток християнської України, арешти і заслання вглиб Росії керівників українських церковних організацій.

З міркувань антирелігійної пропаганди було знищено панораму «Голгота», що містилася на Володимирській гірці, та пам'ятник на місці колишньої церкви св. Ірини (ця церква у 1037 р. була побудована Ярославом на честь ангела своєї дружини), що стояв на Володимирській вулиці, а сама вулиця перейменована на вул. імені Короленка. В 1925 році Собор Св. Софії та Києво–Печерську Лавру перетворено на антирелігійні музеї, а будівлі й церкви

Видубицького монастиря, Всесвятську церкву над брамою Києво–Печерського монастиря — на склади. Висаджувати в повітря церкви й історичні пам'ятники в той час ворог ще вагався, боячись спротиву українців. Тільки після запровадження колективізації, знищення найкращої частини селянства і жахливого голоду 1932–1933 рр. окупант уже сміливо перейшов, разом з масовими розстрілами українців, до висаджування у повітря українських пам'яток і церков.

Сатрап червоної Москви — Постишев, після перенесення до Києва столиці з м. Харкова, протягом одного лише 1934 року вчинив у Києві грандіозні варварські руйнування християнських пам'яток архітектури. Зокрема, висаджено в повітря Золотоверхий Михайлівський монастир, збудований в XI ст. князем Святополком–Михайлом. Там знищено гробниці українських князів: Святополка–Михайла і його дружини — грецької царівни Варвари, яка з Візантії перенесла до м. Києва мощі Великомучениці Варвари, Туровського князя Святополка Ігоревича, Дубровецького князя Гліба Юрієвича й митрополита Йосипа Борецького — великого достойника Української Церкви.

Перетворено в купу руїн Братський монастир на Подолі й колишню Духовну Академію при ньому — осередок церковно–освітньої науки, починаючи з XVI століття. Мав величезну книгозбірню–музей. Вся історія й діяльність цього монастиря тісно пов'язана з гетьманом Петром Сагайдачним, Іваном Мазепою та безперечним авторитетом Української Церкви — фундатором вищої духовної освіти в Україні — митрополитом Петром Могилою.

Знищено Військово–Миколаївський Собор, так званий Великий Микола, побудований гетьманом Іваном Мазепою, Десятинну церкву з гробницями св. Володимира й св. Ольги, відбудовану у 1842 р.,

Ченці розстріляні червоними
1919 р.

Перетворення Володимирського собору в Києві на антирелігійний музей
Кінець 1920 рр.

та з історичними пам'ятками часів Княжої доби, Стрітенську (всіх Скорбящих Радість) церкву на Львівській площі, Успенський Собор на Подолі, побудований у XII столітті, який з 1620 по 1786 рік був Кафедральним Собором та ще цілий ряд храмів. Сплундровано Аскольдову могилу — цвинтар з кам'яною церквою св. Миколи, збудованою у 1809 р. Могили зрівняно з землею. Цвинтар обернено на парк, а церкву перероблено на кіоск.

Усі цінності зруйнованих церков і монастирів, а також і тих, які ще залишилися, окупант пограбував. А вони були великі. Сотні років благочестиві українці давали на храми щедри пожертви. Кримінальні злочинці з оточення Леніна це знали і тільки чекали пристойного приводу для організації черго-

вої «експропріації». Цим приводом став спровокований самими більшовиками голод 1921–1923 років в Україні. Дізнавшись про нього, Ленін у своєму листі членам політбюро ЦК РКП(б) від 19 березня 1922 року наголошував: *«Именно теперь и только теперь, когда в голодных местностях едят людей, и на дорогах валяются сотни, если не тысячи трупов, мы можем (и поэтому должны) провести изъятие церковных ценностей с самой бешеной и беспощадной энергией и не останавливаясь перед подавлением какого угодно сопротивления».*

(Цитата за: В.И. Ленин. Неизвестные документы. 1891 — 1922. — М., 1999. — С. 516).

У багатьох місцевостях України головним експропріатором виступало ДПУ. Активно використовувалося військо, а сам процес вилучення церковних цінностей нагадував воєнну операцію. Кампанію було закінчено наприкінці липня 1922 р. Більшовики отримали 3 пуди 3 фунти і 75 золотників золота, понад 3 тис. 105 пудів срібла, 125 карбованців золотом і 8 тис. 615 карбованців сріблом, 858 діамантів загальною вагою 1469 каратів, інше дорогоцінне каміння та коштовні метали. Зібрані церковні багатства оцінювалися більш ніж у 834 тис. крб. золотом.

Награбоване церковне майно ніколи не використовувалося РНК РФ для закупівлі закордоном продовольства. Гігантські грошові суми та цінності, вилучені в населення окупованих територій відповідно до ленінських декретів та директив, осіли на таємних рахунках комуністичних лідерів у західних банках. Але це були матеріальні втрати України. Ще відчутнішими втратами стали людські.

Жертвами політичних репресій російських більшовиків проти УАПЦ стало 34 єпископи та понад 20 000 священиків і церковних діячів, яких розстріляно і замучено в комуністичних концтаборах. І хоч РПЦ теж зазнала комуністичних переслідувань, однак її структура була збережена, як і провідні кадри, що невдовзі побігли на службу до сталінського режиму.

Сов. секретно Шифровано
код «Інтернаціонал»
Октябрь м—ц 1924 г.

Всем Р.Р. ОГПУ Лубенского округа Чернухский район тов. Л—ий

ОГПУ УССР обратило внимание окротделов на все возрастающее влияние среди украинского населения т. наз. Украинской автокефальной церкви, возглавляемой Киевским митрополитом Василием Липковским. Давно уже известно, что Липковский и его сподвижники являются скрытыми пропагаторами украинского сепаратизма и не столько стремятся освободить от зависимости Московского патриархата некоторые церковные приходы на Украине, как под этой завесой проповедают разные враждебные Сов. власти идеи украинского национализма.

П Р О Т О К О Л № 2.

Засідання Єлисаветградської окружної ліквідаційної комісії по відношенню церкви от Государства при Окр. Стделом Управления состоялся 5-го февраля 1924-го года.

В с о о с т а в е: Председателя Комиссии Зав. Окр. Стделом Управления тов. ЛЕОНЕНКО, Членов: Представители Г. П. У. т. БАЛА ДЖИНА, Представителя Народна т. ВОИЛАРЕНКО при Секретаре тов. И И С И Е Н И К О . -

Р а з р е ш и л и:

П о с т а н о в и л и:

I/- Об утверждении заключенных Окр. Ликвидкомом договоров на церкви и молитвенные дома города и округа. -

п о г о р о д у

- 1/-3 Красной Синагогой
- 2/-3 Портняжской Синагогой
- 3/-3 Корольской Синагогой.
- 4/-3 Преображенской церк. г. Єлисаветграда
- 5/-3 Петропавловской " г. " "
- 6/-3 Греческой " г. " "
- 7/-3 Покровской " на Ковалевке
- 8/-3 Немецкой церкви г. Єлисаветграда
- 9/-3 Покровской "Единоверческой церк." г. Єлисаветграда.

п о о к р у г у

- 10/-3 Григорьевской церк. села Завичев. Компанеевского района.
- 11/-3 Рождество-всесроднич. цер. с. Сасовки, Компанеевского района.
- 12/-3 Покровской церк. села Корстак Компанеевского района.
- 13/-3 Покровской церк. села Компанеевки Компанеевского района.
- 14/-3 Покровской церк. села Сергеевки Братского района.
- 15/-3 Синагогой мес. Анновки Братского района.
- 16/-3 Николаевской церк. мес. Братского Братского района.
- 17/-3 Петропавловской церк. с. Марьянополь, Мало-Визковского района.
- 18/-3 Степаньевской церк. с. Палеєвки, Мало-Визковского района.
- 19/-3 Иоано-Предтеченской церк. села Анкиевки, Мало-Визковского района
- 20/-3 Трехсвятительской церк. с. Манок Новосмиргородского района.
- 21/-3 Николаевской церк. села Семеновское Ровенского района.
- 22/-3 Георгиевской церк. с. Арделевки Хмельевского района.
- 23/-3 Рождество-всесродничка церк. с. Патрино-Никольское, Хмельевского района.
- 24/-3 Липенской церк. села Липоля, Хмельевского района.
- 25/-3 Николаевской церк. с. Песчаный-Брод Ново-Украинского района.
- 26/-3 Вознесенской церк. с. Игнатевки новоукраинского района

Затверджено окружным судом 05.02.24 г.
 Се № 3449.

Затвердений перелік культових споруд, що підлягають закриттю в Єлисаветградському окрузі 05.02.1924 р.

ДА Кіровоградської обл. Р-972с, оп. 4, спр. 34, арк. 2.

Киевское
Епархиальное Управление

Киевскому Губернскому Прокурору.

№ 9253
28/II

Июль 25 дня 1923 г.
№ 617

полученным в Киевском Епархиальном
Управлении ^{сведениями} в некоторых округах Киевской губ.
/ Бердичевском, Шевченковском / священники назна-
чаются ответчиками, причем не принимается во
внимание ни возраст ни материальное положение
/ назначаются священники свыше 50 лет, священни-
ки, не владеющие и никакой собственностью и
вообще не подходящие под категорию лиц, кои
по закону назначаются ответчиками.

Епархиальное Управление просит дать ему
авторитетное разъяснение по вопросу о допусти-
мости вышеуказанного явления и указать пути
борьбы в случае злоупотреблений со стороны
местных властей.

Председатель управл. митрополит Архиепи-
скоп Александр Мигулин.
Епархиальный Уполномоченный ВУВ *Мигулин*

Секретарь *Вели*

Лист Архієпископа Олександра Мігуліна до Київського губернського прокурора
про взяття в заручники монахів і священників
25.07.1923 р.

ГДА МОУ Ф-3773, оп. 19823, спр. 62, арк. 120. Публікується вперше.

Из Харькова Винница. ЦИРКУЛЯРНО Секретно Военная срочно
 литер А Винница Губкому. За последнее время наблюдается
 стремление использовать опыт Р.С.Ф.С.Р. и бороться с ре-
 лигиозными предрассудками населения при вскрытия мощей.
 Полагая, что прежде чем приступить к такого рода экспери-
 ментам необходимо известить возвесить все необходимые для у-
 успеха условия, рискуя в противном случае не только нетости
 игнуть намеченного результата, но и сыграть на руку врагам
 революций. Обращаем внимание на то, что этот опыт может ино-
 иногда не давать желательных результатов так как не исклю-
 чены случаи так называемой мификации в глазах масс подт-
 верждающей нетленность мощей. Считаю метод борьбы с религи-
 озными предрассудками путем вскрытия мощей правильным,
 предлагаем однако, в настоящее время воздерживаться так как
 все внимание рабочих и крестьян должно быть сосредоточено
 на ряде не отложных задач выдвинутых революцией. Борьба же
 с религиозными предрассудками должна быть ограничена пе-
 чатной и устной агитацией и пропагандой. НР. 173/с. Секре-
 тарь ЦЕКАКАПЕВ Ф. ЮН. Зашифровал СУХАНОВ. 31/III-21 г.

Практичний атеїзм більшовиків

31.03.1921 р.

ДА Хмельницької обл., ФР-1, оп. 1, спр. 66, арк. 12. Публікується вперше.

Призывы гастролирующего Липковского к верующим пестрят часто острыми эпитетами по адресу Московской патриархии, а в действительности, все острие этой пропаганды направлено исключительно на разжигание ненависти среди украинского населения против русского народа.

Усматривая в деятельности этой церкви особо опасное значение для Сов. власти, ОГПУ УССР потребовало от окротделов:

1) Широко освещать в политобзорах все стороны жизни и деятельности этой церкви, обратив особенное внимание на проповеди священников, произносимые в церквах.

2) Усиления антирелигиозной пропаганды через окружные советы безбожников.

3) Увеличения числа с/о из числа верующих и привлечения для агентурной работы в ГПУ самих священников.

Учитывая особую важность задания, приказываем: Оповестить через райисполкомы и обязать явкой в окротдел (в расположение КЮ) тех священников вашего района... Правда, мы этим инсургентам в рясах верим мало, но для взаимоконтроля их информации это крайне необходимо. В разделе политобзора «церковь и религиозные общины» предлагаем вам ежемесячно освещать этот вопрос.

Нач. Лубенского Окр. отд. ОГПУ (Двианинов)

Нач. КРО Окр. отд. (Юркин)

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 г. Часть 1—я. ст.133.

Передрук з додатками, Едмонтон—Канада, 1989 р.).

Комуністичний режим у ході своїх блюзнірських атеїстичних кампаній цькував не тільки священників, а й рядових віруючих українців. Місцем антихристиянського виховання української молоді стала Червона армія, до якої всупереч міжнародному праву окупант насильно призивав наших юнаків.

Збереглися свідчення про проведення в частинах Червоної армії, дислокованих в Україні, так званих антирелігійних заходів — «тілесних оглядів», спрямованих на виявлення хрестика чи іконки з подальшим публічним висміюванням віруючих, заборону ходити до церкви, численними атеїстичними лекціями відверто образливого для віруючих характеру, нав'язуванням нових «пролетарських» свят замість традиційних релігійних. З обуренням розповідали червоноармійці у своїх листах додому про те, як проводилося «святкування». Різдва у частинах Київського воєнного округу взимку 1922—1923 рр.: «...свято в мене було таке погане, що я аж плакав. Принесли зірку в касарню та заставляли співати «Гоп, мої гречаники». В місті зовсім релігію скидають, всі євреї насмішки роблять, позапалювали факели, вибрали якогось жида за попа, посадили його в коробку й возять, а він віником махає мов кропилом і читає Євангеліє... Насміхаються над нашою релігією» (30 стрілецька дивізія (СД), Катеринослав); «під Різдво брали ікони з церкви і палили на площі, сміялися над Богом та попами. Вбрали Богом одного комуніста, потім його заарештували й повели до ревтрибуналу, а там судили»; «у нас комуністи геть усі вбралися попами і

Дзвони з пограбованих церков Житомирщини
1920–ті рр.

почали ходити по місту й сміятися над Богом. Носять ікону і кажуть: «якщо ти Божа мати, то покарай нас, але ти не вмієш». Я два дні не міг їсти, так тяжко мені було на душі» (45СД, Київ); «напередодні Різдва зібрали усю дивізійну школу і давай підводити під кожну церкву й заставляли співати пісню «Оскуби кобилу», навіть такі пісні, що не можна писати — ось такі в нас були свята»; «свято ми проводили так: увечері, коли по церквах правили вечірню, нас зібрали всіх та повели по місту, зупиняли під церквами і примушували співати пісні, які називали молебнем, з різними матерними наругами Бога і попів» (23СД, Харків); «живеться нам дуже погано... У свята нас погнали до театру, мені було дуже сумно, що у нас вдома у церкві Новий рік зустрічають, а тут в театрі сиди, де насмішки над релігією роблять, багато з нас дивитися і слухати не хотіли і пішли»

(24 СД, Вінниця).

Відбираючи в Церкви дорогоцінності, не гребували більшовики і церковними дзвонами.

Сов.секретно Шифровано
код «Інтернаціонал»
Март м–ц 1925 г.

**Всем Р.Р. ОГПУ Лубенского округа
Чернухский район тов. Л–ий**

Оборона Советского государства и вооружение Красной армии требуют, как известно, большого количества цветных металлов, которых, к сожалению, наше правительство не может получить в настоящее время от далеко еще не восстановленной советской промышленности, а рассчитывать на ввоз этих материалов из-за границы в силу целого ряда особых причин также в данное время не может. В связи с этим прави-

тельство распорядилось и поручило ОГПУ собрать необходимые сведения о количествах и весе церковных колоколов и прочей металлической утвари церквей.

При собирании этих сведений Р.Р. рекомендуем избегать обращаться за содействием в местные РИК и вообще постарайтесь собрать необходимые сведения лично или же через абсолютно надежных наших с/о. Суммированные в целом по району сведения просим немедленно прислать нам в ЭКО.

Нач. Окр. отд. ОГПУ (Двианинов)
Нач. ЭКО (Сегаль)

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 г. Часть 1–я. ст.136. Передрук з додатками, Едмонтон–Канада, 1989 р.).

Секретно
Апрель м–ц 1927 г.

**Всем Председателям Сельсоветов
Чернухского района**

По распоряжению Лубенского Окрисполкома необходимо в ближайшее время провести общие собрания крестьян ваших с/с, на которых должен быть поставлен вопрос о немедленной сдаче государству всех церковных колоколов и прочего металлического лома, необходимого для нашей восстановленной промышленности. Хорошо знаем, что в этом вопросе возможны и неизбежны определенные трудности, а поэтому на проведение таких собраний райисполкомом будут выделены специальные уполномоченные, на обязанности которых и будет возложена полная ответственность за проведение упомянутого мероприятия. Зная настроения некоторых церковных пятидесятков, можно с уверенностью предполагать, что в некоторых селах района не обойтись без применения силы, т. к. вопрос об изъятии этого имущества церквей — решен правительством окончательно и безоговорочно. О дне общего собрания крестьян в с/с предлагаем уведомить РИК.

Пред, Чернухского РИКа (Липинский)
Секретарь (Луговой)

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 г. Часть 1–я. ст.141. Передрук з додатками, Едмонтон–Канада, 1989 р.).

За своїми масштабами, жорстокістю і наслідками, практика переслідування більшовицькою владою християнства в Україні не має аналогів у світовій історії. Російські більшовики завдали непоправної шкоди духовно–моральному здоров'ю українського народу, брутально розтоптали принципи свободи совісті і віросповідання.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

(СТЕНД 18)

Те, що російські більшовики в ході окупації України чинили страхітливі злочини проти мирного населення, не було випадковим. Адже створена В.Ульяновим (Леніним) та його спільниками партія була від самого початку злочинною організацією. Про це свідчать матеріали I-го й наступних з'їздів РСДРП (пізнішої РКП, ВКП(б) і КПРС), а також арешт поліцією учасників I-го з'їзду РСДРП, матеріали слідства, суду і винесені вироки.

Діяльність РСДРП у Російській імперії була забороненою. За приналежність до РСДРП винних карали відповідно до статей 126 і 102 Кримінального Уложення Російської імперії каторгою строком до восьми років, а за обтяжуючих обставин (наявність зброї, вибухових матеріалів, їх застосування) — безстроковою каторгою. Згадане Кримінальне Уложення Російської імперії зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом, було чинним і на території Української Народної Республіки.

Захопивши владу в Україні, російські більшовики розпочали створення окупаційного адміністративного механізму, чільне місце в якому належало каральному апаратові, що створювався та функціонував на кшталт російських. Окупаційна «совєтська» влада в Україні утверджувалась у формі тимчасових надзвичайних органів, наділених Москвою широкими повноваженнями.

До них необхідно віднести насамперед маріонетковий Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, Всеукраїнський та місцевий ревкоми, Раду робітничої і селянської оборони України, Раду української трудової армії, комбіди і комнезами, надзвичайні комісії та революційні трибунали, всілякі революційні «трійки», «шістки», «дев'ятки». Всі вони нехтували елементарними загальноприйнятими нормами моралі і права. Це було також характерною рисою діяльності новостворюваних репресивних органів, які поступово вибудувалися в централізовану систему. Вона включала, зокрема, 18 концентраційних таборів. Тільки у 1918–1920 рр. в них було знищено понад 100 тис. українців.

Для керівництва боротьбою з повстанцями окупанти утворили особливі «трійки» — органи позасудової розправи, які мали надзвичайно широкі повноваження: організація і розпуск сільських рад і ревкомів, створення мережі таємної агентури ЧК (т.зв. «сексотів»), проводили допити полонених повстанців, виносили вироки про розстріли та самі їх виконували.

У відповідь на опір населення України окупаційній владі більшовики масово застосовували терор: кругову поруку, взяття і розстріли заручників (здебільшого ні в чому не винних людей), призначення відповідачів, «п'ятихатників», «десятихатників», виселення і заслання до концтаборів, гвалтування жінок, спалення будинків, накладення контрибуцій і конфіскації майна тощо.

26 липня 1921р. постійна нарада в Україні затвердила інструкцію про порядок призначення відповідачів. Цей документ містив рекомендацію виконавцям шляхом терору ставити відповідачів в такі умови, коли вони стають інформаторами більшовицької влади, надати можливість відповідачам купити собі життя видачею «бандитів», замінюючи розстріл заручництвом. Вимагалось створювати на селі умови, коли «бандити» і відповідачі будуть боятися доносів з боку незаможних. Передбачалося, що за донос до фонду Комітету Незаможних Селян (КНС) як винагорода потрапить половина конфіскованого майна «куркуля». Існував ще інститут п'ятихатників і десятихатників, тобто відповідачів (один від 5 і 10 хат заможних селян). У разі провини села відповідачів безжально розстрілювали.

Виписка із «Протокола Черкаського Уездного совещания по борьбе с бандитизмом, состоявшегося 29 мая 1921 г.»

Постановили: Доклад т. Рябоконтъ принять к сведению:

а/ Взять из села Балаклеи 10 человек из кулацко-бандитского элемента и из с. Свидовки 5 чел и разстрелять на месте, для чего Начуездучастка выделить соответствующие отряды. При таких отрядах организовать Ревтройки из представителей Упаркома, Политбюро и К-ра отряда или военкома части, на обязанности ревтройки и лежит проведение настоящего постановления.

б/ Принимая во внимание, что банды всегда проходят по известному маршруту изъять в тех селах заложников и проипроводить в Черкасы для заключения под стражу.

в/ Тройки на местах обязаны работать с комнезамами.

г/ Особенно в селах Б.-Оргевецкой и хуторах прилегающих, где население поголовно оказывает содействие бандитам изъять заложников из самых подозрительных лиц, а имущество последних конфисковать...»

*Предусовещания, Завотуправления /подпись/
Андрущенко.
Зам. секретаря /подпись/
Андрейчук.
(мова оригіналу)*

Нижче подано ряд наказів, рішень, постанов та різних інструкцій, згідно з якими більшовики практично втілювали в життя свою антилюдську ідеологію.

ИНСТРУКЦИЯ

Волтройкам по введению ответчиков и руководству ими

В задачи и обязанности Волтройки при Волисполкоме вменяется руководство и контроль над ответчиками по селам, для чего из ответчиков назначается Волтройкой один старший ответчик, подчиненный Волтройке и Сельсовету.

На обязанности Волтройки возлагается составление актов на ответчиков за неисполнение распоряжений власти, тайное и явное сочувствие бандитам, невыдачу таковых, несвоевременное донесение приближений и появления банд и отдельных бандитов, сокрытие их в селе и т. д. Волтройка, составив акт, представляет его ближайшему Райвоенсовету, а где такового нет Уездвоенсоветанию непосредственно.

Замен ответчиков, перевод из ответчиков в кандидаты и обратно никоим образом без ведома Уездвоенсоветанием не допускается.

Волтройка на основе издаваемых распоряжений должна требовать от ответчиков непрерывной связи с ней и информации, в свою очередь — поддерживая связь через курьеров ответчиков с ближайшим Райвоенсоветанием, подавая сводки не реже двух раз в неделю, а в особо важных случаях немедленно на предмет принятия соответствующих мер.

ПРИМЕЧАНИЕ: Те волости кои не прикреплены к Райвоенсоветаниям все сводки и донесения направляют в Уездвоенсоветание непосредственно.

Волтройка должна иметь у себя списки ответчиков с указанием имущественного и семейного положения, количества земли, скота, инвентаря и политической неблагонадежности ответчиков, храня их в надежном месте, дабы таковые не могли быть похищены злоумышленными лицами и один экземпляр списков (обязательно представить Уездвоенсоветанию).

Волтройка следит за тем, чтобы ответчики не создавали самостоятельной руководящей группы в селе, а исполняли все распоряжения сельсовета и комнезама в ограниченных рамках законности.

Неисполнение инструкции, а равно превышение власти влечет строгую ответственность Волтройки перед Уездвоенсоветанием.

Предуездвоенсоветания Ниллен

Начуездучастка Богуславского Левченко

Р.В.Ц. Богуслав, 1-я Гос. типография

Инструкція волосним трійкам про введення «інституту відповідачів»
1921 р.

ГДА МОУ Ф-3831, оп. 20277, спр. 5, арк. 23.

УТВЕРЖДАЕТСЯ:
Апреля 20 дня 1920 года.
Председ. Совнаркома Украины
Равковский
Командюгзап Егоров.
Член Реввоенсовета Югазгруппы Бердн.
Начтыла фронта Эйдман.
Наштаюгзап Петин.

Копия.
С. Секретно.

КРАТКАЯ ИНСТРУКЦИЯ ПО БОРЬБЕ С БАНДИТИЗМОМ И КУЛАЧЕСКИМИ ВОССТАНИЯМИ.

1. Общие положения.

1. Борьба с бандитизмом вестись самым беспощадным образом, что бы то ни стало главарей бандитской части.
2. Каждая операция должна при этом условии быть успешной, успеху ее руководители их успеху в ней не должны распылять силы.
3. Отнюдь не распылять силы, а наоборот, концентрируя их в наиболее значительные по своей численности и боевой мощи группы.
4. Для ведения борьбы в наиболее опасных районах, подчиняются Начальникам с отрядами и привлекаются к этому с таким расчетом, чтобы обеспечить специальную деятельность.
5. Количество и состав отрядов устанавливается соответствующим образом.
6. В отношении охраны тыла, армии и дивизий в границах тыловых линий, подлежащих в этом отношении Начальникам тылов, от 7-го марта 1920 года).
7. Переброска частей с тыла производится непосредственно в тыл, причём безотлагательно откомандированы или следуют

35. Населению объявляется, что в случае ухода местного населения в бандитские шайки, или участия в восстании, или же иных враждебных действиях против оперирующих в данной местности или пункте воинских частей их Начальников, учреждений и агентов Советской власти, заложники будут расстреливаемы.
36. Под круговой порукой населения возложить на все села каждого района ответственность за какое бы то ни было волнение, а тем более выступление, для чего соответствующими приказами, обязать население доводить до сведения Начальника ближайшей воинской части или Ревкома (Исполкома) о всех подозрительных лицах, замеченных в селах: предоставить населению право самому арестовывать и задерживать лиц агитирующих и выступающих против Советской власти с препровождением таковых в местное Губчека.
37. В районах или местностях, наиболее охваченных бандитизмом или освобожденных от банд и восстаний, но являющихся очагами бандитского движения, предоставить право Губвоенкомом, или Начальникам воинских частей по соглашению с Губвоенкомом, изъять все мужское население, способное носить оружие (от 19 до 45 л.), препровождая таковое под коловом в Окрвоенкоматы для зачисления:
а) из трудового населения — в запчастях Округа и
б) из нетрудового — кулаков и буржуазного — в тыловое ополчение Округа.
38. В случаях явно выраженной враждебности населения, укрывательства и упорной невыдачи бандитов и повстанцев, на данное население может быть наложена та или иная кара.
39. Такими карами могут быть:
а) контрибуция продуктами продовольствия,
б) денежная,
в) производство выселения и изъятие семейств главарей и зачинщиков восстания, конфискация все их имущество и передача его бедноте,
г) обстрел селения и
д) его полное уничтожение.

Примечание: Центр тяжести всех кар переносится главным образом на кулацкие слои деревни.

40. Применение той или другой меры определяется обстановкою, сложившеюся на месте, и ответственность всецело ложится на того Начальника, распоряжением которого таковая применена.
41. Агентурная разведка производится органами Ч. К. и Особых отделов.
42. Добытые сведения должны передаваться ближайшими учреждениями упомянутых органов тем отрядам, которые оперируют или назначены оперировать в данной местности.
43. Кроме того, упомянутые органы придают своих агентов к оперирующим отрядам на предмет помощи отрядам по указанию мест нахождения банд и главарей, складов оружия и пр., и для производства секретной разведки в интересах операции данного отряда.

Харьков. Тип. Штаба Харьк. Сектора ВОХР.

Коротка інструкція по боротьбі повстанським рухом,
яка серед іншого передбачала знищення цілих українських сіл
20.04.1920 р.
ДАОО Ф-99, оп. 4, спр. 166, арк. 2-4.

ПРОТОКОЛ № 9

ЗАСЕДАНИЯ УЕЗДОВОГО СОВЕТА ОТ 17-го Июля 1922 года.

ПРИСУТСТВУЮТ ЧЛЕНЫ УВЕДОМОВАННЫ Т. Т. НИЛДЕН, ШЛЕЙДМАН, ЛОТУШКО.

ПОРЯДОК ДНЯ:

- 1/ Утверждение списков ответчиков
- 2/ Протоколы Волтроск
- 3/ Заявления
- 4/ Р а з н о е

Л У Ш А Л И: П О С Т А Н О В И Д И:

Список ответчиков Потокской вол. от 7/УИ-22г. № 1206.

Утвердить список
 1/ По с. Потоки-44 ответчика и 22 кандидата
 2/ " " Корытше-18 ответчиков и 7 кандидатов

Список ответчиков Козинской вол. от 9/УИ-22г. № 1189.

Утвердить список
 1/ По с. Козину-20 отв. и 7 кандидатов
 2/ " д. Салоз хутор-9 отв. и 4 кандидата
 3/ " " Кутелев хутор-2 отв. и 2 канд.
 4/ " с. Тмича-22 отв. и 6 канд.
 5/ " " Масловка-18 отв. и 4 кандидата
 6/ " " Мирновка-30 отв. и 12 кандидатов тов.
 7/ " " Расовка-24 отв. и 9 кандидатов
 8/ " " хутор Пятихатки-2 отв.
 Затреть от Волтроски дополнительные сведения к списку по форме

Списки ответчиков Ольховецкой вол. от " " Июля.

Утвердить списки:
 1/ По с. Москаленки-15 отв. и 8 канд.
 2/ " " Семигоры-16 отв. и 8 канд.
 3/ " " Вахутицы-10 отв. и 5 канд.
 4/ " " Ново-Алексеевка-2 отв. и 1 канд.
 5/ " " Яновка-25 отв. и 12 канд.
 6/ " " Шулки-12 отв. и 7 канд.
 7/ " " Гуляи-18 отв. и 8 канд.
 8/ " " Владимировка-14 отв. и 7 канд.
 9/ " " Микитяне-10 отв. и 5 канд.
 10/ " " Карандыцы-8 отв. и 5 канд.
 11/ " " Яхмы-16 отв. и 7 канд.
 12/ " " Ольховец-28 отв. и 14 канд.
 13/ " " Половецкий хутор-4 отв. и 2 канд.

Списки ответчиков Селищанской вол.

Утвердить списки:
 1/ По с. Селище-20 отв. и 10 канд.
 2/ " " Сухины-35 отв. и 10 канд.
 3/ " " Гута-6 отв. и 3 канд.
 4/ " " Тарава-16 отв. и 7 канд.
 5/ " " хутор Зовадомы-3 отв. и 1 канд.
 6/ " " Дячки-15 отв. и 5 канд.
 7/ " " Прутильцы-6 отв. и 3 канд.
 8/ " " Кветки-59 отв. и 20 канд.
 9/ " " Грудки-6 отв. и 3 канд.
 10/ " " Копымак-12 отв. и 6 канд.

Списки ответчиков Исаковской вол. от 9/УИ-22г. № 107.

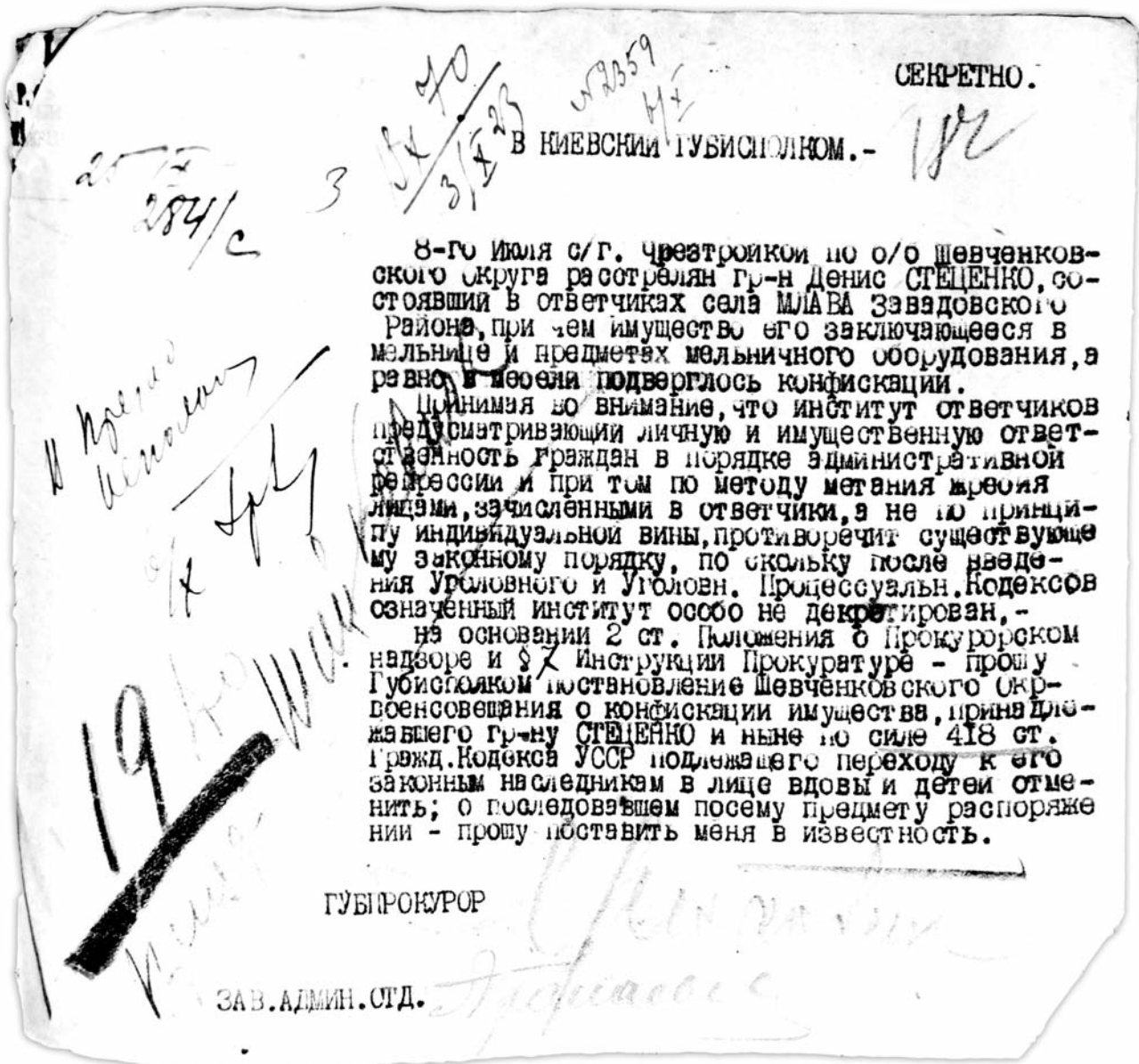
Утвердить списки:
 1/ По с. Дыбенцы-32 отв. и
 2/ " " Кидановка-38 отв.
 3/ " " Вишны-32 отв.
 4/ " " Момуты-18 отв. и 5 канд.
 5/ " " Исаки-43 отв.
 6/ " " Яски-30 отв.

Списки ответчиков Корсуновской вол. от 7/УИ-22г. № 259.

Утвердить списки:
 1/ По м. Корсуны-3-я часть-10 отв. и 4 канд.
 2/ " с. Карашину-10 отв. и 5 канд.
 3/ " " Дмитрины-8 отв. и 4 канд.
 4/ " " Петрушки-16 " и 8 "
 5/ " д. Туркенцы-10 " и 4 "
 6/ " с. Сытны-10 " и 9 "
 7/ " д. Моринцы-10 " и 9 "
 8/ " с. Пешки-15 " и 9 "
 9/ " " Самороды-10 отв. и 5 канд.

Протокол засідання Богуславської повітової військнаради про затвердження списків відповідачів в усіх селах волост 17.07.1922 р.
 ГДА МОУ Ф-3831, оп. 20277, спр. 5, арк. 9. Публікується вперше.

Звернення Київського губернського прокурора до Київського губвиконкому
про розстріл заручника методом жеребкування
25.09.1923 р.

ГДА МОУ Ф-3773, оп. 19823, спр. 62, арк. 182. Публікується вперше.

Секретно Январь м-ц 1925 г.

Р.Р. ОГПУ Чернухского района тов. Д-ий

В Чернухах поселился и работает кассиром райисполкома Юрий Кир-Киченко, а с ним находится и его жена Оксана Красовская. Предлагаем немедленно установить за ними особое наблюдение и информировать КРО, чем занимаются в свободное время. Главным образом, не занимаются ли они артистической деятельностью в районе. Пара эта в прошлом по профессии — артисты, но за их отказ сотрудничать с ОГПУ им была запрещена артистическая деятельность вообще.

Нач. Лубенского Окр. отд. (Двианинов)
Нач. КРО (Юркин)

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 г. Часть 1-я. ст.135. Передрук з додатками, Едмонтон-Канада, 1989 р.)

ЗОВСІМ ТАЄМНО.

копія: ВСІМ ОБЛПРОКУРОРАМ ТА ПРОКУРОРУ АМСРР
ВСІМ НАЧАЛЬНИКАМ ОБЛВІДДІЛІВ ДПУ
ДО ВСІХ ОБЛВИСНОВЦІВ ТА РНК АМСРР.

І Н С Т Р У К Ц І Я

НЕ ЗАСТОСОВУВАТИ АРТИКУЛ 4 ІНСТРУКЦІЇ РНК УСРР З 11 ЛИСТОПАДУ
ЦЬОГО РОКУ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ В ОДНОСОБНОМУ
СЕКТОРОВІ.

*2.3.
закон і статті
з інструкції*

1. Особи, до яких можна пристосовувати вислання.

1. Висланню застосовується разом з застосуванням, передбаченого п. 4 інструкції РНК позбавлення господарств земельних наділів, в тому числі і садибної землі.

2. Осіб, що їх поставлено порядком, зазначеним в інструкції РНК вислати за межі району чи області, посилається на Північ.

3. Висланню підлягає цілий склад господарства.

4. Висилати треба лише тих односібників, про яких доведено, що вони не тільки злісно ухиляються від виконання плану хлібозаготівель, але й провадять пряму підірвану роботу проти хлібозаготівель /агітація проти хлібозаготівель, поширення провокаційних чуток, залякування односібників та колгоспників, заклики невиконувати хлібозаготівлю, ховання та знищення хлібу то-що/.

5. Не можна висилати інвалідів, непрацездатних, старих понад 60 років віку, як-що в їхній родині, що підлягає висланню немає працездатних, самітних вагітних жінок, останніх місяців вагітності, дітей, якщо їх погоди-

Інструкція заступника голови ДПУ УСРР,
про затвердження порядку виселення українських селян (ст. 1)
20.12.1932 р.

ДАОО Р-2000, оп. 2, спр. 7, арк. 9-11.

ПРИМІТКА: Голову двору, що про нього піднято клопотання щодо вислання, за наявності достатніх матеріалів, негайно заарештовує розподіл ДПУ і тримає під вартою до остаточного вирішення справи.

8. Вирішення означених справ провадиться в кожній інстанції на протязі не більше 3-х днів.

III. Реченні вислання.

9. Вислати можна на реченець від 3-х до 10-ти років, або, без терміну /щодо куркулів/. Термін визначає Особнарада, Судтрімка, або СПВ ДПУ УСРР - відповідно.

IV. Реалізація майна висланих.

10. Земельні наділи та садибні землі висланих передається ближчому колгоспові.

11. З решти майна висланих стягається штраф за невиконання планів хлібозаготівель, зборгованість державі, колгоспам та іншим організаціям.

12. Стягуючи з майна висланого всі ці платежі, треба зважати на необхідність залишити висланам потрібних одяг, найпотрібніші предмети домашнього вжитку, а також потрібні харчі на найменш на 2 місяця.

ВКЮ та ГПР
/В.ПОЛЯКОВ/

ЗАСТ. ГОЛОВИ ДПУ УСРР
/КАРЛСОН/

П Е В Н О:

Владислав Савченко ДПУ УСРР

*10/12
12/11/22*

Інструкція заступника голови ДПУ УСРР,
про затвердження порядку виселення українських селян (ст. 2)

Опубліковано в Собр. Узак. не подлежит.

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

ВСЕУКРАИНСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА

от 21 Ноября 1923 г.

" ПОЛОЖЕНИЕ О ДЕСЯТИХАТНИКАХ ".

1. Институт десятихатников вводится в местностях, об"явленных:
1/на исключительном положении, 2/на военном положении.
2. Институт десятихатников вводится в отдельных округах и районах с утверждения Президиумов Губисполкомов/Губвоенревкомов/.
3. Десятихатники назначаются соответствующими Райисполкомами, или лицами, специально на то уполномоченными Окрисполкомами, из числа лиц, выдаваемых местными Комитетами незаможных бедняк.
4. Десятихатники назначаются из зажиточных крестьян и прочих сельских жителей, за исключением: членов комнезамов, членов ком"ячеек, членов Профсоюзов, рабочих земледельческих и промышленных предприятий, а также рабочих Совхозов.
5. В круг обязанностей десятихатников входит: а/регулярное донесение соответствующим органам власти о состоянии селения; б/о всех укрывающихся бандитах, их пособниках и укрывателях; в/о семьях односельчан, члены коих состоят в бандах, г/о всех лицах, ведущих агитацию против Соввласти, оказывающих содействие бандам, снабжая их продовольствием, оружием, пристанищем и имеющим непосредственное или косвенное соприкосновение с бандами; д/о формировании в районе селения и смежных с ним местностей всяких организаций, отрядов и банд, с указанием количества их, а также лиц, входящих в них, е/о готовящихся налетах банд на Соворганы, промышленные и сельско-хозяйственные предприятия, транспорт, а также о покушениях, готовящихся на представителей власти, ж/о замеченных передвижениях банд, з/в случае налета банды выяснение ее главарей, численность участников налета, а также выяснение направления и места, куда банда скрылась, и охрана железнодорожных путей, телеграфных и телефонных проводов в районах селения.
6. Десятихатники несут ответственность: а/в случае обнаружения в районе их наблюдения банды, бандитских элементов и вообще подозрительных лиц, о нахождении коих власти десятихатниками своевременно не были поставлены в известность; б/в случае повреждения, порчи и уничтожения железнодорожных путей, телеграфной и телефонной сети и прочих государственных сооружений, находящихся в районе, подлежащем наблюдению десятихатников, если последние своевременно не донесли о готовящемся разрушении или порче, в/в случае убийства или ранения бандитами в районе наблюдения десятихатников представителей Соввласти, Красной Армии или Комнезамов.
ПРИМЕЧАНИЕ: Если убийство произошло между населенными пунктами, ответственность несут десятихатники прилегающих селений.
7. Дела по обвинению десятихатников /п.6 настоящего Положения/ подлежат рассмотрению Чрезвычайных Сессий Губсудов.
8. Десятихатники имеют право отлучаться на места их проживания не иначе, как с разрешения местной власти, причем они замещаются очередными кандидатами.
ПРИМЕЧАНИЕ: Въезд в поле или по обычным хозяйственным надобностям отлучкой не считается, но от ответственности за происшедшее во время отсутствия десятихатника, последний не освобождается.
9. Десятихатник, оказавший услугу Соввласти в борьбе с бандитизмом, может быть освобожден от исполнения своих обязанностей.
10. Институт десятихатников вводится на срок не свыше времени действия исключительного или военного положения.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ВСЕУКРАИНСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА П Е Т Р О В С К И И

СЕКРЕТАРЬ ВУЦИК Е Р М О Ш Е Н К О

Постанова ВУЦВК, про затвердження «Положення про десятихатників»
21.11.1923 р.

ДАЖО Р-28, оп. 6, спр. 38, арк. 51.

Обязательное постановление № 1.

Стдела управления Остерского уисполкома. 4-го января
1921-го года.

На основании постановления президиума уисполкома
от 3-го января 1921-го года протокол № 1.

В виду появившихся в некоторых местах уезда
случае в бандитических и кулацких выступлений и
покушений на ответственных Советских и партий-
ных работников сим об"является:

1). В целях ликвидации подобных явлений с сел
и волостей замеченные в этом будут взяты в за-
ложники из зажиточного и кулацкого элемента, ко-
торые при повторении выступлений будут разстре-
ливаться.

2). Начумилиции, Начраймилиции, Завиолитбюро,
Вол и Сельисполкомам, Вол и Селькомнезам строго
следить за проведеннем настоящего в жизнь и о
всяких случаях бандитизма, или покушений немед-
ленно доносить уотуправу для принятия соответ-
ствующих мер.

Завотуправ: Козальневский.

Секретарь А. Лиждвой.

Постанова Остерського повітвиконкому про розстріли заручників
04.01.1921 р.

ДАКО Ф-112, оп. 1, спр. 212, арк. 74.

ПРОТОКОЛ № 16...

ГАДЯЦЬКАГО УВОЕНСОВЕЩАНИЯ
от 5 августа 1921 г.

Присутствовали: Предвоенсовещания т. Дегтярь, Комбриг
20-7 Наместников, Военком 20-7 Мезис, Увоенкома тов. Си-
рота, Политбюро т. Непомящий и Паркома тов. Черныи.

ПОВЕЩА ДНЯ:

1/ О терроре сделанном бандой в с. Цепках в ночь на 5-ое
августа с. г.
2/ Об из"ятии лошадей, данных Военкомом временно для тача-
ночного отряда.
3/ текущие дела.

Председатель ДЕГТЯРЬ. Секретарь СИРОТА.

Слушали: ПОСТАНОВИЛИ

1/ О терроре сделанном бандой в ночь на 5
августа с. г.
Доклад т. Дегтярь.

Выделить Особую Комиссию из пред-
ставителей Паркома, Исполкома, Воен-
кома, Бригады 20 и Полит-бюро т. т.
Фомина, Назаренко, Сирота, Форшнев и
Левченко, каковой дать право, за каж-
даго Советского работника растре-
лять десять человек причастных к
бандитизму и кроме того взять из с
Цепков заложниками всех кулаков,
враждебных Советской власти. -

2/ Об из"ятии лошадей,
данных временно в та-
чаночный отряд.

Временно оставить в тачаночном
отряде, так как это распоряжение
было сделано тов. Эйдеманом об
оставлении лошадей.

Председатель

Секретарь

Протокол Гадяцької повітової військнаради
про розстріл 10 осіб за кожного вбитого радянського працівника
05.08.1921 р.
ДАПО Р- 7473, оп. 1, спр. 84, арк. 55. Публікується вперше.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 36/221

829

СЛУДБЕНАЯ ТРОЙКА ПРИ КОЛЛЕГИИ ГПУ УССР от 3/IV-1931 года.

Слушали:

Постановили:

№ 163/12094-РОДТООГПУ
Звоменко, Екат. в. д., по обв.
АНИСТРАТЕНКО Ивана Ива-
новича, 28 лет и др. в коли-
честве 9-ти человек,
ст. ст. 54-11, 56-17,
19-56-17 УК УССР.

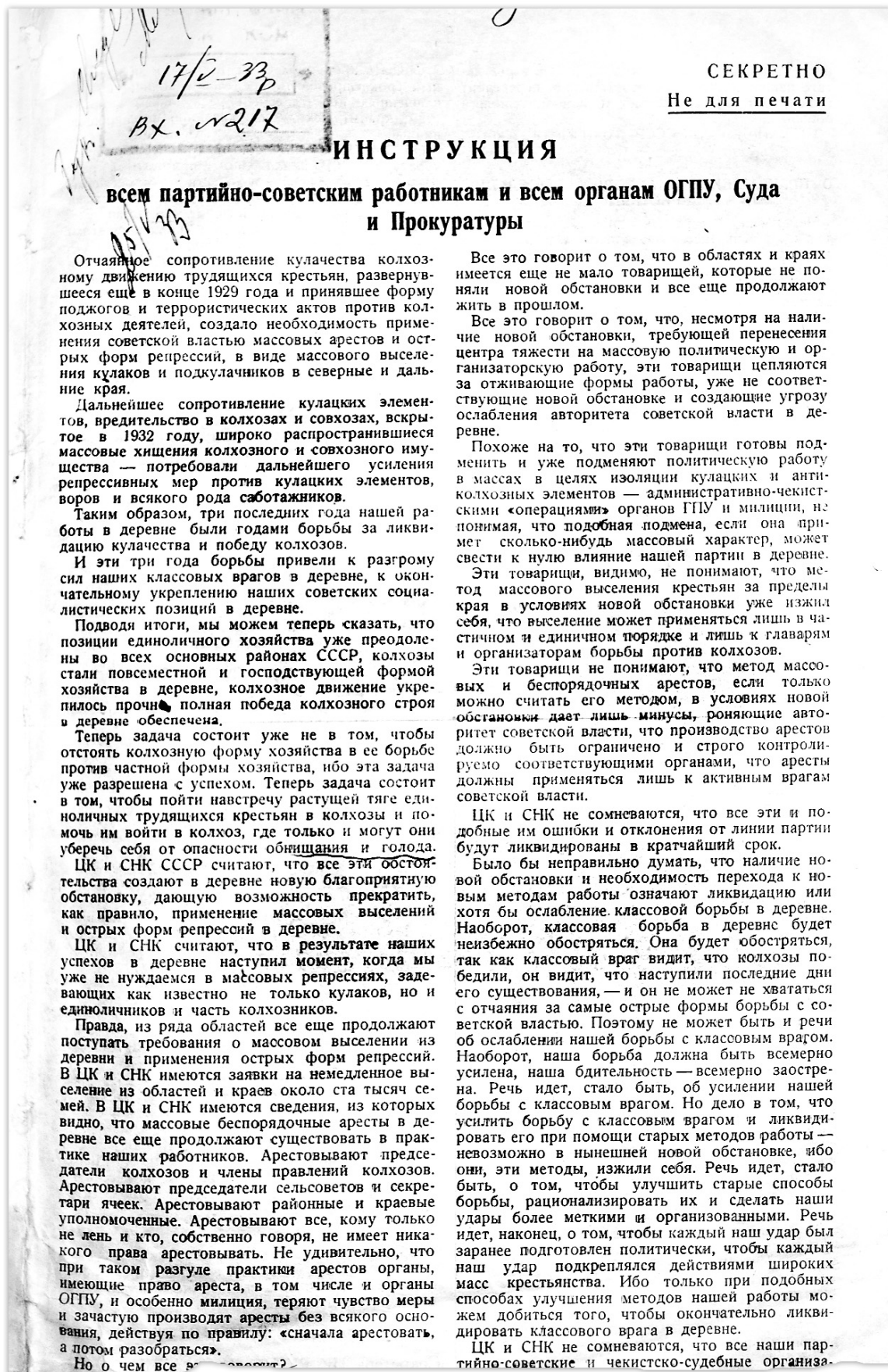
- ✓1. АНИСТРАТЕНКО Ивана Ивановича - заключить в концлагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет, считая срок с 27/X-30г.
- ✓2. ДУДНОВА-ДУРНОВО Александра Семеновича - подвергнуть лишению свободы в общих местах заключения сроком на ДЕСЯТЬ лет, считая срок с 27/X-30г.
- ✓3. ПРИГУ Фролорича Нестеровича,
- ✓4. ДМИТРАЩЕНКО Ивана Григорьевича - заключить в концлагерь сроком на ПЯТЬ лет каждого, считая срок обом с 27/X-30 года.
- ✓5. ВУГАЙЧЕНЮ Прокофия Венедиктовича - заключить в концлагерь сроком на СЕМЬ лет, считая срок с 27/X-30г.
- ✓6. АНИСТРАТЕНКО Петра Константиновича
- ✓7. КАДКИША Ивана Вакуловича - заключить в концлагерь сроком на ТРИ года каждого, считая срок с 27/X-30г.
- ✓8. САВЕДЬЕВА Ивана Гордеевича - выслать через ПТ ОГПУ в Северный Край сроком на ТРИ года, считая срок с 27/X-30 года.
- ✓9. ПАСХАЛОВА Николая Павловича - выслать в Трилукский район сроком на ТРИ года, считая срок с 27/X-30
- ✓10. ЮРАША Онуфрия Степановича - заключить в концлагерь сроком на ТРИ года - УСЛОВНО.

Дело сдать в архив.

Верно: СЕКРЕТАРЬ СУДЕБНОЙ ТРОЙКИ
ПРИ КОЛЛЕГИИ ГПУ УССР

Виписки із протоколів Засідань судової трійки при Колегії ДПУ УСРР
про заслання до концтаборів українських селян
1930—1931 рр.

ДАВО, Р-6023, оп. 4, спр. 24318, арк. 154.

Інструкція всім партійним працівникам, органам ОДПУ, суду і прокуратури ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про впорядкування карально-репресивної системи рознарядка про виселення сімей (ст. 1)

08.05.1933 р.

ДАОО Р-1673, оп. 2, спр. 16, арк. 54-56.

I.

О ПРЕКРАЩЕНИИ МАССОВЫХ ВЫСЕЛЕНИЙ КРЕСТЬЯН

Немедленно прекратить всякие массовые выселения крестьян. Выселение допускать только в индивидуальном и частичном порядке и в отношении только тех хозяйств, главы которых ведут активную борьбу против колхозов и организуют отказ от сева и заготовок.

Выселение допустить только из следующих областей и в следующих предельных количествах:

Украина	2.000 хозяйств	Вост. Сибирь	1.000 хозяйств
Сев. Кавказ	1.000	Белоруссия	500
Н.-Волга	1.000	Зап. область	500
Ср. Волга	1.000	Башкирия	500
Ц. Ч. О.	1.000	Закавказье	500
Урал	1.000	Средняя Азия	500
Горьков. край	500		
Зап. Сибирь	1.000		
		Всего	12.000 хозяйств

II.

ОБ УПОРЯДОЧЕНИИ ПРОИЗВОДСТВА АРЕСТОВ

1) Воспретить производство арестов лицами, на то не уполномоченными по закону—председателями РИК, районными и краевыми уполномоченными, председателями сельсоветов, председателями колхозов и колхозных объединений, секретарями ячеек и пр.

Аресты могут быть производимы только органами прокуратуры, ОГПУ или начальниками милиции.

Следователи могут производить аресты только с предварительной санкции прокурора.

Аресты, производимые нач. милиции, должны быть подтверждены или отменены районными уполномоченными ОГПУ или прокуратурой по принадлежности не позднее 48 часов после ареста.

2) Запретить органам прокуратуры, ОГПУ и милиции применять в качестве меры пресечения заключение под стражу до суда за маловажные преступления.

В качестве меры пресечения могут быть заключаемы под стражу до суда только лица, обвиняемые по делам: о контрреволюции, терактах, о вредительстве, о бандитизме и грабеже, о шпионаже, переходе границы и контрабанде, об убийстве и тяжелых ранениях, о крупных хищениях и растратах, о профессиональной спекуляции, о валютчиках, о фальшивомонетчиках, злостном хулиганстве и профессиональных рецидивистах.

3) Установить при производстве арестов органами ОГПУ предварительное согласие прокурорского надзора по всем делам, кроме дел о террористических актах, взрывах, поджогах, шпионаже и перебежках, политическом бандитизме и к.-р. антипартийных группировках.

Установленный в настоящем пункте порядок вводится в жизнь для ДВК, Средней Азии и Казакстана лишь через 6 месяцев.

4) Обязать прокурора СССР и ОГПУ обеспечить неуклонное исполнение инструкции 1922 г. о порядке прокурорского контроля за производством арестов и содержанием под стражей лиц, арестованных ОГПУ.

III.

О РАЗГРУЗКЕ МЕСТ ЗАКЛЮЧЕНИЯ

1. Установить, что максимальное количество лиц, могущих содержаться под стражей в местах заключения НКЮ, ОГПУ и Главного управления милиции, кроме лагерей и колодий, не должно превышать 400 тысяч человек на весь Союз ССР.

Обязать ОГПУ, НКЮ союзных республик и прокуратуру СССР немедленно приступить к разгрузке мест заключения и довести в двухмесячный срок общее число лишенных свободы с 800 тысяч фактически заключенных ныне до 400 тысяч.

Ответственность за точное выполнение этого постановления возложить на прокуратуру СССР.

2. Установить для каждого места заключения максимальную цифру лиц, могущих содержаться в данном месте заключения, исходя из установленной выше цифры 400 тысяч.

Запретить начальникам мест заключения принимать арестованных сверх установленного предела.

3. Определить предельный срок для содержания арестованных в арестных помещениях при милициях не свыше трех суток. Обязательно обеспечить арестованных хлебным найком.

4. Предложить ОГПУ, НКЮ союзных республик и прокуратуре СССР немедленно организовать пересмотр личного состава следственных заключенных с тем, чтобы всем, кроме особо опасных элементов, заменить содержание под стражей другой мерой пресечения (поручительство, залог, подписка о невыезде).

5. В отношении осужденных провести следующие мероприятия:

а) Всем осужденным по суду до 3 лет заменить лишение свободы принудительными работами до 1 года, а остальной срок считать условным.

б) Осужденных на срок от 3 до 5 лет включительно—направить в трудовые поселки ОГПУ.

в) Осужденных на срок свыше 5 лет—направить в лагеря ОГПУ.

6. Кулаки, осужденные на срок от 3 до 5 лет включительно, подлежат направлению в трудовые поселки вместе с находящимися на их иждивении лицами.

7. Для разгрузки мест заключения и проведения указанных в пп. 5 и 6 мероприятий организовать в каждой республике, области (крае) специальные областные комиссии в составе: краевого (областного) прокурора, председателя краевого (областного) суда, ПП ОГПУ и начальника краевого (областного) управления милиции под председательством краевого (областного) прокурора.

8. В республиках, краях, областях, где общее количество заключенных превышает в данный момент 30 тысяч человек, разрешить областным комиссиям образовывать межрайонные выездные подкомиссии, как вспомогательные их органы, с тем, чтобы решения межрайонных комиссий утверждались областными комиссиями.

9. Предоставить право областным комиссиям освобождать от направления в лагеря и поселки, независимо от срока осуждения, нетрудоспособных, инвалидов, стариков, матерей с маленькими детьми, беременных женщин, заменяя им лишение свободы принудительными работами.

В отдельных случаях областные комиссии вправе направлять в лагеря особо опасные элементы, хотя бы и осужденные на срок до 5 лет.

10. Для проведения разгрузки в Средне-Азиатских республиках, Казакстане и Кара-Калпакии предложить прокуратуре СССР, ОГПУ и Верховному суду СССР направить специальные комиссии из Москвы для общего руководства работой республиканских комиссий этих республик.

**

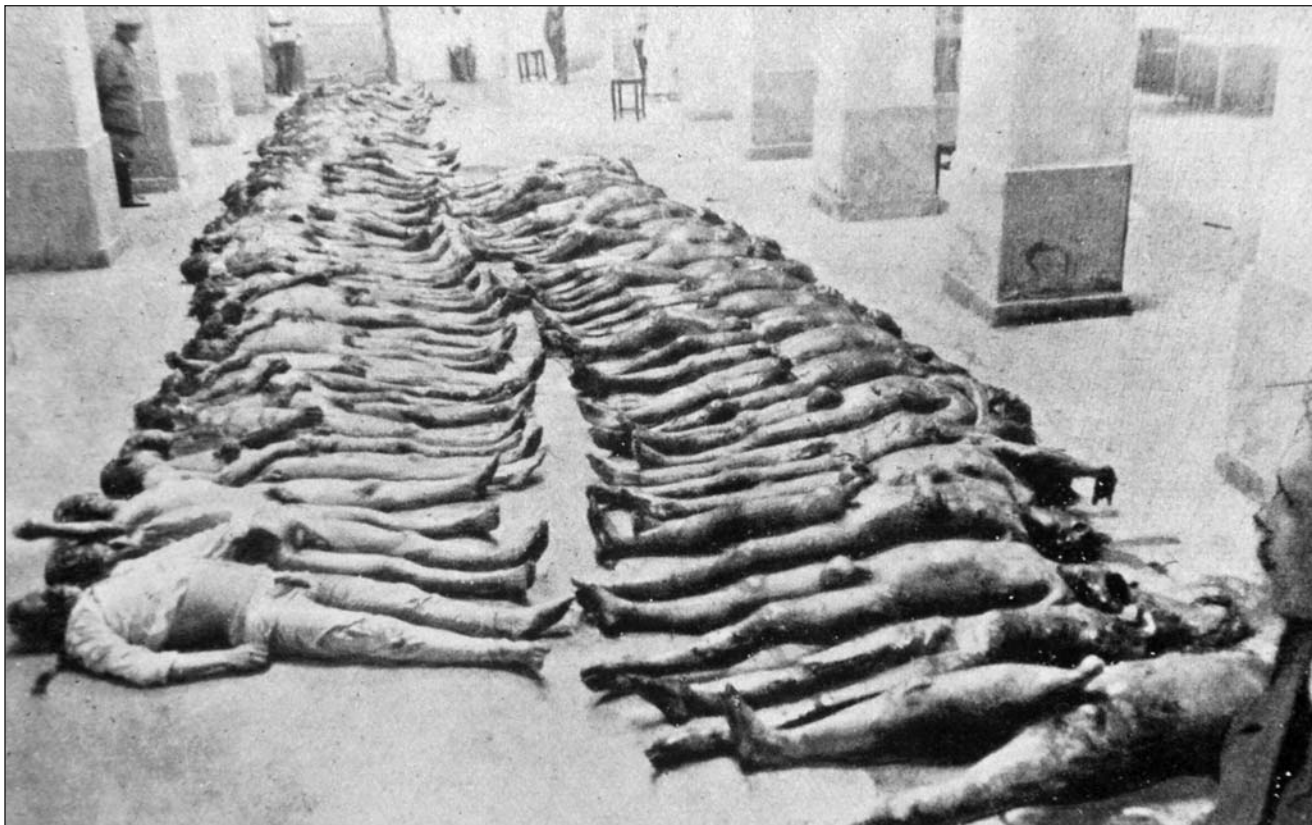
Обязать НКЮ союзных республик и Наркомздравы союзных республик в месячный срок ликвидировать полностью сыпно-тифозные заболевания в местах заключения.

Председатель Совета Народных Комиссаров СССР **В. МОЛОТОВ** (Скрябин)

8 мая 1933 г.
П 6028

Секретарь ЦК ВКП(б) **И. СТАЛИН**

(ст. 2)

Жертви Київської ЧК

ЗИМОВІ ПОХОДИ АРМІЇ УНР

(СТЕНД 19)

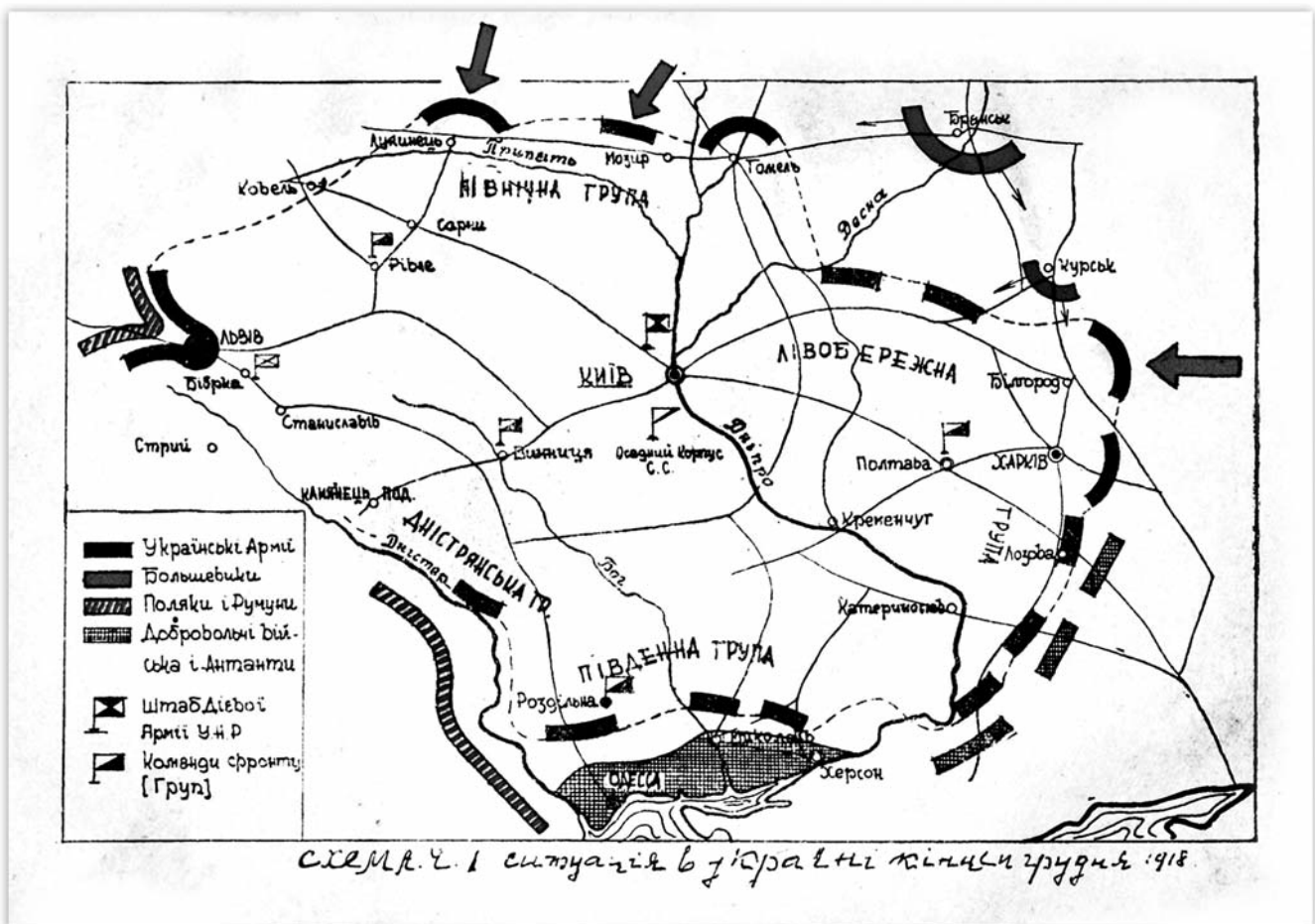
У верхній частині стенду розміщена карта-схема України в межах 9-ти губерній Української Народної Республіки — кордонів УНР відповідно до Берестейського мирного договору.

На карті умовними знаками позначено: селянські повстання, повстанські загони, підпільні організації та стихійні виступи селян («волинки»). Ці умовні знаки розміщені на картах кожної губернії всіх наступних стендів. Біля умовного знаку «селянське повстання» позначений рік і населений пункт, де відбулося повстання. На картах губерній умовні знаки підпільних організацій, повстанських загонів і стихійних виступів селян («волинки») засвідчують про наявність цих утворень у волостях, повітах та районах відповідної губернії. Такий підхід авторів експозиції вимушений, оскільки через велику кількість повстанських загонів, підпільних організацій і так званих «волинки» їх неможливо розмістити на картах губерній за браком місця. На кожному стенді відповідної губернії подається статистика щодо кількості селянських повстань, повстанських загонів, підпільних організацій та сти-

хійних виступів селян («волинки»). Загальну кількість повстань на території губерній поділено на 2 періоди: 1917–1924 рр та 1928–1932 рр. У період 1924–1928 рр. визвольний рух був ослаблений «продрозверсткою», більшовицькими репресіями, політикою НЕПу, а головне — голодомором 1921–1923 рр.

У грудні 1919 р. Дієва Армія УНР опинилися у так званому трикутнику смерті (Любар–Чорторія–Миропіль). Українські частини було стиснуто трьома ворожими арміями — Червоною, Добровольчою та Військом Польським. Водночас в армії несподівано поширилась епідемія тифу.

Вибираючи між капітуляцією перед ворогом і продовженням боротьби, Дієва Армія УНР зважилася продовжувати боротьбу та виступити в І Зимовий Похід. Відкидаючи капітуляцію і приймаючи рішення про вихід з «трикутника смерті» на широкі українські степи для продовження боротьби, Дієва Армія не тільки зберегла себе як інструмент боротьби за українську державність, але й довела, що для рішучих людей ситуацій без виходу немає.

Рештки армії УНР опинилися у так званому трикутнику смерті (Любар–Чорторія–Миропіль). Українські частини було стиснуто трьома арміями — Червоною, Добровольчою та польською. В армії поширилась епідемія тифу

М. Омелянович—Павленко,
Генерал—полковник
Армії УНР,
командир
української Армії
у Першому
Зимовому поході
1920 р.

Перший Зимовий похід тривав з 6 грудня 1919 по 6 травня 1920 рр. Метою цього походу було: 1) підтримати силу і бойовий дух українських повстанців; 2) дезорганізувати тили військ білих і червоних росіян; 3) підняти широкі народні маси на боротьбу з російськими окупантами; 4) продовжити воєнні дії до часу сприятливої зміни воєнно—політичної обстановки. Очолив похід генерал—полковник Михайло Омелянович—Павленко.

Зимовий похід був безпрецедентним в історії воєн за своїм характером і героїзмом, під час якого українська армія вперше вдало застосувала партизанські методи боротьби з численними ворогами. У ньому взяло участь близько 10 000 вояків. Походом була досягнута основна мета — збережено Армію УНР. За час рейду по загірню ворога пройдено 2500 км, проведено понад 50 успішних боїв. Усі учасники Зимового походу, що повернулися, були нагороджені орденом Залізного Хреста.

Діючи на загірню ворожих армій, але одночасно користуючись повною підтримкою українського народу й численних повстанських загонів, Дієва Армія оновила свої фізичні та моральні сили, реорганізувалась згідно з вимогами партизанської боротьби в тилу ворога та стала знову важливим фактором у боротьбі за українську державність.

Другий Зимовий похід став останньою відчайдушною і героїчною спробою армії Української Народної Республіки (УНР) у листопаді 1921 р. збройним шляхом відновити українську державність.

Ситуацію, у якій опинились уряд і армія УНР після переходу в листопаді 1920 р. на територію Польщі, С. Петлюра оцінював «не як ліквідацію нашої державности, не ліквідацію наших державних

Група політичних та військових діячів УНР.
У центрі — Головний Отаман Армії УНР
С. Петлюра, ліворуч від нього — І. Омелянович—
Павленко, праворуч — М. Омелянович—Павленко
1919 р.

Конвой командарма М. Омеляновича—Павленка
1920 р.

зусиль, а як ліквідацію однієї з мілітарних спроб боротьби з окупантською владою України».

У цей час в Україні російські більшовики продовжували вести свою жорстоку «воєнно-комуністичну» політику з репресивними каральними акціями та примусовим, із застосуванням військової сили, вилученням хліба та інших продуктів. У своєму листі до командувача Південним фронтом М. Фрунзе голова російського уряду Ленін писав: «Тов. Бухарін каже, що урожай на Півдні прекрасний. Тепер головне питання всієї радянської влади, питання життя і смерті для нас — зібрати з України 200–300 млн. пудів». Ця політика породжувала масовий спротив українців.

Наказ Ч. 4 по Радомишльському району

Цим оповіщається все громадянство про існування Радомишльського Районного Українського Повстанчого Комітету, як керуючого повстанням органом і доводиться до відома населення, що:

1. Комітет з повстанчими групами веде політичну боротьбу за добробут Українського народу проти насильства [...]

А тому, щоби злодіяки і бандити різними злочинствами не поганили чесного і високого звання повстанця за волю Краю, всім громадянам наказується:

1. Про грабіжників, які насилують селянство і часто називають себе повстанцями, доносити в адміністративно-політичну філію комітету і повстанчі штаби.

2. Повіряти документів повстанців.

3. В разі вимоги останніми підвод і допомоги продуктами, запрошувати відповідні документи Комітету і Штабів.

4. В разі нападу або насильства над селянами заарештовувати грабіжників і доставляти їх у повстанчі Штаби [...]

5. Для охорони порядку по селах вибрати сільську міліцію з 3–5 чоловік.

Примітка: Безпідставне насильство над повстанцями, що перебувають на селах по службі, буде суворо каратись повстанчими загонами.

6. Наказ оголосити головам сільських комітетів, наказ оголосити селянам.

7. В Повстанчих відділах прочитати козакам.

*Голова Комітету Ю. Мордалевич
1 травня 1920 р.*

У жовтні 1921р. командуванням Армії УНР та Партизансько-повстанським штабом було розроблено план, який передбачав надання воєнної допомоги партизанському рухові в Україні. Активні дії повстанських загонів повинні були перешкодити вивезенню продовольства з України в Росію і тим самим врятувати населення від голоду (якраз на зиму 1921–1922 рр. прийшовся перший голодомор, спровокований більшовицькою політикою «воєнного комунізму»: фактичного пограбування села т. зв. «продрозверсткою»). Стратегічним завдан-

Юрко Тютюнник,
начальник
Партизансько-
повстанського
штабу, командир
Волинської
повстанської групи
у Другому Зимовому
поході генерал-
хорунжий

ням операції було підняття всенародного повстання і повалення окупаційного більшовицького режиму в Україні. Ця воєнна операція увійшла в історію України як Другий зимовий похід Армії УНР або Листопадовий рейд.

У 1921 році Україна була поділена на 5 повстанських груп і 22 повстанські райони.

1-й і 2-й повстанські райони охоплювали південні повіти Херсонської губернії .

3-й повстанський район охоплював правобережні повіти Катеринославської губернії.

4-й повстанський район охоплював північні повіти Херсонської губернії.

5-й і 6-й повстанські райони охоплювали Подільську губернію.

7-й повстанський район охоплював Київську губернію Уманський повіт.

8-й повстанський район охоплював Київську губернію південні повіти (Чигирин–Холодний Яр–Звенигородка–Корсунь).

9-й повстанський район охоплював Волинську губернію.

10-й повстанський район охоплював північні повіти Київської губернії.

11-й повстанський район охоплював Чернігівську губернію

12-й, 13-й і 14 повстанські райони охоплювали Полтавську губернію.

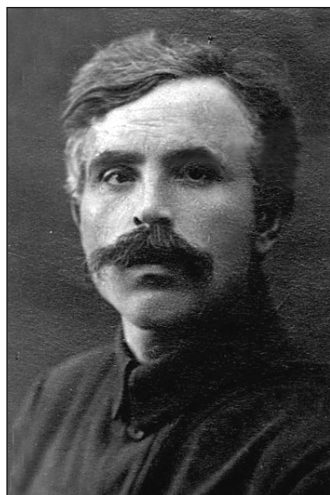
15-й, 16-й, 18-й, 19-й повстанські райони охоплювали лівобережні повіти Катеринославської губернії

17-й повстанський район охоплював Північну Таврію.

20-й, 21-й, 22-й повстанські райони охоплювали Харківську губернію.

Штаб кожної групи контролював діяльність 3–5 повстанських районів. Другий зимовий похід Армії УНР або Листопадовий рейд розпочався виступом з-за кордону трьох повстанських груп:

1. Бессарабська група (виступила 19 листопада 1921 р.)

Йосип Пшоник,
керівник загону
Бессарабської групи
Другого
Зимового походу

Лизанівський І.Н.,
член партії УПСР,
державний секретар
у КМ УНР

2. Подільська група (виступила 25 жовтня 1921 р.)

3. Волинська група (виступила 4 листопада 1921 р.)

На жаль, Другий Зимовий похід, що мав за мету скоординувати повстанські дії і призвести до повалення радянського режиму на Україні, за складних і несприятливих обставин та під тиском цілої низки причин закінчився трагічно і не приніс очікуваних результатів. Підняти загальноукраїнське збройне повстання не вдалося. Але героїзм і самопожертва учасників походу в ім'я виборювання української державності, їх патріотизм і любов до України залишаються взірцем виконання обов'язку перед народом і державою.

Після цього боротьба повстанців не припинялася. Творилися нові повстанські центри, які використовували всі можливості для оборони здобутків української національної революції. Ні терор, ні голосні процеси над найкращими синами народу не спинили українського визвольного руху, який в активних і пасивних формах продовжувався.

У 1921 р. офіційні більшовицькі джерела повідомляли: «Протягом 1919–1920 рр. зі зброєю в руках проти нас виступило на Україні в різний час

і в різних містах понад мільйон повстанців. За цей час повстанцями і партизанами вбито 140 тис. червоноармійців, чекістів, комуністів і працівників продовольчих установ і загонів. За цей самий час органами ЧК і особливо відділами військових частин, лише за офіційними даними, розстріляно понад 400 тис. повстанців та їх посібників; і все таки з весною 1921 р. ми маємо нову хвилю повстань».

(Цитата за: Кульчицький Ю. Шаблі з плугів. — Львів, 2000. — С. 208)

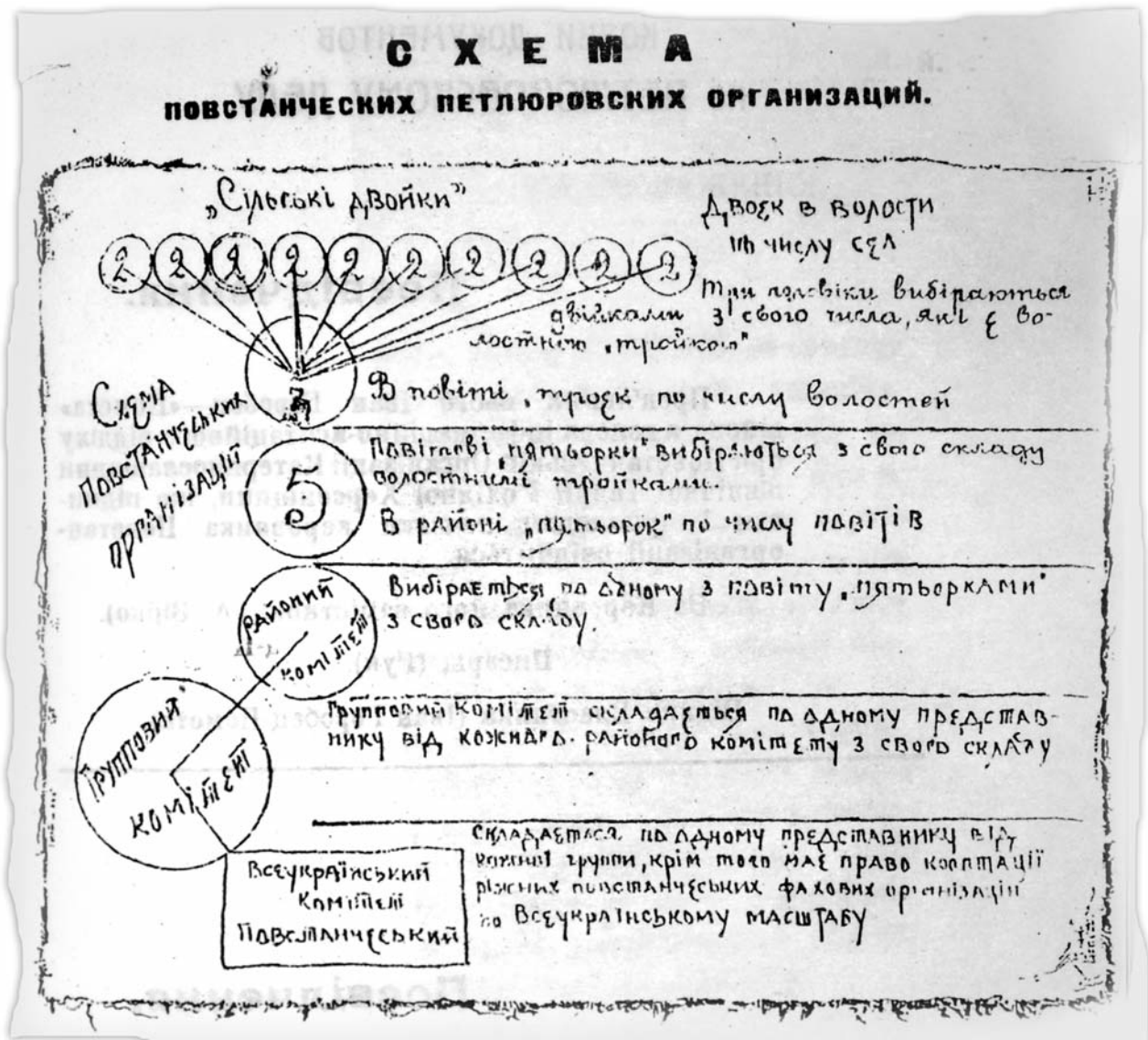
Слід згадати і про такий прояв боротьби проти більшовицької влади, як діяльність підпільних організацій — це власне організації, партії, повстанські комітети і штаби, що за чекістськими документами вважались контрреволюційними і діяли підпільно у 1920–1930 рр. На стенді представлено перелік таких організацій, який нараховує 56. Для прикладу наведено виявлений в архівах документ — схему побудови повстанської («петлюрівської») організації. Загалом, у вказаний період в Україні діяло понад 642 підпільних організацій та їх осередків.

**Організації, партії, об'єднання,
повстанські комітети та штаби,
що за чекістськими документами
вважались «контрреволюційними»
і діяли в Україні підпільно
у 1920–і — 1930–і роки.**

1. Анархісти набатівці
2. Бойскаути — молодіжна організація
3. Боротьбисти
4. Вільне Козацтво
5. Верховоди
6. Весна
7. Гайдамаки
8. Гуляйволя
9. Громади УАПЦ (Українська Автокефальна Православна Церква)
10. Демократи — підпільна організація духовенства
11. Козача Рада
12. Землевольці
13. Комітет визволення України
14. Комітети самооборони
15. МІС (Молода Ірдинська Січ)
16. Миколаєвці — підпільна організація духовенства
17. Мовісти
18. Могила
19. Неплюївське братство — релігійна організація
20. Організація Селян землевласників
21. Підпільна вчительська організація
22. Підпільна організація Селян-шкідників
23. ПОВ (Польська Організація Військова)
24. Повстанські комітети

25. Повстанські штаби	46. Українці — підпільна організація
26. Проводирі	47. Українська есерівська організація
27. Просвіта	48. Український Клуб Залізничників
28. СВУ (Спілка Визволення України)*	49. УКРЮЗ — молодіжна підпільна організація
29. Селянський союз	50. УНОМ (Українська Національна Організація Молоді)
30. Сини України	51. УНСП (Українська Націоналістична Спілка Молоді)
31. Сільська спілка	52. УНЦ (Український Національний Центр)*
32. Смільчаки	53. УПСР (Українська Партія Соціалістів-Революціонерів)
33. Соколики	54. УСДП (Українська соціал-демократична партія)
34. Союз болгарських колоністів	55. Чорні павуки — релігійна організація
35. Союз голландських вихідців	56. Штаб лівобережних військ України
36. Союз звільнення селянства	
37. Союз Зельбшутц	
38. Союз німецьких колоністів Причорномор'я	
39. Союз хліборобів	
40. Спілка борців за незалежність України	
41. Студентська підпільна організація	
42. СУМ (Союз Української Молоді)*	
43. Товариство ображених радянською владою	
44. УВО (Українська Військова організація)*	
45. УКП (Українська Комуністична Партія)	

* На думку дослідників СВУ була провокаційною вигадкою ОДПУ, проте суспільний розголос процесу сприяв створенню вже справжніх організацій та осередків, що діяли під цією назвою. Загалом, по справі СВУ було репресовано понад 30 тис. осіб. Разом із СВУ в судовому процесі звинувачувались СУМ, УВО та УНЦ.

ГДА СБУ, ф. 13, спр. 524. «Звіт Катеринославської губернської ЧК 1920–1921 рр. Частина III. Судові справи», арк. 170.

Повстанський рух в Україні 1917–1932 рр.

Десятками років советські ідеологи змальовували повстансько–партизанську боротьбу українського народу як деструктивну, анархічно–диверсійну діяльність, бандитизм. Таке тлумачення не є правильним, воно спотворює правдивий зміст цієї форми національно–визвольної боротьби українців.

Повстанський рух в Україні можна поділити на три періоди, кожний з яких має свої характерні риси та відмінності. Перший період — 1917 р. до половини 1919 р. Другий — від половини 1919 р. до відступу Армії УНР за Збруч. Третій — 1920–1932 рр., повна окупація України більшовицькою Росією.

Практична боротьба українського народу проти російських червоних і білих окупантів у перших двох періодах проявилась у 2–х формах: регулярній війні УНР з більшовицькою Росією та збройній повстансько–партизанській боротьбі окупованої України.

Головним завданням повстанських загонів було: дезорганізувати ворожу владу, руйнувати адміністративні утворення, нищити комунікаційні шляхи, зривати продовольчу роботу, знищувати військові частини та представників окупаційної влади.

У перший період українці створювали загопи самооборони переважно для захисту від грабежів російських солдатів, які вирушили додому через Україну під час стихійної демобілізації російсько–німецького фронту. Кожне село було тоді озброєне не тільки легкою зброєю, але й кулеметами і гарматами. Майже кожна волость і село набули тоді бойового досвіду, організовуючи збройні загопи, кількість яких особливо зросла під час доби Гетьманату. Загопи очолювали виборні отамани з місцевих жителів. На жаль, не всі вони за своєю національною самосвідомістю та освітою відповідали своєму призначенню. Значна частина повстанських загонів в першому періоді з різних причин не налагодила співпраці з українською регулярною армією та діяла здебільшого на власний розсуд. Однак у цьому періоді були повстанські загопи, які свідомо брали організовану участь у боротьбі за українську державність, це — В. Чучупака з Холодного Яру та інші.

Січові стрільці слухають думу про П. Сагайдачного

Петренко Н. А., член партії соціалістів–революціонерів, голова Центрального українського повстанського комітету

Другий період, тобто, від середини 1918 р. до кінця листопада 1920 р., був позитивно переломним. Повстанці в своїй більшості ведуть боротьбу з червоними і білими окупантами, маючи вже кристалізовану політичну ідею і виступають за українську самостійність. Причиною таких позитивних змін у характері боротьби повстанців стала окупація більшої частини України комуністами і денікінцями. Те, що принесли окупанти, відкрило очі українцям.

У населення України пробудилась національна свідомість, більша відпірність на ворожу пропаганду, в середовищі підпільних організацій і повстанських загонів починає діяти українська національна контрпропаганда. Командирами багатьох повстанських загонів стають професійні військові, колишні старшини Армії УНР. Певні організаційні заходи проводить і Уряд УНР. Навіть більшовики вказували на зміни, що настали серед українського населення. У таємному повідомленні київського більшовицького воєнно–окружного штабу від 25 березня 1920 року *вказано: «Населення Гайсинського, Київського, Канівського, Таращанського, Чигиринського, Яготинського і інших повітів округи ставиться з симпатією до УНР. У цілій окрузі положення загрозливе, селянство поголовно озброєне, бандитизм росте, великий відсоток селян наставлений по–петлюрівськи. Оперує велика кількість банд, з яких частина рухомих, як банди Тютюнника, Гулого, Павленка і банди місцевого характеру».*

Антонов–Овсієнко в листі до Леніна писав: *«Положение на Украине очень серьезное, особенно в Киевщине оперирует ряд крупных петлюровских банд. К советской власти самое отрицательное отношение. В волостных советах сидят чистые петлюровцы».* Чисельні повстанські загопи намагаються нав'язати контакт з центром УНР. Отаман Зелений разом із 6–ю Запорізькою дивізією розбиває під Білою Церквою більшовицьку бригаду і в кінці серпня 1919 р. разом із регулярною армією вступає до Києва. Одночасно повстанці отамана Ангела нищать всі шляхи

НАКАЗ

Громадянам Української Народньої Республіки.

Іменем Головного Командування та військ Української Народньої Республіки наказуємо всім громадянам стежити, щоб права та вольності народу, невпинно та рішуче провадились в життя та закріплювались. Тому:

1) ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ агітація усно та письмом супротив незалежности та з'єднання Українських Земель;

2) ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ агітація усно і письмом супротив Уряду Директорії, Головного Командування і Військ Української Народньої Республіки, а також і супротив їх розпоряджень;

3) ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ агітація усно і письмом, маюча на меті внести роз'єднання і смуту в єдиність фронту Військ Української Народньої Республіки;

4) ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ агітація усно і письмом супротив боротьби з узурпаторами та віковичними ворогами вільного культурно-політичного та економічного розвитку Українського Народу;

5) ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ агітація усно і письмом за вхід на Україну чужеземних військ, а також і формування військ на Україні для інших країн;

6) ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ діяльність партій та організацій, маючих на меті боротьбу в тій чи иншій формі з Українським рухом.

Окремі особи та організації, які будуть іти супротив цього наказу притягати до відповідальности по законам військового часу.

За виконанням цього наказу наказується всім військовим та державним урядовцям і всім громадянам Української Народньої Республіки слідкувати, а на випадок виступу ворожого проти Влади Української Народньої Республіки її Директорії—винуватих—затримувати і надсилати до найближчої військової частини, або до команданта.

Головний Отаман Українських Народніх
Республіканських військ ПЕТЛЮРА.

8 грудня 1918 р.

Ставка.

сполучення на лінії Ніжин–Київ і то так ґрунтовно, що змусили червоних евакуюватися з Києва через Коростень.

У червні 1919 р. в районі Теофіополя корпус Січових Стрільців разом з повстанцями розбивають і переслідують червоних.

У липні 1919 р. Запорізький корпус Армії УНР спільно з повстанцями отаманів Шепеля і Орла ведуть наступ на Літин–Вінницю.

Важливу роль в організації повстанського руху на Херсонщині відіграв Повстансько–революційний комітет. Але все ж таки велика кількість повстанських загонів півдня України не мала постійного зв'язку з урядом і штабом армії УНР, через що не було систематичного керівництва ними, а тим самим координації акцій повстанців з частинами регулярної армії.

Незважаючи на організаційні недоліки, бойові акції повстанців у цей період були більш організованими, зв'язок з урядом і Штабом Армії, хоч і не такий міцний, як хотілося, але все ж таки був, а найголовніше — велика кількість повстанських відділів вже стояла міцно на позиції захисту Української державності.

Щодо третього періоду боротьби повстанців в Україні, то, на жаль, цей період найменш досліджений. Є короткі писемні спогади учасників, опові-

дання свідків цих дій, а також ворожі советські архіви та література, яка, як правило, відображала все українське тільки у негативному світлі. Але й вони переконливо свідчать про те, що під оглядом національним і беззастережної відданості ідеї УНР цей період був найкращим. У цей період боротьба повстанців не припинялася. Російські комуністи після ліквідації зовнішніх фронтів проти поляків і Врангеля кинули всю масу своїх військ (понад 1 млн. 200 тис.чол.) для придушення українського повстанського руху.

Опинившись у надзвичайно важкій ситуації, повстанські відділи були змушені розходитися, але підпільна боротьба продовжувалась і вибухнула новими збройними селянськими повстаннями з початком 1928 р.

У музейній експозиції «Народна війна» на 19–29 стендах відображена перша спроба комплексного дослідження всіх трьох періодів повстанської боротьби 9–ти губерній України, які склали територію Української Народної Республіки.

Статистичні дані виведено виключно на основі архівних документів: військових зведень, розвідувальних зведень, політичних зведень, зведень та повідомлень ЧК і ГПУ, протоколів особливих, військових нарад, політичних та військових звітів, слідчих справ та інших.

Українська кавалерія однієї з дивізій на марші
1920 р.

КИЇВЩИНА

(СТЕНД 20)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Київщини, на якій умовними знаками позначені: селянські повстання з назвою населеного пункту і року, в якому відбувались повстання, наявні в повітах підпільні повстанські організації, повстанські загони, райони охоплені стихійними виступами (волинками) та райони де діяли загони самооборони. В центрі стенду, обведені червоною рамкою, подаються статистичні дані щодо кількості вище описаних формувань що діяли в губернії.

Українська революція воскресила на Київщині дух давньої козацької вольності. Не чекаючи вказівок згори, по селах і містах в ініціативному порядку створюються загони самооборони, які згодом оформилися в «Українське Вільне Козацтво». Вільнокозацький рух виник у квітні 1917 р. на Звенигородщині, а протягом квітня–вересня 1917 р. поширився на терени колишньої Гетьманщини і Запорозької Січі.

За своїм характером це був широкий національно–патріотичний військово–політичний рух. Соціальну базу його склали селяни, робітники, середні прошарки міського населення, інтелігенція. Значну роль у виникненні осередків Вільного ко-

зацтва відіграли «Просвіти». Будучи центрами національно–культурного життя і вбираючи у себе найактивнішу частину української інтелігенції, вони стали ініціаторами створення козацьких організацій. Чоловіки–просвітяни фактично всі вступили до лав Вільного козацтва. Козацькі загони брали активну участь у воєнних діях під час відбиття агресії радянської Росії проти Української Народної Республіки (УНР). На першому етапі війни (грудень 1917– січень 1918 рр.) формування Вільного козацтва охороняли важливі державні об'єкти, залізничні вузли, придушували більшовицькі заколоти в тилу армії УНР. Українське Вільне Козацтво стало першою школою організаційного та воєнного досвіду для багатьох майбутніх українських повстанців.

Причинами розгортання у 1918–1921 рр. масового повстанського руху в Україні були і сам факт ганебної, суперечної міжнародному праву та нормам цивілізованого мирного співжиття народів, окупації території Української Народної Республіки військами радянської Росії і політика «воєнного комунізму», яка здійснювалася окупаційною російською військовою адміністрацією та її маріонетками.

Учасники з'їзду Вільного козацтва і Всеукраїнського селянського союзу
Суботів, осінь 1917 р.

Сотник Дмитро Любименко,
Данило Терпило (отаман Зелений),
гармаш Василь Дюжанов

Зокрема, в лютому 1919 р. Раднарком, ігноруючи інтереси трудячого селянства, яке очікувало справедливого зрівняльного розподілу поміщицьких земель, оголосив, що 60% цих земель піде під створення великих державних господарств — радгоспів (радянських господарств). Селяни мусили відмовитися від своєї власності та сподівань одержати поміщицьку землю, а натомість повинні були працювати у радгоспах і комунах, як показали події наступних років, фактично безплатно.

Українські селяни не прийняли насильно нав'язану їм під виглядом «найпрогресивнішої форми виробництва» нову кріпаччину. Їхні інтереси виявились діаметрально протилежними інтересам компартійної верхівки. Тому Україну охопила хвиля селянських повстань: піднялись Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина.

Одним із найчисельніших і найдієвіших повстанських загонів на Київщині був загін отамана Зеленого (Данила Терпила) з Трипілля.

У середині березня 1919 р., зібравши 3 000 повстанців, отаман Зелений починає чергове антибільшовицьке повстання на півдні Київської губернії. Зеленівці виступали проти свавілля ЧК, вимагали припинити «продрозверстку» і створення радгоспів.

За короткий час повстанці визволили від окупантів—інтернаціоналістів містечка Трипілля і Васильків, знищуючи заїжджих більшовицьких агентів і продовольчі загоны. Загоны Зеленого визволяють Обухів, Богуслав, Переяслав, Таращу, переривають залізничне сполучення з Києвом, зупиняють на Дніпрі більшовицькі кораблі з награбованим в українських селян хлібом.

Зустріч старшин Січових стрільців з махновцями в Умані
1919 р.

На початку травня загони Зеленого зросли до 8 тис. а згодом до 10 тис., при 6 гарматах і 35 кулеметах. Більшовицькі джерела повідомляли: «Зеленовцы осмелели, собираются обложить Киев. Бандиты усиливают свои конные части, направляют разведку для выбора удобных позиций, разведки проникают в город...»

Піднесенню антибільшовицького повстанського руху сприяло й те, що у кінці березня війська УНР, прорвавши більшовицький фронт біля Житомира і Коростеня, наблизились до Києва.

23 березня повсталі визволяють Бориспіль, 25 березня повстає Васильків, 31 березня повстанці звільняють від російських окупантів Таращу, Білу Церкву, Фастів.

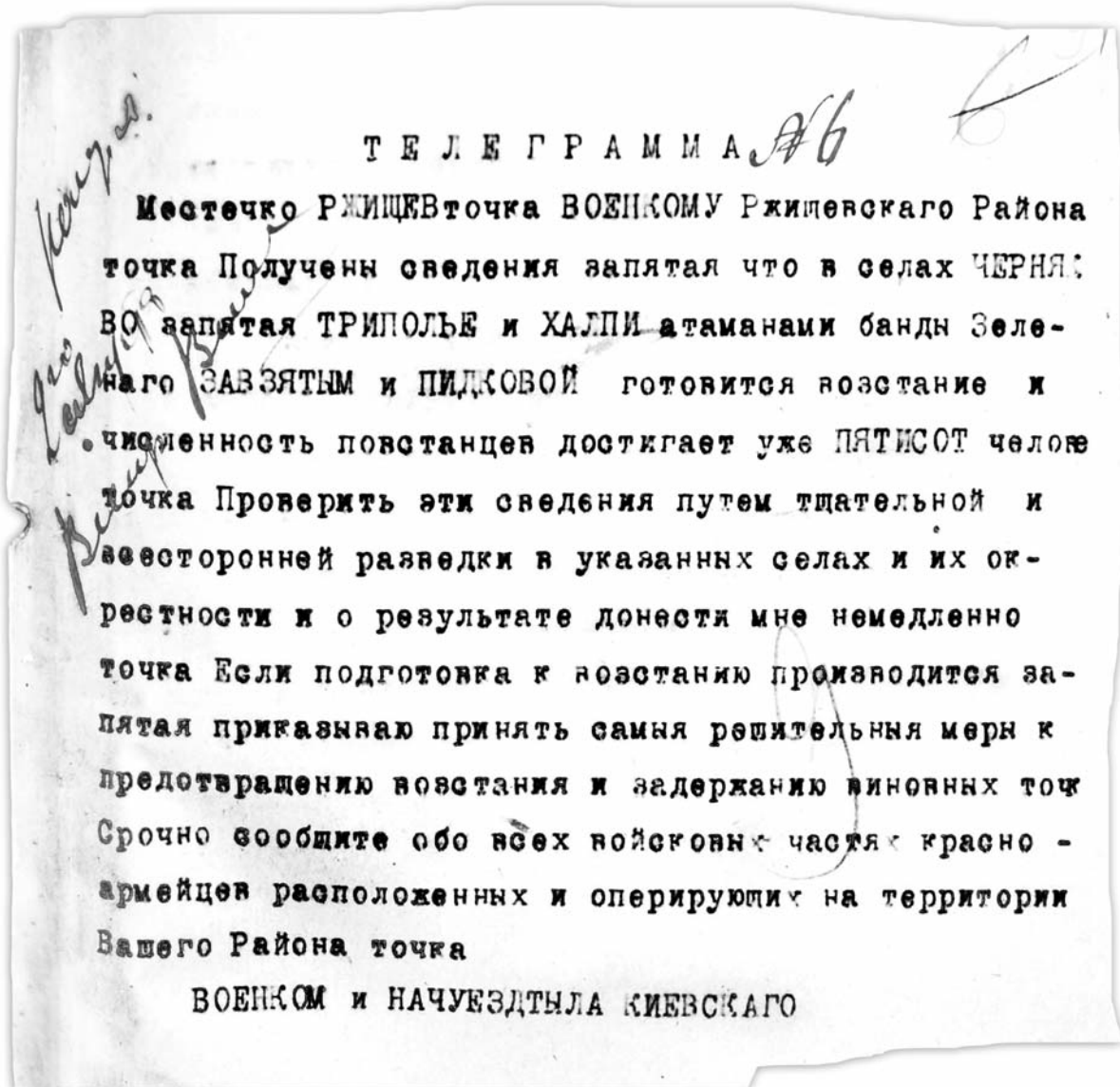
У кінці березня 1919 р. окрім Зеленого активізують свою діяльність інші отамани: Струк в районі Чорнобиля, Соколовський в районі Радомишля, Ангел у районі Ніжина, Пасько в районі Миргорода,

Гончар і Орловський у районі Таращі. У Гомелі повстають солдати 8-ї дивізії Червоної армії.

У кінці березня 1919 р. проти російських більшовиків повстає район Холодного Яру (22 села). Створюється Холодноярська республіка під керівництвом отамана Василя Чучупаки, який був прихильником С. Петлюри.

За більшовицькими джерелами, тільки у квітні 1919 р. у Київській губернії відбулось 38 збройних виступів селян. Зелений контролював територію районів Трипілля–Обухова–Ржищева–Переяслава. Північ Київщини охопило антибільшовицьке повстання під проводом І. Струка.

Загін Струка налічував у своїх лавах понад 3 тис повстанців, 4 гармати і 8 кулеметів. Визволивши від російських окупантів Чорнобиль, отаман Струк оголошує себе командуючим Першої повстанської армії і вирішує в союзі з повстанцями Зеленого штурмувати захоплений більшовиками Київ.

Повідомлення про підготовку повстання отаманом Зеленим
ГДА МОУ, ф. П-3794, оп. 1, спр. 232, арк. 9

Брати Василь, Петро та Олекса Чучупаки

Повстанці з Холодного Яру.
Сидить 1-й справа Петро Солонько,
брат отамана Боровицької сотні Павла Солонька
1922 р.

В архівах збереглася одна з прокламацій отамана Струка, яка поширювалася серед населення Київщини влітку 1919 року.

До селян Київщини.

Надійшов час, брате, коли треба тебе застерегти від біди в тяжку для тебе годину. Скінчились жнива, хліб, звезений до клуні, молотити треба, але не дають засипати в комори. Нова навала різного зброю гуляк, ледащик, злодюг, розбишак і другого сміття під керівництвом тієї паршивої комуні жидовської, які обіцяли вам добро, забирають послідне, що ще вдержалось від грабежу. ...Роздивіться, що робиться навколо. Вони забирають від тебе не тільки хліб, но і твоїх синів, яких відправляють на фронт битися з нашими ж братами, які під керівництвом голови отамана Петлюри ідуть визволити нас від паршивої жидви і комуні. От що, брате, робиться, а ти спиш. Встань, розверни свої могутні плечі і скажи: «Звідкіля ти, москалю, і ти, проклятий жиде, прийшов нас грабити?»... Встанем всі, як один, до зброї і скажемо: «Геть з України, прокляте сміття!» Не давай їм своїх синів..., шли до нас чесних повстанців. Час визволення настав нашого краю.

Всі до повстанської армії Київщини!
Слава Україні, Петлюрі слава!

*Командуючий Київською повстанською округою полковник
Струк.*

*Печать: «Головний штаб повстанських військ Київщини».
Герб Української Народної Республіки».*

(Карасьов М.В. «Бандит» Зелений: Документальний нарис.
— К.: Укр. письменник, 1992, с.11.)

Отаман Ілько Струк

Бійці Боровицької сотні.
Другий праворуч —
отаман Павло Солонько
Холодний Яр, 1921 р.

10 квітня 1919 р. повстанці блокували Київ, увірвались до міста, намагалися захопити пошту, телеграф, Лук'янівську в'язницю, казарми 1-го запасного полку, але були відбиті.

У самому Києві відбулося організоване українськими кооператорами Куренівське повстання, яке було, за свідченнями архівних документів, підтримане робітниками київських заводів.

«7-8 мая 1919 года. К повстанцам на Куреневке присоединились рабочие 24 заводов из 35. Общее настроение Киева рабочего далеко не коммунистическое, ведется широкая агитация под лозунгом: «Бей жидов и коммунистов».

(Карасьов М.В. «Бандит» Зелений: Документальний нарис. — К.: Укр. письменник, 1992, с.8.)

Разом з тим — для об'єктивності — із протоколу засідання Київського міськкому партії.

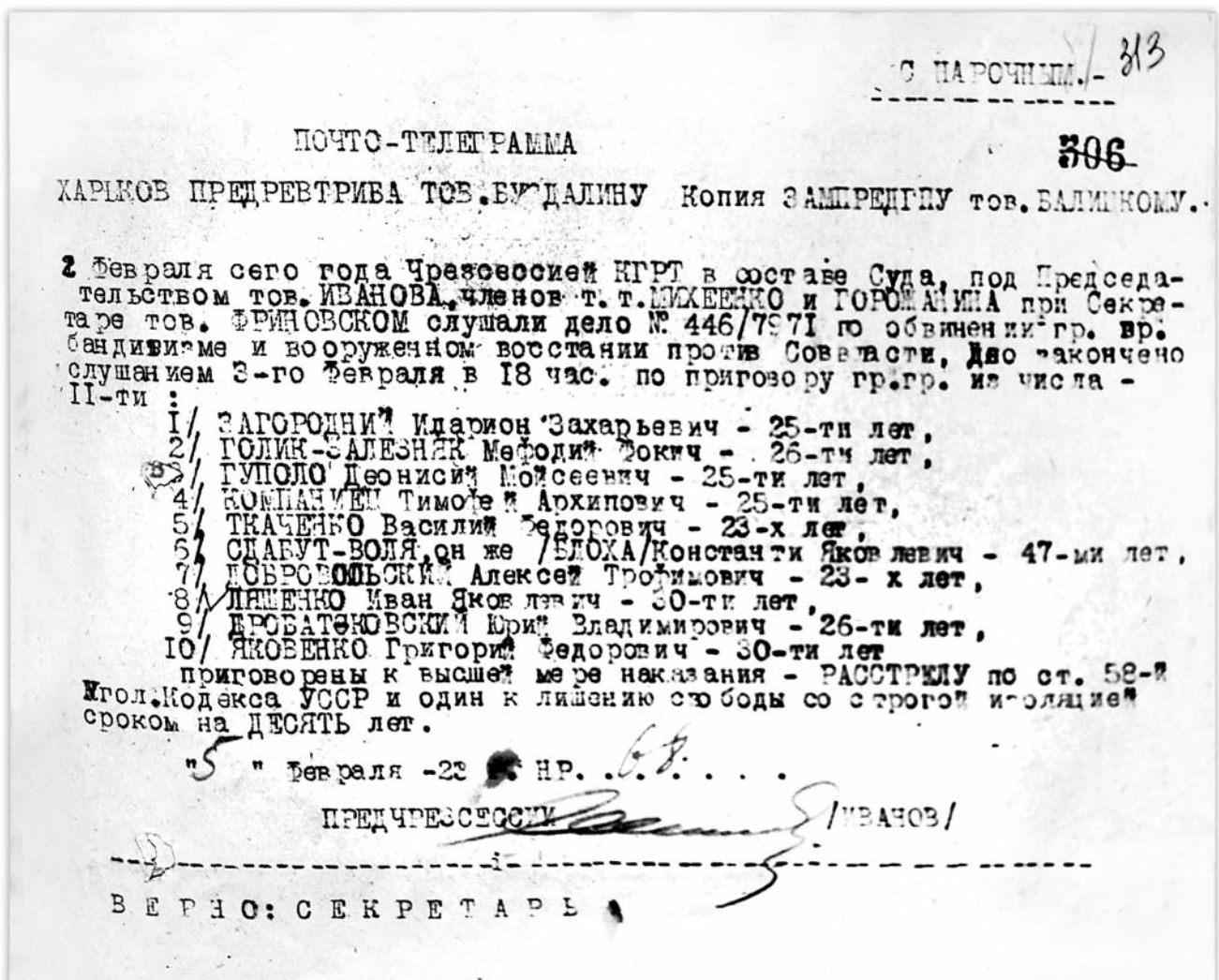
«Наши центры организаций на местах все из местного элемента, следовательно, из еврейского элемента». І також:

«В Умани... целые отряды, набранные из еврейских рабочих, направляются в деревню для подавления восстаний крестьян».

(Карасьов М.В., с. 8)

У цей час в Києві та в інших містах і містечках Київщини існувало багато різноманітних політичних утворень: організації російських монархістів «Союз истинно русского народа» і «Двуглавый орел», єврейські організації та політичні партії, які майже до кінця 1924 р. діяли легально, оскільки співпрацювали з більшовиками. У 1923 р. в Києві відбувся Всеросійський з'їзд сіоністів, а в 1924 р. з'їзд єврейської соціал-демократичної молоді.

Однак, більшовики повели найбільш жорстоку боротьбу саме з українськими громадськими об'єднаннями та патріотичним підпіллям. Після третьої окупації більшовицькою Росією України відбулося жорстоке фізичне винищення українських патріотичних організацій і партій. Як засвідчує чекістський опис тих років Києва: «Были ликвидированы

Засуджені до розстрілу холоднороські отамани, які 9 лютого 1923 року підняли повстання у Лук'янівській в'язниці
ГДА СБУ спр № 446/7971, арк. 313.

Федір Артеменко — полковник армії УНР,
повстанський отаман Орлик
ГДА СБУ, ф. 13, спр. 462, арк. 27.

УНЦ, «Просвіта», буржуазная націоналістиче-
ская Автокефальная церковь и СВУ».

За звинуваченням у приналежності до СВУ
майже до кінця 30-х років більшовики винищували
українських вчених, літераторів, вчителів, всю пе-
редову національно-свідому українську інтеліген-
цію. В цілому по справі СВУ в Україні було
репресовано понад 30 тис. осіб.

З відступом Армії УНР закордон національно-
визвольна боротьба українського народу не при-
пинилася. У Києві 18 березня 1921 р. українські
патріоти створили Всеукраїнський Центральний
Повстанський комітет (ВУЦПК, Центрповстанком
або «Цупком»). Центрповстанком підтримував
зв'язок зі спеціальним органом Державного Цен-
тру УНР в екзилі — Повстансько-Партизанським
Штабом (ППШ), який готував повстання для пова-
лення окупаційної влади російських більшовиків
в Україні.

Центрповстанком дуже швидко розвинув
власні структури та охопив своїми окружними і гу-
бернськими організаціями всю Україну. Він був
пов'язаний з повстанською бригадою Орлика.

Особливу увагу Центрповстанком приділяв під-
ступам до Києва на напрямках: Київ — Коростень і
Київ — Козятин, де були добре організовані місцеві
(районні) повстанські комітети. Тут окрім повстансь-

ких загонів Струка, Зеленого і Соколовського опе-
рував загін Мордалевича та велика кількість місце-
вих селянських повстанських загонів.

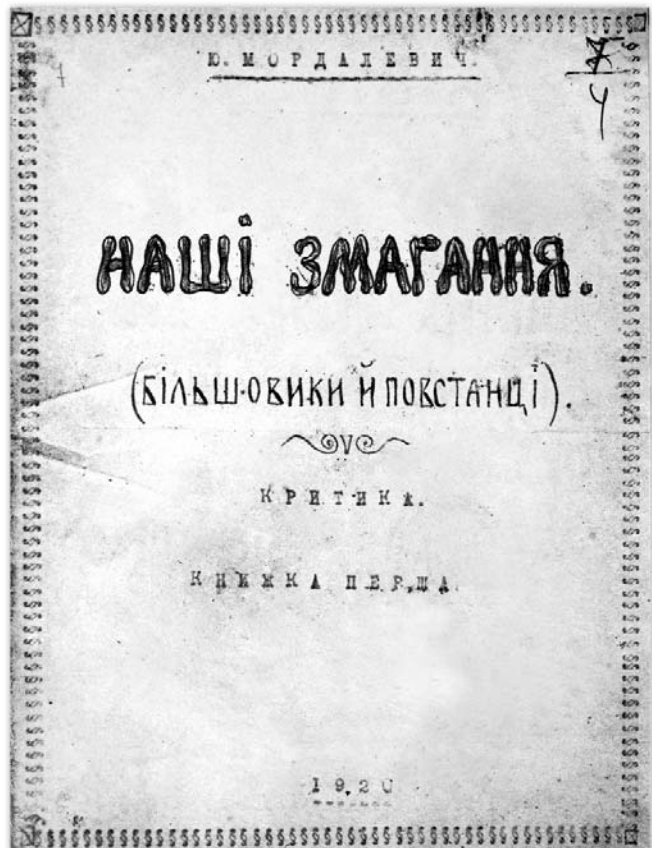
У.Н.Р.

Таємно
Радомисльський
Район. Український
Повстанчеський
Комітет
9 квітня 1920 р.
Постій

Доклад

Центральному Українському
Повстанчеському Комітету.
Копія Пану Військовому Міністру
і в Головний Штаб.

Отаман повстанців — Мордалевич, повернув-
шись зі своїм штабом в Радомисльський район
1-го листопада 1919-го року, заснував тут згідно
дорученню Центрального Українського Повстан-
чеського Комітету Радомисльський Районний
Український Повстанчеський Комітет, який і взяв
на себе справу підготовки повстання в районі між
залізницями: Київ-Попельня і Київ-Коростень.

Титульна сторінка праці отамана Мордалевича
«Наші змагання. Большевики й повстанці»
ДАКО, ф. Р-4800, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 5.
Публікується вперше.

Зразу сконструювати Комітет з усіма філіями по інструкції Цупка не можна було через більшовицько–денікінський фронт. Тепер же вибраний раніше тимчасово Комітет поповнився новими членами і має поділити між собою працю по проекту, який прикладує до сього.

Комітет працював без перерви на протязі цілої зими і вів підготовчу роботу, яка зводилась до:

- 1). Заснування місцевих повстанчеських комітетів волосного значення;
- 2). Збільшення запасів зброї і набоїв;
- 3). Пришукання по селах своїх представників–агентів, яким доручалось проводити роботу по нашій інструкції і прикладена в ДОДАТКУ;
- 4). Дотримання зв'язку з Київським Губерніальним Повстанкомом і сусідами.

Комітет має в своєму розпорядженні досить зброї для першого виступу і до 80– ти агентів по селах.

З КиївГубПовстанКомом зв'язувались декілька раз, але жадних грошових субсидій не одержували і мали од нього приказ розпустити повстанців до розпорядження, щоби не перешкоджати червоним боротись з Денікіним. На протязі цілої зими значними групами зброєно не виступали. Була з осені невеличка групка Ковальчука, а по Різдві Ковалевського і Огородника. Але на існування їх Комітет дивився негативно: виступали вони як бувші повстанці, шукаючи в тому лише засобів до існування і своїм поведженням і тактикою більше портили справі ніж сприяли їй.

Після того, як КГУПК розпався, зв'язались ми з Сквирським Повстанкомом і пропонували йому утворити з представників північних повітів Київщини новий, об'єднуючи Повстанчі організації орган, але це питання залишилось відкритим. А тому просимо з центру вжити заходів до заснування такого органу в Губернії, який би координував нашу роботу.

Наколи зараз справа вимагає активного виступу повстанців в дорученому нам районі, зараз же, то просимо передати відповідні директиви і вказівки що до цього і потрібні кошти, без яких справу провадити дуже трудно. Комітетом проектується повстанча дивізія, яка складатиметься з 3–4–х груп.

ДОДАТОК :

- 1.1. Доклад про становище і настрої на місці,
- 2.1. Рапорт,
- 3.1. Довіреність,
- 4.1. Зразок уповноваження агентів,
- 5.1. Інструкція для підготовчої повстанчої роботи на місцях,
- 6.1. Проект поділу праці в Радорупку.

Голова Комітету Ю. Мордалевич

Наказ Ч.2

Всім повстанчим групам і організаціям Радомиського району (територія між залізницями Київ — Коростень і Київ — Попільня).

В цілях більш успішної боротьби з окупантами України і для надання повстанню кращих форм всім повстанчим групам і організаціям району наказується:

- 1). Вести рішучу боротьбу з погромами і грабунками;
- 2). Силкуватись надати повстанню ідейну і організовану форму:
  - а). закликати в свої ряди свідомішого елемента,
  - б). карати злочинців, що своїм поведженням і вчинками плямують честь і високе ім'я повстанця,
  - в). слідкуючи за порядком і ладом в місцевості обсажені повстанцями.
- 3). Як найчемніше поводитись з селянами;
- 4). Рішуче боротись з злочинствами, які шкодять справі визволення краю і можуть викликати опозицію серед селянства проти повстанців;
- 5). Освітлювати повстання як соціально–економічну боротьбу Українців з окупантами–насильниками;

Наказ прочитати всім козакам Повстанчих відділів

1920 року 21 квітня

Голова Комітету Ю. Мордалевич

Звернення отамана Мордалевича

Український селянин й робітнику

1. Пам'ятай твердо, що тільки чесний український вояка і повстанець боронить Твої права і інтереси.
2. Не отказуй йому в допомозі.
3. Не вагайся вступати у ряди Української Народної армії і повстанців.
4. Не вір в щирість більшовиків–комуністів, вони не з приятелів нашого народу.
5. Боронись от буржуазії, яка знову хоче прибрати тебе до своїх рук.
6. Підтримуй демократичний Український Уряд.
7. Перенось терпеливо тягар сучасної війни і всіма засобами допомагай щиро своєму рідному Українському війську.
8. На кожному місці при кожній нагоді старайся нашкодити ворогу.
9. Люби свою Україну і борони її, як боронило колись Українське лицарство–Козацтво.
10. Будь свідомим громадянином і патріотом Землі Української.

*Радомишський районний
Український Повстанський Комітет.
21 липня 1920 р.*

(Передруковано з видання: Дукельский С. ЧК на Украине. Часть 1–я. — Государственное издательство Украины, 1923 г. /Канада, 1989 р.)

18 червня 1921 р. ЧК напала на слід Цупкому і почала його ліквідацію. Вже 28 серпня 1921 р. 130 членів Цупкому було засуджено до тривалих термінів ув'язнення, а велику кількість розстріляно. 5 серпня зусиллями вцілілих від арештів членів Цупкому була створена у Білій Церкві «Козача Рада Правобережної України». Вона мала стати новим центром всієї підпільної, політичної, військової та суспільної влади на території Київщини, Поділля, Волині, Миколаївщини та Одещини. Головою Ради обрано Павла Гайдученка, інформаційним відділом відав Микола Лозовик, а військове керівництво очолили Іван Шимуляк і Тихін Бесарабенко, котрий мав мандат ППШ ДЦ УНР.

Активісти «Козачої ради» активно вербували прихильників. Г. Григоренко залучив до організації співробітників штабу 45-ї радянської дивізії Ф. Галлянта, В. Виговського, М. Малика, І. Білика, котрі передавали таємні відомості про на-ради, які відбувалися в штабі. «Козача рада» зав'язала стосунки з «8-м повстанським районом» і з «УНРівською підпільною контррозвідкою» в Києві, створеними ППШ, а також зі збройними загонами Гайового і Трейка.

У березні 1922 р. 325 членів Ради було заарештовано, 86 з них розстріляно.

Вцілілі від репресій представники українських патріотичних організацій продовжували підпільну боротьбу з окупантами. Як стверджують чекістські архіви, найбільш активними у створенні підпільних організацій, штабів і повстанських загонів на Київщині були жителі Умані, Черкас, Білої Церкви, Сміли, Звенигородки, Сквири, Тарасці, Обухова. Через підпільні організації і штаби створювались повстанські загони. У районах названих населених пунктів формувались повстанські загони: Тютюнника (Звенигородка), Пороховського (Умань), Яковалева і Кушніра (Черкаси), Люборанського (Біла Церква). Бровари, Васильків і Фастів давали кадри з місцевого населення для загонів Зеленого, Струка, Орлика та ін. У Маньківському, Бородянському, Розважівському, Вишнівському, Димерському, Іванківському, Чорнобильському районах жителі сіл створювали невеликі місцеві повстанські загони, які об'єднувались для спільних бойових дій проти російських окупантів. У 1919–1921 рр. в Умані, Черкасах, Білій Церкві, Звенигородці, були створені повстанські комітети.

У більшовицьких звітах за липень 1921 р. читаємо:

03.07. В районі Чигирини виявився загін Вергача.

06.07. У Медведівській волості розпочалось повстання селян.

06.07. В с. Бобринець (25 верств від Чигирини) діє загін 200 чол. Загоном знищено справи і документи волісполкому — рухаються у напрямку с. Шабельники.

07.07. Загін Каліберди зайняв острів Могилки на Дніпрі і відбирає хліб у продзагонів.

09.07. В с. Баландино оперує загін Коцюри.

13.07 В с. Креміївка виявився і діє загін Каліберди.

15.07. Невідомим загоном здійснено наліт на с. Кожанка (30 верств від Сквири).

В районі с. Малеєвки (30 верств від Черкас) діє невідомий загін.

В с. Боровиця діє загін Коліберди.

(С. Дукельский «ЧК на Украине». Государственное издательство Украины 1923 р. Часть 1-я. Ст. 56–59.)

Отаман Сліпенко

Кирило Степанович.

Дівав у районі Бородянки до 1924 року

Уманською підпільною повстанською організацією керував отаман Цвітковський. Збори організації проводились в школах сіл Війтове, Городецьке, в Софіївському парку і на явочних квартирах в Умані. Засновниками і керівниками уманського повстанкому були: Одинець, Моргун-Моргуненко, брати Петро, Гнат і Олександр Рендо, Крамаренко. Петро Рендо на Уманщині організував «Просвіту», до якої входило майже все місцеве вчительство. Уманський повстанком тримав тісний зв'язок з Полтавським повстанком і кординував з ним свою діяльність. При повстанкомі діяли два повстанські загони: Дерещука і Цвітковського. На Уманщині діяла також підпільна (згідно більшовицької термінології — «контрреволюційна») організація під керівництвом Карася Голинського.

На Білоцерківщині українське підпілля було ліквідоване більшовиками тільки в 1932 р.

Статистичні дані про національно-визвольний рух 1917–1932 рр. на Київщині

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **107**
2. Кількість повстанських загонів — **296**
з них: відомих — **126**
невідомих — **170**
3. Кількість селянських повстань — **40**
1918–1924 рр. — **32**
1928–1932 рр. — **8**
4. Кількість районів охоплених стихійним виступами селян («волинками») 1928–1932 рр. — **18**
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **7**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загони самооборони 1917–1920 рр. — **3**

Найбільш активні повстанські загони, що діяли на Київщині

1. Бервиці	23. Дяченка	45. Люборанського	67. Соколова
2. Бердихи	24. Жука	46. Малиновського	68. Сороки
3. Бицюри	25. Завгороднього	47. Матвієнка	69. Струка
4. Богатиренка	26. Завзятого	48. Мамає	70. Темного
5. Бондаренка	27. Зеленого	49. Махно	71. Терешка
6. Братівця	28. Зеленчука	50. Миргородського	72. Терещенка
7. Ващенко	29. Іванова	51. Мордалевича	73. Трейка
8. Верновського	30. Ільченка	52. Музики	74. Троянівського
9. Водяного Я.	31. Кобизюнки	53. Нагорного	75. Туза
10. Волинця А.	32. Колініченко	54. Непитайка	76. Фесенка
11. Волошина	33. Колесника	55. Орлика	77. Христенка М.
12. Волтовця	34. Кравченко-Пугача	56. Петренка	78. Цвітковського
13. Гаєвського	35. Красули	57. Пінчука	79. Цюрупи
14. Гайового	36. Коцюри	58. Прища	80. Чайковського
15. «Гайдамаки»	37. Кувшинського	59. Пстюка	81. Чеховича
16. Голика (Залізняка)	38. Кученка	60. Пшеничного	«Здобудь воля»
17. Гончара	39. Кушніра	61. Ромашка	82. Чорного
18. Гонти	40. Лашуна	62. Рудченка	83. Чорного Ворона
19. Григорєва	41. Лозанюка	63. Сеньки	84. Чучупаки
20. Гризла	42. Левченка	64. Сірка	85. Чупринки
21. Дерев'яги	43. Лещенка	65. Сліпенка	86. Шпака
22. Дерещука П.	44. Лисиці	66. Смокила	87. Щириці
			88. Ярошевича

Список складений за Паспортами областей. ГДА СБУ. Ф.13, спр. № 462, № 474, № 457

27

Киевская область Украинской С С Р
(наименование республики, края, области, округа)

Богуславский | г. Богуслав | Уго-Западная ж.д. | ст. Богуслав | 2 км. | 175 км.
(наименование города, района) | (центр района) | (наименование ж.д. дороги) | (наимен. ближайшей ж.д. станции) | до ст. ж.д. дор. до респ., кр., обл. | цент. (расстояние в км)

0,8 | 31 | 46815 га | 100% | - | зерновое-свекловичное

Н краткая политическая и экономическая характеристика | Особенности района, города

В период гражданской войны на территории района оперировали крупные банды цветковского, зеленого, дяченки, цюрупи и др. Часть организаторов банд по окончании гражданской войны эмигрировали за границу. В отдельных селах района имели место случаи выступления кулацко-петлюровского элемента. Во время коллективизации здесь были крупные антиколхозные выступления, организованные петлюровцы и члены СВУ распространяли контрреволюционные листовки. В 1931-1934 г.г. в районе вскрыта и ликвидирована повстанческая контрреволюционная организация. В районе существует антисоветские секты - адвентистов 7 дня.

После оккупации района немецкими захватчиками здесь значительно активизировалась деятельность украинской националистической организации, частично вскрытой и ликвидированной органами АГБ.

Немецкими карательными органами расстреляно более 1000 чел. советских граждан и угнано на работу в Германию 4500 чел.

Почва района частично черноземная супесчаная.

24 января 1958 г. (дата составления)

Зам. нач. УМВБ Киевской области | полковник госбезопасности | МАРТИНЕНКО

Зам. нач. отдела кадров УМВБ Киевской обл. | майор госбезопасности - | ШИВАНИИ / ПИСАРЕНКО

Паспорт Київської обл. Богуславський р-н.
ГДА СБУ. ф.13, спр. № 462, арк. 27. Публікується вперше.

ЧЕРНІГІВЩИНА

(СТЕНД 21)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Чернігівщини, на якій умовними знаками позначені: селянські повстання з назвою населеного пункту і року, в якому відбувались повстання, наявні в повітах підпільні повстанські організації, повстанські загони, райони охоплені стихійними виступами (волинками) та райони, де діяли загони самооборони. В центрі стенду, обведені червоною рамкою, подаються статистичні дані щодо кількості вище описаних утворень, що діяли в губернії.

Як згадував у своїх споминах видатний український історик і громадський діяч Д. Дорошенко, Чернігів здавна був відомий як осередок радикального й ліберального руху. Помітна тут була й українська національна течія, відомими представниками якої були Б. Грінченко, М. Коцюбинський і І. Шраг.

З 1917 р. на Чернігівщині діяли численні осередки організації «Союзу хліборобів–власників», які протидіяли встановленню в регіоні російської окупаційної влади більшовиків і підтримували уряд Гетьмана П. Скоропадського. Із членів «Союзу» створювались антибільшовицькі загони самооборони. Найбільш активно діяли ці загони в Сосницькому, Косовському, Городянському, Новгород–Сіверському, Бортнянському, Прилуцькому, Бахмацькому та інших повітах. Майже по всій Чернігівщині активно діяли організації «Просвіти».

На початку 1919 р. Чернігівська губернія була ненадовго зайнята денікінцями. У кінці 1919 р. прибулі з Росії більшовики розпочали встановлювати радянську владу з продовольчої «розверстки». Для збройної протидії більшовицькому грабежу селянські групи самооборони об'єднуються у повстанські загони і ведуть воєнні дії проти окупаційної влади. Поповнення повстанських загонів, як правило, здійснювалось через «Просвіти», підпільні організації та інші легальні та нелегальні патріотичні громадські об'єднання.

Масовий повстанський рух і селянські повстання на Чернігівщині почали особливо активно розвиватись і діяти після третьої окупації України Росією.

Починаючи з 1920 р., в Новгород–Сіверському повіті вже сформувались і діяли загони — Шуби, Ващенка, Артамонова і Левадного. У Ніжинському, Бахмацькому, Ічнянському та Іваницькому повітах діяли загони Ангела, Шекери, Сапона, Лося і Третьяка. В Остерському повіті — Кузнєцова; в Новобасанському — Ромашка. Ці загони мали у своєму складі до 5 000 чоловік. Вони вели відкриту боротьбу з більшовиками. На стенді представлена карта, виявлена у Державному Архіві Чернігівської області, на яку нанесені райони діяльності повстанських загонів та список їх отаманів.

Найбільш дієвою підпільною організацією Чернігівщини був «Штаб Лівобережних сил України». Осередки «Штабу» були в Борзнянському, Бахмацькому, Бобровецькому, Ніжинському та інших

районах. «Штаб Лівобережних сил України» та його осередки припинили свою діяльність у 1930 році.

Активно на Чернігівщині діяла організація «Вільне козацтво», осередки якої діяли в районах Олішевська, Носівки, Остра, Бобровиці та в інших районах. Очолював «Вільне козацтво» на Чернігівщині Дорошенко. Діяла організація до 1931 року.

Павло Гарячий — сотник, командир 1–ї сотні 1–го гайдамацького кінного куреня ім. Устима Кармалюка 1919 р.

Поранений отаман Орлик на тюремному ліжку

30

С П И С О К
руководителей контр-революционных банд, действовавших в Черниговской
губернии
в период 1918-1921 г.г.

1	2	3	4	5
	НАЗВАНИЕ БАНДЫ	Руководители и участники банд	Год	Районы действий
1	"АНГЕЛА"		1918	Нежинский уезд
2	ШОКЕРА	ШОКЕР	1918	Борзенский уезд
3	СТРУКА	СТРУК	1919	Остерский уезд
4	ЗЕЛЕНОГО	ЗЕЛЕНЫЙ	1919	Козелецкий уезд
5	ПЕТРЕНКО	ПЕТРЕНКО	1919-20	Городнянский уезд
6	ПОДЧУФОРОВА	ПОДЧУФОРОВ А.Г.	1919	Черниговский уезд
7	РОМАШКО	РОМАШКО	1919-20	Козелецкий, Нежинский, Черниговский уезды.
8	САЛЬКО	САЛЬКО	1920	Борзенский уезд.
9	ОРЛОВСКОГО и ПЕТРЕНКО	ОРЛОВСКИЙ и ПЕТРЕНКО	1920	Сосницкий и Борзенский уезды.
10	ЧЕРНОГО	ЧЕРНЫЙ	1920	Козелецкий уезд
11	ГОРЕЛОГО	ГОРЕЛЫЙ	1920	Н-Северский уезд
12	"МАРУСИ"	КАЛЬВАЙКО /"МАРУСЯ"/	1920	Глуховский и Козелецкий уезды
13	КРИВЕНКО	КРИВЕНКО	1920	Глуховский и Козелецкий уезды
14	МЕХЕДА	МЕХЕД	1920	Борзенский уезд
15	КОВАЛЯ	КОВАЛЬ	1920	Зборовицкая волость
16	СЛИВЫ	СЛИВА	1921	Черниговский уезд
17	КУЗНЕЦОВА	КУЗНЕЦОВ	1921	Остерский уезд
18	ЛИХО	ЛИХО	1921	Черниговская губерния
19	МАХНО	МАХНО	1921	Черниговский уезд
20	ЧУСА и САВОНОВА	ЧУС и САВОНОВ	1921	Ичнянский и Нежинский уезды
21	ГАЛАКА	ГАЛАКА	1921	Черниговский уезд и Репкинская волость
22	МЕКАНДЖА и ЯШЕНКО	МЕКАНДЖИ и ЯШЕНКО	1921	Глуховский уезд.

НАЧАЛЬНИК ОГА-УЕВД ПО Ч/О

КАПИТАН

Малыш. МАЛЫШЕВ

Список повстанських загонів Чернігівщини
 1918-1921 рр.

ДАЧернігівської обл. Р-1000, оп. 1, спр. 22, стор. 30. Публікується вперше.

Селяне!

Пора зрозуміти велику кривду, що заподіяна
Україні Москва.

Доволі стоїть Сидіти і байдуже дивитися
на все те, що діється навкруги.

Україна стала повстанням Селян і робітників
проти московських барбарів, що прийшли до нас
господної півночі нав'язуючи свою Колуну, за Україну
Хлібом, цукром, скотиною і т. и.

Селяне!

Комуністи обіцяли Вам: землю, волю, ману-
ру, сім, гас. І щок. Замість землі і во-
льових розстрілів, взамін мануфактур
мешає з московської обтопки і замість 21
Світла - темнота.

Тоді Терпіти.

Кому хочеш бути господарем своєї хатини,
коти ртеву рушницю і всі інші одні підніма-
ться на боротьбу проти насильників - комуніст-
не жарту титан, свою.

Руйнуйте за різніми шрзхи, терзати, місткі,
давайте хліба, скоту, не идіть на мобілізацію.

Отими допоможеш своєму кривому Українсь-
Республіканському війську Отамана Петлюри з
України московську Маврою так звану "Кра-
рліно".

До зброї селяне! До зброї!

Всі на повстання!

За землю і волю.

За Українські Установи збори.

Нехай живе Велика Свобода Самостійна Україна

Нехай живе неземне Українське Військо!

Нехай живе Повстання!

Слава Отаману Петлюрі!

Командир Повстанської
Групи Ангела Бетеса.

Заклик до повстання проти радянської влади командира повстанської групи Ангела (Тетері)
1920 р.

ГДА СБУ, ф. 6, спр. 71583-фп., арк. 13

Основними кадрами організації були офіцери Армії УНР. Організація була ліквідована в 1933 році.

У 1923–1924 рр. в Чернігові існувала група троцькістів на чолі з губернським суддею Олдаковським, яка підтримувала зв'язок з московськими троцькістами.

«Продрозверстка» та масові репресії більшовицької влади спонукали селян до створення невеликих місцевих повстанських загонів самооборони. За чекістським описом районів Чернігівщини значиться, що в Батуринському районі в період з 1923 до 1933 рр. діяло 6 повстанських загонів, а стихійні виступи селян в селах («волинки») продовжувались до 1935 р. У Бахмацькому районі активно діяли загони Шекери і Ангела.

У Борзнянському районі осередки «Вільного козацтва» були ліквідовані в 1932 році. У період колективізації майже у всіх селах району відбулися стихійні виступи селян («волинки»), які супроводжувалися фізичними розправами над більшовицьким керівництвом. У Бобровецькому районі загони Ромашка і Панкратова діяли до 1932 р. З 1919 р. в Борзнянському районі діяла петлюрівська повстанська організація, названа чекістами «Шекерівська». До 1925 р. тут боровся повстанський загін Сапона. З 1922 до 1927 рр. у Варвинському районі діяли загони Клітки, Волина, Бихно, Кулича, в селах відбувалися стихійні жіночі виступи («волинки»); в Гремяцькому районі діяли загони Кашуби і Курлешка; загін отамана Сулими ліквідовано чекістами в 1933 році.

У Дмитрівському районі діяв повстанський загін «Курінь смерті», який боровся з продзагонами і комуністичними чиновниками. У 1931–1932 рр. в районі відбувся ряд масових стихійних виступів селян («волинки»). В німецьких колоніях виступи селян очолив пастор Мельман. З 1929 по 1936 р. в Добрянському районі діє підпільна організація «Союз звільнення селянства»; в Ічнянському районі діє повстанський загін «Золота рота», загін «Вільного козацтва», підпільна військова організація «Весна»; в селах Козелецького району відбулись кілька збройних повстань, діє 5 повстанських загонів; в Корюківському районі діють загони Сапона, Несукая, Петренка і загін «Вільного козацтва»; в період 1929–1933 рр. в Лосинівському районі діють повстанські загони Спічака, Покрасина і Сукача, по селах відбуваються стихійні виступи селян («волинки»), які часто супроводжуються фізичними розправами над більшовицьким керівництвом. Стихійні виступи селян більшовики «усмиряли *военной силой*»; в Любецькому районі діє антибільшовицький каральний загін Кристовця. По селах району відбуваються релігійні стихійні виступи («волинки»).

Діяльність повстанських загонів і підпільних організацій охоплювала всю Чернігівщину. У паспорті Чернігівської області (ГДА СБУ, ф. 13, спр № 474) описано боротьбу селян з окупантами в кожному районі області: в Малодівицькому районі діють

Групове фото із майбутнім ватажком повстанської групи на Чернігівщині Євгеном Ангелом (праворуч у першому ряду) 1917 р.

ГДА СБУ, ф. 6, спр. 71538–фп.

Цюпа–Лисиця,
отаман, що діяв у Чернігівському районі 1921 р.

Отаман Коваль

Отаман Петренко

Отаман Мазуренко

повстанські загони Скрипченка, Кожушка і Коваленка; в Менському діє 10 місцевих повстанських загонів, останній ліквідований у 1934 р.; в Михайло-Коцюбинському — загони Кузнецова і Піскуна; в районі Ніжина — загони Ангела, Голуба, Шекери, Сапона, Мартиненка і Родченка. Крім загонів Курлешка, Несукая і Ващенко в Новгород-Сіверському районі діють в селах антибільшовицькі загони самооборони та один каральний антибіль-

шовицький загін; в Ново-Басанському районі діє 5 місцевих повстанських загонів і загін Ромашка, в селах стихійні виступи супроводжуються розправою над більшовицьким керівництвом; в Олішевському районі в 1921 р. збройні повстання у 5-ти селах, в 1931 р. в інших 3-х селах цього ж району; в селах Понорницького району з 1921 по 1931 рр. діють у різний час загони Ващенко, Шкарабурди, Гвоздева, Гончарова, Лося, Купрієнка і Клименка; в Прилуках діє підпільна організація «Черкасці» та загони Скрипченка і Чорного; підпільна повстанська організація «Сосниця» діє в Семенівському районі до 1931 р.; в районі Холмів діє місцевий повстанський загін Рака; в Околицях Чернігова діють загони Галаки, Зайця та інші.

У середині 1921 р. махновські загони після другого рейду по Полтавщині, відрізані більшовицькими військами з півдня, рухались на північ через Охтирку, Конотоп і Недригайлів, знищуючи на своєму шляху окупаційну більшовицьку адміністрацію.

На Чернігівщині активно діяв загін махновців Щуся (500 шабель), який здійснив наскок на Костянтиноград і намагався оволодіти Ніжином. В союзі з Щусем діяли загони Галаки, Марусі і Яценка. Також через Чернігівщину пройшов рейдом інший махновський загін Кожі (300 шабель).

Після 1923 р. на Чернігівщині продовжує діяти ряд українських підпільних організацій. Великі повстанські загони подрібнюються і ведуть боротьбу шляхом розправ над партійно-радянським активом.

Виступ загону отамана Полонського

**Статистичні данні
про національно-визвольний рух
1917–1932 рр. на Чернігівщині**

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **64**
2. Кількість повстанських загонів — **137**
з них: відомих — **72**
невідомих — **65**
3. Кількість селянських повстань — **32**
1918–1924 рр. — **23**
1928–1932 рр. — **9**
4. Кількість районів охоплених стихійним виступами селян («волинками») 1928–1932 рр. — **23**
з них з фізичною розпрравою над радянським керівництвом — **12**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загопи самооборони 1917–1920 рр. — **11**

Група махновців. У центрі отаман Щусь

Найбільш активні повстанські загопи, що діяли на Чернігівщині

1. Ангела	21. Довгаленка	41. Левадного	60. Рудиці
2. Артамонова	22. Домонтовича	42. Лихацького	61. Рябченка
3. Братів Кривоносівих	23. Дрозда	43. Лося	62. Сапона
4. Братів Пучкових	24. Євтушенка	44. Лошина	63. Скрипченка
5. Бихна	25. Зайця	45. Маляренка	64. Соловійова
6. Ващенко	26. «Золота рота»	46. Мартиненка	65. Спичака
7. «Вільне козацтво»	27. Канівського	47. Марусі	66. Сулими
8. Волина	28. Клименка	48. Маслова	67. Сукача
9. Ворони	29. Клітки	49. Махна	68. Суровіцького
10. Ващенко	30. Коваля	50. Несукая	69. Тединова
10. «Гайдамаки»	31. Комарова	51. Панкратова	70. Тилелейли
11. Галаки	32. Корницького	52. Пастора Меломана (німецькі колонії)	71. Третяка
12. Гвоздева	33. Кошуби	53. Петренка	72. Ходька
13. Гончарова	34. Кристовця	54. Піскуна	73. Чернова
14. Генерала Калиновецького	35. Крищенко	55. Покрасіна	74. Шекери
17. Голуба	36. Кузнецова	56. Пуда	75. Шкарабури
18. Гончара	37. Кулича	57. Родченка	76. Шуби
19. «Грош бійці»	38. Купріянка	58. Рака	77. Яценка
20. «Добрий вечір»	39. «Курінь смерті»	59. Ромашки	
	40. Курлешка		

Список складений за Паспортами областей
ГДА СБУ. Ф.13, Спр № 476, № 466.

21

УКРАЇНСКАЯ ССР, ЧЕРНИГОВСКАЯ ОБЛАСТЬ

СОВ. СЕКРЕТНО

Менский район   пгт Мена   Белорусская ж.д. ст. Мена   I | 241

наименование города, района   (центр района)   (наименование ж.д. дороги)   (наимен. ближайшей ж.д. станции)   до ст. ж.д. дор. до респ., кр., обл. цент. (расстояние в км)

0,75   С/сов-17, П/сов-1   35600   98,6 | 148   сельскохозяйственное

территор. района в тыс. кв.км   (число сельсоветов)   (посевная площадь в тыс. га)   (%коллективизаций кол-во инд.хоз-в)   (направление района)

Население в тыс.					Состав населения по национальностям в тыс.				Учебные заведения				
Городского	Сельского	Итого	В том числе		Русских	Национальностей данной республики	Национальностей народов СССР	Других национальностей	Количество	Высших	Средних	Неполных средних	Низших
Рабочих	Служащих												
6500	31000	37500	1500	800	Данных не имеется				Учеб. заведений	-	3	16	8
									Учащихся	-	1946	4657	829

Наименование предприятий, новостроек, разработок, характер производства и строительства	Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименование МТС	Посевная площадь в тыс. га	Количество							
	Рабочих	Служащих			Рабочих	Служащих	Ком. байнов	Тракторов	Лошадок	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец и коз
Инкубаторная станция	5	6	Колхозов - 25	1838	-	-	-	-	3483	8892	7367	8157
Госмелница	22	7	Совхоз - 1	241	127	31	-	1	29	79	89	8
Макошинский Плодокон.з-д	19	5	М Т С - 1	-	142	40	11	46	3	-	6	-
Иселевское Торфпроезв.	259	33										
Райиндекомбинат	22	4										
Фармацевт. завод	46	26										
Маслозавод	40	49										
Нефтебаза	9	2										
Судоверфь Макошино	220	10										
Совхоз им. Чапаева	127	31										
Автозавод	105	21										
Артели - 4	179	36										

Краткая политическая и экономическая характеристика	Особенности района, города
<p>Перед революцией в ряде сел района существовали эсеровские организации. В дни гетманщины среди кулацкой части населения была заложена ячейка организации "Союз хлеборобов собственников", терроризировавшая бедноту.</p> <p>В ряде сел имелаась петлюровская организация "Просвита", являвшаяся организатором повстанческого движения кулацких бандформирований.</p> <p>Последняя политбанда ликвидирована в 1934 году. Всего на территории района оперировало и в разное время ликвидировано до 10 банд. В отдельных селах имели место теракты и кулацкие волнения.</p> <p>Менский район немецко-фашистскими войсками был оккупирован с августа 1941 года по сентябрь месяц 1943 года.</p> <p>На территории района немцами были созданы карательные органы: жандармерия, полиция и хозяйственная командатура. Периодически район посещали работники гестапо, которые также на территории района проводили активную разведывательную и контрразведывательную работу.</p> <p>В период оккупации партизанского движения не было.</p> <p>После изгнания немцев бывшие полицейские и другие немецкие пособники проводили враждебную Советской власти деятельность.</p> <p>Так, в 1949 году ликвидирована банда группа - 12 человек. В 1950 году вскрыта и ликвидирована а/с организация, возглавляемая Мельник.</p> <p>Менский район сельскохозяйственный зерново-технического и животноводческого направления.</p>	<p>Юго-восточная часть района изрезана руслами старых рек, заросшая кустарником. Значительную часть территории занимает</p>

"9" августа 1950 г. (дата составления)

Зам. нач. УМГБ по кадрам ЧО-ПОДПОЛКОВНИК ШАИ
Зам. Начальника ОК УМГБ ЧО
(должность и подпись составителя) М. А. С. О. Р.

ПОЛТАВЩИНА

(СТЕНД 22)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Полтавщини, на якій умовними знаками позначені: селянські повстання з назвою населеного пункту і року, в якому відбувались повстання, наявні в повітах підпільні повстанські організації, повстанські загони, райони, охоплені стихійними виступами (волинками) та райони де діяли загони самооборони. В центрі стенду, обведені червоною рамкою, подаються статистичні дані щодо кількості вище описаних утворень, що діяли в губернії.

Полтавщина є батьківщиною багатьох видатних борців за українську незалежність, зокрема І. Карася (член Центральної Ради), С. Петлюри та А. Левицького. Ці громадські діячі очолювали український національний рух, мали своїх однодумців, які в 1919–1922 рр. організовували повстанські загони та підпільні організації для боротьби з російськими окупантами.

У період Центральної Ради, а потім Директорії по всіх повітах Полтавщини діяли добре організовані «Просвіти». В Гадяцькому районі «Просвіту» очолювала письменниця Олена Пчілка.

Не чекаючи на допомогу з боку владних структур, українці Полтавщини для захисту свого життя і майна від збільшовичених військ почали навесні 1917 року створювати місцеві загони самооборони. Під кінець 1917 р. на Полтавщині діяло 11 товариств «Українського Вільного Козацтва», які налічували 605 «вільних козаків». Згодом «Вільне козацтво» і «Просвіта» на Полтавщині відіграли чи не найголовнішу роль у створенні підпільних повстанських організацій та забезпечували кадрами збройні повстанські загони.

З січня 1918 р., під час першої окупації України Росією, влада на Полтавщині на короткий час перейшла до російських більшовиків. Як повідомляли чекістські документи *«По призыву коммунистической партии полтавчане восстали против Центральной Рады и при помощи русского народа изгнали ее из пределов Полтавской губернии»*.

(ГДА СБУ, ф.13,спр. 466, т. 1, арк. 6).

У березні 1918 року в ході запеклих боїв з більшовицькими окупантами Запорозька дивізія Армії УНР визволила Полтавщину. Українська влада в краї була відновлена.

У період Гетьманської Держави П. Скоропадського широку діяльність в регіоні розгорнули осередки «Союзу хліборобів–власників». Особливо сильними позиції цієї організації були в Кременчуцькому (600 осіб), Кобеляцькому (500 осіб), Оболонському (200 осіб), та інших повітах. В 1918 р. в Миргороді відбувся з'їзд «Союзу хліборобів власників». У часи Гетьманату на Полтавщині діяли загони гайдамаків, які намагались очистити губернію від більшовицької агентури і підривних елементів.

Другий прихід в Україну російської Червоної Армії призвів до повної ліквідації незалежності України. Принесена на багнетах російських червоноармійських загонів чужа влада, дивилась на все українське, як на вороже, «контрреволюційне». Масові арешти, депортації, розстріли, «продрозверстка» змусили українських селян більш рішуче відстоювати свої інтереси перед більшовиками, що поводили себе в Україні як окупанти у ворожій державі. Вже навесні 1919 р. селянські повстанські загони розпочали воєнні дії проти комуністичної влади. У багатьох селах Полтавщини здійснюються розправи над більшовицьким активом і продзагонами, по селах створюються підпільні повстанські організації. Перше велике антибільшовицьке повстання розпочалося у Миргороді. Вояки Миргородської караульної роти захопили телефонну і телеграфну станції, тюрму, з якої звільнили арештованих селян. Повстанці роззброїли штаб резервного полку і арештували старшин–комуністів. Вже 2 квітня штаб повсталих через листівки повідомляв, що влада у місті перейшла до рук представників Директорії УНР. До повсталих миргородців приєднувались повстанські загони навколишніх сіл, кількість повстанців виросла до 7 тисяч чоловік. Незважаючи на те, що Миргородське повстання було придушене, воно стало прикладом для виступів по інших повітах Полтавщини.

У травні 1919 р. починається повстання отамана Григор'єва, яке охоплює і Полтавську губернію. Отаман Григор'єв заявив командувачу російських більшовицьких військ Антонову–Овсієнку, що він розпочинає повстання і буде винищувати всіх, хто «пришел в Украину с целью ее эксплуатации».

10–14 травня григор'євці визволили від російських більшовиків Умань, станцію Помощная, Новомиргород, Тарацу, Корсунь, Александрію, Кривий Ріг, Кобеляки, Яготин, П'ятихатки, Христинівку, Літин, Липовець. У Павлограді повстали солдати

Будинок родини С. Петлюри у Полтаві

Сотенний Вороньківської сотні
Іван Черпак (Штурба) з побратимами —
братами Михайлом та Яковом Кленками

Махновці у таборі інтернованих українців
у Познані (Н. Махно внизу, другий зліва)
1922 р.

14-го полку Червоної Армії, які вигнали з міста ЧК і більшовицьку владу. В Козятині на бік Григор'єва перейшов більшовицький Ніжинський полк. У Лубнах повстав 1-й полк червоного козацтва та розгромив ЧК, тюрму і банк. Навіть більшовицька партійна організація Лубен підтримала Григор'єва, за що згодом була розпущена. Боротьбу проти Григор'єва очолив особисто К. Ворошилов. У кінці травня основні сили Григор'єва були розбиті під Кам'янкою. Окремі загони повсталого отамана переходять до тактики партизанської війни. Ю. Тютюнник зі своїм загonom йде на з'єднання з армією Петлюри.

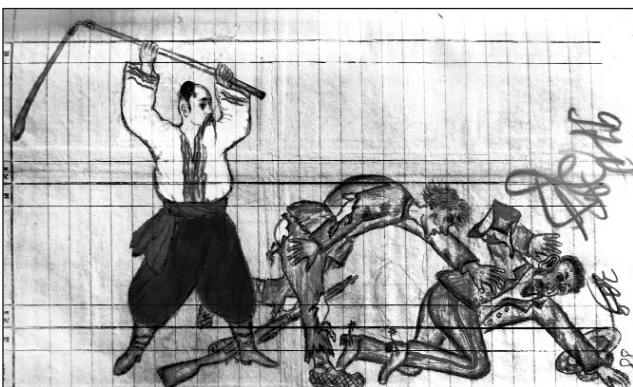
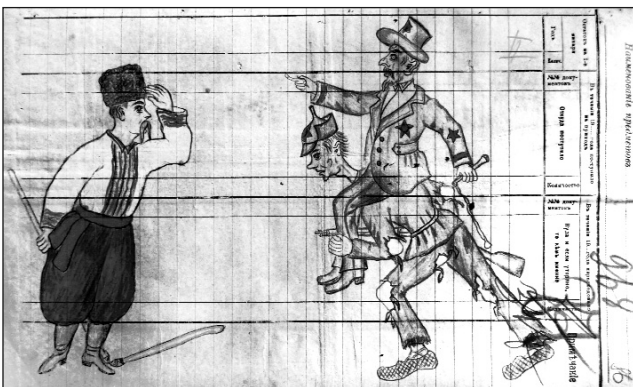
На Полтавщині вели бойові дії проти російських більшовиків також загони Н.Махна.

10 червня 1919 р. почалася затяжна війна повстанців під проводом Махна з більшовиками і один з відомих рейдів махновців Полтавщиною. З оточення більшовицьких військ Махно з 3000 бійцями проривається на Полтавщину, де до нього приєднується загін Христового (300 повстанців). Поблизу м. Хорол махновці потрапляють у подвійне оточення більшовицьких частин загальною чисельністю 29 тисяч шабель і багнетів. З цієї, здавалось би, безвихідної ситуації махновцям вдається вийти і прорватись у район Гадяча, де формувались і діяли місцеві повстанські загони.

У цей час на Полтавщині відбувалися селянські повстання. В них брало участь до 8 тисяч селян. Близько 2 тисячі з них підтримували махновську армію, проводячи спільні з нею операції. Пройшовши Полтавщину і поповнивши людьми свої загони, Махно вирушає на Путивль з метою об'єднатись з місцевими повстанцями.

Найбільш дієвим і успішним повстанським загonom на Полтавщині був загін А. Левченка. У травні 1920 р. Левченко організовує повстанський загін (1000 бійців, 4 кулемети) з селян Кобеляцького повіту і очолює антибільшовицьке повстання.

У жовтні 1920 р. Левченко робить спробу взяти під контроль Полтаву. Його армія, чисельність якої

Карикатури із справи отамана Левченка
ГДА СБУ, спр. 11405, арк. 85–89.

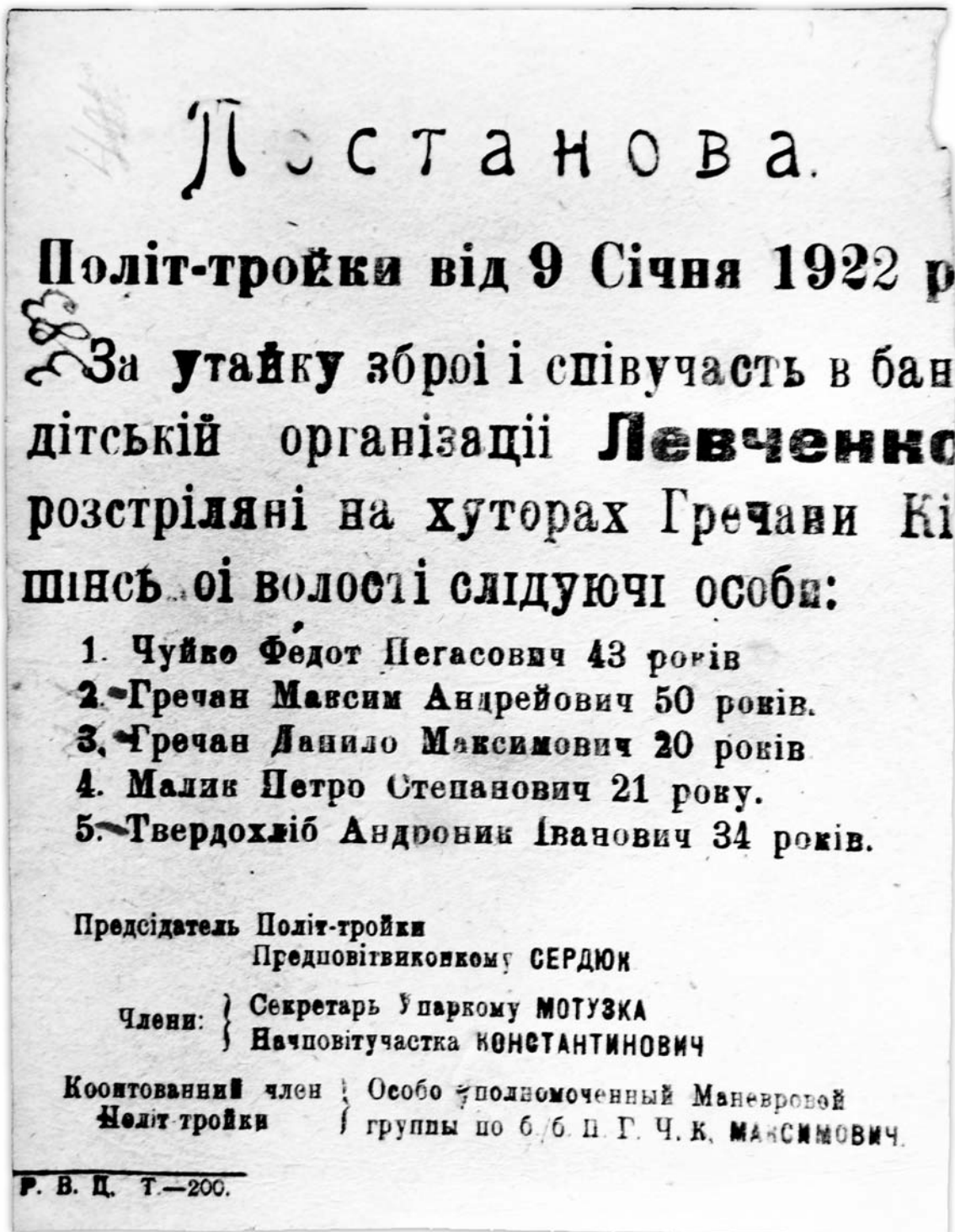
зросла до 2000 повстанців, здійснює рейди на Лубни і Миргород. У листопаді 1920 р. Левченко проводить з повстанцями другий рейд на Полтаву.

Окрім загонів Левченка, на Полтавщині діяло ще близько 40 українських повстанських формувань загальною чисельністю до 15 тисяч повстанців при 60 кулеметах і 5 гарматах.

Під час 1-го та 2-го Зимових походів Армії УНР по всіх повітах Полтавщини діяли повстанські

комітети. Головою полтавського губернського повстанського комітету був М. Д. Токаревський.

У Полтаві був створений «Комітет визволення України». Його очолив директор гімназії Прийма. Перші збори комітету відбулись у травні 1920 р. в приміщенні полтавського відділення Українського Банку. На засіданні були присутні представники С. Петлюри, які таємно прибули з Києва. До комітету увійшли: голова театрального комітету

Постанова політтрийки 9 січня 1922 р.
ГДА СБУ, спр. 11405, арк. 383.

полтавського «Губнаросвіти» С. Пінковський, працівники «Губнаросвіти» колишні офіцери Армії УНР С. Лойко і П. Балик, комендант полтавських театрів Трохим Юрченко і кооператор В. Ашин. Основною метою комітету було об'єднання всіх підпільних організацій і повстанських загонів, що діяли на Полтавщині, а згодом і всієї України. Склад комітету формувався по принципу п'ятірок. Комітет створив збройний загін. Діяв комітет підпільно.

У кінці 1920 р. комітет був остаточно сформований у такому складі: 1) Прийма — голова Комі-

тету, 2) Ніньковський — заступник голови і керівник організаційного відділу; 3) Юрченко — комісар з військових справ; 4) Лойко — його помічник; 5) Дорошенко Наталка — інформаційний відділ і контррозвідка; 6) Глушко — член комітету; 7), 8) Денисенко і Шевченко — представники партії УСД; 9), 10) Чубуков і Дорошенко — представники партії УСР; 11) Балик Петро — секретар; 12) Герашенко — завідувач фінансовою частиною.

Прийма здійснив поїздку за кордон, де зв'язався з штабом С. Петлюри. Там він отримав доручення налагодити зв'язок з усіма повстанськими організаціями, що діяли в Україні.

До Комітету приєднався повстанський загін Вовка — 200 чол. та підпільна організація «Наша думка». Через Ніньковського Комітет мав зв'язок з повстанськими загонами, сформованими у Гадяцькому, Звенигородському, Лубенському і Переяславському повітах. Комітет тримав зв'язок з «Губернським повстанським комітетом» і редакцією підпільної газети «Наша думка». Спільно з Комітетом діяла ще одна полтавська організація — «Старе громадянство», якою керував Товкач.

У кінці 1920 року чекістам вдалося викрити підпільників. Окупанти заарештували 100 чоловік керівництва Комітету. Прийма на той час перебував у Галичині й уникнув арешту. «Губернський повстанський комітет» теж зазнав втрат, але невдовзі поновив свою роботу. «Губповстанком» мав такий

Токаревський М. Д. — член УПСР,
Голова Полтавського повстанського комітету

Загін Кікота й Авдеєнка
Кременчук, 1920 р.

склад: 1) Голова й інструктор — Сопар–Нельговський; 2) начальник штабу і керівник усіх збройних сил губернії — Трясило; 3) начальник зв'язку — Бедуха Іван; (псевдонім «Зозуля» і «Павлюк»); 4) керівник організаційної частини, він же входив у повстанком як представник «КВУ» — Юрченко Трохим (псевдонім «Сірко»); 5) начальник контррозвідки — Узенко Лука (псевдонім «Підкова»).

У «Губернському повстанському комітеті» були спеціальні агенти: Тютюнник Григорій (псевдонім «Але»), двоюрідний брат Юрка Тютюнника, Сай Дмитро, Коровка Олексій і Гриб Василь, які за завданням повстанкому підтримували зв'язок з повстанськими загонами і поповнювали їх людьми. Крім того, вони самі вступали в загони і координували їх діяльність. Агенти Комітету проникали в органи окупаційної радянської влади, звідки отримували інформацію про дії ЧК і Червоної Армії, а також постачали озброєння повстанцям. Агенти Сировський Іван і Крисько Савелій — працівники ОРТЧК регулярно передавали повстанцям копії оперативних секретних матеріалів та забезпечували агентів відповідно документами. Вискребцов Володимир — завідувач зброярською майстернею Полтавських командирських курсів і Піскорський Іван — майстер–зброяр передавали повстанцям зброю. Зокрема, повстанський загін Звіра отримав від них велику кількість гранат. Повстанком підтримував постійний зв'язок із загонами Молчанова Олексія, що діяв в районі Буланівського лісу, отамана Тураї, отамана Штани, що діяли в районі Диканьки і Василевської волості та іншими.

(Дукельський С. ЧК на Україні. — Государственное издательство Украины, 1923 г. с. 95–102. Передрук з додатками, Едмонтон–Канада, 1989 р.)

У 1921–1922 рр. з–за кордону на Полтавщину таємно приїздили представники Державного Центру УНР: Самутін, Костенко, Гамза та ін. Вони організували ряд чисельних загонів, піднімали повстання, знищували місцевий комуністичний актив. Не дивлячись на потужну протидію з радянського боку, повстанський рух довго не припиняв своєї діяльності.

Отамани Христовий, Коваль, Чайка, Крупкін, Богдан з Прилуцького повіту та інші ватажки об'єдналися з чисельним загonom Махна. Ліси Диканського, Гадяцького, Миргородського та інших повітів стали базою повстанських загонів. Звідси повстанці здійснили рейди на містечка Гадяч, Зіньків, Решетилівку, Золотоношу і ряд інших населених пунктів, знищуючи в них окупаційну адміністрацію.

Для керівництва боротьбою з українськими повстанцями в 1921 р. до Полтави прибув М. Фрунзе, проте і йому не вдалося повністю переламати хід «Народної війни». На Полтавщині — в різних повітах селяни продовжують формувати загони чисельністю до 100 і більше осіб, які вели воєнні дії проти окупантів.

М.Ю. Обідний, сотник Армії УНР
1919 р.

Арешт отамана Кваші чекістами

Секретно
3 января 1921 г.

**Председателю Чернухского
Волисполкома тов. Сагура**

Ваше сообщение о переговорах с руководством восстания мы получили и телеграфно уведомили об этом наше правительство в Харькове. Уполномачиваем Вас лично продолжать начатые переговоры и убедить руководителей восстания в бесперспективности их борьбы. Кроме этого, мы уполномочены и уполномачиваем Вас в свою очередь обещать руководителям восстания полную правительственную амнистию для всех участников восстания при условии, когда они сложат оружие. О результатах информируйте нас спешно нарочным.

*Пред. Лохвицкого Уездисполкома
(С. Нелепа)
Пред. Уездполитбюро (Мицит)*

Срочно—секретно
17 марта 1922 г.

**Председателю Чернухского
Волисполкома тов. Сагура**

Доведите до сведения руководителей восстания, что в г. Лохвицу для проведения правительственной амнистии всем участникам восстания прибывает лично сам председатель ВУЦИКа Г. И. Петровский. Объявите братьям Гресь, что им лично, как и всем остальным соучастникам восстания, предоставляется исключительная возможность возвратиться к своим семьям и мирному труду. В связи с тем, что до нашего сведения доходят слухи о том, что некоторая часть участников восстания намерена продолжать вооруженную борьбу, а поэтому еще раз Вам приказываем: широко оповестите восставших, что такой случай им в будущем больше не представится и что они своим упорством поставят под угрозу не только свои жизни, а жизнь и имущество семьи и даже родственников.

ОБ'ЯВЛЕНИЕ.

В пятницу 16-го января в 6 час. вечера
в пом. Советского биограффа (бывш. Беркович)
будет прочитана

ЛЕКЦИЯ

НА ТЕМУ:

**„Советская власть и Социальное
Обеспечение в Рескупированной
Украине“.**

Лекцию прочтет Уполномоченный Наркомсоц.
обеспечения и Особоуполномоченный Нарком
наца и Центральн. Евр. Комиссариата

М. К. ГОЛОДЕЦ

О дне прибытия в г. Лохвицу т. Петровского уведомим Вас телефоном. Просим срочно информировать нас о ваших мероприятиях.

*Пред. Лохвицкого Уездисполкома
(С. Нелепа)*

Пред. Лохвицкого Уездполитбюро (Мицит)

(Дукельский С. ЧК на Украине. — Государственное издательство Украины, 1923 г. Передрук з додатками, Едмонтон-Канада, 1989 р.)

У період суцільної колективізації, незважаючи на масові арешти підпільна повстанська боротьба посилюється. У 1929–1930 рр. на Полтавщині російськими спецслужбами було ліквідовано ряд осередків СВУ, до складу яких входили і колишні повстанці. За радянськими джерелами керівником СВУ в Полтаві був Товкач.

З 1928 р. при проведенні колективізації в селах Полтавщини відбуваються масові стихійні селянські виступи (волинки).

В 1928–1932 рр. в селах Полтавщини відбулось понад 20 збройних селянських повстань.

Статистичні данні про національно-визвольний рух 1917–1932 рр. на Полтавщині

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **103**
2. Кількість повстанських загонів — **165**
з них: відомих — **81**
невідомих — **84**
3. Кількість селянських повстань — **29**
1918–1924 рр. — **9**
1928–1932 рр. — **20**
4. Кількість районів охоплених стихійним виступами селян («волинками») 1928–1932 рр. — **24**
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **12**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загоони самооборони 1917–1920 рр. — **1**

Найбільш відомі повстанські загоони, що діяли на Полтавщині

1. Ангела	19. Духова	38. Матяша	56. Спічака
2. Біленького	20. Зеленого	39. Махна	57. Стешенка
3. Білого	21. Зеленця	40. Мілка	58. Струка
4. Богдана	22. Іванюка	41. Мусієнка	59. Судавного
5. Брови	23. Івченка	42. Нагорного	60. Супруна
6. Венька	24. Кабана	43. Неназири	61. Сурупи
7. Вовка	25. Каліберди	44. Петренка	62. Сухненка
8. Ващенко	26. Кікотя	45. Пісчанки	63. Тація
9. Гайдамаків	27. Крупського	46. Погорелова	64. Трояна
10. Галайди	28. Коваля	47. Пустовіта	65. Тютюнника
11. Гармаша	29. Коваленка	48. Рака	66. Тягла
12. Гербути	30. Колесника	49. Романовського	67. Халявка
13. Голуба	32. Конєболотського	50. Ромашка	68. Хозушка
14. Гонти	33. Короля	51. Садового	69. Христового
15. Греця	34. Левченка	52. Семиславова	70. Чорного
16. Григор'єва	35. Лимаря	53. Сені	71. Чайки
17. Гусара	36. Марусі	54. Сірика	72. Шуби
18. Дубчака	37. Марусі Чорної	55. Скірди	73. Яценка

Список складений за Паспортами областей.
(ГДА СБУ. Ф. 13, спр. № 466, № 474, № 463.)

4

СОВ. СЕКРЕТНО

УКРАИНСКАЯ ССР, ПОЛТАВСКАЯ ОБЛАСТЬ
(наименование республики, края, области, округа)

Гельманівський район (наименование города, района) — Гельманівський район (центр района) — 14 до г. Полтавы 313 км. (наимен. ближайшей ж.-д. станции) (до ст. жел. дор. до респ., кр., обл. цент. (расстояние в км))

0,8 район, района в тыс. кв.км) — 21 (число сельсоветов) — 18,9 (посевная площадь в тыс. га) — 100% (% колхозно-кооп. кол-во инд. хоз-в) — Сельскохозяйственная (направление района)

Население в тыс.				Состав населения по национальностям в тыс.				Учебные заведения					
городского	Сельского	Итого	В том числе	Русских	Национальностей данной республики	Национальностей народов СССР	Других национальностей	Количество	Высших	Средних	Неполно средних	Низших	
			Рабочих					Учебн. заведений					
	32,6	32,6	1,06	1,06	0,8	32,3	0,067	0,006	Учащихся . . .	—	1072	18	6
Сведения о промышленности и строительстве				Сведения о совхозах, колхозах и МТС									
Наименование предприятий, новостроек, разработок, характер производства и строительства		Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименование МТС		Посевная площадь в тыс. га							
		Рабочих	Служащих			Рабочих	Служащих	Комбайнов	Тракторов	Лошадей	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец и коз
Предприятий местного значения и областного — 3		184	19	Эксплуатационный совхоз		1,8	137	22	4	9	139	404	3005
				Колхозов — 40		46,5	—	—	—	—	3030	7355	7702
				Гельманівський МТС		—	187	30	18	66	2	—	—
				Бессольцовский МТС		—	178	34	18	66	2	—	—
				Центральная луганская районная организация		—	29	9	—	12	—	—	—

Краткая политическая и экономическая характеристика

Особенности района, города

Гельманівський район в основном населен украинцами. Район сельскохозяйственного направления с зерновыми и животноводческими угодьями. В революции в районе проживали крупные помещики и в ряде сел крестьяне — основные базисы. В одном из сел существовала организация УНСР.

В селе Липово до 1917 года проживал бывший премьер-министр центральной рады Мезинский, неоднократно посещавший район в период петлюровщины.

В период 1920-22гг. на территории района опирались петлюровские и гетманские войска и крупная политбанды Черного.

В 1925-27гг. была ликвидирована контрреволюционно-повстанческая организация.

В период коллективизации почти по всем селам района имели место волнения.

Район с 19 сентября 1941 года по 28 сентября 1943г. был оккупирован немецкими захватчиками. На территории района немцами были созданы вендатории, полиция и сельскохозяйственная команда. Район в экономическом отношении в основном сохранился.

Не имеет.

31 октября 1954г.
(дата составления)

Зам. нач. УМСБ по кадрам ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ
ГОРБУК И И. Мошун

СТ. ОФЕРУ НАТЯЖНОГО ЧЕРНИН (ст. УМСБ)
МАЙОР ЯЦЕНКО /

3н.

Паспорт Полтавської обл. Гельманівський р-н.
ГДА СБУ. Ф.13, спр. № 466, арк. 4. Публікується вперше.

ХАРКІВЩИНА

(СТЕНД 23)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Харківщини, на якій умовними знаками позначені: селянські повстання з назвою населеного пункту і року, в якому відбувались повстання, наявні в повітах підпільні повстанські організації, повстанські загони, райони охоплені стихійними виступами (волинками) та райони, де діяли загони самооборони. В центрі стенду, обведені червоною рамкою, подаються статистичні дані щодо кількості вище описаних утворень, що діяли в губернії.

У 1917–1918 рр. територія Харківської губернії стала ареною запеклих боїв українських військ з російськими окупантами. У 1918–1919 рр. до Харкова та у повіти губернії передислоковувались українські військові частини, сформовані в Центрі — Лубнах, Полтаві, Прилуках.

У Харківській губернії за вказівкою С. Петлюри були створені повітові комендатури. Ними керував комендант — Мироненко–Васютинський, який перебував у Харкові.

Після відступу Армії УНР закордон на Харківщині залишилася велика кількість її колишніх офіцерів. Вони підтримували зв'язок із Партизансько–По-

встанським Штабом Державного Центру УНР в екзилі та проводили роботу зі створення підпільних повстанських організацій, комітетів, об'єднували діючі повстанські групи та організації, очолювали ці об'єднання, формували та вишколювали селянські повстанські загони.

Після арешту в Києві керівників та деяких членів Центрального Повстанського Комітету, вцілілі осередки Центрповстанкому через деякий час перемістили свій центр до Харкова. Ось як характеризували українське підпілля російські більшовики: *«Наряду с чисто националистической политикой борьбы за «Самостийную Украину» — эти шовинистические украинские элементы на базе общности классовых интересов блокировались с монархистами и кадетами. Повстанческая организация, ставя своей целью насильственное отделение Украины от Советского Союза, прежде всего направляла все свои действия к нарушению железнодорожного сообщения Украины с РСФСР, с тем, чтобы таким образом, прервать переброску на Украину и нормальное снабжение воинских частей. С этой целью к/р организация пыталась*

Вояки Армії УНР.
Праворуч — Сірополка Леонід
(син українського просвітницького діяча
Сірополка С.О.)
1917–1920 рр.

Командний склад І–ї Синьої дивізії Армії УНР.
На передньому плані: командир дивізії,
генерал Зелинський В. (ліворуч),
командир І–го піхотного полку,
полковник Шаповал М.
1918 р.

объединить под своим руководством разрозненные бандгруппировки и подпольные к/р ячейки в Харьковской, Донецкой, Екатеринославской, части Воронежской губ., по бассейну реки Северного Донца и части Дона, с тем, чтобы эти объединенные силы создали одновременно единый фронт с наступающими из за кордона петлюровскими частями».

(ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 18772. Т. 1, арк. 1–2.)

Керівною п'ятіркою «Харківського губповстанкому» були полковники Армії УНР Котелевець, Волох, офіцери Водотика, Юрченко, Демченко.

Осередками повстанкому у Харкові були:

1. Школа Червоних Старшин;
2. Агрономічний інститут;

3. Харківська електростанція;
4. Кооперативні курси;
5. Медична академія;
6. Південний Округ шляхів сполучення;
7. Кавалерійські курси.

За даними російських спецслужб, на території Харківської губернії в період 1921–1922 рр. були наступні повстанські осередки, повстанські загони та групи, пов'язані з губповстанкомом:

1. У Куп'янському повіті (центр с. Кабаньє), керівна п'ятірка: Кияшко, Тищенко, Кравців, Пріма і полковник Журба, він же Тищенко–Павлюк. Повстанком мав свій повстанський загін, зашифрований під виглядом Гідрометричного трудового загону, сформованого з 97–ми червоноармійців–українців, що втекли з Червоної Армії. Повстанком

Карта Харківського повстанкому 1922 р.
 ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 18772. Т. 1. Публікується вперше.

Члени Харківського повстанкому (прізвища невідомі)
1922 р.

За справою проходило 258 осіб
ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 18772, Т. 26/ Публікується вперше.

був тісно пов'язаний з повстанськими загонами, що діяли у Куп'янському і Валківському повітах Колодія, Сироватського, Погорілого, Донченка і Винника, які нараховували по 250 повстанців. Оперативне керівництво цими загонами здійснював полковник Журба.

2. Керівна п'ятірка Валківського повстанкому: Бабюк, Захарчук, Перетятко, Пчілка і Гаєвський. Осередок Валківського повстанкому був на станції Люботин, яким керували офіцери Русенко, Посика, Семенко, та ін. Через Семенка повстанком мав зв'язок з повстанським загonom Білецького.

3. Керівниками Богодухівського повстанкому були — Кисіль, Юрченко, Котельвець і Ситник він же отаман повстанського загону.

4. Керівниками осередку повстанкому в с. Сватово—Лучки були Кононенко і Тронза.

5. Керівником осередку повстанкому у м. Вовчанську був учитель Стрільців.

6. Загін отамана Брови діяв у Харківському повіті.

7. Загін отамана Кочубея діяв у Чугуївському повіті.

(ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 18772. Т. 1, арк.2–3.)

Харківський Губповстанком мав безпосередній зв'язок з підпільними організаціями і повстанськими загонами у інших губерніях і координував їхню діяльність. Це загін Шепеля, що діяв на Поділлі, загін Орла, що діяв у Бердичівському повіті, загін отамана Карого, що діяв у Липовецькому повіті, повстанський загін Ткача, що діяв на станції Фундуклеєвська (Київська губернія).

Зв'язок Харківського повстанкому із Києвом здійснювався через

А. Ф. Саутер, яка була власницею конспіративної квартири. Через неї Котелвець і Демченко (члени Харківського повстанкому), мали зв'язок з членами Київського повстанкому: Адаменком, Чалим, Якубовським, Таращенком і «Миколою». Зв'язок повстанкомів з штабом Тютюнника здійснювався через кур'єрів.

У перші роки радянської влади на Харківщині вибухнули селянські збройні повстання — у Вовчанську, Олексіївці, Старовірівці і Змієві.

Місцевий повстанський загін хут. Демянівка Кириківського р—ну Харківщина, 1930.

ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 1116. Публікується вперше.

Діють також місцеві повстанські загони на чолі з отаманами: Шкілем, Коренєвим (Куп'янськ, Цибою, Куликом (Сахнівщина), Капінусом (Вовчанськ), Орликом (Олексіївський р—н.), Білим, Козловим, Фоною (Петровський р—н). Ці загони поповнювалися членами організації «Союзу хліборобів—власників». Крім того на Харківщині діяли загони Махна, Сахарова, Чередниченка та ін.

Як правило, під час селянських повстань об'єднувались групи самооборони кількох сіл, або навіть кілька волостей чи повітів. Селяни створювали свої повстанські штаби і по кілька місяців оборонялися, не допускаючи більшовицькі окупаційні війська на свою територію. Повстання у 3–х селах Старовірівки тривало кілька місяців. Навіть декілька ультиматумів окупаційних військ з погрозами повного знищення не змусили повсталих припинити опір.

Останній ультиматум повсталим селянам сіл Старовірівка–1, Старовірівка–2 і Старовірівка–3.

(мова документу)

«Копия с копии

УЛЬТИМАТУМ

Штабу повстанческих войск села Старовірівки к Вам руководителям и начальникам восставших и ничего невидящих перед собою крестьян обращаемся мы солдаты и командиры пролетарской Красной Армии. Настали последние минуты вашего торжества. Мы представители всего пролетариата никогда нежелаящие проливать чей бы то нибыло крови и последний раз обращаемся к Вам. Опомнитесь. Самые суровые наказания ждут Вас. Ваше имущество, Ваши семьи, Вы все будете сметены с лица земли могущими частями Красной Армии как ненужные вредные семена для Рабоче—крестьянской власти. Руководители повстанцев. Час Вашего торжества пробил, нежелая, темная масса крестьянства слепо последовала за Вами. Мы посылаем Вам последнее предупреждение. Сложите оружие, выдайте главарей, руководителей и Вы все будете спасены от суровых наказаний. Через посылаемого крестьянина мы ждем Вашего ответа, но если он будет отрицательным не ждите пощады. Красная Армия сумевшая уничтожить безчисленные полчища Деникина, Врангеля Юденича, Колчака и других своих вековых врагов сумеет в три счета уничтожить и Вас.

Опомнитесь.

*Командир всеми боевыми отрядами /подпись/
Начальник штаба /подпись/*

С подлеником верно: /подпись/»

(ДА Харківської обл. фр.200, оп.1, спр.3с, арк. 7. Публікується вперше.)

Відповідь повсталих селян.

(мова документу)

Копія с копії

Дорогие красноармейцы и комсостав получив Ваш ультиматум от имени всего сельсовета приветствуем Вас братским приветом: Дело товарищи в следующем с Вашего ультиматума видно, что Вы незнакомы с положением вещей произошедшем в нашем несчастном кровю облитом селе 6 декабря.

Июля 31 дня после набега Махно в село Староверовку прибыл карательный отряд под командой комиссара. Соколовского. Был издан приказ № 1. по Староверовке, где в течении 12 часов сказал дать 1000 шт. рогатого скота, 60 пуд. корового масла, свиней, овса и пр. Был собран сход общий и на глазах толпы было разстреляно 5 граждан коим никому вины предъявлено не было.

Тепер 6 септября месяца была наложена разверстка хлеба 9800 пудов; которой 5% выполнена, солома, овощи тоже вывезены полностью.

6-го декабря является опять карательный отряд под командой комиссара державца Соколовского, окружает церков, во время богослужения, на улицах, ловят старых, малых, богатых, бедных, служащих учреждений, начинается порка и после порки приговариваются 120 человек к расстрелу, 300 домов сжечь, забрать все поголовно и через несколько времени полилась бы невинная кровь граждан. Видя такое гнустное издевательство кровавадного комиссара державца Соколовского чаша терпения переповнилась. «Народ восстал». Имеем на то оправдательные документы и данные т. к. комиссар при первом выстреле бежал, в панике забыл папки и станки. Ввиду с чем предлагаем товарищам красноармейцам завтра выслать делегацию в составе 3-х человек для выяснения

Селяни трьох Старовірівок, заарештовані як члени СБУ (1930 р.), також обвинувачувались як учасники повстання 1920 р. ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 2213, Т. 1, 2. Публікується вперше.

создавшегося положения. Кроме того присовокупляем тов. красноармейцы, что восстание есть не отдельной кучки, а 20000 населения поголовно, которые заявили, что все протягающие нам руки и признающие НАРОДНУЮ СОВЕТСКУЮ ВЛАСТЬ выбраную на основании конструкции Р.С.Ф.С.Р. и вести беспощадную борьбу вместе с нами с насильниками и узурпаторами в лице Соколовского и во все услышывание заявляем, что вход в нашу деревню только будет через наши трупы. О сдаче и речи быть не может.

Да здравствует Народная Советская Власть.

Да здравствует объединение рабочих и крестьян, Долой грабежи насилие.

Делегация в составе 3-х лиц избранных общим собранием, от комсостава, 2 красноармейцев вашего гарнизона при протоколе такового прибудет в 9 часов утра близ урочища «Долгого» с белым флагом без вооружения, его встретят вас наши представители.

Печать повстанцев Староверовки

С подленником верно:

*Начальник боевых отрядов Константинович.
1920. 13/12.»*

Копия

С копии верно Упомянутой Деронт.

С подлинним верно: Делопроизводитель ГПБ.

(ДА Харківсько̄ обл. фр.200, оп.1, спр.3с, арк. 6.
Публікується вперше.)

Старовірівське повстання було жорстоко придушене військами. Вцілілі від розправ селяни ще довгі роки переслідувались. Останню групу Старовірівських селян було заарештовано в 1930 р. як учасників підпільного осередку СБУ. В обвинувальному акті значиться, що селян судили за участь у повстанні 1920 року.

У період суцільної колективізації (1928–1930 рр.) в Барвінській, Богодухівській, Бурлацькій, Зачепилівській, Красноградській, Ізюмській, Ново-Водоложській, Лозовській, Шевченківській та інших волостях відбуваються масові селянські «волинки», які супроводжувалися розправами над представниками комуністичної влади.

Не менш активною була визвольна боротьба на Сумщині, більша частина повітів якої належала до Харківської губернії. Як в окремих повітах, так і в багатьох селах Сумщини в період 1918–1923 рр. відбувались антибільшовицькі збройні селянські повстання. Багато разів такі райони як Білопольський, Хотеньський, Краснопольський, Охтирський, Путівльський, Лебединський та інші тривалий час перебували під контролем повстанців.

У період колективізації у ряді сіл Сумщини відбулись збройні селянські повстання. Майже у всіх селах відбувались стихійні виступи селян («волинки»). Найбільш масовими вони були в 1930 р. в с. Баси Сумського повіту — 500 чол., в селах Терешківка, Степанівка, Головашівка. Зокрема, у Терешківці у стихійному виступі селян взяло участь 620 жінок. У 1931 р. на Сумщині чекісти ліквідували

Похорон жертв харківської ЧК
1919 р.

ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 44294, Т. 26

підпільну повстанську організацію офіцерів «Весна». У 1932 р. більшовицькі спецслужби ліквідували підпільну повстанську організацію «Николаевцы», керівником якої був священник с. Битці — Приходько.

Вже в 1930 р. на Харківщині розпочинаються масові арешти членів Спілки Визволення України (СВУ) та Українського Національного Центру (УНЦ). «Полювання» чекістів на українську патріотичну інтелігенцію продовжувалось до 1938 року. До УНЦ більшовики відносили українських вчителів, лікарів, митців, яких масово арештовували і знищували аж до 1938 року.

Статистичні дані про національно-визвольний рух 1917–1932 рр. на Харківщині

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **65**
2. Кількість повстанських загонів — **133**
з них: відомих — **77**
невідомих — **56**
3. Кількість селянських повстань — **34**
1918–1924 рр. — **11**
1928–1932 рр. — **23**
4. Кількість районів охоплених стихійним виступами селян (волинками) 1928–1932 рр. — **26**
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **15**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загони самооборони 1917–1920 рр. — **1**

Листівка. Що дали більшовики народу
1922 р.

ГДА СБУ у Харківській обл., спр. 44294, Т. 26
Публікується вперше.

Найбільш активні повстанські загони, що діяли на Харківщині

1. Ангела	13. Козлова	25. Махна	37. Сухомлинова
2. Боги	14. Копійки	26. Орлика	38. Ткаченка
3. Білого	15. Корницького	27. Пуда	39. Уманського
4. Власека	16. Корсуна	28. Савонова	40. Фоми
5. Ворона	17. Кочубея	29. Сахарова	41. Ховра
6. Донченка	18. Коренева	30. Савченка	42. Чередниченка
7. Землянського	19. Кучера	31. Савчука	43. Циби
8. Іваненка	20. Кучми	32. Семірки	44. Шкіля
9. Іванова	21. Кулика	33. Соколова	45. Шепеля
10. Карого	22. Марієнка	34. Страшко–Сасвича	46. Щуса
11. Капінуса	23. Марусі	35. Степановича	
12. Кікота	24. Марфенюка	36. Степи	

Список складений за Паспортами областей
(ГДА СБУ ф–13, спр. № 472, № 479.)

СОВ. СЕКРЕТНО

У С С Р. ХАРЬКОВСКАЯ ОБЛАСТЬ

(наименование республики, края, области, округа)

Краснокутский район пос. гор. типа Краснокутск Ж. Д. от Гуты До Обл. центра
 (наименование города, района) (центр района) (наименование жел. дороги) (наимен. ближайшей Ж. Д. станции) до ст. жел. дор. до район. центра (расстояние в км)

территория района в тыс. кв. км			число сельсоветов		посевная площадь в тыс. га		% коллективизации (кол-во инд. хозяйств)		направление района				
Население в тыс.			в том числе		Состав населения по национальностям в тыс.				Учебные заведения				
Городского	Сельского	Итого	Рабочих	Служащих	Русских	Национальностей дальной республики	Национальностей народов СССР	Других национальностей	Количество	Высших	Средних	Неполн. средних	Низших
-	50,130	50,130	2,319	6,959	2,560	47,428	0,152	-	Учеб. заведений	5	16	18	
									Учащихся	4997	4945	1188	

Сведения о промышленности и строительстве				Сведения о совхозах, колхозах и МТС											
Наименование предприятий, новостроек, разработок, характер производства и строительства	Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименование МТС	Посевная площадь в тыс. га	Количество										
	Рабочих	Служащих			Рабочих	Служащих	Комбайнов	Тракторов	Лошадей	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец и коз			
Пархомовский сахарный завод	660	96	Совхозов - 4												
Ананьевский сахкомбинат	688	55	а/Свекловичные - 30 б/Садоводческий - 10	4,011	2332	78	-	41	286	1138	785	179			
Мурафский сахкомбинат	450	45	Колхозов - 27	51,109	-	-	-	1459	10203	7153	5783				
Равных предприятий - 9	467	94	МТС - 2 а/Краснокутская б/Слободская		59	36	13	93	7	-	-	-			
					40	26	10	67	4	-	-	-			

Краткая политическая и экономическая характеристика

Особенности района, города

Район организован в 1923 году. В прошлом большая часть земли принадлежала помещикам. В селе Мурафа существовала организация партии эсеров. В большинстве сел района существовали кулацкие "Связи хлеборобов-собственников".

В Краснокутске и с.с. Пархомовке, Котляро и Базилевич была организована к/р организация партии "Боротьбистов". В период петлюровщины в селе Пархомовке существовала "Просвита".

В 1920-1921 г.г. на территории района действовали политические бандиты: Цюба, Иващенко, Кочубей и др. и проходили банды Махно, "Маруся" и др.

До 1925 года в районе существовали подпольные ОУН"овские группы и их массовая организация "Просвита", которая возобновила свою деятельность в период немецкой оккупации.

С октября 1941 по август 1943 года территория района была оккупирована немецкими войсками, на которой дислоцировались: немецкая жандармерия, полиция, с/х комендатура. Все перечисленные немецкие органы проводили массовую вербовку агентуры. Основной состав официальных сотрудников жандармерии и полиции, состоявший из местных жителей, бежал с немцами. В период оккупации активизировали свою деятельность церковники и сектанты.

Краснокутский район по урожайности с/х культур находится в числе передовых в области. По сравнению с 1940 годом посевная площадь увеличилась на 8 тыс. га, значительно увеличился прирост крупного рогатого скота и свиней.

"10" июня 1954 г.
(дата составления)

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА КАДРОВ ЦКГБ ХАРЬК. ОБЛ.
 МАЙОР ШУВАЛОВ (ШУВАЛОВ)

(должность и подпись составителя)

КАТЕРИНОСЛАВЩИНА

(СТЕНД 24)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Катеринославщини, на якій умовними знаками позначені: селянські повстання з назвою населеного пункту і року, в якому відбувались повстання, наявні в повітах підпільні повстанські організації, повстанські загони, райони, охоплені стихійними виступами (волинками) та райони діяли загони самооборони. В центрі стенду, обведені червоною рамкою, подаються статистичні дані щодо кількості вище описаних утворень, що діяли в губернії.

Катеринославська губернія обіймала величезні простори України. До її складу входило 8 повітів: Катеринославський, Олександрійський, Бахмутський, Верхньо–Дніпровський, Новомосковський, Павлоградський, Словоносербський, Ростовський–на–Дону і Таганрозький. У 1887 р. з Олександрійського повіту був виділений окремо Маріупольський повіт. У 1920 р. Бахмутський, Словоносербський і Маріупольський повіти прилучають до Донської губернії, а Олександрійський — до Запорізької губернії. Також в 1920 р. із 9–ти волостей Верхньо–Дніпровського повіту створено Криворізький повіт.

У 1922 р. до Катеринославської губернії приєднано Запорізьку. У такому адміністративному складі (7 округів) Катеринославщина існувала до 1925 року.

Під час першої російсько–української війни на Катеринославщину приходять більшовицькі окупанти під командуванням Єгорова: «29–30 декабря 1917 г. организованная большевистским комитетом Красная Гвардия при помощи прибывших рабочих–москвичей после ожесточенного боя очищают Екатеринослав от гайдамацких отрядов и контрреволюционной Центральной Рады.»

(Паспорт Дніпропетровської обл. ГДА СБУ, спр. № 455, Т.1, арк.15. Публікується вперше.)

В місті запанував терор. Як свідчили свідки тих подій, «...серед білого дня на вулицях ловили і розстрілювали «буржуїв». Будинок «військово–революційного штабу», де скоювалися всі ці розправи, став жахом для катеринославського населення».

З перших днів встановлення свого окупаційного режиму більшовики починають боротьбу із загонами «Вільного козацтва», що були створені українськими патріотами у всіх повітах і волостях Катеринославщини.

Влада більшовиків протрималася в Катеринославі недовго. З квітня 1918 року після важких боїв у місто вступили загони Вільного козацтва, а слідом — союзні українському уряду австро–угорські війська генерала фон Арна.

Після відступу української армії у 1920 році на Захід вся Україна покрилася мережею підпільних

Члени організації «Вільного козацтва», створеної в селах Наддніпрянщини 1918 р.

повстанських організацій. Офіцери Армії УНР, що залишились в Україні і повернулись з-за кордону, взяли на себе політичне керівництво підпіллям,

Полковник Петро Дяченко —
командир кінного полку Чорних запорожців
Армії УНР
1919 р.

формували та вишколювали селянські повстанські загони.

Після 3-ї окупації України найбільш жорстока боротьба більшовиків ведеться з українським підпіллям. У березні 1920 року вийшов наказ по Південно-Західному фронту № 277, підписаний Сталіним. У наказі говорилось про зростання на території України повстанського руху та вказувалось на необхідність ліквідації його. Спеціально виділеним військовим частинам армій Південно-Західного фронту наказувалось у найкоротший термін розгромити: «...а) *остатки махновських и других банд в районе Верхне-Днепровска — Екатеринослава — Александровска — Цареконстантиновска — Чаплино — Павлограда; б) банду Малашко в районе Кривой Рог — Софиевка, а также в кратчайший срок закончить ликвидацию павленковских банд Тютюника, Коцюры, Чучупаки, Гулого-Гуленка и др. в районе Ротмистрова — Новоукраинки — Елисаветграда — Знаменки — Чигирина — Смелы*».

(Паспорт Української ССР. ГДА СБУ. Спр. № 451, арк.21. Публікується вперше.)

По всіх губерніях України були сформовані повстанські загони, що налічували від 500 до кількох тисяч повстанців кожний. Центральний Повстанський Комітет координував дію повстанських загонів і доручав окремим отаманам здійснювати військові операції.

Коли офіцерам Армії УНР вдавалось проникнути в органи, які формували частини Червоної Армії, тоді окремі повстанські загони організовувались у вигляді невеликих червоноармійських частин. Такими були загін отамана Мелашка на Катеринославщині та загін колишнього поручика кавалерії Левченка.

Н. Махно (у центрі) зі своїми бійцями
1919 р.

Один із прапорів махновців
1920 р.

Повстанками Херсона і Катеринослава об'єднали під своїм керівництвом більше 12 тисяч повстанців на чолі з отаманом Пастушком.

(Там же.)

На Катеринославщині в 1918–1919 рр. діяли повстанські загони Махна, Дроздова, Зубка, Лохматова, Марусі та багато інших, які поповнювались в основному з місцевих селян. На Запоріжжі особливо сильними були загони Н.Махна. Базою і місцем формування його загонів було Гуляй–Поле та прилеглі райони, де з місцевого селянства формувалися повстанські полки і дивізії.

Крім загонів Махна тут діяли ряд інших формувань — загони Ситенького (район Михайлівки), Чалого та Коробко, Володіна, Бараника, «Десятка смерті» та інші. Загалом, все Запоріжжя було охоплено боротьбою проти більшовиків. Радянські джерела повідомляють, що тут не було жодного району, де б не було тих чи інших виступів проти радянської влади.

Для Катеринославщини характерним явищем було створення загонів самооборони для захисту від більшовицьких грабунків («продрозверстки») періоду «воєнного комунізму». Значна кількість загонів самооборони була сформована в німецьких колоніях.

На півдні Катеринославщини в боротьбі з більшовиками відіграли роль релігійні протестантські підпільні організації, агітуючи селян до повстань. Так, в 1920 р. релігійною течією «молокан» було піднято повстання в районі Нової Василівки. Це повстання було придушене силами Червоної Армії. На стенді також представлено документ — повідомлення про повстання в селі Лапінка Нікопольського повіту, що відбулось на свято Трійці в 1919 р. і отримало назву «Троїцького». Учасники повстання були засуджені в 1927 р.

З початком колективізації на території Дніпропетровської і Запорізької областей відбуваються масові виступи селян («волинки»), які часто супроводжувались розправою над представниками комуністичного партійного апарату. В Павлограді і прилеглих до нього селах (Дніпропетровщина) вибухнуло повстання. Виступ групи з 30 селян під керівництвом Архипа Воронкіна, Івана Аксьонова та Івана Шелепова почався 4 квітня 1930 року з хутору Осадчий, а наступного дня до них приєдналися інші мешканці Осадчого. Озброєні старими гвинтівками, що залишилися з часів Першої світової війни, обрізами, мисливськими рушницями, кілками та вилами, повстанці почали розправу з радянським і партійним активом, уповноваженими

Нестор Іванович Махно
в еміграції

з райвиконкому. Просуваючись до Богданівки через довколишні села і хутори Водяне, Путятіно, Кохівку, Мар'ївку та Нову Дачу, повстанці швидко поповнювали свої ряди.

Прибувши до Богданівки, повстанці вдарили у церковні дзвони, закликаючи місцеве населення йти на Павлоград, де, за домовленістю одного з лідерів повстання, їх повинні були підтримати співробітники районного відділу міліції. Озброєні селяни взяли під контроль міст між селами Богданівка і Тернівка та обірвали телефонну лінію, щоб унеможливити контакт місцевих радянських керівників з районною та обласною владою.

Інший загін повстанців, розправившись з комуністичними активістами у с. Богдано–Вербки, направився до Тернівки, де поповнив місцевими жителями свої ряди. Ще одна група виступила з хутора Сонцево 5 квітня, але розправа, яка почалася з повстанцями у Богданівці, не дала їм можливості з'єднатися з основним загonom.

Інформація про повстання надійшла до керівництва округу вранці 5 квітня. Відразу ж на боротьбу з повстанцями був кинутий каральний загін з 35 чекістів та двох сотень міліціонерів, який діяв під контролем начальника особливого відділу Дніпропетровського окрвдділу ДПУ Зіновія Мойсейовича Галицького, який звітував про хід придушення повстання безпосередньо першому секретарю ЦК КПУ Станіславу Косіору.

Увечері 5 квітня до Богданівки прибув загін окупаційної комуністичної міліції, з яким повстанці вступили в нерівний бій. Боротьба комуністичних терористів з озброєними селянами тривала протягом 5–6 квітня і завершилась поразкою селянського повстання. Причини поразки були очевидними: неорганізованість селянського повстанського руху, стара зброя, незнання тактики і стратегії бойових дій.

Після придушення повстання за участь в ньому покарано 210 осіб. Окупанти інкримінували їм: «Створення контрреволюційної організації, яка ставила за мету повалення радянської влади, розробку і впровадження планів фізичного знищення комуністів і активістів сіл і хуторів, розгром СОЗів, комун та інших колективних господарств, здійснення збройного виступу». 27 повстанців було страчено.

Розправившись з українськими повстанцями, голова ДПУ УРСР В.Балицький доповів С. Косіору про «розгром банди, яку очолювали колишні білі офіцери й куркулі, які намагалися підняти загальне повстання під гаслом боротьби за незалежність України».

Открыть 10 713

1071
49

ПОСТАНОВЛЕНИЕ по следделу № 348.

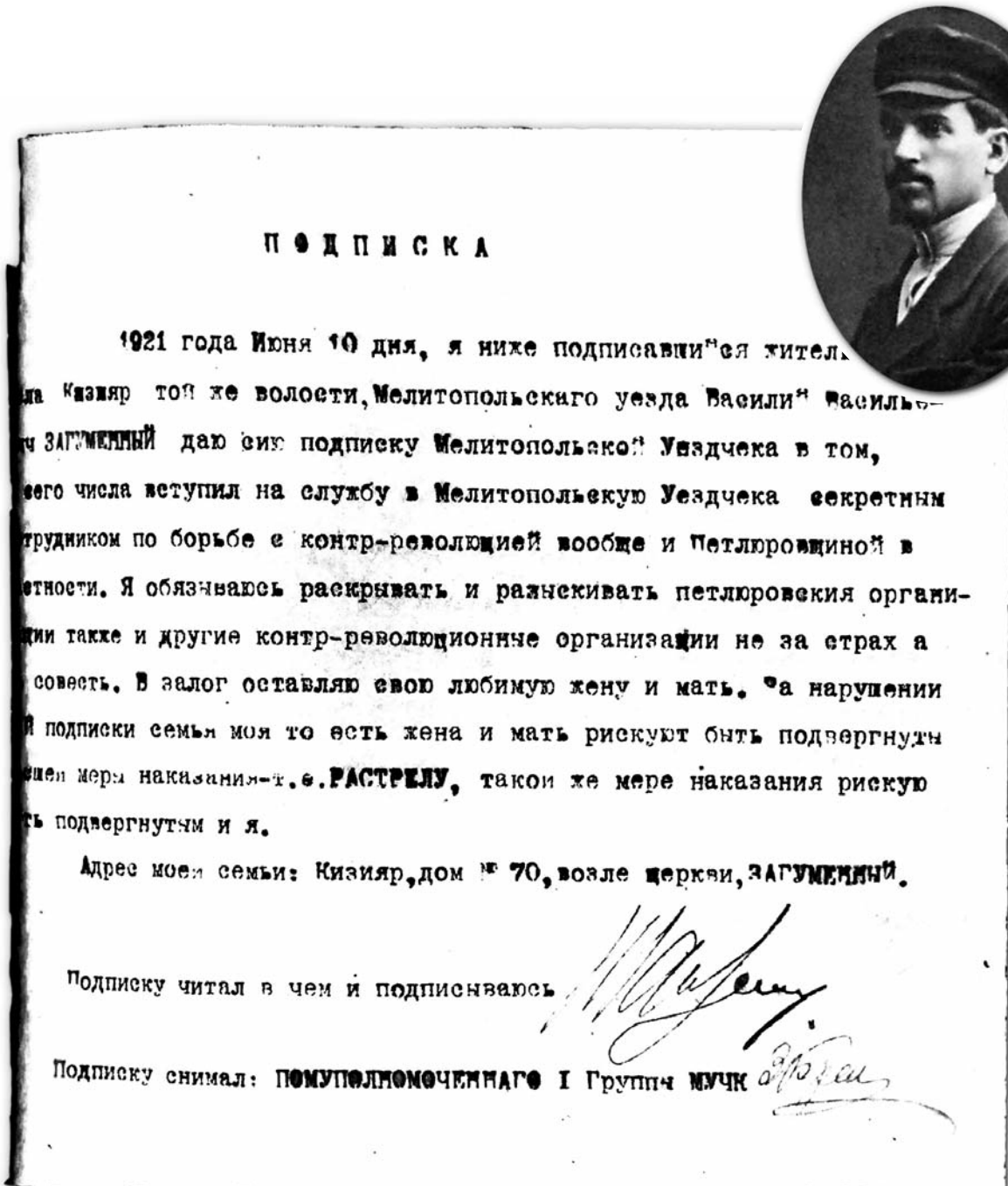
1927 года, декабря 13 дня. Я Пом. Уполномоченного СОО Криворог-
ского Окр. Отдела ГПУ ДУПОНСОВ, сего числа рассмотрев следдело № 348
по обвинению крестьян села Лапинки Никопольского района Криворог-
ского Округа, както: ПЕТРЕНКО Петра Игнатъевича, СУЛИМЕНКО Феодосия
Илларионовича, ШВАЙКО Ивана Моисеевича, ПЕТРЕНКО Петра Илларионовича,
ПАВЛА Павла Павловича, СЯГЛО Григория Евремовича, СУЛИЦЕНКО Савелия
Матвеевича, ГЕТМАНА Афанасия Трофимовича, ЛИТВИНА Ивана Евремовича,
ПЕТЬКА Феодосия Павловича, МОСКАЛЕНКО Петра Антимоновича, ЗАГРЕБЕЛЬНОГО
Матвеевича, ГЕРМАШ Павла Ивановича, АЛЕКСЕЕНКО Романа Игнатъе-
вича, НАУМЕНКО Федора Ивановича, РЕДЬКО Алексея Максимовича, АВДУЛ Федо-
ра Тимофеевича, УКАЦЕНКО Петра Афанасъевича, РУДЕНКО Алексея Сергеевича,
КОСЦЕНКО Михаила Андреевича и ДЫРКАЧА Ивана Илларионовича в совершении
преступлений, предусмотренных ст. 54-8 УК УССР, выразившиеся в том, что
в момент гражданской войны, когда все внимание трудящихся масс было
обращено на фронт военных действий, а равно во время разгула на террито-
рии Украины банд: ГРИГОРЬЕВА, ПЕТЛЮРЫ и МАХНО, в это время в селе Лапин-
ки Никопольского района на Криворожье по инициативе земельных собствен-
ников было организовано так называемое "трейцкое восстание", что и при-
урочено к крестьянским праздникам Троицы 1919 г. И так, восставшие
под полным и идейным руководством вышеназванной группы лиц в 1919 году
на первый день Троицы с лозунгом "Советы без коммунистов" на набату
церковных колоколов, вооружившись вилами, дубатами и частью огнестрельным
оружием, выступили с села Лапинки на город Никополь с целью учинить
там расправу над лицами принадлежащими к партии и Соввласти. Захватив
власть в свои руки последними в г.р. Никополе был учрежден свой прави-
тельственный орган, так называемый "ПОВСТАНКОМ и ВРЕМЕННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО"
после чего в состав временного правительства вошли крупные земельные
собственники, духовенство и т.д. По распоряжению временного правительства
в г.р. Никополе производились кровавые расправы, в числе коих и были рас-
стреляны в г.р. Никополе рабочие

Про повстання в с. Лапинка Нікопольського р—ну
ГДА СБУ Дніпропетровської обл., спр. П-5838, арк. 179. Публікується вперше.

**Статистичні дані
про національно-визвольний рух
1917–1932 рр.
на Катеринославщині**

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — 57 2. Кількість повстанських загонів — 104 з них: відомих — 62 невідомих — 42 3. Кількість селянських повстань — 21 1918–1924 рр. — 10 1928–1932 рр. — 11	4. Кількість районів охоплених стихійним виступами селян (волинками) 1928–1932 рр. — 28 з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — 12 5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загони самооборони 1917–1920 рр. — 25

Василь Загуменний. Приклад методів вербовки в сексоти під страхом розстрілу родини і самого арештованого
ГДА СБУ, спр. 5356, арк. 68. Публікується вперше.

Найбільш активні повстанські загони, що діяли на Катеринославщині

1. Бойка	16. Зубка	32. Луни	49. Самарського
2. Брови	17. Іванова	33. Марусі	49. Свища
3. Буняка	18. Кірюшина	34. Матвієнко	50. Ситненького
4. Бараника	19. Козлика	35. Махна	51. Третяка
5. Володіна	20. Козлікова	36. Малашка	52. Тютюнника
6. Воронкіна	21. Колесника	37. Мірошниченка	53. Чалого
7. Гладченка	22. Коробка	38. Міщенко	54. Федорченка
8. Глухова	23. Красули	39. Начиненого	55. Чалого
9. Григор'єва	24. Круглікова	40. Ногіна	56. Чернова
7. Грінченка	25. Кузьміцького	41. Носача	57. Чорного ворона
10. Гулого—Гуленка	26. Лантуха	42. Осадчого	58. Шевченка
11. Дроздова	27. Ленти	43. Пастушка	59. Шелепова
12. Жирного	28. Ленца	44. Прочана	60. Шила
13. Збруї	29. Лижника	45. Пухальського	61. Шульги
14. Загребного	30. Литвина	46. Роговського	62. Щербини
15. Зеленого	31. Лохматова	47. Садового	

Список складений за Паспортами областей.
(ГДА СБУ. Ф.13, спр. № 455, № 459.)

23

Українська ССР, Дніпропетровська область
(найменування республіки, краю, області, округу)

Нікопольський р-н   **г. Нікополь**   **Сталінська ж.д.**   **ст. Нікополь**   **8 км.**   **121 км.**
(найменування міста, району)   (центр району)   (найменування ж.д. дороги)   (наймен. близької ж.д. станції)   до ст. ж.д. дор. до респ., кр., обл. цент. (відстані в км)

1,638   **с/советов 17, посел.-1**   **97,5**   **100%**   **-**   **Сельсько-колгоспн.**
(територ. району в тис. кв.км)   (число с/советов)   (посівна площа в тис. га)   (%колективизації кол-во инд. хоз-в)   (напрявлення району)

Населення в тис.				Состав населения по национальностям в тис.					Учебные заведения							
Городского	Сельского	Итого	В том числе	Русских	Нац-тей данной республики	Нац-тей народов СССР	Других нац-тей	Количество	Высших	Средних	Неполн. средних	Низших	Учебн. заведений			
													Рабочих	Служащих	Учущихся	Учеников
3000	30000	33000	домик лет						8	13	13	34	-	134	2296	5577

Сведения о промышленности и строительстве   **Сведения о совхозах, колхозах и МТС**

Наименование предприятий, новостроек.	Количество	Количество совхозов, колхозов	Посевная	Количество
---------------------------------------	------------	-------------------------------	----------	------------

Краткая политическая и экономическая характеристика

В годы гражданской войны район был оккупирован немецкими войсками, а также заняты белыми войсками и бандами Махно и Пестель. В Полоховском, Алексеевском и Ново-Ивановском сельсоветах формировался махновский полк Тютюнника.

Район в прошлом был населен контрреволюционными украинскими националистическими кадрами и поражен бандами. Здесь оперировали банды Кругликова, Козлика, Иванова и др.

В 1919 году в районе было кулацкое восстание, в котором участвовало население большинства сельсоветов.

В период сплошной коллективизации в селах Полохово, Дмитрияшево, Борисово, Ново-Ивановка и др. имели место голодные волнения.

В период Отечественной войны район был оккупирован немецко-фашистскими войсками 18 августа 1941 года и освобожден 8 февраля 1944 года.

На промышленных предприятиях в районе имеется ГТУ Управление им. Орджоникидзе треста "Никополь". Марганец "по добыче марганцевой руды, достигая 40% руды всего марганцеватого бассейна /добычи треста/. В период немецкой оккупации шахты ГТУ Управление эксплуатировались по добыче руды немецкой фирмой "Берг-Гута-Антонов" из г. Зальцверт. Адрес: Берлин 20-Потсдам-Тегель 35.

Особенности района, города

25 Января 1950 г.
Дата составления

Зам. нач. УМГБ по кадрам
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛ. - ПОЛОХИНИК
(должность и подпись составителя)

ПЕРЕПИСКИ

Зак. 1302

Паспорт Дніпропетровської обл., Нікопольський р-н.
ГДА СБУ. Ф.13, спр. № 455, арк. 23. Публікується вперше.

ПОДІЛЛЯ

(СТЕНД 25)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Поділля, на якій умовними знаками позначені селянські повстання з назвами населених пунктів і років, у яких ці повстання відбувались; українські патріотичні підпільні організації, які діяли в повітах Подільської губернії; повстанські загони; райони, охоплені стихійними виступами («волинками»), та райони діяльності загонів української самооборони. У центрі стенду подаються статистичні дані щодо кількості названих вище подій та повстанських утворень, які діяли в губернії (обведено червоною рамкою).

До 1917 р центром Подільської губернії був Кам'янець–Подільський, у якому розташовувався губернський апарат управління. Поділля ділилось на 12 повітів.

У березні 1932 р. із Кам'янець–Подільської губернії була виділена Вінницька область, до якої входила і сьогоднішня Хмельницька область, а в 1937 р. з Вінницької області виділена Кам'янець–Подільська і Житомирська області.

У період 1918–1920 рр. визвольна боротьба на Поділлі була найбільш активною і найкраще організованою. Це пояснюється пробудженням національної свідомості подолян, неодноразовим розміщенням у Вінниці та Кам'янці–Подільському урядових установ УНР, а також постійною присутністю в регіоні української армії, яка, захищаючи населення краю від комуністичного терору, не допустила повної окупації Подільської губернії ро-

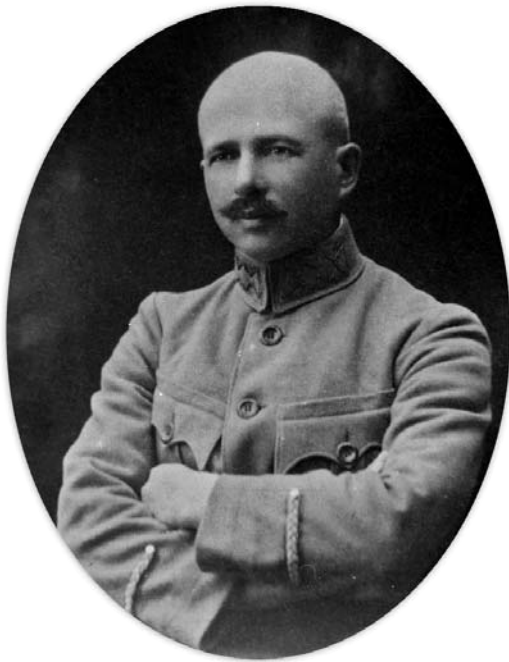
Українська демонстрація
Вінниця, 1917 р.

сійськими більшовиками аж до часу свого відступу за Збруч.

22 жовтня 1918 року в Кам'янці–Подільському урочисто відкрито Український Державний Університет — вогнище національної культури й просвіти. Він був створений зусиллями українських наукових кіл та провідних членів уряду УНР, зокрема міністра освіти професора І. Огієнка. Як згадують сучасники, «русскоязычна» спільнота Кам'янця–Подільського ставилася до університету доволі холодно. Зате його цінувало сільське Поділля: більшість студентів були дітьми українських

Уряд ЗУНР. У центрі (в цивільному, справа наліво): Євген Петрушевич — ЗОУНР–ЗУНР,
Степан Витвицький — державний секретар закордонних справ,
Сидір Голубович — голова Державного Секретаріату
Кам'янець–Подільський, осінь 1919 р.

Володимир Котович,
отаман українського війська
Кам'янець–Подільський, 1919 р.

селян, провінційної сільської та міської інтелігенції і духовенства. Мабуть тому чекісти в своїх документах назвали Український Державний Університет «...базой для подготовки националистических кадров интеллигенции. Там же находилась и Украинская духовная семинария, готовящая националистические кадры церкви не только для Камянец–Подольской области, но и ряда других областей Украины».

(ГДА СБУ. Ф.13, спр № 461, арк. 3.)

У багатьох округах, волостях, повітах і селах Подільської губернії успішно працювали місцеві органи української влади. Вони сприяли проведенню мобілізації військовозобов'язаних, а також зарахуванню добровольців–подолян до армії УНР. Документи свідчать, що з Меджибожа та навколишніх сіл до армії УНР добровільно вступило 2000 чол; у с. Левада Смотрицького району сформовано полк армії УНР; під час перебування штабу С. Петлюри у Вінниці, у селах Якушенці, Зарваниця, Стрижівка, Гавришівка, Малі Хутори, Лука Мелешківська, Шкуренці, Медвеже Ушко і Шереметка проходив запис добровольців у курені і полки УНР; із села Вороновиця організовується загін 800 чол, який вступає в армію УНР; у Новодашківському повіті формуються загони «Синьої дивізії», а в с. Сальник — курінь Армії УНР і т. д.

На жаль, зражені своїми польськими союзниками, українські війська не змогли відстояти незалежність України. Подільську губернію окупувала Червона армія, шовіністичне командування якої вважало Поділля «російською територією».

**З ОПЕРАТИВНОГО НАКАЗУ
ВІЙСКАМ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ 14-ї АРМІЇ
ПРО НЕОБХІДНІСТЬ
ОСТАТОЧНОЇ ОКУПАЦІЇ ПОДІЛЛЯ**

16 ноября 1920 г.

№ 0/180, ст. Вапнярка

Карта 10 верст в дюйме

21 час 30 мин.

...Согласно заключенному договору с поляками, польские части с 24 час. 19. XI начинают отход на свою границу.

В целях окончательной ликвидации последних банд, борющихся на *русской советской территории* (курсив мій — Р.Круцик), и достижения западных границ республики командюгзап приказал: частям 12-й армии после соответствующей перегруппировки с рассветом 20. XI начать движение к государственной границе, ...

Командующий войсками 14-й армии
У б о р е в и ч
Член Революционного Военного Совета
Р у х и м о в и ч
Начальник полевого штаба Генштаба
Д у л о в
Военком К р ю к о в

ЦГАСА, ф. 199. оп. 2, д. 347, лл. 21—22.

Подлинник.

(Надруковано у збірнику: Гражданская война на Украине (1918 — 1920). Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. Т.3. — К., Изд-во «Наукова думка», 1967, с. 717–718.)

У 20-х роках ХХ ст. на Поділлі існувало до 30 політичних угруповань. Крім українських самостійницьких об'єднань, у місцях більшого скупчення національних меншин існували їх політичні та збройні організації.

Так, росіяни Жмеринки створили погромний «Союз русского народа».

У Жмеринському, Тиврівському, Уланівському та деяких інших повітах, де проживало багато польських родин, майже до 1930 р. діяла Польська Організація Військова («ПОВ»).

Єврейське населення Вінниці, Козятина, Жмеринки, Могилева–Подільського та інших містечок губернії захоплювалася передусім соціал-демократичними та комуністичними ідеями. До 1920 р. у Вінниці, Могилеві–Подільському, Козятині і Тульчині існували осередки меншовицького крила РСДРП. Там же до початку 30-х років діяли троцькістські групи. Водночас у період 1917–1924 рр. на Поділлі легально діяли сіоністські організації.

Ще до окупації російськими більшовиками Поділля, для створення підпільних більшовицьких осередків, в округи, повіти та волості губернії була направлена велика кількість більшовицької агентури.

**ИЗ ДОНЕСЕНИЯ СОТРУДНИКА
ОСВЕДОМИТЕЛЬНОГО ОТДЕЛА
ПОДОЛЬСКОМУ ГУБЕРНСКОМУ СТАРОСТЕ
О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВИННИЦКОГО
КОМИТЕТА БОЛЬШЕВИКОВ**

Октябрь 1918 г.

«Гор. Винница в настоящие время насчитывает до 100 000 жителей, большинство из коих евреи, как например, в 1-м Вартовом районе из 28 000 жителей 25 000 евреев. Винница из себя представляет центр агитации и бандитизма.»

«...Во главе Винницкой организации стоит все семейство еврея Натансона, по кличке «Бугов» (против ворот собора в доме бывших казарм 1-й части, во дворе). Сын Натансона, кроме большевистского комитета, входит как служащий в типографские и редакционные союзы. Затем студент Тарноградский — местопребывание скрывает, хотя часто его видят в городе, потом по кличке «Яровой» — Григорий Дмитриевич Яропуд и, наконец, по кличке «Мельников» и «Темник» и еще два матроса. Фамилии последних выясняются.»

Винницкая организация имеет несколько конспиративных квартир...»

«Станным кажется то, что в Винницком большевистском комитете участвуют мадьяры, которые имеют связь с Москвой. На днях в Винницу приехал один мадьяр с московским паспортом. Две ночи он переночевал у «Ярового», а теперь переехал на хутора к матросу. В организации это очень важное лицо. Фамилия его выясняется. Наружность такова: рост средний, корявый, за левым ухом нарост, брюнет, бороду бреет, усы подстрижены, худощавый; пиджак черный, брюки в сапоги, русского полотна рубашка, воротник и накладка вышиты. Денег при себе имеет очень много. Человек он осторожный и весьма хитрый. Этот мадьяр посещает австрийские войска.»

Из Москвы приехал еще какой-то комиссар большевиков, по наружности солдат. В Винницком комитете он известен и пользуется особым положением. Личность его устанавливается. Филер Плотников завязал с ним знакомство, и, кажется, он уже в его руках. За обоими приехавшими установлено бдительное наблюдение.»

«Из Киева приезжает Гольдштейн, сын банкира, ходит в форме коммерческого института. Он является главным агитатором среди охранных сотен. Гольдштейн постоянно посещает Винницу, Литин, Жмеринку, Летичев, Проскуров, Могилев и Каменец...»

(ЦГАОР УССР, ф. 1793, оп. 1, 168, лл. 29—34.)

Рукопись.

(Надруковано у збірнику документів: Гражданская война на Украине (1918 — 1920). Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. Т.1. кн.1. — К. Изд-во «Наукова думка», 1967, с. 396 — 398).

Таким чином, створені московськими емісарами більшовицькі підпільні організації Проскурова, Вінниці та інших міст Поділля свідомо провокували місцеву українську владу на застосування жорстких заходів протидії в умовах воєнного часу, не переймаючись їх можливими наслідками для навколишнього мирного населення.

Після вимушеного відступу армії та уряду УНР за Збруч на Поділлі активізували свою діяльність політичні партії та організації українських державницьких орієнтацій. Вони проводять основну роботу зі створення мережі підпільних повстанкомів, штабів, формують кадри повстанських загонів та забезпечують зв'язок між ними.

Ось як описували Поділля в 1921 р. чекісти: *«Едва ли на всем громадном протяжении Советской Федерации за все 4 года ее существования была еще такая область где бы так бушевало, где бы пустило такие глубокие корни политическо-бандитское движение, как на Подолии».*

(«Год работы. Сборник материалов Подгубчека за 1921 г.» ГДА СБУ. Ф.13, спр.№ 605, арк.5.)

Найбільшою українською партією на Поділлі була УПСР, яка проводила свою роботу через «Просвіту». Керував нею член ЦК УПСР і член Центральної Ради Миколайчук. Він був організатором і керівником антибільшовицького повстання у Гайсині та інших повітах губернії.

Підпільна повстанська організація у Кам'янці-Подільському була добре законспірована, діяла за принципом п'ятірок і трійок та мала зв'язок із Партизансько-Повстанським Штабом (ППШ) Державного Центру УНР на еміграції. Керував організацією вчитель гімназії Микитюков, який залучав до організації нових членів через своїх учнів. Тому в організації переважала молодь. Основним своїм завданням організація ставила зрив продналогової компанії, а там, де хліб вже був забраний у селян, організація різними шляхами перешкоджала його вивезенню.

В організації було багато селян приміських сіл Кам'янця, які виконували доручення Центру з висадження у повітря залізниць, мостів, пошкодження телеграфного і телефонного зв'язку. У Кам'янецьку організацію із ППШ прибув Дем'яненко, який здійснював зв'язок організації з Повстанкомом та керував повстанським загonom у Боговецькій волості. На півночі Поділля діяли загони Жолудя, Губи Плахотнюка-Гіви, Артема, Оніщука.

Активно діють підпільні повстанські організації і штаби в Ямпільському і Ольгопільському повітах. Їх діяльності сприяли професійні організації трудящих Поділля, зокрема «Петлюровская железнодорожная «спилка», за описом чекістів «возившая агентов Петлюры гораздо лучше, скорее и с большими удовольствиями, чем наших сотрудников...»

(«Год работы. Сборник материалов подгубчека за 1921 г.» ГДА СБУ. Ф.13, спр. № 605, арк.11.)

У створенні та роботі підпільних повстанських організацій на Поділлі брала активну участь інтелігенція, яка проникала в більшовицькі структури і намагалася зайняти в них керівні пости. Внаслідок цього у Проскуріві (зараз — Хмельницький) українські патріоти деякий час контролювали міліцію та повітову ЧК, де знищили всі справи та цінні для більшовиків документи. Аналогічно діяв Кам'янець-Подільський повстанський штаб, діяльність якого охоплювала Кам'янецький, Новоушицький і Ольгопольський повіти — базові для повстанських загонів отамана Заболотного. До Ольгопільської підпільної організації входив і більшовицький «комбриг» Крючковський.

У Вінниці діє повстанський комітет Правобережжя України під керівництвом Івана Петруня, тісно пов'язаний з Гайсинським та Ладижинським

повстанками. І. Петрунь був головою Вінницького повітового революційного комітету, член КП(б)У з 1918 р., колишній член УСД і делегат Центральної Ради. Членами організації були: завідувачий інформаційно-інструкторським підвідділом відділу управління «Подгубревкома», член КП(б)У Григорій Шаулко, заступник завідуючого «Подгубиздата», член КП(б)У — Порайко, а також голова Жмеринського «Уисполкома», член КП(б)У — Антон Левчинський, голова Кам'янецького «Усовнархоза» Радченко Георгій та інші посадові особи.

Підпільна повстанська організація ставила собі за мету підняти на Поділлі повстання проти радянської влади та встановити «Совреспубліку з безпартійними советами». Керівником Гайсинської організації був комісар повіту, член КП(б)У Селецький. Вся організація складалась із трійок. Голов-

Підпільна організація УНОМ (Українська національна організація молоді) в Іллінцях 1928 р.

ГДА СБУ у Вінницькій обл., спр. 129617, арк. 25. Публікується вперше.

ною трійкою були Шауль, Петрунь і Мацан «секретарь увоенкома Винниці». Петрунь тримав зв'язок з Гайсином, Мацан з Ольгопільським повітом, Шаулко із Жмеринкою і Кам'янцем—Подільським. Організація мала зв'язок з отаманами Гивою і Голенком, а також вели переговори з отаманами Лихом і Заболотним про спільний виступ проти окупантів. Военкому Гайсина Селецькому доручалось організувати з селян—дизертирів Червоної армії полк, який мав бути при Гайсинському військкоматі та у відповідний момент прилучитись до повстання. Селецький тримав зв'язок з повстанськими загонами, передавав їм документи про дислокацію більшовицьких частин та тримав зв'язок з Петлюрівською організацією Гайсина, що нараховувала до 70—ти чоловік радянських службовців та колишніх офіцерів. Аналогічні комітети діяли в Брацлаві й Лоджині. Вони підтримували зв'язки з Вінницькими підпільниками.

(«Год работы. Сборник материалов подгубчека за 1921 г.» ГДА СБУ. Ф.13, спр. № 605, арк. 80.)

На Поділлі діє Проскурівська підпільна організація «Мужилы», яка, за твердженням чекістів, координувала роботу українського підпілля від Кам'янця до Жмеринки.

Немирівська підпільна організація діяла при місцевому комсомолі. Її основним ядром були люди із повстанського загону отамана Голуба.

Брацлавсько—Юзвенська підпільна повстанська організація діяла під виглядом драматичного гуртка, який збирався в жіночому монастирі. Організація підтримувала зв'язок з повстанськими загонами Шепеля і Саранчі.

До 1928 р. в механічному технікумі в Іллінцях діє молодіжна підпільна організація УНОМ (Молодіжна Національна організація Молоді). Студенти під керівництвом свого вчителя розробили свій Статут, який передбачав смертну кару за вихід з організації.

У кінці квітня 1920 р. під час Першого зимового походу частини Армії УНР вийшли на Поділля в райони бойових дій багаточисельних загонів

І-Я С О Т Н Я

1. Сотник	Емельян БОРОВСКИЙ	27. Козак	Иван ШАТАНОК
2. Півсот.	Михайло ЛЕВИЦКИЙ	28. "	Митро ИЛЬБУШЕНКО
3. "	Павло ТКАЧ	29. "	Федор ГРЕБЕНЮК
4. Бунч.	Афанасий ГОРАНИИ	30. "	Василь ОЛИНЕЦКИЙ
5. Чотов.	Семен ЯНКОВСКИЙ	31. "	Андрей ЧИЧЕЛЬНИЦКИЙ
6. "	Олесь ИВАНИВ	32. "	Тимий СИДЛЕЦКИЙ
7. Роевий	Ливонь ГОРДИЕНКО	33. "	Михайло МЕЛЬНИК
8. "		34. "	Иван БОНДАР
9. Козак	Антип ТКАЧ	35. "	Иван КРИВОРУЧКО
10. "	Макар КОЛЕСНИК	36. "	Петро СОНЯТИВСКИЙ
11. "	Тарас БУЗИВСКИЙ	37. "	Яков КОСТЕНКО
12. "	Тихон РАЗИК	38. "	Ярема ВИСАРИК
13. "	Павло Чечельницкий	39. "	Иван ЗЕЛЕНЯНСКИЙ
14. "	Захар ТЕСЛОК	40. "	Роман БОШКОВСКИЙ
15. "	Илько БЕРЕЗЕЦКИЙ	41. "	Иянор ПАРБОК
16. "	Микола ШЕРЕМЕТА	42. "	Корней МАРКОВСКИЙ
17. "	Филип КЛИБАНСКИЙ	43. "	Ларий МАРЧУК
18. "	Кость ГРИБЕННИК	44. "	Ярема ЧЕРНЫЙ
19. "	Профир БЕРЕЗЕЦКИЙ	45. "	Карп ЧАЛОК
20. "	Митрофан ВИШНЕВСКИЙ	46. "	Микола КАЛИНИН
21. "	Федор ОЛЕНЕЦКИЙ	47. "	Влас РАЧИНСКИЙ
22. "	Иван ПОСУХИВСКИЙ	48. "	Спиридон БОЛИНСКИЙ
23. "	Филипп МЕЛЬНИК	49. "	Лукьян ЖМИНЬ
24. "	Гриць БОРОВСКИЙ	50. "	Мартин ВОРОНСКИЙ
25. "	Гриць ПОДИЛЬСКИЙ	51. "	Оникий БАЗИЛЯН
26. "	Мифодь ОКУЛЬСКИЙ	52. "	Роман ПРОЦИШЕН
		53. "	Исак ТАРАСИМЕНКО

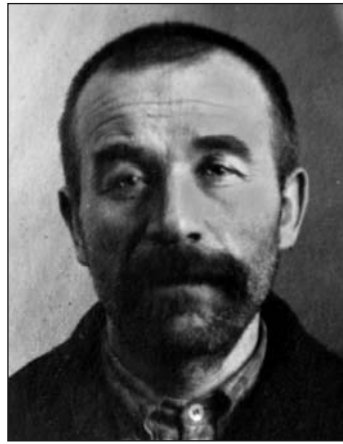
УКГБ при СМ УССР по Винницкой области,
арх.след.дело, арх. № 28487, л.д. 199-

том I

203

Командний і рядовий склад загону С. Заболотного (ст. 1)

ГДА СБУ, ф. 13, спр. 1093, арк. 40—42

Волинець Ананій, організатор повстанського руху на Поділлі, у 1939 р.

за доносом С. В. Пекаря заарештований, у 1941 р. заарештований вдруге і засуджений до смерті. На суді в останньому слові сказав: «Я знаю, що я вмру сьогодні, але також пам'ятайте, що всі ви, починаючи від Сталіна, обов'язково виздыхаєте завтра»

Гальчевський Яків — Орел, повстанський отаман, полковник Армії УНР, командувач повстанськими силами

Правобережної України (1922—1923 рр). З 1930 до 1939 р. — майор польської армії. Був військовим консультантом отамана Тараса Бульби—Боровця. Загинув 22.03.1943 р. в с. Пересилівичі біля Грубешева, відбиваючись від польських шовіністів

<u>2-я С О Т Н Я</u>			
• Сотник.	Павло ШТИЛЕВОЙ	31. Козак	Василь ШУЛЯК
• Півсот.	Гриць ДУСАРЬ	32. "	Іван МОРГАЧ
• Бунчужн.	Іван КОСИЙ	33. "	Терень БРЯНСКИЙ
• Чотові	Хведько РАБОВ	33. "	Семен ЗАВАРИНСКИЙ
• —"	Гриць УСАТЮК	34. "	Лукаш ПОЛИЩУК
• "	Хведько МЕЛЬНИК	35. "	Андрей БОНДАР
• "	Митро ЯРОВОЙ	36. "	Филипп ГЕРБЕНСКИЙ
• "	ПОТАТ Юрій	38. "	Тиміш ШЕВЧУК
• "	ІВАН БЕЛОУС	39. "	Марко ПИДЛЕСНИЙ
• 0.	Тиміш КОЛОС	40. "	Дем'ян ІВАНЕНКО
• 1.	Степан БЕРШАДСКИЙ	41. "	Василь ПАШКО
• 2.	Семен КОЗАК	42. "	Іван МАТВИЄНКО
• 3.	Аверий БЕРШАДСКИЙ	43. "	Василь БОНДАР
• 4.	Кирилл ЛЕТВАК	44. "	Сава ІВАНЮК
• 5.	Антип СЕРБИН	45. "	Матвей ПАНЧЕНКО
• 6.	Клим МАСЯК	46. "	Филимон ЛОЗОВОЙ
• 7.	Кирилл ПЛАКСИЙ	47. "	Евдоким ГОНЧАРУК
• 8.	Яхим ЯНКИЄСЬКИЙ	48. "	Ісак КАЧАНЮК
• 9.	Микола БАБЧУК	49. "	Сергей МУРГАЧ
• 0.	Тиміш ПИДХЛИБИН	50. "	Микита ГРАБОВИЙ
• 1.	Яким ЯКИМЕНКО	51. "	Яков ІВАШУК
• 2.	Терень ШУЛЯК	52. "	Кондрат ПОКАТИЛО
• 3.	Фома СИМЕНЧУК	53. "	Василий ГРАБОВИЙ
• 4.	Никифор СЕРБИН	54. "	Фаврило СОКОЛЕНКО
• 5.	Сава ГРАБОВСКИЙ	55. "	Кондрат ТИМЧЕНКО
• 6.	Івко ПЕТРЕНКО	56. "	ЛОЗОВОЙ Яков
• 7.	Евдох МОСКАЛЬЧУК	57. "	Макар ГРИЩИШИН
• 8.	Іван ОСАТЮК	58. "	Іван ЯКИМЕНКО
• 9.	Іван ЛЬСЕНКО	59. "	Тиміш ПИДБАРСКИЙ
• 0.	Кондра САМОЙЛЕНКО	60. "	Юрко ДАВИДЕНКО

Командний і рядовий склад загону С. Заболотного (ст. 2)

українських повстанців: Шепеля, Чуприни, Лиха, Волинця, Складного, Моргулі, Громового, Солтиса та інших. У цей час в Могилеві–Подільському відбулось антирадянське повстання. Бригада отамана Волинця (800 чол.) зайняла містечка Гайсин і Брацлав. Отаман Лихо (К. Боднарук) громив найближчі тили Червоної Армії. Отаман Я. Шепель (полковник армії УНР) з своїми повстанцями робить кілька спроб захопити Вінницю. Отаман Заболотний (2000 чол.) з отаманом Кощевим (500 чол.) намагаються вибити більшовиків з Саврані та Балти.

На початку 1921 р. територією Поділля прокотилися селянські виступи проти окупаційної російської адміністрації. Вони охопили райони: Літинський, Барський, Чечельнинський, Ольгопільський, Чернівецький, Летичівський, Гайсинський, і Ямпільський.

Окрім невеликих сільських повстанських загонів, діяли більші загони Гальчевського, Шепеля, Краузе, Тютюнника, Волинця, Кушніра та інші. Загалом на Поділлі діяло близько 203 повстанських загонів різної чисельності. Один з найбільших — загін Волинця — мав чисельність до 10 000 повстанців.

Волинець Ананій — один з чільних організаторів повстанського руху на Поділлі. Начальник мілі-

ції Гайсинського повіту (1917– поч. 1918 років). Підполковник армії УНР. З кінця 1920 року на еміграції. Під час окупації у 1939 р. Західної України Червоною армією за доносом С. В. Пекаря заарештований органами НКВД. У 1940 р. заарештований вдруге і засуджений до смертної кари. На суді в останньому слові сказав: «Я знаю, що я вмру сьогодні, але також пам'ятайте, що всі ви, починаючи від Сталіна, обов'язково виздыхаєте завтра»

Гальчевський Яків (Орел) — повстанський отаман, полковник Армії УНР, командувач повстанськими силами Правобережної України (1922–1923 рр.) Від 01.09.1930 р. до 09.1939 р. служив офіцером–контрактником у Війську Польському. Учасник 2–ї світової війни. У Кракові (1941 р.) та у Львові (1942 р.) Гальчевський видав книгу спогадів «Проти червоних документів». Автор спогадів «З воєнного нотатника» та історіософічної праці без назви. Організатор української Грубешівської повітової самооборони. Загинув 22.03.1943 р. в с. Пересоловичі біля Грубешева у бою з польськими шовіністами.

У зв'язку з наростаючим незадоволенням та масовим спротивом селян більшовицькій владі окупанти вдалися до масового терору. За архівними документами, у 1930 р. в Полонському, Деражнянському, Летичівському, Шепетівському,

Пулеметная ватага

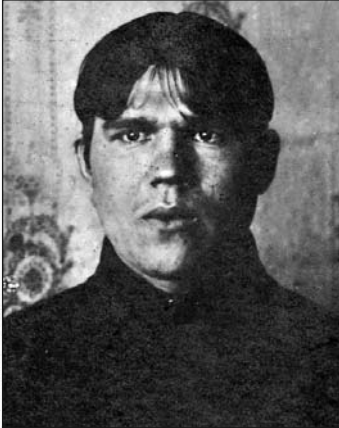
1. С о т н и к
2. Чот. I пул.
3. Козак Андрон ВОЛОЩУК
4. -" - Олесь ГОЛЯНТ
5. - " - Павло ПОЛОМАРЧУК
- 6.
7. Чот. 2 п.
8. Козак Сава ДОЗОВОЙ
9. - "-
10. Козак Олесь ПРОНЬ
11. Чот. 3 п.
12. Козак Данило ПАЛИЙ
13. Козак Зинов ШТЕПА
14. Крзак Мокий ШАРГОРОДСКИЙ

Штаб отряда

1. Атаман Семен ЗАБОЛОТНЫЙ
2. Нач. штаба И. Коршун
3. Голова в.йск. ради П. ЗАДЕКА
4. Господар Онисько ГРОДЕЦКИЙ
5. Скарбник Дмитро БОГУЦКИЙ
6. Деловод С. ЯСИНСКИЙ
7. Деловод–господар - Устин ДОБРОВОЛЬСКИЙ

Командний і рядовий склад загону С. Заболотного.

40

Семен Заболотний,
начальник
П'ятого району
Першої
повстанської групи
військ Армії УНР

Командний і рядовий склад загону С. Заболотного (ст. 3)

Голуб Іван,
січовий стрілець,
один з перших
повстанських
ватажків на Поділлі.
1941 р. був у
похідній групі ОУН,
працював у підпіллі
на Донеччині

Ізяславському, Лянцполунському районах Поділля протестами було охоплено понад 343 села, а ГПУ зареєструвало 81 збройний виступ проти більшовицького режиму. Щоб залякати населення, бюро Шепетівського окружного в січні 1930 р. приймає рішення про виселення 800 сімей селян.

Часто стихійні виступи селян («волинки») переростали у збройні повстання, які придушувались військами. В с. Лубень було арештовано 80 чоловік, в с. Плужному — 30 чоловік, а всього в селах Шепетівського повіту — 427 чоловік. Більшість з них були засуджені до різних термінів ув'язнення, а частина — розстріляні.

Часто більшовики у районах дій повстанських загонів застосовували найпідступніший метод боротьби — оголошення амністії.

В О З В А Н І Е УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАНЧЕСКОГО НАРОДА

БРАТЯ УКРАЇНЦІ !

Уже повстали всі села против большевиків — комуністів, всі від старого до малого з озброєн в руках сукарою, вилами хто чим попало виступив на супротив грабунків, та збиткування над нашим братом українцем. Все це Ви знаєте як забирали у Вас останній кусок хліба між дітей, забирали худобу, кури, яйця, вовну кляча і т.д. На Ваших очах мучили розстрілювали неповинних людей братів та синів наших, серце наше немогло видержувати від сліз взираючи на такі страшні муки наших братів, сестрів та батьків. Коли хочеш раз на завжди збавитися від цього ворога котрий посягає на твоє життя, то вставай на спи бери зброю і виступай на сопротив нашого загального ворога робіт міцну організацію по селам, котрі це не виступали форміруйте ніхоту, та кінноту, тремайте звязок село з селом, вигоняйте та разоройте большевиків разсправляйтеся з комуністами за їх несправедливі беззаконні злочинства, та посягательства. Тоді коли не буде на наші рідні Україні ворога, коли ми цього вигоним тоді буде вам мірне життя і спокій в наші рідні хаті. —

м. Ямпіль на Поділлі

Командуючий Ямпільським повстанческим
гарнізоном Підпрапорщик ЛОЗАН

Інструктор Інформатор БАРСКИЙ

УКГБ при СМ УССР по Винницькой области
арх.след.дело, арх. № 13996, л.д. 142

Звернення командуючого Ямпільським повстанським гарнізоном підпрапорщика Лозана
1921р.

ГДА СБУ, ф. 13, спр. 1093, арк. 174.

СПИСОК

атаманов и главарей банд, добровольно явившихся и сдавшихся
Подгубчека, пойманных и убитых во время поимки их.

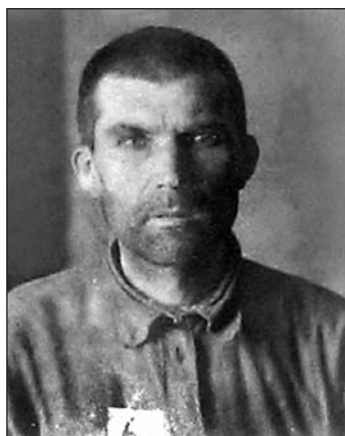
№№ по порядку.	Ф а м и л и и	Заним. полож. в банде.	Примечание
1	Нечай-Бокалов Петр Стахов .	Атаман	Амнистир.
2	Ходак-Черный П. Л.	"	"
3	Пушкарь И. Ф.	"	"
4	Шевчук-Резун Д. Г.	"	"
5	Присыч И. Л.	"	"
6	Онищук Артем Е.	"	Расстрелян
7	Солтус-Тимошевский	"	Амнистир.
8	Головащенко А.	Орган. банды Нечая	"
9	Дашенко А.	Ад'ютант Нечая	"
10	Лыхо (Викул)	Атаман	Убит
11	Бернацкий	"	"
12	Хмара-Харчук	"	"
13	Голованчук	Атам. уголов. банды	Расстрелян
14	Беда-Хилюк	Атам. и орг пов- станкомов	Пойм. и отпр. в киевск. ЧК
15	Голенко В.	Пом. атам. Волынца	Амнистир.
16	Шпильковой	" " Солтуса	"
17	Дорошенко-Коссовский	" " Шепеля и бывш. пом. воен. мин.	Пойман
18	Терещенко-Завирюха	Командир пех. банды Лыхо.	Амнистир.
19	Рюрик-Блиновский	Ком. дивизии. банды Лыхо.	"
20	Флерко-Чепуха	Сотн. банды Лыхо.	"

Список полонених, вбитих та амністованих отаманів і керівників повстанських збройних відділів Поділля станом на 1 січня 1922 р.
«Год работы Подгубчека». ГДА СБУ ф.13, спр.605. арк.41.

Дацюк Петро,
керівник
повстанського
загону с. Вербка.
Учасник повстання
в Ольгопільському
повіті 1919 р.,
у 1921 р. амністований,
а в 1937 р.
заарештований і
розстріляний

**Головащенко
Онисим**,
помічник
отамана Нечая,
амністований
у 1921 р.
У 1933 р.
засуджений
до 10 років
позбавлення волі

Дідур Лаврентій,
повстанець
загону Я. Головка.
Арештовувався
у 1924, 1929, 1930
і 1931 роках.
Останній вирок:
10 років ув'язнення

**Тимчишин
Тимофій**,
повстанець загону
Чалого,
заарештований
і розстріляний
у 1937 р.

Як свідчать архівні документи, учасників повстанського руху, що здались більшовикам, повіривши в їх брехливу «амністію», через деякий час (іноді — більше, як через 10 років) заарештовували, судили і засуджували до розстрілу.

Повстанців, що здавались більшовицькій владі, чекісти намагались шантажем, взяттям в заручники родини та іншими брудними методами схилити до співпраці з репресивними окупаційними органами і використовувати в боротьбі з повстанським рухом.

У 1937 р. Боровський був заарештований у Миколаївській області за розкрадання зерна з елеватора. Однак у 1941 р. виправданий і звільнений після підтвердження його співробітництва з Винницькою ЧК.

(К. Завальнюк «Провісники волі» Літин—2001 р. ст.26–27.)

Як засвідчують чисельні архівні документи, переслідування та фізичне знищення учасників українського визвольного руху на Поділлі не припинялось і після 2-ї світової війни. У період 1945–1950 рр. каральними органами проводилась так звана «очистка району». В описі одного з районів читаємо: «В порядке очистки района от предателей, пособников и прочего антисоветского элемента в период освобождения района по август 1950 р. арестовано и осуждено 171 чел., взято на учет 240 чел... В 1950 году из Западных областей Украины прибыло 499 семей переселенцев.»

(ГДА СБУ ф.13, спр.№ 465, арк.11.)

Боровський (Василенко) Омелян —
агент ЧК (кличка «Ткаченко») —
у 1920 р. створив повстанський загін
та приєднався до повстанців С. Заболотного.
Організатор убивства С. Заболотного, К. Солтиса,
знищення групи полковника Діденка

Статистичні дані про національно-визвольний рух 1917–1932 рр. на Поділлі

РОГАТЮК С.М.

ДЕЙНЕЦЬКИЙ В.І.

САРАНЧА Я.Ф.

ФЕДОРИШИН М.А.

БАХИН В.С.

НЕБОРАЧЕК В.К.

ОСАДЧИЙ І.Г.

МЕЛЬНИК А.В.

Повстанці
Поділля

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **44**
2. Кількість повстанських загонів — **203**
з них: отамани яких відомі — **96**
отамани яких невідомі — **107**
3. Кількість селянських повстань — **23**
1918–1924 рр. — **16**
1928–1932 рр. — **7**
4. Кількість районів, охоплених стихійними виступами селян («волинками») 1928–1932 рр. — **35**
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **11**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загоны самооборони 1917–1920 рр. — **3**

Найбільш відомі повстанські загоны, що діяли на Поділлі

1. Андрущенко	24. Дереша	47. Лозана	70. Сокола
2. Артема	25. Дорошенка	48. Лютого	71. Соколовського
3. Бабича	26. Жолудя	49. Люшні	72. Солтиса
4. Бабія	27. Заболотного	50. Ляховича	73. Струка
5. Будзьо	28. Зеленого	51. Маркова	74. Сука
6. Бернадського	29. Зелінського	52. Мартиненка	75. Трейка
7. Бойченка	30. Іво	53. Махна	76. Томашевського
8. Бурди	31. Ільницького	54. Моргулі	77. Тютюнника
9. Василенка	32. Карого	55. Нечипорука	78. Хмари
10. Висоцького	33. Кліщенко	56. Овчарука	79. Ходака
11. Вінтоненка	34. Коваленка	57. Олійника	80. Цимбалюка
12. Волинця	35. Коваля	58. Орла	81. Чуприни
13. Волоха	36. Козакова	59. Палія	82. Шевчука
14. Гадзхновського	37. Корєєва	60. Петрушенка	83. Шепеля
15. Гальчевського	38. Коцюри	61. Підкови	84. Шлапака
16. Галюка	39. Кощевого	62. Плахотнюка	85. Щербанюка
17. Гіренка	40. Кравченка	63. Подоляка	86. Шмалія
18. Голуба	41. Крамаренка	64. Попенка	87. Юзвака
19. Громового	42. Кравзе	65. Пушкаря	88. Якубенка
20. Губи	43. Крилова	66. Салатинського	89. Якубенка
21. Дем'яненка	44. Кушніра	67. Северенчука	90. Ярового
22. Дерєбінки	45. Левченка	68. Сірка	
23. Дацюка	46. Лихо	69. Складного	

Список складений за Паспортами областей.
(ГДА СБУ ф.13, спр. № 452, № 461, № 453.)

29

СОВ. СЕКРЕТНО

УКРАИНСКАЯ С С Р - ВИННИЦКАЯ ОБЛАСТЬ

(наименование республик, края, области, округа)

Плисковский район м. Плисков Винницкая ст. Погребце 7 70
 (наименование города, района) (центр района) (наименование ж.е. дороги) (наимен. ближайшей ж.д. станции) до ст. жел. дор. до респ., кр., обл. цент. (расстояние в км)

0,621 26 43 666 100 - Сельскохозяйственная
 (площадь района в тыс. га) (число сельсоветов) (посевная площадь в тыс. га) (% колхозизации кол-во инд.хоз-в) (направление района)

Население в тыс.				Состав населения по национальностям в тыс.				Учебные заведения				
Сельского	Итого	В том числе		Русских	Нац-тей данной республики	Нац-тей народов СССР	Других нац-тей	Количество	Высших	Средних	Неполн. средних	Низших
		Рабочих	Служащих									
36 331	36 331	4880		Данных не имеется				Учеб. заведений	-	4	12	14
								Учащихся	-	Всего	8181	

Наименование предприятий, новостроек, районов, характер производства и строительства	Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименование МТС	Посевная площадь в тыс. га	Количество							
	Рабочих	Служащих			Рабочих	Служащих	Комбайнов	Тракторов	Лошадей	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец и коз
Скоморошский сахарный завод	178	242	2 свекловодч. с/ва	4584	1913		21	287				
Винницкий сахарный завод / не работает /	-	8	Колхозов - 34	35052				3068	6771	6187	2959	
Монтажно-строительные мастерские	113	41	М Т С : Плисковская и Дзвиньковская		140	20	139					

Краткая политическая и экономическая характеристика

Во время гражданской войны район подвергался нашествиям немецких оккупантов, белогвардейских войск Деникина, белополяков, гетманцев и петлюровцев.

Из сел в прошлом наиболее пораженных бандитизмом следует указать Довгалевку, Дзвиньков, Збаржевку, Черновицы, Обозовку, Долотецкое и Спиченцы.

В 1920 г. в с. Спиченцы существовала организация УМЛ. В 1930 г. в ряде сел имели место антиколхозные кулацкие выступления. В 1932 г. в селах Андрушевка, Моршневка, Черновица, Чернявка было поднято вооруженное восстание, организованное украинско-националистическими элементами, ликвидированное с помощью войск НКВД. Арестовано около 100 участников восстания.

В 1932-37 г.г. в селах Чернявка, Очеретин, Наказное, Раскопана, вскрыты группировки националистического толка. В 1937-38 г.г. в селах Марьяновка, Раскопана, Плисково, Спиченцы и Скоморошки ликвидирована группа "ПОВ".

С 22. VII. 41 г. до января 1944 г. район находился в руках немецких оккупантов, опиравшихся на созданные ими районные полиция и жандар-

Особенности района, города

мерию. Оккупанты вывели из района более тысячи жителей, из коих было репатрировано 1148 человек, причем значительная часть из них находилась в американской зоне оккупации Германии.

31
 ... Августа 1960 г.
 (дата составления)

Зам. нач. УМГБ по кадрам
 - ПОЛЕВНИК / БУЛАКОВ /
 (должность и подпись составителя)

ВОЛИНЬ

(СТЕНД 26)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Волині, на якій умовними знаками позначені: селянські повстання з назвами населених пунктів і років, у яких відбувались повстання, наявні в повітах підпільні повстанські організації, повстанські загони, райони, охоплені стихійними виступами («волинками»), та райони діяльності загонів самооборони. У центрі стенду подаються статистичні дані про кількість осередків опору в губернії (обведено червоною рамкою).

До 1917 року Волинська губернія належала царській Росії. З 1922 р., у відповідності до Ризького договору, частина території губернії включно з Луцьком увійшла до складу Польщі, як Волинське воєводство. Губернським центром другої частини Волинської губернії стає Житомир.

Житомирська область була створена в 1937 р. відповідно до адміністративної реформи шляхом розукрупнення Київської і Вінницької областей. Область ділиться на дві частини: Північно–Поліську, яка включає в себе 24 райони, і Південно–Степову з 11–ма районами. До 1939 р. область за своїм територіальним розташуванням була прикордонною з Польщею. Протяжність кордону становила 170 км.

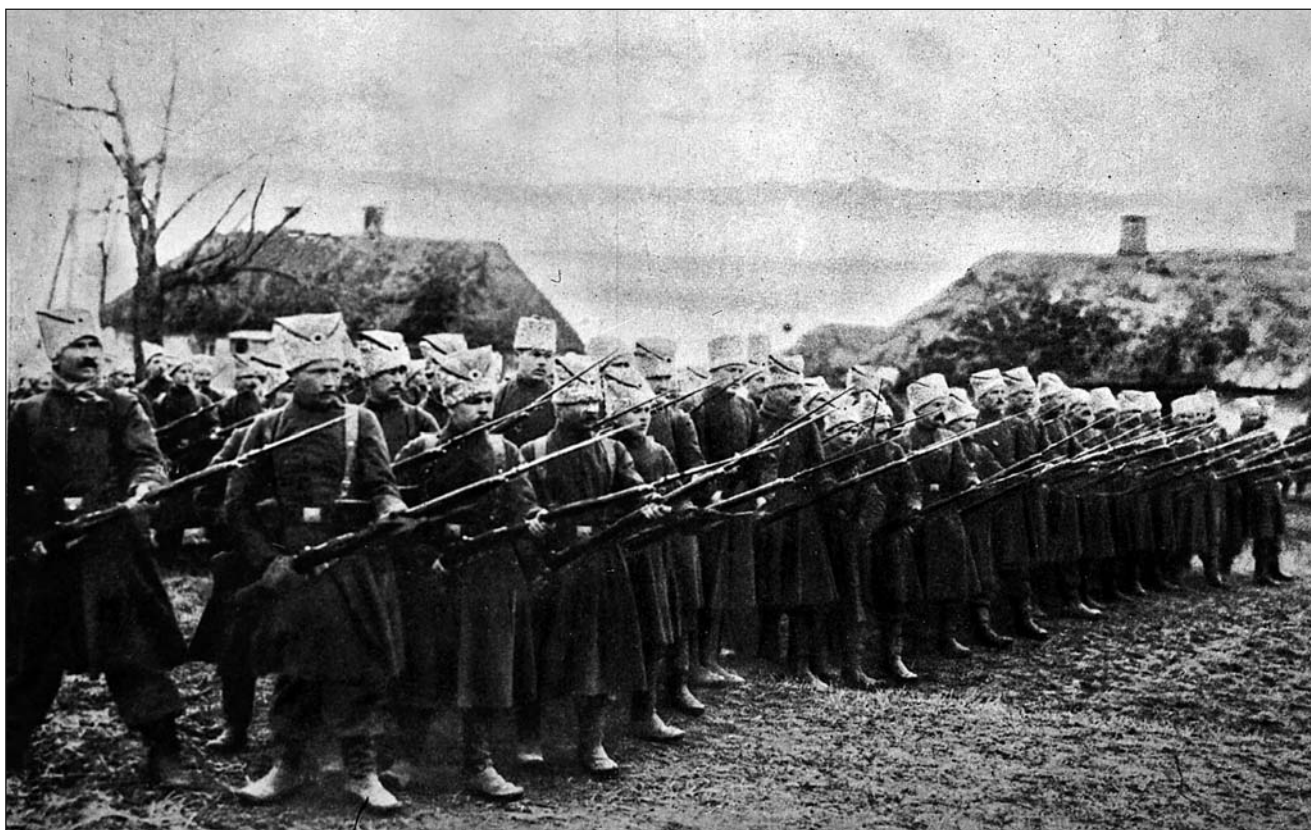
У період 1918–1920 рр. на Волині деякий час перебували німецькі та польські війська. Після оку-

пації України військами російських більшовиків значна частина бійців Армії УНР осіла на території Волині, де в подальшому вони створювали підпільні організації та формували селянські повстанські загони.

Також у Житомирі та повітах і волостях діяли організації та осередки російських меншовиків, соціалістів–революціонерів, ПОВ, сіоністів та інших об'єднань національних меншин. У бюлетені Звягельського повітового Інформаційного бюро від 9 січня 1919 року зазначалося: *«В м.Житомир місцеві чорносотенці на чолі з Ястрембським із жидівських недоростків образували совіти козацьких, робітничих та селянських депутатів. Вони активно агітують проти влади Директорії УНР»*

Найактивнішими були українські національні політичні угруповання, які відкрито, а після 1920 р. — підпільно вели боротьбу з російськими окупантами.

21 березня 1921 р. в Києві було створено Центральний Український Повстанський Комітет (Цупком). Аналогічні повстанками почали створюватись у повітах та волостях губерній. Ними, як правило, керували відомі вже в повстанському русі попередніх років отамани. 12 квітня 1921 р. головою Радомишльського повстанкому розпорядженням С. Петлюри був призначений вже відомий отаман Юліан Мордалевич. 24 травня 1921 р. Ю. Мордалевича

Дивізія Синьожупанників — гетьманське військо
1918 р.

Юліан Мордалевич,
голова Радомишльського
українського повстанського
комітету, начальник
Другої повстанської групи
військ УНР

С. Дукельский «ЧК на Украине».
Державне видавництво України
1923 р., с. 82, 83.
Передрук з додатками,
Едмонтон–Канада, 1989 р.

ДО ЖИДІВСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Радомський районний український повстанський комітет
проводить боротьбу за незалежність України.
Жиди – як нація не наші вороги.

**Ми закликаємо все жидівське населення
не підтримувати більшовицько-комуністичної
влади і не вступати у ряди червоноармійців.**

**Ми ж всіма засобами постараємося
забезпечити вам спокій і мирне життя.**

Ми не допустимо погромів і грабунків.

**Але поведьте себе так,
щоб не розпалювати апетитів
до помсти у повстанців
не дати приводу до небажаної розправи
за ворожі виступи
проти незалежної української держави.**

**Зрозумійте у своїх же інтересах,
що боротьба українців за незалежність
ведеться не на шутку
і рано чи пізно вона досягне свого.**

Голова Радомського українського
повстанського комітету

Ю. Мордалевич

Члени:

**В. Павловський, А. Зелений,
М. Глущенко, С. Даниленко.**

Секретар

П. Омельчук

2 липня 1920 р.

призначено командувачем Другою повстанською групою військ. Вже в першій половині травня до Цупкому та місцевих повстанкомів для зміцнення їх кадрового потенціалу з закордону прислано групу військових спеціалістів. До Ю. Мордалевича прибув Тихон Бесарабенко, як отаман повстанських куренів Таращанського, Сквирського і Бердичівського повітів.

Завдяки організаторським здібностям Мордалевича осередки Радомишльського повстанкому поширили свою діяльність і на територію Київщини і Поділля. Ось як характеризували Радомишльський повстанком більшовики:

«Радомишльський районний повстанческий комитет проводил работу на территории четырех уездов. Комитет имел свои органы более, чем в 100 пунктах и был посредником между этими пунктами, губповстанкомом и Цупкомом». К моменту прихода польско-петлюровских войск комитет приступил к формированию повстанческой группы

под руководством Мордалевича, причом для идейной и организационной работы комитет намеривался привлечь больше украинской интеллигенции. Комитет объединил и подчинил себе все повстанческие группы и организации на линии железной дороги между станциями Киев–Коропестень и Киев–Козятин.»

(ГДА СБУ. Ф.13, спр.№ 451, арк. 22.)

У 1918–1924 рр. на Волині діяло ряд чисельних повстанських загонів: Тютюнника, Мордалевича, Соколовського, Шепеля, Гальчевського, Закусила (район Базару), Прокопенка, Валушки, Загін «Вільного козацтва» Бердичівський повіт, Прейзера, Сака, Мельника, Коростень — Балах–Балаховича, Солов'я, Марусі, Струка, Лисиці, Діденка, Бесараба, Заїки, Авери, Огородника, Журавського, Гарася та ін., які формувалися і поповнювались за рахунок місцевого населення. Загін Гарася діяв до 1931 р.

Шепель Яків, повстанський отаман, комадучач 6-м повстанським районом. Загинув у 1921 р. при переході кордону

Мудренко Гаврило, повстанець загону Шепеля, амністований у 1922 р., в 1929 р. засуджений до розстрілу

Брати Борис та Іван Валенто, повстанці загону Шепеля, амністовані у 1921 р., арештовані й розстріляні в 1930 р.

Паньковський (стоїть) — ад'ютант отамана Шепеля

Крючковський Леонід — отаман «Крюк» (у центрі), командир 60-ї бригади Червоного козацтва, постачав повстанцям оперативні матеріали, медикаменти, проводив агітаційну роботу по переходу бригади на бік повстанців. Зарештований разом з ад'ютантом, який вбив комісара бригади. Обидва засуджені до страти 15.10.1921 р.

Загалом всі повстанські утворення, що діяли на Волині, ставили за мету визволення України від більшовиків і створення самостійної Української держави. Для здійснення цієї мети в 1922–1923 рр. була створена Волинська Повстанська Армія (ВПА), яка підняла збройне повстання проти радянської влади. ВПА була ліквідована більшовицькими військами в 1924 р.

У 1920 р. під час наступу Армії УНР і польських частин, за підтримки місцевого населення союзні війська майже без боїв пройшли через Волинь до Києва. Протягом 1919–1920 рр. на Волині всі повіти

У. С. С. Р.

Выписка из протокола № 1. 40

ВОЛЫНСКАЯ

Заседания Коллегии

ГУБЕРНИСКАЯ ЧРЕЗВЫЧ. КОМИССИЯ

Волинск, Губ. Чрезвыч. Комис.

во борьбе с контр-револ., спекул., преступлен. по должн. и бандит.

Октября месяца 30 дня 1920 года.

— о о —

По делу гр. МОДЕСТОВА Ник. Вас. и ВОНСИКА Ник. Федор.

обвиняемых в восстании против Сов. Власти:

ПОСТАНОВЛЕНИЕ:

№№ по порядку	СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
I.	Дела за № № 26 и 27 бывш. полковника МОДЕСТОВА Ник. Вас. и ВОНСИКА Ник. Федор. обвиняемых в восстании против Советской Власти.	В виду доказательности преступления применить к гр. МОДЕСТОВУ Ник. Вас. 57 лет и ВОНСИКУ Ник. Федор. 57 лет высшую меру наказания. Вещи отобраны при аресте конфисковать.

Волинск

Подлинный подписали Т. Т. ВАСКАРОВ, ДИТВИНОВ

ВОЛЖИН

С подлинным верно:

Секретарь комиссии /ВОЛЖИН/

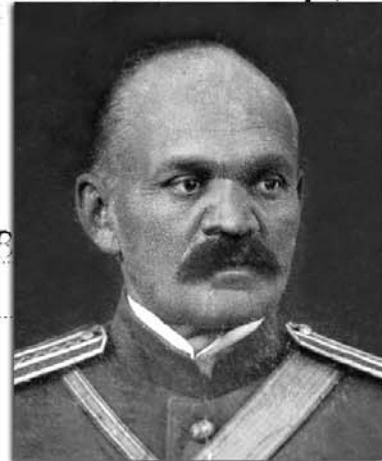
г. Житомир, Октября м-ца 30 дня 1920 г.

Настоящая копия постановления подлежит вручению

на предмет представления в часть для получения

Лидияда Столом
С. А. Зингер

Модестов Микола — комендант Новоград-Волинського, у 1919 р. розстріляний за підтримку повстання ДАЖО, спр. 19497-оф, арк. 37, 40. Публікується вперше.

були охоплені селянськими антибільшовицькими повстаннями. Під контролем повстанців перебувала майже вся губернія. Під час повстання у Новоград-Волинську на бік повстанців отамана Соколовського перейшов комендант міста, полковник старої царської армії Модестов.

Найбільш відомими повстанськими діячами Волині були отамани Соколовські. Вся багатодітна родина Соколовських боролась з більшовицькими окупантами. Першим створив і очолив повстанський загін Олекса Соколовський. Молодий отаман загинув 5 січня 1918 р. під час Коростишівського

ПРИКАЗЪ

Начальника Новоградволинскаго Гарнизона.

11 Юля 1919 года г. Новоградволинскъ.

№ 10-й.

Волею возставшаго Народа 8 сего Юля, отрядом повстанцев, подь моею командой въ Новоград-Волинскъ и его окрестностях свергнута власть большевиковъ-коммунистовъ, съ ихъ палачами-чрезвычайками, посягавшими не только на завоеванную свободу Народа, но и на самое Святое каждого върующаго в Бога Христіанина—на Религію, Святыя Иконы и Храмы.

Для защиты отъ новаго нашествія палачей-коммунистовъ необходимо немедленно сформировать вооруженныя дисциплинированныя воинскія части изъ среды возставшаго Христіанскаго Народа.

Для чего во имя великаго народнаго дѣла ОБЪЯВЛЯЮ МОБИЛИЗАЦІЮ, по которой призвать:

1) Солдатъ Христіанъ рядового и ефрейторскаго званія сроков службы 1912 по 1916 г. включительно, т. е. родившихся въ 1890 по 1894 годъ включительно, а унтер-офицерскихъ званій и сверх-срочныхъ сроковъ службы 1907 по 1916 годъ включительно, т. е. родившихся въ 1886 по 1894 г.г. включительно.

2) Обер-офицеровъ до 50 лѣтняго возраста и Штаб-офицеровъ до 55 лѣтняго возраста включительно. Добровольцы же офицеры принимаются всѣхъ возрастовъ.

3) Всѣ призываемые по сему приказу должны явиться въ г. Новоградволинскъ въ Управление уѣзднаго Воинскаго Начальника немедленно по полученіи сего приказа на мѣстах, хорошо одѣтыми, обутыми и съ оружіемъ и патронами въ рукахъ. Если у кого изъ призываемыхъ не окажется оружія и патроновъ, то мѣстныя сельскія власти должны взять таковыя у лицъ неподлежачихъ призыву и передать призываемымъ.

4) Сельскимъ властямъ озаботиться, чтобы съ каждой волости было доставлено на сборный пунктъ Воинскаго Начальника необходимое количество продуктовъ для довольствія призываемыхъ, главнымъ образомъ: муки или зерна, крупы, сала и картофеля, за каковыя продукты Воинскимъ Начальникомъ будутъ уплачены деньги по стоимости, каковая будетъ опредѣлена самими сельскими властями.

5) Для снабженія формируемыхъ частей повозками и лошадыми поставить отъ еврейскаго населенія г. Новоград-Волинска и уѣзда 50 повозокъ съ упряжью в полной исправности и 250 лошадей.

Надѣюсь, что христіане всѣхъ Народностей, кому дорога действительная свобода, ихъ религія, Святыя Иконы и Храмы, откликнутся на сей призывъ и восстанутъ въ единодушную борьбу, каковая окажется въ дѣлѣ обороны отъ бывшихъ тирановъ свою посильную помощь, ятъмъ кто можетъ.

Призывъ сей является кратковременной мѣрой до возстановленія на мѣстахъ безопасности и порядка и учрежденія Центральной Народной Власти.

Начальникъ Гарнизона Погорѣловъ.

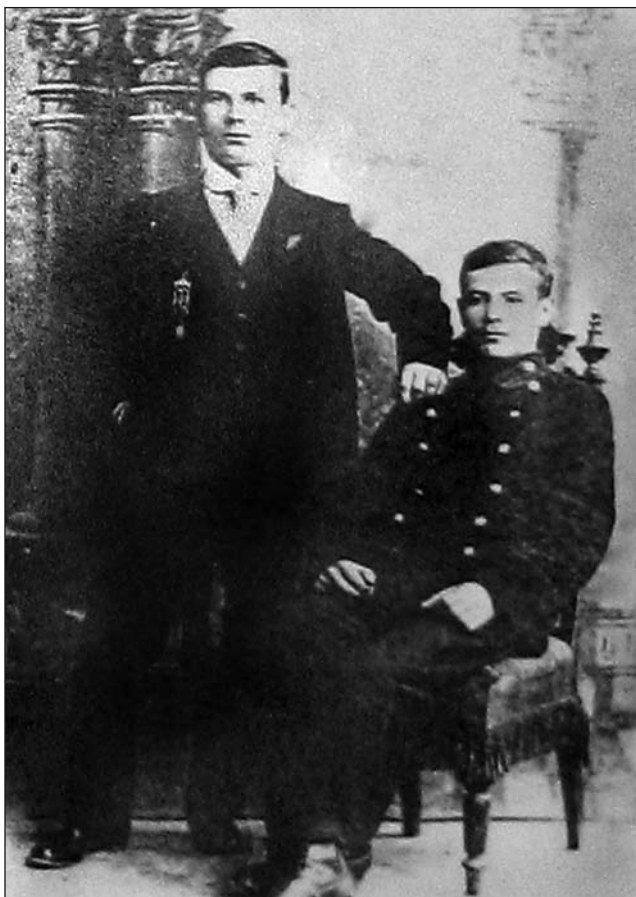
Представители: с. Романовки М. Савченко-Левченко.

„ Слободки Вейнякъ

„ села Орены и коланди Лидовки Парфенюкъ.

„ села Андреевичи Л. Слобожанюкъ.

„ Д. Паламарчюкъ.

Соколовський Дмитро (сидить), повстанський отаман, разом з братами Олексом та Василем очолювали повстанські загони, загинули в боях з більшовиками

повстання. Старший брат Дмитро, вчитель за професією, колишній прапорщик царської армії і активний член Радомишльського осередку соціалістів–революціонерів, перебрав загін Олексі. Дмитро Соколовський та його повстанці користувалися великим авторитетом серед інших повстанських загонів та місцевого селянства. У 1917 р. родина Соколовських заснувала у своєму селі Горбулів гімназію, яку за власний кошт і утримували. Загін Дмитра Соколовського воював не тільки на Волині, але й на Київщині і Поділлі. Штаб загону Дмитра Соколовського очолював його 67–річний батько Тимофій, а сестра Олександра — учениця 4–го класу гімназії, майбутня отаманша Маруся — була зв'язковою. У боях з більшовиками повстанці здобули багато зброї, яку віддавали в інші загони, озброюючи повстанців. У своєму рідному селі Дмитро створив зброярню, яку селяни називали «рушничний верстат».

4 квітня 1919 р. у Харкові Рада Народних Комісарів оголосила отаманів Соколовського, Гончаря (Батрака) і Орловського поза законом. У постанові зазначалось: «В районі Радомишльського повіту — Соколовський і в районі Мотовилівки. Поміж Фастовим і Васильковим (у волостях: Мотовилівській, Оленівській, Марянівській, Оскерівській, Сквирсь-

кій, Кортнівській, Димівській, Черноградській і інших) — Гончар (Батрак), що називав себе українським лівим соціалістом–революціонером, а також само у районі Білої Церкви якийсь Орловський, бувший старшина, утворили банди грабінників, гвалтують мирне населення, розстрілюють і грабують, ведуть людожерне цькування євреїв.

За повстання проти Робітничо–Селянської влади і порушення державної влади, що виявляється грабунками і гвалтами над мирним населенням, Соколовського, Гончаря (Батрака) і Орловського оголошено поза законом»

(Збірник законів та розпоряджень Робітничо–Селянського Уряду України — 1919 р. № 35., ст. 501–502.)

За голову отамана Дмитра Соколовського більшовицька влада встановила винагороду сім мільйонів рублів. Але охочих до злочинних грошей довго не було. І все ж знайшовся перевертень, який спокусився на ці юдині мільйони та організував підступне вбивство отамана. Трагедія сталася в одній з кімнат гімназії, де проживав з сім'єю отаман. Коли родина з старшинами і вчителями гімназії сіли вечеряти, пролунали постріли у вікно і до кімнати було вкинуто кілька бомб. Після пострілів дружина з сином Євгеном і братом отамана Василем вибігли з кімнати, отамана ж пошматовано бомбами. Та недовго тишився Матей (справжнє прізвище Мазур) більшовицькими мільйонами. Односельці впіймали зрадника і до смерті забили киями. На запланований на 11 серпня похорон отамана збирались не тільки місцеві жителі, але й селяни навколишніх сіл. На похоронну процесію налетів (кимось проінформований) більшовицький каральний загін.

Повстанцям і брату отамана вдалося відбити нападників і труну з останками Дмитра Соколовського поховали в лісі. Останнє місце спочинку славного отамана — цвинтар с. Корчівка нинішнього Черняхівського р–ну Житомирської області.

(Завальнюк К., Стецюк Т. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша Маруся). — Вінниця, 2010. с. 27–30.)

Керівництво повстанським загonom загинлого Дмитра перебирає його старший брат Василь. Серед повстанців Волині, Київщини і Поділля його загін називають Повстанською бригадою ім. Д. Соколовського. Разом з Василем у бойових операціях бере участь і його батько. Сестра Олександра, яка добре володіла словом, ходить по селах, агітуючи селян у повстанські загони. Блискучими були наступальні акції повстанців загону Соколовського. Зокрема в історичній літературі відзначається, що 25 серпня 1919 р. повстанці Соколовського допомогли війську УНР визволити Житомир, а через 2 дні з корпусом УГА очистили від російських окупантів Брусилів.

Підступом і зрадою Дмитрового кума Т. Олексієнка отамана було схоплено і передано Радомишському ЧК, де Василь Соколовський був закатований. Так родина Соколовських поклала на

вітвар визволення України життя ще одного — третього сина. Четвертий син Степан не міг взяти зброю в руки, оскільки вибрав шлях священика — був настоятелем церкви у с. Янівка на Потіївщині.

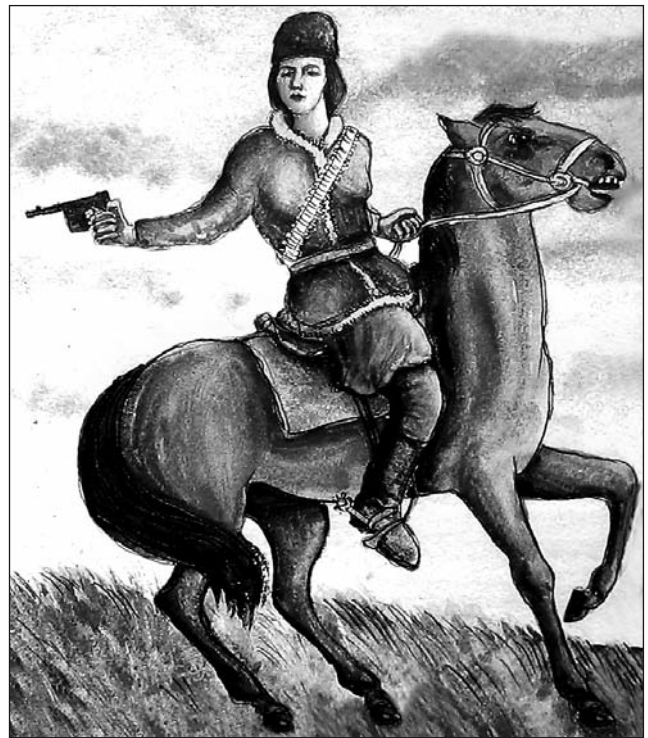
(Завальнюк К., Стецюк Т. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша Маруся). — Вінниця, 2010 р. с. 33–34.)

Повстанську родинну естафету перебирає 16-річна гімназистка Олександра Соколовська, яка, очоливши повстанський загін у 300 шабель та 700 багнетів, бере на свої дівочі плечі весь тягар повстанської війни в регіоні.

В оповіданні К. Поліщука «Отаманша Соколовська» подається розповідь самої Соколовської: *«Життя мене змусило стати отаманшою. — Всі люди, що знаходяться зараз біля мене, дісталися мені в спадщину після мого брата, якого замордували червоні. Якийсь час людьми керував мій батько, але і його спіткала та сама доля, тоді вже я мусила взятися за діло. Нічого було робити, коли всі в один голос кричали: «Немає Соколовського, то хай Соколовська атаманствує! Інших отаманів не хочемо!..» Я згодилась лише для того, аби помститись за мої втрати. Ви думаєте, що мені потрібна війна? Що мені у ній? Я жінка ще молода, я хочу жити, але що робити? Все, що тільки було у нас, розбито і розграбовано. Спалили навіть ту школу, де ви колись вчителювали. Коли почалась революція, батько мій почав працювати у «Селянській Спілці». Він дуже жалкував, що колись так вчинив з вами, але він зробив так для мене. Оберегав. Боявся, щоб я не покохала вас. Ну, а нині, як бачите, мене оберегати нікому, а навпаки... Я оберегаю... Майте на увазі, що починаючи від цього села і аж до самого Радомишля, скрізь і всюди мої села і мої люди. Вже не один раз нападали на них червоні, але нічого з того не вийшло. Тепер вони готують напад на моє рідне село, будучи впевненими, що я там, а я готую на них наступ тут.»*

(Поліщук К. Отаманша Соколовська. — Львів, 1922. — 45 с.)

Повстанський загін Марусі Соколовської діяв і на Поділлі. За архівними документами прізвисьце отаманші згадується, як учасниці наради отаманів у Германівні, де були присутні отамани Лихо, Ангел, Голуб, Кармалюк та інші. Восени 1919 р. відбулись бої повстанців Соколовської біля подільських сіл Сміла і Петриківці нині Хмельницького району. Є відомості про участь Соколовської та інших повстанських отаманів у нараді про створення спільного з більшовиками антиденікінського фронту. З цього приводу навіть було створено спеціальну комісію для переговорів. Комісія засідала у Козятині. Від повстанців до неї увійшли Ангел і Шумський. При більшовицькому командуванні був створений дорадчий орган, до якого увійшли отамани Ангел і П'ятенко. Ця українська наївність довела до того, що більшовики почали роззброювати повстанців і арештовувати отаманів.

Соколовська Олександра (отаман Маруся), очолила повстанський загін після смерті брата Дмитра. Розстріляна більшовиками в 1921 р. поблизу Житомира разом з нареченим — отаманом Куровським (Малюнок І. Огородника)

Великого розголосу набули бої Соколовської з білими під Фастовом і Мотовилівкою в листопаді 1919 р. Якщо під Фастовом бій був успішним, то під Мотовилівкою повстанці наштовхнулись на переважачі сили денікінців і змушені були відступати. Маруся зі своїм ад'ютантом Шабатуркою та повстанцями у с. Тиха Балка зібрали у селян борони і поскладали їх у калюжах сільської дороги вістрям догори. Це дещо затримало денікінську кінноту і повстанці змогли відступити.

(Завальнюк К., Стецюк Т. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша Маруся). — Вінниця, 2010 р. с. 33–34.)

На цьому обриваються будьякі відомості про подальшу долю отаманші Марусі. Існує безліч легенд та різних версій про її загибель. В одних Маруся Соколовська була вбита власним ад'ютантом. В других — Маруся була схоплена і розстріляна більшовиками десь під Житомиром. Твердили, що Маруся зі своїм нареченим, теж повстанським отаманом, Оверком Куровським перебувала десь в Румунії або в Польщі у таборах інтернованих, а потім виїхала до Канади. Старожили рідного села Горбуліва навіть раділи, що бодай одній Марусі з славного роду Соколовських та вдалося вижити. Дійсно, герої не вмирають, вони живуть у легендах і народних переказах. Про долю її нареченого

О. Куровського відомо, що загинув він під час таємного переходу кордону при поверненні до України в 1925 р.

У чекістських документах українських повстанців часто звинувачують у єврейських погромах. Це недаремно, адже окремими таємними більшовицькими циркулярами наказувалось широко висвітлювати випадки погромів та обов'язково їх приписувати українським націоналістам — повстанцям. Водночас замовчувалися погроми, вчинені «білими» та «червоними» росіянами під гаслом «Бей жідів, спасай Росію». Разом з тим, численні архівні документи свідчать про активну участь євреїв у масових репресіях щодо українців.

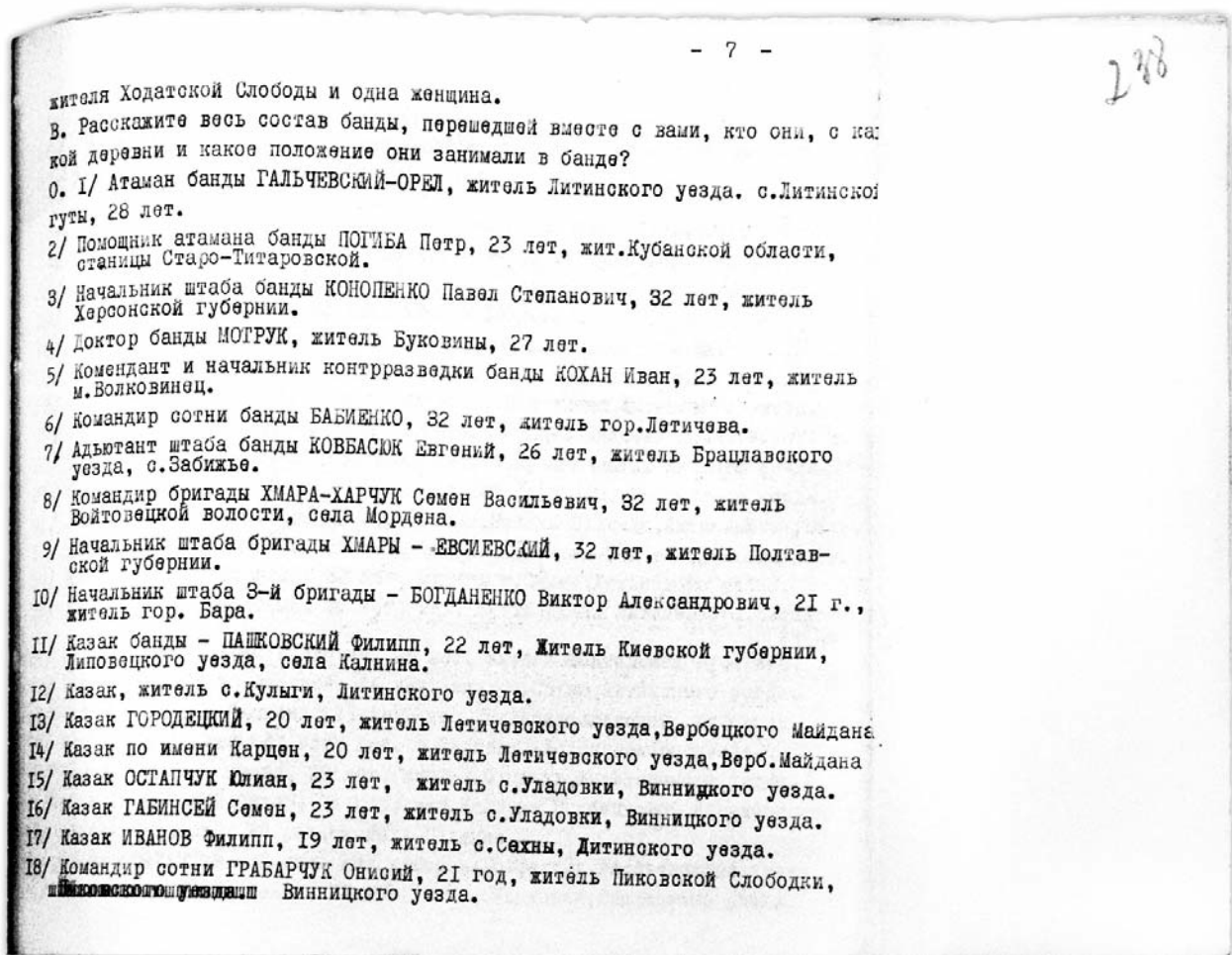
Гальчевський Яків — Орел — повстанський отаман, полковник Армії УНР, командувач повстанськими силами Правобережної України (1922–1923 рр.), який найдовше боровся з окупантами на Поділлі і Волині писав:

«Жиди по містах і містечках тримали наше селянство в економічній і торговельній залежності, а потім утворили кадри большевицького урядовництва, судівництва, міліції і грізної черезвичайки.

Все разом жидівство в Україні зіграло ганебну й жахливу роллю. Воно судило, катувало, в'язило й розстрілювало наш народ, а саме кричало «Гвалт! Погром!» А надалі то всі жертви, які понесла наша нація від жидів, на 5 млн. перевищує все жидівство у світі».

З початком суцільної колективізації селянський рух на Волині активізується. В губернії відбувається 6 великих повстань, у яких беруть участь по 4–6 сіл і цілі райони. З 35 районів Волині 25 охоплені стихійними виступами селян («волинками»). У Чуднівському районі всі села охоплені стихійними виступами селян («волинками»). У Ружинському районі за участь у стихійних виступах селян («волинках») репресовано 600 селян. У Черняхівському районі підпільна повстанська організація, як вказано в паспорті «петлюровская», ліквідована карателями в 1932 р. Тоді було арештовано 150 осіб.

Як зазначається у чекістських звітах, впродовж 1928–1939 рр. у всіх районах Волині були повністю знищені організації, а в селах — осередки СБУ, УНЦ, ПОВ та інші підпільні повстанські організації.

Поіменний склад загону Я. Гальчевського 1922 р. (ст.1, 2, 3)
ГДА СБУ, ф. 13, спр. 1093, арк. 238–240.

- 19/ Казак КОРОЛЬ Антон, 22 лет, житель м.Флявы, Литинского уезда.
 20/ Казак по имени Иван, 22 лет, житель с.Сахны, Литинского уезда.
 21/ Казак ПОЛЕЩУК Тимофей, 20 лет, житель с.Майдан-Стасева, Литинского уезда.
 22/ Казак ЛЕТСКИЙ Феодосий, 19 лет, житель с.Пидосы, Литинского уезда.
 23/ Казак СТРЕЛЕЦКИЙ Терентий, 26 лет, житель гор.Хмельника.
 24/ Казак по имени Корней, лет 20, житель села Сахны, Литинского уезда.
 25/ Казак КОВАЛЬ Стефан, 22 лет, житель Галиции .
 26/ Казак ДРЕМБЮГА, 20 лет, житель с.Ивчи, Литинского уезда.
 27/ Казак по имени Коотя, 21 год, житель с.Сахны, Литинского уезда.
 28/ Казак ВИШТАЛЮК Яков, 20 лет, житель с.Зиновинец, Литинского уезда.
 29/ Казак ШЕРШОВ Григорий, 26 лет, житель Майд-Сахнянского, Литинского у.
 30/ Казак ОСАДЧУК Григорий, 30 лет, жит. с.Хусиковцы, Литинского уезда.
 31/ Казак ШВЕЦ Петр, 22 лет, жит.Шиковской Слободки, Винницкого уезда.
 32/ Казак ПОЛЯРУШ Ахтемон, 22 л., жит. с.Майдан-Стасева, Литинского уезда.
 33/ Казак ПОЛЕЩУК Алексей, 25 лет, житель с.Майдан-Стасева, Литинского у.
 34/ Казак СИНДЗЮК Василий, 32 лет, житель с.Сахны, Литинского уезда.
 35/ Казак ВОВНЮК Прокофий, 20 лет, жит. хут.Майдана Литинецкого, Литинского уезда
 36/ КАЗАК НАДИЯ Андрей Павлович, 25 лет, житель Полтавской губернии.
 37/ Казак ГРИГОРЕНКО Василий, 26 лет, жит. с.Сахны, Литинского уезда.
 38/ Казак по имени Василий, 25 лет, жит.Екатеринославской губернии.
 39/ Казак ДИДЕР Петр, 23 лет, жит. с.Гармаки, Летичевского уезда.
 40/ Казак МОЧАРНЫЙ Франц, 20 лет, жит. с.Суповки, Могилевского уезда.
 41/ Казак ГОРОДЕЦКИЙ Сидор, 21 год, жит.Майдана Вербецкого, Летичевского у.
 42/ Казак галичанин, 24 лет, житель Галиции .
 43/ Казак БОДРЕЦКИЙ, 21 год, жит.хуторов Бобрецьких, Летичевского уезда.
 44/ Казак КОРНИЛИШИН Федор, 27 лет, жит.с.Уладовки, Винницкого уезда.

Яків Гальчевський,
отаман Орел.

- 45/ Казак РОЖНЕГОВСКИЙ Альбин, 27 лет, житель с.Уладовки, Винницкого у.
 46/ Казак КОСТЮК Порфирий, 22 лет, житель м-ка Дьяковцы, Литинского у.
 47/ Казак по кличке ПУЛА, 23 лет, житель с.Майдан Стасев, Литинского у.
 48/ Казак РОРОГА Иван, жит.с.Литинки, Литинского уезда, 35 лет.
 49/ Казак ХАРЬКОВЫЙ Василий, 25 лет, жит. с.Сахны, Литинского уезда.
 50/ Казак Покитка Иван, 26 лет, жит. с.Майдана Стасева, Литинского уезда.
 51/ Казак ПОЛЕЩУК Василий, 35 лет, жит. с.Зуглы, Литинского уезда.
 52/ Казак ТОПОРОВСКИЙ Никита, 28 лет, житель с.Сахны, Литинского уезда.

- 1/ Казак ВЗРНИГОРА Яков, 36 лет, жит. с.Багриновцы, Литинского уезда
 2/ Казак ШВЕЦ Петр
 3/ Казак РОРОГА Иван
 4/ Казак ПАШКОВСКИЙ Филипп
 5/ Казак жит.с.Багриновцы
 6/ Казак ОСТАПЧУК Юлиан
 7/ Казак РОЖНЕГОВСКИЙ Альбин

Протокол на семи листах мне прочитан в чем и расписываюсь
 (КОРНИЛИШИН)

27 ноября 1922 года
 м-ко Волковинцы

Опросил: предгубчрезтройки КОСТАНДОГЛО

С подлинным верно: начштаба Подгубчрезтройки подпись

УКГБ при СМ УССР по Винницкой области,
 арх.след.дело № 12197, л.д. 48-50

Шевчук Костянтин, повстанець загону отамана Сірка. Емігрував у Румунію, в 1929 р. повернувся, в 1932 р. заарештований і засуджений до 3-х років. Подальша доля невідома

Галюк—Кириаченко О. Ф., повстанець, дружина отамана Галюка, заарештована в 1930 р., подальша доля невідома

Статистичні дані про національно-визвольний рух 1917–1932 рр. на Волині

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **76**
2. Кількість повстанських загонів — **97**
з них: відомих — **45**
невідомих — **52**
3. Кількість селянських повстань — **9**
1918–1924 рр. — **3**
1928–1932 рр. — **6**
4. Кількість районів, охоплених стихійним виступами селян («волинками») 1928–1932 рр. — **23**
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **3**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загони самооборони 1917–1920 рр. — **27**.

Українські офіцери й викладачі біля школи ім. Т. Шевченка 1919 р.

БАШТАННИЙ Є. М.
керівник

КОРИМ'ЯКА М. Г.

СЕВЕРИНЧУЖ П. В.

РУДЕНКО В. С.

ГУЛЬКО І. Т.

ГУЛЬЧЕНКО М. Я

КРЮЧОК В. Г.

ОКОЛОДКО А. Г.

Повстанці Волині

Ферфецький Антон, повстанець, зведений брат отамана Гальчевського, схоплений при спробі перейти кордон. У 1931 р. засуджений до страти

Вознюк Петро, повстанець загону Шепеля, амністований 1921 р., засуджений в 1932 р. до 5 років

Найбільш відомі повстанські загони, що діяли на Волині

1. Антонюка	16. Гоцака	31. Маркова	47. Солов'я
2. Ангела	17. Віденка	32. Марусі	48. Соколова
3. Бабича	18. Журавського	33. Махна	49. Соколовського В.
4. Авери	19. Жмудя	34. Мельника	50. Соколовського Д.
5. Балах–Балаховича	20. Козловського	35. Мордалевича	51. Соколовського О.
6. Бесараба	21. Заїки	37. Огородника	52. Сороки
7. Богатиренка	22. Заклінка	38. Орлика	53. Струка
8. Валушки	23. Закусила	39. Орловського	54. Суботського
9. Верпаховського	24. Зухи	40. Потановського	55. Творського
10. Воловського	25. Івасюка	41. Прейзера	56. Тютюнника
11. Гальчевського	26. Ковалевського	42. Прокопенка	57. Філонського П.
12. Гарася	27. Крючковського	43. Пятенка	58. Чернова
13. Глазюка	28. Кузбаського	44. Редчиці	59. Шепеля
14. Гончара	29. Куравського	45. Рудого	
15. Гордія	30. Лисиці	46. Сака	

Список складений за паспортами областей (ГДА СБУ. Ф.13, спр. № 457, № 462, № 452.)

СОВ. СЕКРЕТНО

Українська ССР, Іттомірская область
(наименование республики, край, области, округа)

Ярунський район (наименование города, района)   **с. Ярунь** (центр района)   **Льво-Западна ж.д.** (наименование жел. дороги)   **ст. Новоград-Волинська** (наимен. ближайшей ж.д. станции)   **12 км**   **36 км** (до ст. жел. дор. до респ. кр.-депт. (расстояние в км))

602 кв. км. (территор. района в тыс. кв.км)   **28** (число сельсоветов)   **35.800 га** (посевная площадь в тыс. га)   **100%** (%коллективизац)(кол-во инд.хоз-в)   **Сельскохозяйственн** (направление района)

Население в тыс.			Состав населения по национальностям в тыс.				Учебные заведения						
Городского	Сельского	Итого	В том числе		Русских	Нац-тей давней республики	Нац-тей народов СССР	Других нац-тей	Количество	Высших	Средних	Неполн. средних	Низш
			Рабочих	Служащих									
-	31000	31000	800	1200	даниш и о ф				Учеби. заведений	-	2	14	24
-	33908	33908							Учащихся	1208	3998	248	

Сведения о промышленности и строительстве			Сведения о совхозах, колхозах и МТС												
Наименование предприятий, новостроек, разработок, характер производства и строительства			Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименованию МТС		Посевная площадь в тыс. га	Количество							
			Рабочих	Служащих				Рабочих	Служащих	Комбайнов	Тракторов	Лошадей	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец
-					Колхозов 30	31000	-	-	-	-	3630	6500	1800		
					Песчановая МТС.....		32	31	2	26	2				
					Яруньская МТС.....		167	31	2	48	4	4			

ПРИМЕЧАНИЕ: числителем обозначено количество населения в настоящее время, знаменателем - количество населения до начала Отечественной войны.

Краткая политическая и экономическая характеристика

Яруньский район в годы гражданской войны находился под оккупацией немецко-белопольской интервенции. После изгнания интервентов на территории района оперировало ряд политических банд - "СОКОЛОВСКОГО", "ЗАЙКИ", "ПЕТЛИВЧИ" и др., которые формировали и пополнялись за счет отсталого местного населения.

В период массовой коллективизации имели место волнения, которые были организованы кулаками и а/с элементом в ряде сел района. В 1935 г. было вскрыто и ликвидировано ряд к/р националистических повстанческих организаций, в связи с этим тогда же было произведено высылание неблагонадежного элемента в Среднюю Азию.

После изгнания немецких захватчиков с 1944г. органами госбезопасности репрессировано значительное количество немецких пособников, предателей и изменников Родины, а также членов ОУН и их пособников.

Особенности района, города

Территория района представляет равнину, покрытую значительными лесными массивами.

Район был временно оккупирован захватчиками с июля 1941г. по январь 1944г.

" 31 августа 1950г.
(дата составления)

Зам. нач. УМГБ по кадрам
ПОЛКОВНИК *К. КАЛЮТА*
(должность и подпись составителя)

ОДЕЩИНА

(СТЕНД 27)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Одещини, на якій умовними знаками позначені селянські повстання з назвою населеного пункту і року, в якому відбувались повстання, наявні в повітах підпільні повстанські організації, повстанські загони, райони, охоплені стихійними виступами (волинками), та райони, де діяли загони самооборони. В центрі стенду, обведені червоною рамкою, подаються статистичні дані про кількість вище описаних утворень, що діяли в губернії.

Одеська область була створена в лютому 1932 р. під час обласного поділу України. Область змінювала свої кордони і зменшувалась — перший раз у зв'язку зі створенням Миколаївської області в жовтні 1937 р., вдруге — у зв'язку зі створенням Кіровоградської області в січні 1939 р. і третій раз — у зв'язку зі створенням Херсонської області в травні 1944 р.

До 1917 р. Одеса була великим торгівельним і портовим центром. Особливо був розвинутий експорт хліба та імпорту товарів з країн Близького Сходу.

Українці Одеси із захопленням сприйняли проголошення Української Народної Республіки. Однак налагодженню державного життя завадили різношерстні, передусім більшовицькі, окупанти. Для боротьби з українцями Одещини комуністи широко використовували іноземних найманців. Ось як виглядала Одеська «Красная Гвардия».

СООБЩЕНИЕ О ПРИБЫТИИ В ФЕОДОСИЮ ИЗ ОДЕССЫ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ ЧАСТЕЙ КРАСНОЙ ГВАРДИИ

25 марта 1918 года

Петроградское телеграфное агентство

Харьков.

25 марта (ПТА)

В Феодосию прибыла со своим штабом Одесская Красная Гвардия. Город принял интернациональный характер.

Расхаживают вооруженные китайцы–большевики из отряда международной гвардии. Масса румын, сербов и других народностей. Прибыли румынские части, ушедшие из Одессы ввиду приближения неприятеля.

(Надруковано у збірнику: Гражданская война на Украине (1918–1920). Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. Т.1. Кн.1. — К., Изд-во «Наукова думка», 1967, с. 75.)

А в іншому документи сказано про це ще відвертіше:

«Наша социалистическая армия является в полном смысле слова интернациональной.

Кроме крупных чехословацких сил в наших рядах сражается также немало германцев, мадьяр, австрийцев».

(Там же, с.63.)

Крім російських «червоних» та «білих» загонів, у період 1917–1920 рр. Одесу періодично займали англійські, французькі, грецькі та інші війська. Така ж ситуація в цей період була і в інших містах, що належали до Одеської губернії — Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді (сучасний Кіровоград). Це не сприяло утвердженню української влади та ускладнювало боротьбу патріотичних сил Одещини за визволення краю від іноземних окупантів.

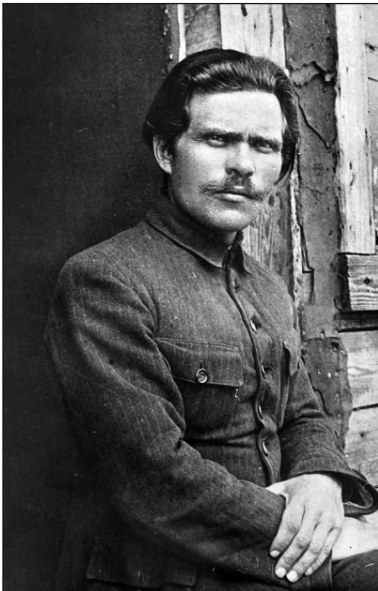
Збройні формування Антанти підтримували російських чорносотенців. Білогвардійські каральні загони, як і більшовицькі, придушували селянські виступи і грабували українське село. Тому селянство Одещини масово вливалось у загони Махна і Григор'єва і вело збройну боротьбу з інтервентами.

Активізується і діяльність партій та політичних організацій різних відтінків. Серед російськомовного населення Одеси, Миколаєва, Херсона і Єлисаветграда великий вплив мали російські монархічні організації. В Єлисаветграді «Союз Русского Народа» разом з есерами та меншовиками створює антибільшовицькі загони самооборони. У загонах беруть участь робітники єлисаветградських заводів та повстанський загін отамана Кульчицького. Вони зупиняють військові ешелони і роззброюють більшовицькі частини.

На початку травня 1919 р. бійці 6-ї більшовицької дивізії повертають свою зброю проти комуністів. Григор'євці розстрілюють чекістів і своїх

Григор'єв (ліворуч) і Антонов–Овсієнко Знам'янка 1919 р.

Нестор Іванович Махно
1922 р.

Махновці
Одещина, 1919 р.

дивізійних комісарів і з Єлисаветградщини розпочинається Григор'євське повстання, яке охоплює Одещину і весь південь України. Начальником штабу військ Григор'єва був Ю. Тютюнник.

На Одещині, Херсонщині, Миколаївщині і Катеринославщині відбувається масовий перехід більшовицьких гарнізонів і полків на бік повстанців. Повстання поширюється на Полтавщину, південну частину Катеринославщини, Поділля і Київщини.

11 травня Білоруська більшовицька бригада і 1-й селянський полк (Козакова) підняли повстання проти більшовиків в передмістях Одеси. До повсталих солдатів масово приєднувалось українське селянство. Повстанські загони захопили Ананьїв, Кодим, Акаргу, Іванівку, Балтський повіт, розгромили більшовицькі частини в Любашівці. До повстанців приєднався гарнізон Балти. Григор'єва підтримала команда бронепоезда «Чорноморець», 2-й полк Таращанської дивізії. 16 травня повстали матроси Очакова. У Херсоні владу захопили ліві есери, на їх сторону перейшов міський гарнізон і 2-й полк імені Дорошенка.

Найбільш повстанськими на Одещині в 1919 р. були райони Херсонщини і Миколаївщини. Тут чисельність українських повстанців разом з повсталими німецькими колоністами досягла 40 тисяч. Активно діяв отаман Херсонщини Лихо (Боднарук). У травні–червні 1919 р. загальна чисельність повсталих проти більшовицької влади по всій Україні становила біля 100 тисяч. У цей час Північну Таврію контролювали загони Махна (20 тис.).

Перед більшовиками стояла загроза переходу військовослужбовців окупаційної армії на бік Григор'єва. 18 травня «Совет Оборони Советской Украины» проголосив терор проти партій українських лівих есерів і українських соціал-демократів «незалежників», які надихали та очолювали повстання.

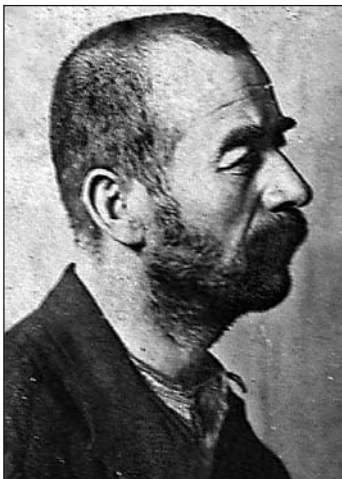
На придушення повстання більшовики мобілізували всі військові частини, що складались з великоросів. Додатково з Росії на Південь України було перекинуто ще 10 тис. війська. На жаль, через політичні розбіжності та особисті непорозуміння керівників не відбулось об'єднання повстанських армій Махна та Григор'єва, і воно зазнало поразки.

З 21 липня по 13 серпня 1919 р. в Одеському повіті відбувається повстання німецьких колоністів, викликане продрозверсткою і мобілізацією в Червону армію. Повстання було підготовлене «Союзом німців-колоністів Чорномор'я». Центр повстання був у колонії Грос-Лібенталь. Були створені загони в колоніях Мангеймі, Бадені, Зельці, Страсбургі і Кадені. Одночасно в районах Біляївки, Балти, Тилигуло-Березівського лиману повстали українські селяни. Повсталих українців і німців підтримали болгарські колоністи сіл Татарка, Болгарка, Аккарга, Северинівка, Буялик. Повстале село старобрядців Плоске протягом 7-ми днів стримує наступ 3-х частин Червоної Армії. В кінці липня повстали захоплюють Овідіопіль та підходять на відстань 7-ми кілометрів від Одеси.

На Одещині сильні позиції займав і український повстанський рух. Із 10 тис. мешканців с. Холодоси (Єлисаветградщина) все доросле чоловіче населення воювало на боці Директорії УНР. З цього села вийшло 10 відомих українських повстанських отаманів.

У формуванні українських повстанських загонів на Одещині брали активну участь організації «Селян-землевласників».

У період 1918–1919 рр. значна частина молоді Ананьївського повіту симпатизувала Директорії УНР на чолі з С. Петлюрою. В Балтському повіті повстанські загони діяли в селах Обжила, Лесничівка, Перейма та ін., З мешканців цих сіл формував свої сотні отаман Заболотний.

Отаман Волинець — діяв на Поділлі й Одещині

Махновці
1920 р.

Поручник Чехович (Гуляй-Біда), начальник штабу Наддністрянської повстанської бригади Південної групи військ УНР
1921 р.

Мачушенко Володимир Сидорович — повстанський отаман, член УЦРади. Брав участь у боях під Одесою. За фахом банкір. Емігруючи у Польщу, вивіз запаси Союзбанку та передав їх на зберігання у польський банк. За його голову більшовики встановили винагороду у 10 тис. золотих рублів, але задоволились розстрілом дружини

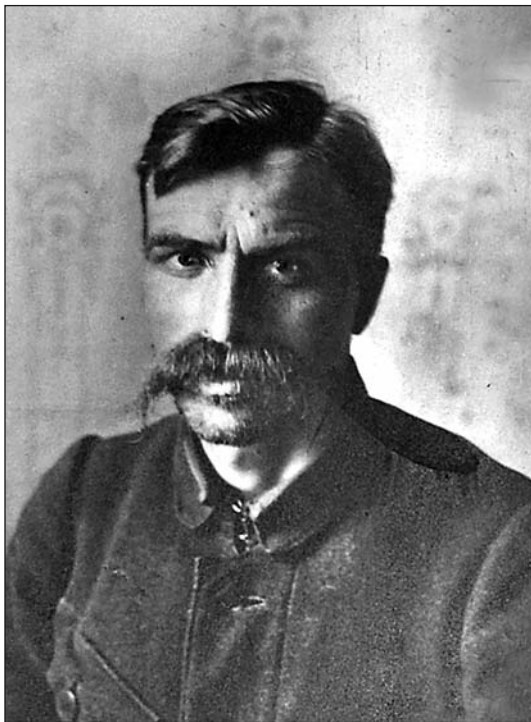
ДАВО, ф. П-29, оп. 1, спр. 609, арк. 79.

В інших селах повіту формувались та діяли чисельні загони Пшеничного, Сороки.. В 1918–1919 рр. опорним пунктом українських повстанських загонів було містечко Березівка, тут в 1920 р. з місцевого селянства був сформований повстанський загін. У районі Голованівська діяли ряд повстанських загонів, які очолювали Бабій, Притуляк, Чорний Ворон. Значна кількість повстанських загонів діяла і в інших повітах.

6 квітня 1920 р. розпочалось повстання кінної бригади ЧУГА і Чорноморського полку в Тирасполі. Вони визволили від більшовиків Ананьїв і Ананьївський повіт. Повстанці Чорноморського партизанського коша отамана Пшоника діяли в районі Ананьєва до листопада 1920 р, а повсталі частини ЧУГА перейшли на Поділля, об'єднавшись з військами УНР — учасниками Першого Зимового походу.

22–23 квітня 1920 р. повстанці отамана Заболотного і Пшоника разом з учасниками Зимового походу Армії УНР розгромили більшовицькі частини і визволили Любашівку, Бірзулу и Балту. Загін Заболотного виріс до 2 тис. повстанців та об'єднався з загonom Кощевого (500 бійців) для походу на Саврань.

З травня 1920 р. проти більшовицьких окупантів почала активні дії Степова повстанська дивізія отамана Блакитного — К. Пеструшко (5–7 тисяч бійців, 25 кулеметів, 2 гармати), яка об'єднала близько 30–ти місцевих повстанських загонів. Літом 1920 р. вона проводила рейди в районі Кривого Рогу — Александрії — Єлисаветграду. Разом з Степовою дивізією діє і Александрійська повстанська дивізія отамана Хмари (до 2 тисяч повстанців, куди входили загони отаманів Хмари,

Андрій Гулий—Гуленко
генерал—хорунжий Армії УНР,
командувач повстанськими військами
в Катеринославській губ., емігрував.
1921 р. — начальник штабу
Південної групи військ Армії УНР.
У 1922 р. повертається
в Україну, де був заарештований
Одеським відділом ОДПУ,
25.07.1925 р. Харківським ОДПУ
засуджений до 10 р.,
подальша доля невідома
ГДА СБУ в Одеській обл., спр. 12311—П.

Командир Бессарабської повстанської групи
генерал—хорунжий Андрій Гулий—Гуленко (в центрі)

Одеські комсомольці вирушають на боротьбу з повстанцями
1920 р.

Клепача, Лютого, Гнибиди). Це формування підтримувало зв'язок не тільки з штабом Головного Отамана С. Петлюри, але й з Махном. У травні і червні 1920 р. відбувається ще два повстання німецьких колоністів у Менгеймській волості. Їх підтримали українські і болгарські села Одещини.

У боротьбі з повстанським рухом більшовики використовували і кримінальних злочинців м. Одеси, «...что говорит о тесном духовном родстве мира профессиональной преступности и мира строителей «светлого будущего»».

(Бабушкин Л. Жизнь и смерть Миши Япончика. Газета «Еврейские вести», № 11–12 (103–104), июнь 1996 г., с. 14).

Як стверджують чекістські документи, «уголовно–деклассированного» елементу в Одесі було 40 тисяч. У 1920 р з цих бандитів більшовики створили 54–й Всеукраїнський полк під командуванням відомого гангстера Міші Япончика (Михайла Вінницького). Незабаром одеських нальотчиків було послано у Балтський повіт для придушення селянського повстання. Однак після перших пострілів українських повстанців М. Япончик зі своїми «комунарами» захопили порожній ешелон, що стояв на станції, та паровоз і втекли назад до Одеси.

На території Одещини діяли українські патріотичні організації: СВУ, «Просвіта» та інші. Були також осередки «боротьбистів», «укапістів», «смільчаків».

Після створення в Києві Цупкому, на Одещині починають діяти повстанські комітети і штаби. Херсонський повстанком діє спільно з Катеринославським і має у своєму підпорядкуванні 12 тис. повстанців, якими керує отаман Пастушко.

Після першого Голодомору 1921–1923 рр. та проголошення політики НЕПу інтенсивність дії повстанських загонів знизилась, але осередки українських організацій, повстанських комітетів та штабів продовжували діяти, незважаючи на масові репресії і більшовицький терор.

З міст Одещини починаються масові арешти українських підпільних повстанських організацій: арештовано членів УНЦ (Український національний Центр), основним контингентом якого були вчительські кадри. У 1931 р. по цій справі було арештовано 100 осіб у Єлисаветграді і повітах; по справі «Чорні павуки» (духовенство Української Автокефальної Церкви, арешти якого розпочалося у 1929 р.); по справі «Весна» (військово–офіцерська організація), до якої входили інженерно–технічні кадри, медичний персонал. Нараховувала у своєму складі до 1000 осіб, з яких у 1931 р. чекістами було арештовано 75 осіб).

Чекістські документи з початком суцільної колективізації фіксують масовий активний і пасивний спротив: 1930 р. Балтський район — збройне повстання ряду сіл; Біляївський район — збройне повстання всіх сіл Придністров'я; у 1924 р. на перегоні між станціями Мардарівка і Чубівка висаджено в повітря московський пасажирський поїзд

ім. Ілліча; 1931 р. — збройне повстання у містечку Волгуцулове та приміських селах Водотранспортного району Одеси; 1931 р. в Ульяновському районі діють місцеві повстанські загони Білецького, Підкови і Едока; В 1930 р. в селах Миколаївка, Василівка і Капітанівка Андрієво–Іванівського району вибухнуло селянське повстання проти радянської влади; Троцький район — у 1929 р. підірвано будинок культури під час зборів; 1931 р. по всіх селах Доманівського району стихійні виступи селян («волинки») з фізичними розправами над комуністичним керівництвом, «волинки» придушують військами; 1929 р. збройне повстання у с. Дольник 1 Іллічівського р–ну Одеси, повстання підтримали робітники одеських заводів. У всіх районах Одещини, Херсощини, Миколаївщини, Єлисаветградщини вивчені документи фіксують в 1918–1932 рр. збройні селянські повстання і стихійні виступи селян («волинки»). Часто селянські виступи супроводжувались фізичною розправою над комуністами.

На стенді представлені матеріали справи молодіжної учнівської підпільної організації, що діяла на Миколаївщині, зокрема, виготовлена учнями одна з 7–ми листівок та газета з закликом «запалити полум'я під ногами п'яних комуністів»

Двоє селян Первомайського району Миколаївщини — 64–річний Анастасєв Спиридон і 17–річний Данильченко Григорій складали та переписували листівки і розклеювали по селах. Як вказано в постанові про арешт: «...они изготовляли и распространяли листовки К.Р. (контрреволюційного. — Авт.) характера, направленные к срыву хлебозаготовок и других кампаний, проводимых соввластью».

У віршованій формі селяни описують важке життя селян напередодні Голодомору.

Статистичні дані про національно–визвольний рух 1917–1932 рр. на Одещині

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **72**
2. Кількість повстанських загонів — **188**
з них: відомих — **72**
невідомих — **116**
3. Кількість селянських повстань — **57**
1918–1924 рр. — **38**
1928–1932 рр. — **19**
4. Кількість районів, охоплених стихійним виступами селян (волинками) 1928–1932 рр. — **46**
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **13**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загони самооборони 1917–1920 рр. — **18**

5

5.

По настоящему делу в качестве обвиняемых проходят 278 чел., которые и преданы суду.

Постановлением ОГЧК 195 чел. осуждены: 125 чел. к расстрелу, 34 чел. в конц. лагерь на 5 лет, 33 чел. в конц. лагерь на 3 года, 2 подростка направлены в коллектор для малолетних преступников, 1 чел. лишен права работать в органах ЧК и Особ. отделах. Дано в отношении одного человека выделено и возвращено в Первомайское УЧК для исследования, 82 чел., как непричастные к делу, освобождены и в отношении их дело прекращено.

Дело отнесено к особому архиву и технически оформлено в 15 томах:

правка по делу и дубликат справки.
установление ОГЧК от 14.XII.1921 г.
родствен. материалы на обвиняемых.
материалы, подтверждающие обнару-
женные у обвиняемых.
центурные материалы.
родствен. и исполнительная переписка

ОТДЕЛЕНИЯ 8

Григорьев
/ГРИГОРЬЕВ/
Лихо
ГЕ. ЛЖ/

ОТДЕЛЕНИЯ

1937 г.

Отаман Боднарук Кирило (Лихо) вбитий при арешті.
По справі Первомайської повстанської організації заарештовано 278 осіб, 125 з них розстріляно 1922 р.

ГДА СБУ у Миколаївській обл., спр. 4676. Публікується вперше.

Товаришу Придсілатилі
Уезд-Чека Первомайського Повіту.

Звиртаюсь до Вас як до голови такого великого страшного а в купі з тим справедливого державного органа в повіті, і гадаю що Ви як соціаліст і взагалі людина ідейна зє мною погодитись. Даю Вам коротку автобіографію я син бідного селянина безумовно українця, а тому служу в армії У.Н.Р. Ни дуже давно виїхав із заслону як всеукраїнскій інформатор /о цім Ви можете узнати всеукраїнскі чрезвичайні кометії, а тудя попали мої катери. В звязку з моім приїздом на Херсонщину заарештовано по виклепу Вашого співробітника злодія Остапенка багато ни вїдїх людей, але ни маючі нравственої сили прийняти в житя цїх людей на свою совість, я прошу вас в ходатаєстві Вашім перед Губ-Чека о їх звільнені, а всею чергу я Вам скажу що моя праця на Україні бідьше провадитчєв ни буде і я сам вїезжаю за кордон. В моім вїзді я Вас запиняю і гадаю, що Ви знаючі мене як українця і знаючі всі мої події на Чигаринщині, та Черкассині надїюсь повірите міні ~~я~~ хочу перїшити справу самим мирним шляхом. При цім скажу, що до мене приходила де кілька разів делегація від Вашого уряду щоб я амністїровавєя але бачучє до чого Ви дошли, і хто зараз у владя тіж помішкї, котрїх ми в купі з вами ни так давно били, зараз ще хотят, те і роблят. А як заступник бідного люду ни маю стїльки сили волі, щоб примуєити себе з ними погодитись. Вприклад даю факт приїзд у Ваш повіт поміщеє Фанкїх котра зараз видносєчя до сєлян є самою реаксєонерною репрєсією.

А в разі коли на мого листа ни буде зєвнута увага і люди ни будут звільнені, то в сїмом близьком часі тут буде функціонїровати терористичнїй відділ і я персональнє вїєстужаю до праці активно.

Потім прошу зєвнути увагу на таку річ. В 1920 році коли м. Голта була занята армією У.Н.Р. під командою генерала ОМІЛІ-НОВІЧА-ПАЧЛЕНКО, по моім ходатаєстві було звільнено де кілька Ваших активних працівникїв, на приклад коменд. е. та інші, о цім прошу запитати тов. Гладкаго-залізничника.

С пошаню Всеук-інформатор і
Командуючі повстанцями Херсон-
щини Отаман ЛИХО / Бондарук.

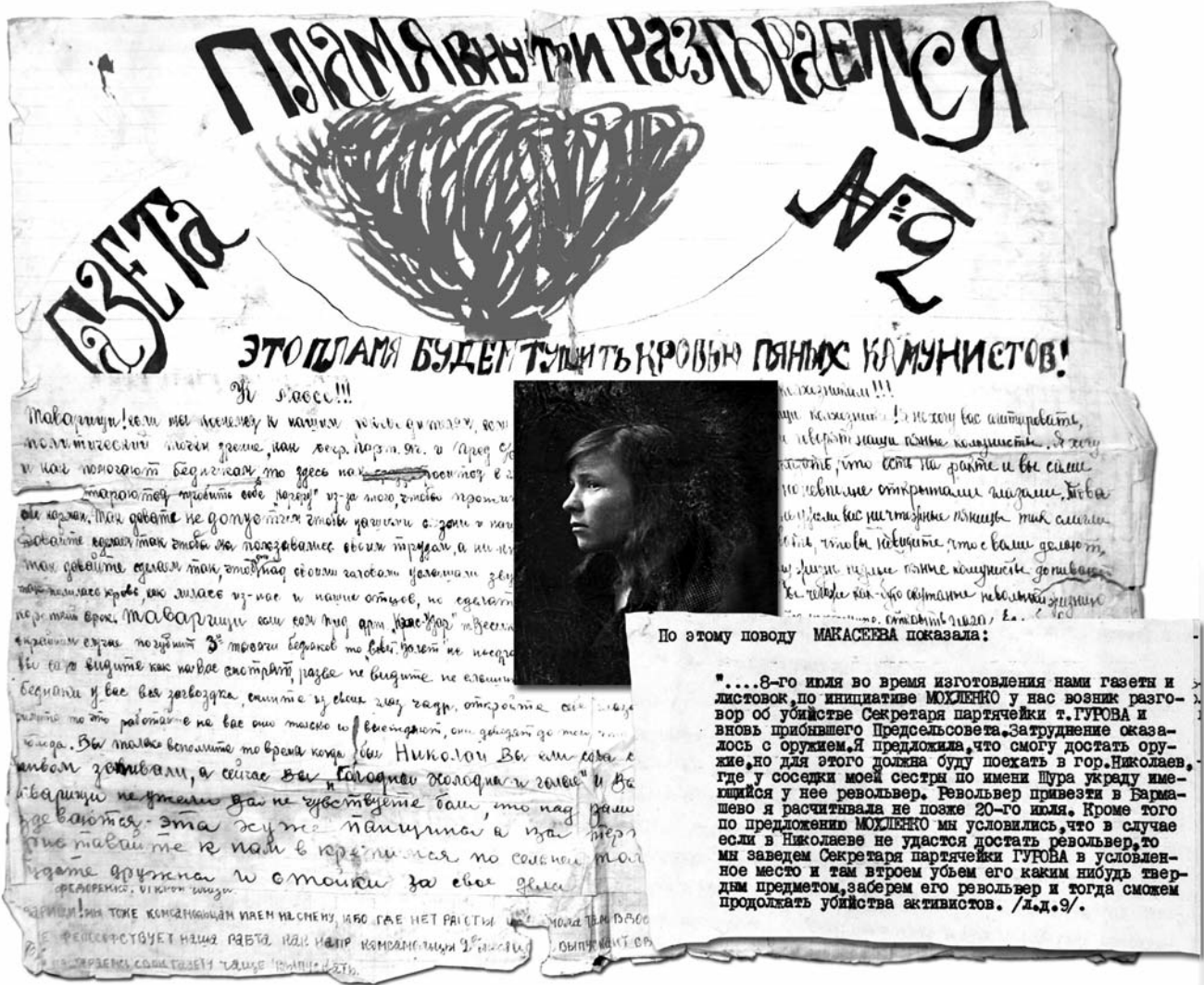
Звернення отамана Лихо (Боднарука) до Первомайського повітового ЧК
1920 р.

ДАМО. ФР. 5859, оп. 2, спр. 6645, арк. 7. Публікується вперше.

Стихийний виступ (волинка) селян с. Дорожинка Первомайського р-ну. Розігнано колгосп, повернуто майно розкуркуленим, фізична розправа над керівництвом і міліціонерами. Учасників — 600 чол. Репресовано 14 чол.

На фото учасники та керівники виступу. 1930 р.
ДАМО, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 6392. Публікується вперше.

Підпільна молодіжна організація учнів 7-го кл. школи с. Бармашове Баштанського р-ну.

Випустили 2 газети, 17 листівок і розробили план убивства 3-х комуністів села.

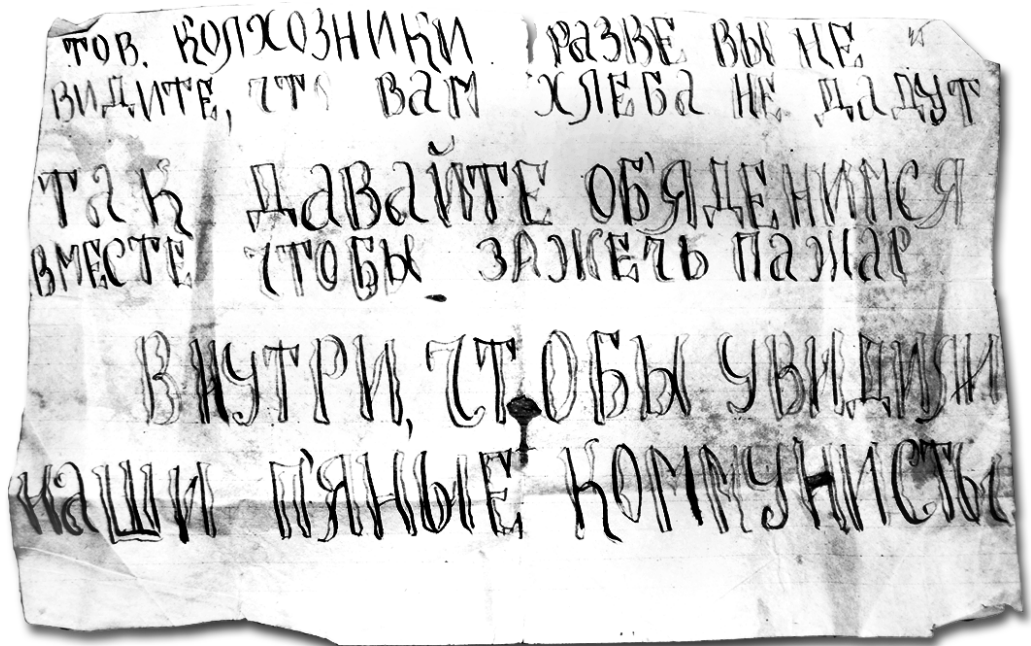
На фото одна з учасниць Євгенія Макасеєва

1932 р.

ДАМО. Ф. Р-5829, оп. 2, спр. 6398. Публікується вперше.

Одна з 7-ми листівок підпільної організації учнів 1928 р.

ДАМО. ФР. 5859, оп. 2, спр. 6398, арк. 45. Публікується вперше.

19-4/IX-28 док.

Кочина

сидити
випередити
це є народна
кличка.

ср. Іван. Мрава

З М И Ч К А.

Фотографії немає,
Музика не грає,
А хліборобів мучає голодом кара.
У Мостовському Сельхозбанку
Народ молиться із ранку,
Всяк порожній мішок носить
І в правління хліба просить.

Не голодний все народ -
Різних націй і пород.
Толпа двігалась, як море,
Бо усім бач хліба горе.

Ви забрали в нас пшеницю
Та вивезли за-границю,
Ви забрали жито і ячмінь,
А ми ходим так, як тінь.

Кожний день в вас хліба просим
Та порожній мішок носим.
Ви даєте нам ответ:
Що в вас для нас муки - нет.

Пропадайте ви голодні,
Бо ви нам тепер не годні
Наступає толпа шмита,
А із боку дивись, ступно.

Ці ті всі, що земельку мають
Та із голоду пропадають.
Толпа добрада охоти
Взять заправа ч роботу.

Тут замітив заправило -
Закричав: "щоб зараз мука б"ла",
То це слово як сказав,
А сам п"ятки показав.

Отак-то вам, хлібороби -
Не землі вам, а хороби
І тепер така вам шана
Гірш, як колись було у пана.

Був під панською рукою
Та не ходив за мукою,
А тепер всі землі наші -
Нема мукит нема паші.

І свободний громадянин
Захватив свободу - так хотів,
Лізай в петлю, як хотів.
Колісь так свиня робила,
Як під дубом корінь рила,
Підруб корінь - древо всохло,
А потом свиня подохла.

Ця жизнь зветься на бумазі,
Що з городом змичка -
Чи то єсть такий закон,
Чи панська привычка.

Бо як був я панський рад,
То не був я не сит і слаб -
Став свободним громадянином
І валяюсь по-під тичном.

Україно, моя ненька,
В тебе хліба є не хменька,
В тебе хліб є і до хліба -
Все є в тебе, ненько.

Розкажи нам, Україно,
Як рідная мати,
Де дівалоось добро наше,
Кого награждають.

Твое племя з голоду здихає,
А город з боку село обмикає,
Городські мужики галіфе носять,
А деревенські люди всі хліба просять.

На городських хінках - плаття модні,
А селянський ввесь нарід
Вадяється голодний.

- 2 -

90

Земля, моя немько,
 Нивонько широка,
 Яка ж мені з тобою морока.
 Хоч би моя десятина
 На рік тисячу вродила
 І то моя б жінка Гапка
 У драгті ходила б.
 Зато ч змикунах
 І шляпочка модна -
 А моя жінка - Гапка з дітками
 Теж були б голодні.
 Ех, земолька, так земолька
 Щоб тебе не зняти,
 Як голодному з тобою
 Трвба помрияти.
 Помриай же, хліборобе,
 Така тобі шаня
 Та поминай, що мреш ти
 Тільки не от пана.

Переписав з вірша "Змичка" і переправив.
 Вірша склав т.Настасьєв, а "досконалив"
 ДАНИЛЕНКО.

Перероблено вранці 19-4/IX-28р.

Григорій Максимович ДАНИЛЬЧЕНКО /підпис/.

В е р н о:

Один з віршів селян Первомайського р—ну Миколаївщини Анастасьєва С.Ф. і Данильченка Г. М.,
 про голодне життя селян. Цей та інші вірші двоє селян переписували і розклеювали по селах
 1928 р.

ДАМО. ФР. 5839, оп. 2, спр. 5881, арк. 89–90. Публікується вперше.

Найбільш відомі повстанські загони, що діяли на Одещині

1. Ангела	16. Завгороднього	31. Лотія	46. Притуляка
2. Антонова	17. Завдери	32. Лохматова	47. Пшеничного
3. Бабія	18. Завертайла	33. Лихо (Боднарука)	48. Пшоника
4. Блакитного	19. Зубка	34. Лютого	49. Рибака
5. Білецького	20. Ільницького	35. Ляшенка	50. Соколова
6. Волинця	21. Каменського	36. Марусі	51. Сороки
7. Гончаренка	22. Козакова	37. Махна	52. Такена
8. Гнибіді	23. Конашенка	38. Метелка	53. Терновського
9. Григор'єва	24. Кощевого	39. Мологи	54. Ткачука
10. Гулька	25. Копровецького	40. Око—Пастушка	55. Тютюнника
11. Гуляй—Гуленка	26. Кравціва	41. Підкови	56. Хмари
12. Дорошенка	27. Кравченка	42. Плесна	57. Чорного Ворона
13. Едока	28. Кульчицького	43. Полежаєва	58. Шкуро
14. Железняка	29. Клепача	44. Поплавського	59. Шоки
15. Заболотного	30. Коваля	45. Попова	

Список складений за Паспортами областей
 ГДА СБУ. Ф. 13, спр.і № 465, № 473, № 476.

СОВ. СЕКРЕТНО

У С С Р ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

(наименование республики, края, области, округа)

Беляевский село Беляевка Одесская вел.дор. с.Карпово 35 45

(наименование города, района) (центр района) (наименование жел. дороги) (наимен. ближайшей ж.-д. станции) до ст. жел. дор. до респ., кр., обл. цент. (расстояние в км.)

1102 14 50809 99,06 5% ?

(район, района в тыс. кв. км) (число сельсоветов) (посевная площадь в тыс. га) (%коллективизаций кол-во инд.хоз-в) (направление района)

Население в тыс.				Состав населения по национальностям в тыс.				Учебные заведения					
Городского	Сельского	Итого	В том числе		Русских	Национальностей дальной республики	Национальностей народов СССР	Других национальностей	Количество	Высших	Средних	Неполно-средних	Низших
			Рабочих	Служащих									
?	38657	33677	7681	2000	2166	19129	10940	1392	Учебн. заведений	-	1	13	15
									Учащихся	-	590	3912	2155

Наименование предприятий, новостроек, разработок, характер производства и строительства	Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименование МТС	Посевная площадь в тыс. га	Количество								
	Рабочих	Служащих			Рабочих	Служащих	Комбайнов	Тракторов	Лошадей	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец и коз	
Одесский водопровод - водонапорная станция	385	58	Колхозов зерн. - 34 Колхозов рыболов. 5 Опытная сельхозст.	47000 95	-	-	-	9	1523	6337	5978	6641	
Прочих мелких предприятий - 5	160	28	МТС - 2, из них: Червоноповстанская Выгоднинская	-	130	5	-	-	5	-	-	-	
Геологоразведка "Укрнефть"	142	-	Совхозов - 5 зерновых - 4 животновод. 1	3119	600	70	16	19	540	1173	1244	808	

Краткая политическая и экономическая характеристика

Летом 1919г. немцами водсками были оккупированы села: Беляевка, Ясски и Малки. Весной 1919г. Беляевка была оккупирована французскими войсками. Летом 1919г. против соввласти восстало немецкое население, возглавляемое кулацкой немецкой верхушкой, немецким офицерством, а также духовенством. Центром кулацкого восстания было немецкое село Выгода, где был создан повстанческий штаб. Летом 1920г. с румынской стороны было спровоцировано восстание против советской власти в с. Малки. В 1920г. во время сплошной коллективизации в районе были большие восстания, во время которых охвачены почти все села Приднестровья и часть глубинных немецких сел. Восстание возглавлялось кулаками, имевшими связь с Румынией и организовано было по заданию румынских разведорганов. После ликвидации кулацкого восстания в 1930-1931г.г. много кулаков из пограничных сел бежало в Румынию. Родственники бежавших использовались румынской разведкой для шпионской деятельности. В 1937г. в с. Ясски была ликвидирована к-р шпионская организация, состоящая из родственников бежавших кулаков и возглавляемая председателем Юсуповского сельсовета **НИКОЛАЕМ**, эта группа имела связь по селам: Граденица, Троицкое, Беляевское и гор. Одесса. Во время коллективизации было поднято восстание немцев в с. Ясски, возглавляемое немецким кулацким центром, имевшим связь с германскими консулством в г. Одессе. В 1937г. в с. Малки была вскрыта к-р фашистская организация, руководимая немецким консулством гор. Одесса.

Особенности района, города

Район бывший пограничный. До 1939г. граничил с Румынией. Район маларийный.

ПРОДОЛЖЕНИЕ:

В 1919-1921г.г. существовала нелегальная эсеровская группа, возглавляемая эс ром **ИЛИИ**. В 1930г. существовала группа "В" украинского боротьбистов, возглавляемая немцем **ИВАНОВИ**. Беляевский район был временно оккупирован румыно-немецкими войсками 10.VI.41г. и освоб. 10.IV.44г. Во время прихода румыно-немецких немецкое население, проживавшее в колониях, имело большие привилегии со стороны оккупантов. В период оккупации в районе дислоцировалась румынская жандармерия, а в немецких колониях - немцы. Остатки антисоветского элемента оккупанты использовали в качестве своих прислушников, члени их на административные должности и вербовали в качестве агентов. В районе учтено 171 чел. репатриантов. С места освобождения района в эмиграцию и осудили 135 чел. из числа предателей, изменников и проагентов.

Соединение района с областными центрами г. Одесса - Демидов, а также жел.дор. Одесса-Киев. Район также связан с областными центрами графией и телефонной сетью.

03 октября 1950г.
(дата составления)

Зам. нар. комисс. по делам ПОДПОКОЗОВИНА *Л. Зубов* / М. СТЕПОВ /
НАЧ. ОД. ОБЛ. ПОЛИЦ. СОСТАВИТЕЛЬ *Степан*
КАНИГАН / СТЕПОВ /

ДОНЩИНА

(СТЕНД 28)

У верхній частині стенду розміщена карта–схема Донщини, на якій умовними знаками позначені: селянські повстання з назвами населених пунктів і років, у яких відбувались повстання; наявні в повітах підпільні повстанські організації; повстанські загони; райони, охоплені стихійними виступами («волинками»), та райони дій загонів самооборони. У центрі стенду подаються статистичні дані щодо кількості вищеназваних утворень, які діяли в губернії (обведені червоною рамкою).

Територія Донщини практично повністю відпадає кордонам сучасних Донецької і Луганської областей України. Навіть після проведених російськими радянськими окупантами етнічних чисток цих земель від автохтонного населення, українці складають більшість їх населення.

Крах деспотичного самодержавства у Російській імперії викликав піднесення українського руху і на Донщині. Вже в березні 1917 року в Луганському повіті утворюється Українська повітова рада на чолі з командиром 26–го українського полку Малашком. У Луганську відновлює роботу заборонене царом товариство «Просвіта». Влітку 1917 року українські патріоти створюють загони «Вільного козацтва».

У містах Лисичанську, Бахмуті і Слов'яносербську до влади приходять представники українських партій соціалістів–революціонерів й соціалістів–федералістів (УПСР і УПСФ). Виникає українська преса. Зокрема, у 1918 р. в Бахмуті вийшло перше число часопису «Вільне слово» з віршами молодого Володимира Сосюри. З Донбасу український рух поширюється на Дон, передусім у міста Таганрог, Ростов й Новочеркаськ, які розташовані на українській етнічній території і мали тоді численне українське населення.

До кінця осені 1917 року (а в Маріуполі й Луганську до грудня 1917) українські партії й військові організації «Вільного козацтва» через своїх представників у радах тримають під контролем, окрім згадуваних Лисичанська, Слов'яносербська і Бахмута, міста Юзівку, Єнакієво, Слов'янськ, Гришине, Констянтинівку, Дружківку, Волноваху, Ясинувату, Авдіївку, повіти Бахмутський, Слов'яносербський, Ізюмський, Луганський, Маріупольський і Старобільський. Водночас, у цих повітах утворені й діють українські повітові ради, а в Маріуполі окрема міська Українська рада. У шахтарських центрах — Єнакієвому й Горлівці, активно діють «Просвіти».

На жаль, українським патріотичним організаціям не вдалося охопити своєю роботою головну масу шахтарів, що призвело до втрати на користь російських більшовиків районів Юзівка–Берестове–Горлівка. Стягнувши з усіх прилеглих районів до Луганська загони Червоної Гвардії, в останні дні 1917 року комуністи вчинили збройний зако-

лот, захопили Луганськ і встановили в ньому режим червоного терору.

Важче повелося більшовикам у Бахмуті й Маріуполі. Бахмутський повіт за попередні кілька десятиліть самовідданної праці бахмутської інтелігенції перетворився на справжній центр всього українського руху півночі Донеччини. Самі більшовики називали його «кулацькою Вандеєю». Повстанський рух не припинявся тут й у 1922 році. Ніде українська ідея в ті роки не проявлялася так сильно, як в селах навколо Сіверська, Бахмата і Лисичанська. Ніде в області нема району, який дав би більше повстанських отаманів, українських гайдамаків і петлюрівців, ніж дав їх Бахмут. І ніде немає так багато безіменних могил розстріляних й замордованих українських героїв часів Визвольних змагань, ніж на Бахмутщині. На Донбасі Бахмутський повіт єдиний, де українська влада втрималася до кінця січня 1918 року — початку першої окупації України більшовиками.

Однак ця окупація була недовгою. Вже в квітні 1918 р. у Бахмут вступили українські й німецькі війська. На короткий час, до осені 1918 року, тут було розквартировано 3–й гайдамацький полк під командуванням отамана Волоха. 3 жовтня по грудень 1918 року тут була влада Директорії УНР. У грудні того ж року місто й повіт захоплюють загони донського отамана Краснова й більше українська влада не поновлюється тут вже до часів проголошення 24 серпня 1991 року Незалежності України.

Маріуполь, колишній центр запорізької паланки Домаха, єдине з усіх міст Донеччини, де в 1917–1918 роках поруч з Українською повітовою радою була організована Українська міська рада.

Опорою українства у Маріуполі був українізований 24–й полк колишньої царської армії. Командний склад полку складався з відданих українській справі патріотів. Його офіцери стали першими організаторами «Вільного козацтва» у повіті, а коли в листопаді–грудні 1917 року склалася загроза більшовицького перевороту, утворили офіцерський «батальйон смерті».

Шляхом підступу комуністам вдалося захопити Маріуполь 30–31 грудня 1917 року. Розпочався плановий терор проти всього українського активу. Та, за словами т.зв. «радянських» істориків, вже 8 квітня 1918 року «українські буржуазні націоналісти, меншовики та есери... вчинили заколот і захопили владу...» У 1918 р. в Маріуполі відбулося збройне повстання під керівництвом офіцера армії УНР Дружиніна і більшовики втекли.

Вступ до Маріуполя 20 квітня 1918 року українських і німецьких військ його мешканці вже зустріли вільними від терору комісарів та ЧК. Розпочався запис в гайдамаки, формування нового державного апарату.

Востаннє за часи Визвольних змагань 1917–1922 рр. українська влада припинила своє існування у цьому місті в листопаді 1918 року з відходом гетьманських військ. Як і весь Донецький басейн, Маріуполь захопили російські війська.

Після відступу національних військ українці Донбасу не припинили збройної боротьби з російськими окупантами всіх кольорів. Як свідчать документи більшовицьких каральних органів, тут діють «националистические повстанкомы и штабы». Донецький повстанком координував свою діяльність з Харківським повстанкомом.

29 серпня загони махновців зіткнулись із задалегідь підготовленими до бою Богучарським і Чаплінським угрупованнями червоних. У цьому бою Махно був поранений і не зміг до кінця керувати бойовими діями повстанців, але червоні були розбиті. Махновці увійшли у Північний Донбас, зайнявши міста Старобільськ, Біловодськ, Лисичанськ, Слов'яносербськ. У зайнятих містах махновці розстріляли всіх виявлених комуністів. Армія Махна поповнилась трьома тисячами місцевих повстанців.

Плануючи рейд на Донбас, Махно прагнув захопити Луганськ, де були великі запаси зброї і боєприпасів. Однак, великий гарнізон Луганська (15 тис.) став цьому на перешкоді.

Більшовики декілька разів намагаються оточити махновців і знищити. Це їм не вдалося. 12 вересня махновці зайняли станцію Міллерово, де здобули багаті військові трофеї.

Вирвавшись із чергового оточення, махновці були вимушені 19 вересня перейти в Донську область. Та донські козаки, на перехід яких у свою армію розраховував Махно, не хотіли йти в загони «хохла» й анархіста. Тому 27 вересня махновці повернулись в Україну.

Окрім загонів Махна на території Маріупольського повіту діють загони Марусі, Солтенка, Щербачевського.

У липні 1921 року в офіційній доповідній записці Каменєва згадується 18 повстанських загонів на Донбасі, які мали в своєму складі близько 1500 кіннотників з 19 кулеметами. У чекістському зведенні по Луганському повіту за листопад 1921 року читаємо: «В уезде замечена петлюровская агитация... банды разодеты в малороссийские костюмы, говорят на украинском языке...».

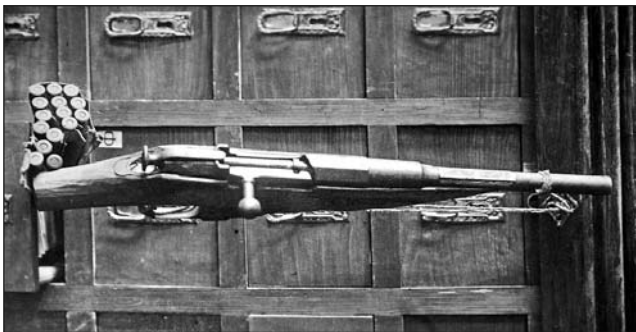
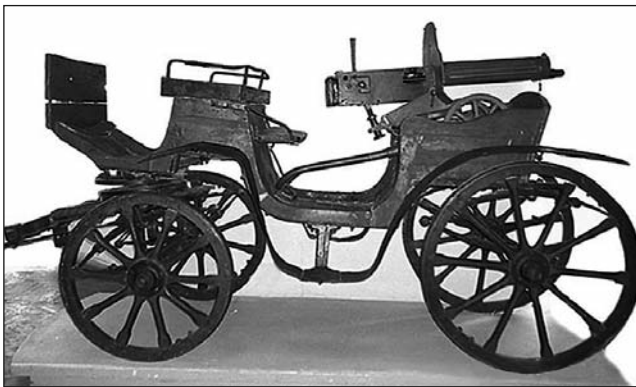
Соціальну базу повстанців складало сільське населення, на їх боці перебувало понад 70 відсотків козаків і селян–середняків. Їх об'єднувало незадоволення політикою радянської влади, особливо більшовицький «продналог». Ситуацію ускладнював спричинений «продрозверсткою» голод. У повідомленні Донвійськкомату читаємо: «У Ребрикові (нині Луганська обл.) можливе повстання селян через голод». Відомі випадки, коли на бік повстанців переходили регулярні частини Червоної армії, зокрема загін під керівництвом Сичєва, який базувався у долині р. Деркул у липні–серпні 1921 р.

В годы гражданской войны и продолжительное время после ее окончания, значительная часть районов области была поражена политическим и уголовным бандитизмом /МАХНО, МАРУСЯ, САВОН и др., к числу таких районов относятся: Артемовский, Краматорский, Макеевский, Елановский, Славянский, Амвросиевский, Андреевский, Б-Новоселковский, Волновахский, Володарский, Дзержинский, Добропольский, Красноармейский, Красно-Лиманский, Первомайский, Старобешевский, Старо-Млиновский и Ямский.

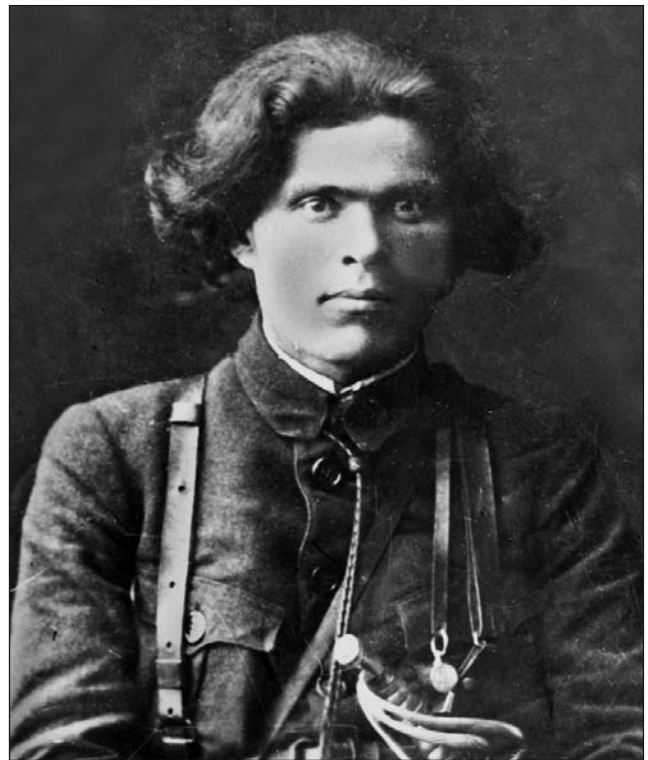
Во время проведения коллективизации, в целом ряде районов Сталинской области имели место кулацкие выступления "волнки" и террористические акты против советских и партийных работников, к таким районам относятся: Сталинский, Краматорский, Елановский, Чистяковский, Амвросиевский, Андреевский, Больше-Новоселковский, Первомайский, Буденновский, Дзержинский, Селидовский, Красноармейский и Марьинский.

Существовавшие в Донбассе крупные антисоветские партии, в 1920–1921 году, прекратив свое легальное существование, ушли в подполье и, как показали ликвидированные в 1937–1938 году дела, продолжали свою контрреволюционную деятельность.

Повстанська зброя:
Махновська тачанка
обріз гвинтівки

Нестор Іванович Махно —
командувач Повстанською армією України
1918 р.

На Луганщині в 1921 р діяли загони отамана Петренка (відомий за псевдонімом Петро Блисканка), отамана Каменюки, отамана Волоха, отамана Блохи. Основним місцем їхньої дислокації були Мітякінські ліси. У Біловодському районі оперували загони Черепахи та Марусі. Особливо проявили себе повстанські загони під керівництвом Варави, Марусі та Каменюки.

5 березня 1921 р. загін отамана Каменюки зайняв місто Старобільськ під час з'їзду комнезамів (комітетів незаможників) — сільського люмпену, який, за задумом комуністів, мав опанувати село замість розкуркулених та замордованих заможних селян. Під час проведення операції майже всі делегати з'їзду були знищені разом з керівництвом радянського активу. Серед вбитих повстанцями були: секретар районного комітету партії П. Нехороший та керівник апарату ВЧК Вішневській.

Загін отамана Варави діяв з квітня 1921 р. на сході сучасної Луганської області, після чого з боями відійшов до Вороніжчини.

Частина Вороніжчини, як і Білгородщини, входила територіально до складу УНР. Більшість населення складала українці. За опір насильницькій комунізації значну їх частину в 1921–1923 рр. більшовики депортували вглиб Росії.

Олександр Лепетченко,
ад'ютант Н. Махна.
Розстріляний червоними у 1920 р.
1919 р.

У зимові місяці 1920–1921 рр. загони Марусі та Каменюки таборували у лісних масивах в районі Слов'янська Донецької області. Презимувавши, вони повернулися на Луганщину. Влітку 1921 р. відбувся спільний рейд загонів Каменюки та Марусі у напрямку Луганська. Разом з ними діяли загони Варави. Найбільш великим та боєздатним був загін Каменюки, основною базою якого було село Петропавлівка. Його чисельність на весну 1921 р. становила 600 шабель та 200 багнетів. У червні 1921 р. до загону Каменюки приєднався отаман Черепаха. Тоді ж було ухвалено рішення щодо рейду теренами Луганщини до р. Міус. Біля с. Дякове та м. Ровеньки у бою з червоними загін Каменюки зазнав важких втрат. Від всього загону живими залишилось 150 повстанців. Залишки загону відійшли до місця свого постійного базування у с. Петропавлівку.

Для придушення повстанського руху на Луганщину були перекинуті з Росії військові частини, до складу яких входили: окремий винищувальний батальйон (командир О. Ротермель), кавалерійська винищувальна група та 3-й Заволзький полк. Більшовики не довіряли частинам, які були укомплектовані українцями і росіянами. Каральні функції по придушенню селянських повстань доручались інтернаціоналістам: китайцям, латишам, євреям, полякам.

Операцію з ліквідації загону отамана Каменюки розробляв особисто голова Старобільської ЧК Дімітрій Медведєв. Цей пізніший «сильний духом» герой радянської пропаганди прибув у Донбас з Брянщини. Виходець з єврейської сім'ї (за свідченням Єврейської енциклопедії) Медведєв у 1918 році служив в Брянській ЧК. У 1920–1935 роках працював в органах ВЧК–ОГПУ–НКВД УРСР. Зокрема входив до складу розстрільної «трійки», яка виносила смертні вироки «контрреволюційним елементам» Київщини в роки Голодомору 1933 року.

Операцію з ліквідації повстанського руху на Луганщині чекісти здійснили за схемою, яку пізніше застосовували в Західній Україні проти Української Повстанської Армії (УПА). Перший етап операції — розбудова опорних пунктів, розташування військових гарнізонів по селах. Другий етап — вербування чекістами агентури та її впровадження до лав повстанців. Третій етап — ліквідація самих повстанських загонів.

Якщо перший етап чекісти провели без особливих труднощів, то на другому не все вдавалося одразу. Відомий випадок, коли повстанцям вдалося викрити одного з помічників Медведєва, комсомольця-чонівця, що свідчить про наявність у повстанців добре організованої контррозвідки. Крім перемог повстанці знали й поразки. У липні 1921 р. чекістам Медведєва в районі с. Маслівка

Учасники повстанського руху під керівництвом Н. Махна
Старобільськ, 1919 р.

вдалося розбити загін отамана Волоха. Сам отаман загинув, коли він разом зі своїм помічником пішли у останню шабельну атаку на ворога, що переважав їх кількісно.

8 червня 1921 р. загін Каменюки почав рейдувати теренами Луганщини. У селах Піски, Закопне, Колядівка, Вовкодавово, Новоолександрівка були знищені майже всі радянські працівники та активісти. У селі Нікіфорово Каменюці вдалося захопити три гармати.

Медведев, згідно з планом операції, перед вирішальним боєм із загonom Каменюки, розповсюдив через свою агентуру чутки, що він поїхав на нараду до м. Бахмут. Це повідомлення приспало пильність отамана, що дозволило чекістам несподівано напасти на загін. У бою з чекістами загинуло 40 повстанців. Самому отаману разом із 28 вершниками вдалося шабельною атакою прорвати оточення та відійти на Дон.

19 жовтня 1921 р., завдяки зраді одного з повстанців, чекістам біля Бог-

данівського хутора вдалося оточити загін та нав'язати повстанцям нерівний бій. Завдяки особистій хоробрості та вмiлому керівництву боєм отаману знов пощастило вислизнути зі смертельних лещат та відійти у ліси Вороніжчини. Останній свій бій отаман Каменюка прийняв біля с. Осикове. Переважаючі сили карателів оточили загін. У кількогодінному бою загін повстанців майже повністю був знищений. Загинув і отаман Каменюка. Тiло отамана, згідно з чекістською практикою, було перевезено до м. Старобільськ, а потім до м. Бахмут, де було виставлене на публічний огляд для залякування українців. Д. Медведев так характеризував отамана: *«Каменюка знався на воєнній справі, був рішучим, сміливим, добре знав місцевість, мав своїх людей по всіх селах, відчував небезпеку, що дозволяло йому раз у раз виходити зі скрутних становищ»*.

Провокації, терор та розстріли заручників були основними методами «роботи» чекістів Медведева. Від

Повстанці

Загін отамана Щуся (у центрі)
1918 р.

Загін китайських добровольців
вирушає проти військ отамана Григор'єва
1919 р.

«внедрення» чекістів та завербованих колишніх повстанців до діючих загонів, аби ліквідувати керівництво та деморалізувати повстанські відділи, вони перейшли до створення і використання проти українського патріотично налаштованого населення Донбасу псевдоповстанських загонів.

Найбільш показовою операцією з використанням псевдоповстанських загонів стала ліквідація повстанського командира Івана Блохи, загін якого базувався у селі Бараніковка Біловодського району. Невелике формування в 50 шабель було активним і здійснило менш ніж за місяць десяток успішних операцій. Про перебіг подій під час чекістсько-військової операції збереглися мемуарні свідчення учасника, командира 14-го стрілецького полку 2-ї Донської дивізії.

22 червня 1921 року чекісти захопили у полон одного повстанця із загону Блохи. Під час допиту він розповів, що штаб загону разом із командиром Іваном Блохою переховується в очереті біля села Бараніковка. Та, не знаючи місцевості і проходів, військові самостійно не наважились ліквідувати

Новобранці повстанського загону
Маріуполь, 1919 р.

повстанський штаб. У цей час на допомогу військовим прибув окремих загін ВЧК зі Старобільська. Мешканці села Бараніковка, які підтримували повстанців, не знали чекістів в обличчя. Тому «хлопці Дзержинського» вирішили видати себе за повстанський загін. Поширивши між селянами інформацію, що «новоприбулий повстанський загін» роззброїв та захопив у полон частину Червоної армії, чекісти спробували таким чином витягнути з очерету повстанців.

«24—25 червня загін ВЧК, видавши себе за бандитів, з'явився у селі Бараніковка та після короткого бою заарештував на очах у місцевого населення загін контррозвідників мого полку, чим викликав велику радість місцевого населення. Відразу ж командир загону псевдобандитів пішли скарги місцевого населення на контррозвідників. В одного селянина взяли бика, в іншого — коней, у третього — барана та корову. Скаржились на те, що комуністи їх зовсім пограбували, відібравши останній хліб. Вони стали бити заарештованих, плювати їм в обличчя, кидати каміння, вигукуючи «Вот вам, сволочи-комуністи, разверстка», — писав у своїй доповідній командир Червоної армії. Така-от картина «народної любові» до червоних визволителів.

Після суду мешканців села над полоненими червоноармійцями старший загону ВЧК, який вдавав із себе та своїх людей повстанців, роздягнув червоноармійців, провів їх селом, аби мешканці переконались, що діють справжні повстанці. Червоних вояків закрили у хліві, випустивши звідти заарештованого полоненого повстанця. Запевнивши його, що в селі діє невідомий йому повстанський відділ, перевдягнені чекісти веліли повстанцеві привести до них на перемовини щодо спільних дій отамана Блоху разом із повстанським штабом. Переконалий в «істинності» повстанців, Іван Блоха разом зі своїми 20 соратниками прийшов до виконкому, де містився штаб ВЧК, і відрекомендувався місцевим командиром повстанських військ. Увечері того ж дня мав відбутися суд над полоненими червоноармійцями. У час, коли для штабу Блохи подали коней, щоб їхати на псевдосуд, Івана Блоху вбив командир загону ВЧК, а псевдоповстанці розправилися з керівниками повстанського штабу. Двом повстанцям вдалось утекти. Усе це бачили мешканці села, які зрозуміли свою помилку, але зарадити вже нічим не могли.

«Після ліквідації штабу Блохи контррозвідники мого полку були звільнені з-під варті, після чого разом із загonom ВЧК розстріляли кілька десятків мешканців села, які проявили себе як люди, які співчують повстанцям. 26 червня контррозвідники повернулися до свого полку. Начальник загону ВЧК вручив подяку мені, товаришу Баклушинському та всім червоноармійцям, які брали участь у проведенні операції», — зазначив у своїй доповідній командир полку.

28 листопада 1921 року колегія Донгубчека нагородила голову Старобільського ЧК Медведєва золотим годинником «за умелую и усиленную борьбу с бандитизмом в Старобельском уезде». Це була перша нагорода на довгому кривавому чекістському шляху Дмитра Медведєва. Через 20 років він у лісах Рівненщини знову використовував досвід провокацій та повстанських псевдозагонів, який він здобув на Луганщині, але вже у боротьбі проти УПА.

Могилу отамана Блохи, незважаючи на 80-річне комуністичне панування, й досі доглядають мешканці села Бараніровка.

Окремі повстанські загоны ще діяли на теренах Луганщини до кінця 1923 р., але вони перестали існувати, як єдиний організований повстанський рух.

У 1920–1922 роках завершується організована боротьба збройних загонів повстанців у Донецькій губернії. Донецьке ГПУ, підсумовуючи боротьбу з некомуністичними групами й антибільшовицькими повстанцями 1922 року зазначало, що на місцях ще діють окремі осередки українських патріотів. Але «...ведеться робота по их локализации й ликвидации».

Вцілілі в боях повстанці стали переходили на нові форми боротьби. У 1922 році на Слов'янщині і Старобільщині утворюються перші парафії Української Автокефальної Церкви, у яких священниками часто ставали колишні військові старшини Армії УНР. Інші повстанці теж легалізувалися і намагалися влитися в радянський та господарський апарат з метою розкладу комуністичної системи зсередини. Патріотичну просвітницьку справу продовжила українська інтелігенція. Все це тривожило Москву, яка намагалася будь-що перешкодити новому піднесенню національно-визвольного руху українського народу.

«Шахтинська справа» 1928 р., судовий процес по якій проходив у Москві, стала прологом атаки на українську інтелігенцію, а методи фальсифікації були пізніше використані при підготовці справи «Спілки Визволення України» (СВУ). За «Шахтинською справою» було знищено українську технічну інтелігенцію Донбасу. Пізніше у промислових центрах Донеччини пройшли судові процеси над членами СВУ.

Під час колективізації в ряді районів Донщини відбувались селянські виступи («волинки»), які часто супроводжувались фізичною розправою над радянським керівництвом і партійними працівниками. «Волинками» були охоплені Донецький, Краматорський, Маріупольський, Чистяківський, Андріївський та ряд інших районів. Значна частина селян, що тікали від розкуркулення з Правобережної України осідали в промислових районах та селах Донщини і вливались в повстанську боротьбу.

За чекістськими документами в 1928–1932 рр. із загальної кількості 68-ми районів Донецької і Луганської областей 42 були охоплені стихійними ви-

ступами селян («волинками»), з них більше, як у половині, здійснювались фізичні розправи (теракти) над комуністичним керівництвом. Із досліджених архівних документів на Донщині в період 1917–1932 р. виявлено 23 селянські збройні повстання. 10 з них відбулись перед Голодомором 1932–1933 років.

...Бахмутський (Артемівський район). У 1930–32 роках тут проходять один за одним процеси над вчителями, звинуваченими в українському націоналізмі. Арештовуються й розстрілюються виключно всі ще живі на той час українські діячі Визвольних змагань. Розкуркулюються, розстрілюються, висилаються на Північ сім'ї українських повстанців 1918–1922 років. Апофеозом розгрому «українських націоналістів» Бахмутщини стає знищення книгозбірень. За деякими даними, в середині 30-х тут було спалено 70 відсотків всього бібліотечного фонду міста Бахмута.

...Перевальський район Луганської області. У 1930–1932 рр. в селі Олексіївці більшовики палють, як «націоналістичну», бібліотеку «Просвіти», засновану навесні 1917 року Христею Алчевською. У вогні зникає й томик листування Алчевської з цілою плеядою українських діячів кінця XIX — початку XX століть.

...Луганськ. У середині 30-х заарештовано й розстріляно одного з організаторів «Просвіти» 1917 року у цьому місті, члена колегії захисників Платона Гайворонського.

За архівними даними в 1937–1938 рр в Маріуполі і волостях було арештовано 2000 чоловік і «вскрыто ряд повстанческих контрреволюционных организаций» (ГДА СБУ ф.13, спр. № 468, т.2, арк. 8.).

Статистичні дані про національно-визвольний рух 1917–1932 рр. на Донщині

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **54**
2. Кількість повстанських загонів — **112**
з них: відомих — **58**
невідомих — **54**
3. Кількість селянських повстань — **23**
1918–1924 рр. — **13**
1928–1932 рр. — **10**
4. Кількість районів охоплених стихійним виступами селян («волинками») 1928–1932 рр. — **42**
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **23**
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загоны самооборони 1917–1920 рр. — **22**

Найактивніші повстанські загони, що діяли на Донщині

1. Безуглова	17. Горіхова	33. Котенка	49. Роговця
2. Білокобильського	18. Дадики	34. Кочубея	50. Романька
3. Бірюкова	19. Донченка	35. Краснова	51. Савонова
4. Бондаря	20. Дроздова	36. Лопатіна	52. Сайка
5. Блохи	21. Дружинина	37. Лук'янцева	53. Сироватського
6. Булатова	22. Ємельянова	38. Мамонтова	54. Солодова
7. Буната	23. Зайцева	39. Марусі	55. Соутенка
8. Варламова	24. «Золотий зуб»	40. Махна	56. «Степ»
9. Варави	25. Кузьміна	41. Молнія	57. Зеленкевича
10. Винника	26. Кия	42. Москалевського	58. Терезо
11. Вишивки	27. Каменюки	43. Перепелиці	59. Тищенко
12. Волоха	28. Кобелева	44. Петренка	60. Турка
13. Гавриша	29. Ковальова	45. Піменова	61. Черепахи
14. Гайворонського	30. Колесникова	46. Режевського	62. Шаповалова
15. «Гайдамаки»	31. Колодіна	47. Рижого	63. Шкуро
16. Гоголева	32. Коршунова	48. Роговського	64. Щербачевського

Список складений за Паспортами областей (ГДА СБУ ф-13, спр. № 468, № 454.)

СОВ. СЕКРЕТНО

У К Р А И Н С К А Я С С Р - ВОРОШИЛОВГРАДСКАЯ ОБЛАСТЬ
(наименование республики, края, области, округа)

Белолуцкий   **с. Белолуцк**   **Северо-Донецкая**   **ст Катран**   25 | 200
(наименование города, района)   (центр района)   (наименование ж.д. дороги)   (наимен. ближайшей ж.-д. станции)   до ст. ж.д. до респ. кр. обл. цент. (расстояние в км)

0,746   12   42,9   99,7   13   **сельскохозяйственный**
(территор. района в тыс. кв. км)   (число сельсоветов)   (посевная площадь в тыс. га)   (%коллективизации кол-во инд.хоз-в)   (направление района)

Население в тыс.					Состав населения по национальностям в тыс.					Учебные заведения				
Городского	Сельского	Итого	В том числе		Русских	Нац-тей дальной республики	Нац-тей народов СССР	Других нац-тей	Количество	Высших	Средних	Неполн. средних	Низших	
-	16,4	16,4	0,6	0,8	0,1	16,3	-	-	Учебн. заведений	-	2	10	12	
									Учащихся	998	1946	1058		

Наименование предприятий, новостроек, разработок, характер производства и строительства	Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименованию МТС	Посевная площадь в тыс. га	К о л л е к т и в н о е							
	Рабочих	Служащих			Рабо-чих	Слу-жащих	Ком-байнов	Трак-торов	Лоша-дей	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец и коз
Предприятия промкомбината-4	22	4	Колхозов зернового на-правления - 36	38,5	-	-	-	-	864	8012	3717	7830
Промартеля - 2	52	6	Совхозов смешанного									3900

Краткие сведения о районе и его экономической характеристике

До революции район был населен в основном бедняцко-середняцким населением. В отдельных селах района, как-то: Белолуцк, Ново-Белое - преобладали кулачества. В с. Ново-Белое проживал купец ЛОПАТИН - член государственной думы, который в 1921г. организовал восстание местных крестьян против сов. власти, за что был расстрелян.

В период гражданской войны на территории района оперировали банды: Каменова, Зайцева, Солодова и Махно, в которых активно принимало участие местное население.

В 1930г. в период коллективизации имели место группировки и выступления со стороны кулачества против колхозов и террористические намерения против сельского актива. В том же году была вскрыта и ликвидирована организация СВУ. К началу Отечественной войны в районе было значительное число списанных селянцев-немцев, поляков, башкир. В 1941г. все они были высланы в дальневосточные области страны.

С 10.Ул-42г. по 20.1-43г. район был оккупирован немецко-итальянскими войсками. Общий урон, причиненный оккупантами району выражается в сумме 236,0 млн. руб. Из казенных органов противника на территории р-на ликвидировались: немецкая сельхозкомандатура в с. Белолуцк, в подчинении которой было: сельуправы, староста обходов и земельные органы. Руководство командатурой исходило от Белокуракинской сельхозкомандатуры. Украинская фашистская полиция. Сеть полицейских по всей территории комплектовалась исключительно из прибывших в район депортированных кулаков дезертиров фронта и др. деклассированных элементов. Всего выявлено по району - полицейских - 155 чел. Полицейская полиция также Белокуракинского окружного центра.

Итальянская военная командатура, учинив расправы и злодеяния над местным населением, оккупантами было расстреляно и замучено 405 чел., подвергнуто телесным наказаниям - 64 чел., угнано востально в немецкие работы 397 чел., добровольно выехало из родки - 29 чел. Кроме этого бежало с немцами при их отступлении полицейских, старост - 128 чел.

ОСОБЕННОСТИ РАЙОНА ГОРОДА:

Местность района холмистая, западная и северо-восточная часть района покрыта небольшими лесами -кустарником лиственной породы, общая площадь которых составляет 2676 га.

Зам. нач. УМГБ по районам
ПОДПОЛКОВНИК П. П. ПАЛАЧЕНКО
(должность и фамилия составителя)

24 июля 1950г.

Паспорт Луганської обл. Білолуцький р-н.
ГДА СБУ. Ф. 13, спр. № 454, арк. 51. Публікується вперше.

СЕКРЕТНО

У С С Р - СТАЛИНСКАЯ ОБЛАСТЬ

(наименование республики, край, области, округа)

Краснолиманский
(наименование города, района)

гор. Красный Лыман
(центр района)

Северо-Донецкая ж.д.
(наименование ж.д. дороги)

(наимен. ближайшей ж.-д. станции)

1,5 км | 175 км
до ст. ж.д. дор. до респ. кр. обл. цент. (расстояние в км)

1. 180 кв. км
(территор. района в тыс. кв. км)

16 с/с, 5 пс/с
(число сельсоветов)

46007 га
(посевная площадь в тыс. га)

99,9%
(%коллективизации кол-во инд. хоз-в)

СОЛЬКОЛОДИТВОНОЕ
(направление района)

Население в тыс.			Состав населения по национальностям в тыс.				Учебные заведения						
Городского	Сельского	Итого	В том числе		Русских	Нац-тей данной республики	Нац-тей народов СССР	Других нац-тей	Количество	Высших	Средних	Ненорм. средних	Низших
			Рабочих	Служащих									
43.589	22.658	66.247								9	19	24	
									Учеб. заведений		4650	3440	2365
									Учащихся . . .				

Сведения о промышленности и строительстве			Сведения о совхозах, колхозах и МТС											
Наименование предприятий, новостроек, разработок, характер производства и строительства	Количество		Количество совхозов, колхозов по их направлению и наименованию МТС	Посевная площадь в тыс. га	Количество в									
	Рабочих	Служащих			Рабочих	Служащих	Комбайнов	Тракторов	Лошадей	Крупн. рогат. скота	Свиней	Овец и коз		
Новое строительство салитного комбината Министерства строительных материалов . . .	1000	80	Колхозов - 29 Совхозов - 2 Колхозов - 8 МТС - 2	38487 4715 2803 -	840 28 520 -	23 19	14 3 68	23 23 III	172 -	960 -	5684 -	- -	- -	10473

Краткая политическая и экономическая характеристика

В прошлом Краснолиманский район организован из двух бывших районов - Шандраголовского, входившего в состав С.Ильинского округа и Лыманского, входившего в состав бывшего Артемовского округа. На территории этого района расположен крупный ж.д. узел, имеющий большое стратегическое значение с наличием 2-х паровозо-ремонтных депо, вагоно-ремонтного депо и механической горки по сортировке ж.д. составов.

В период гражданской войны район занимали белыми войсками Деникина и Петляра и был поражен политбандитизмом.

В 1920-21 гг. на территории бывшего Шандраголовского района оперировала банда Савонова в селах: Студенок и Яровая, банда Шаповалова оперировала в селах - Торское и Шандраголово.

В 1920 году в селе Тервах группой кулаков было организовано массовое выступление населения села против отряда красноармейцев, в результате которого был убит командир отряда БАВЕННИКОВ и группа красноармейцев.

Особенности района, города

В связи с близостью Святогорских монастырей, в этом районе была развита деятельность переселенцев и сектантов, особенно в 1935 году в селах: Выполье, Локонка и Студенок.

На протяжении 1929-30 гг. в селе Поповка распространялись листовки повстанческого направления, где была вскрыта и снята к/р группировка молодежи, имевшая себя "Совзем украинской молодежи".

Территория Краснолиманского района была полностью оккупирована в июле месяце 1942 года и очищена от немецко-фашистских захватчиков 2 февраля 1943 года. За этот период немцами захвачены были уничтожены: 2 машинотракторные станции, 2 немецких мукомольных мельниц, железнодорожный узел, полностью уничтожено 9 школ и частично разрушено - 21 школа.

Карательными немецкими органами было зачтено и расстреляно 156 человек, в Германию было угнано 146 человек, добровольно выехал на работу в Германию 76 человек.

(дата составления)

Зам. нач. УМГБ по кадрам

(должность и подпись составителя)

Паспорт Донецької. Краснолиманський р-н. (ст. 1, 2)
ГДА СБУ. Ф. 13, спр. № 468, арк. 58. Публікується вперше.

Продолжение политэкономической
характеристики Краснолиманского р-на

59

В период оккупации района находилось 122 членов ВКП/б/ и кандидатов, 258 человек членов ВЛКСМ, служивших из местного населения в немецких карательных органах полиции - 217 человек.

На территории Краснолиманского района в период Отечественной войны оперировали 4 партизанских отряда под командованием тт. МЕЛЕЖЕК, АГАФОНОВА, ИДИНКО и ЧИБИС. Население района относилось к партизанским отрядам положительно, вслеськи подкармливая их и снабжая продовольствием, обмундированием и медикаментами.

Действующих церквей в районе имеется 8 и один молитвенный дом, все церкви сергиевской ориентации.

Кроме этого имеется 3 секты евангелистов в пос. Кирово, селе Ямполовка и в гор. Красный Диман в количестве 165 человек.

После Отечественной войны в район прибыло репатриантов 540 человек, из них из американской, английской и французской зон оккупации Германии - 150 человек.

Лиц, поддерживающих письменную связь с заграницей из числа местного населения района - 30 человек.

ЗАМ НАЧ УМГБ СТАЛИНСКОЙ ОБЛ.
ПС КАДРАМ - ПОДПОЛКОВНИК *Минин* /ЛУКИН/

"6" /XII/ 1950г.

ВИСНОВОК

(СТЕНД 29)

Тут представлені дані про національно– визвольний рух на Кубані (сучасний Краснодарський край Російської Федерації):

Одним із незаперечних доказів того, що Голодомор 1933 року був актом геноциду українського народу, є його поширення на українські етнічні землі за межами так званої УРСР. Однією з таких земель є Кубанщина.

Повалення царського самодержавства стало поштовхом до українського відродження Кубанського краю. Створювалися українські школи, поширювалася україномовна преса. Після утворення на Кубанщині навесні 1917 року представницького органу краю — Кубанської Військової Ради почалося налагодження офіційних зв'язків з Українською Центральною Радою. Один з чільних політичних діячів Кубанщини, який виступав за якнайтісніше зближення з Україною, Микола Рябовол, на 2–ій сесії Кубанської Військової Ради 24 вересня 1917 р. так вітав представників України: «Дорогі гості! Мачуха–доля відірвала наших дідів–запорожців від матернього лона й закинула їх на Кубань. Більше ста літ жили ми тут сиротами по степах, по плавнях, по горах без матернього догляду. Царі робили все, щоб вибити з наших голів, із наших душ пам'ять про Україну й любов до Матері. Царі хотіли зробити з нас душогубів, хотіли, щоб ми, коли прийде той слушний час, час визволення України, своїми руками задавили ту волю, щоб ми свої шаблі пополоסקали в крові Матері. Не діждались, бо цього ніколи не буде. Не діждались, бо хоч наші душі царі поневічили, та не вбили, і ми, діти, руки на Матір не підняли б».

30 грудня відбувся з'їзд українських громадських діячів та представників українського населення Кубані, резолюція якого вимагала «приєднання Кубані до України». 4 січня 1918 р. на заклик Української Чорноморської Ради 29 політичних партій та організацій підтримали 3–ій Універсал Центральної Ради та звернулися до Кубанського Військового Уряду про доцільність приєднання Кубані до України.

16 лютого 1918 р. була проголошена самостійна Кубанська Народна Республіка. До її складу входили Кубанська область, Ставропільщина, Терек, Дагестан і Чорноморщина. Була прийнята Конституція незалежної Кубанщини. Делегати Законодавчої Ради республіки проголосували за прилучення краю на федеративних умовах до України. Здавалося, що збуваються мрії українських патріотів про соборність України. Однак, на перешкоді стали «червоні» і «білі» російські шовіністи. Московські більшовики не визнали незалежності Кубанщини та приєднання її до України і оголосили війну Кубанській Народній Республіці. На Кубань

кинуто сформовані з росіян та іноземних найманців численні та добре озброєні частини Червоної Армії. Кубанці звернулися за допомогою до Гетьмана П.Скоропадського.

Український Уряд надав кубанцям відповідну кількість гармат, набоїв, рушниць та обіцяв допомогу живою військовою силою (висадку десанту на Тамані). Члени кубанської делегації Рябовол і Султан–Шахім–Гірей залишилися у Києві, де було вироблено план перекинення української дивізії Натієва на Кубань. Та через запеклий опір російських шовіністів цей план так і не був реалізований.

Більшовицькі загони просувалися вперед, захоплюючи станицю за станицею та встановлюючи в них свої нелюдські «порядки». Під загрозою знищення Законодавча Рада разом з урядом покидає Катеринодар. Із звернення, розповсюдженого в Катеринодарі перед відступом: «Ми пішли з Катеринодару. Але це не означає, що боротьба скінчена. Ми вдуховлені ідеєю оборони нашого Краю від загибелі, котру несуть з собою захватчики влади, що кличуть себе більшовиками».

На зміну більшовикам на Кубань прийшли денікінці. «Білі» росіяни виявилися такими ж великодержавними україножерами, як і «червоні». Командування Добровольчої армії почало цькування прихильних до України членів кубанського уряду. В кубанських станицях денікінці влаштовують погроми українців. У ніч на 8 травня 1919 р. здійснено замах (невдалий) на члена Ради П.Макаренка. 13 червня 1919 р. у Ростові–на–Дону денікінці підступно вбили М. Рябовола. У перших числах листопада денікінці заарештували і депортували до Стамбула «без права повернення на Батьківщину» десятьох найактивніших депутатів–самостійників Ради.

7 листопада 1919 р. денікінці стратили члена Кубанської Ради, прихильника українсько–кубанського зближення священика О. Кулабухова. Його було повішено, а на грудях почеплено таблицю з блюзнірським написом: «За измену Родине и казачеству». З метою залякування українців російські шовіністи дві доби не дозволяли знімати тіло покійника з шибениці, а потім викинули його на смітник. Дізнавшись про цей злочин, кубанські козаки почали масово кидати Добровольчу армію, що й спричинило її поразку. 17 березня 1920 р. більшовики знову захопили Катеринодар. Їх прихід позначився черговою хвилею терору.

Тому вже на початку травня 1918 р. на Кубані почалися антибільшовицькі повстання, в результаті яких більшовики були вигнані з Старомінської, Новомінської, Канівської, Рогівської, Васюринської та інших станиць.

Нижче подаємо короткий перелік повстань кубанців проти російських більшовицьких окупантів:

1. Станиця Охтанізівська — повстання 1918 р.;
2. Станиця Полтавська — повстання 1918, та 1920–1925 рр.;
3. Станиця Гривенська — повстання 1920–1925 рр.;
4. Станиця Новотитарівська — повстання 14 червня 1918 р. та 1920–1925 рр.;
5. Станиця Староджерелівська — повстання 1920–1925 рр.;
6. Десант генерал-лейтенанта Сергія Улагая в Приморсько-Ахтарськ — 1 серпня 1920 р.

У різні роки на Кубанщині діють повстанські загони:

1. Сотника Рябокonia, станиця Гривенська, станиця Староджерелівська;
2. Полковника Перетятка, Таманський півострів;
3. Отамана Малька, полковника Скакуна, станиця Полтавська;
4. Отамана, полковника Жукова, Ейський відділ;
5. Сотника М. Гулого, станиця Охтанізівська;
6. Сотника Дубини;
7. Осавула Іваненка;
8. Осавула Кравченка;
9. Підхорунжого Василя Чуба;
10. Шпака;
11. Старшини Ляха;
12. Москалева;
13. Лавриненка;
14. Захарченка;
15. Юценка;
16. Книша;
17. Скиби;
18. Самсоненка;
19. Пилюка;
20. Сича;
21. Капусти.

У 1928 р. відбувається загальне антибільшовицьке повстання на Кубані, жорстоко придушене карателями. Незважаючи на поразки, активна повстанська боротьба української Кубані не припинялась до 1932 р. Щоб остаточно зламати українців Кубанщини, Москва вдалася до терору голодом. Підготовчим етапом до акту геноциду стало повне вилучення в населення краю під виглядом «хлібозаготівель» усіх продуктів харчування.

Постановою кубанського крайкому Комуністичної партії від 4 листопада 1932 року перед парторганізаціями Кубані була поставлена «*бойова задача — зламати саботаж хлібозаготівель, організований куркульським контрреволюційним елементом...*». Для вирішення цієї «бойової задачі» були запропоновані заходи економічного, адміністративного, судового і політичного тиску й репресій проти колгоспників та одноосібників, населення станиць і цілих районів краю.

До економічних санкцій належали заборона колгоспної, кооперативної і державної торгівлі в станицях і селах, припинення кредитування, дострокове стягнення боргів по кредитах та інших фінансових зобов'язаннях колгоспів та одноосібників. Серед адміністративних заходів пропонувалася перевірка і чистка органами Робітничо-селянської інспекції колгоспних, кооперативних і державних установ від «чужих і ворожих елементів», вилучення засобів виробництва у колгоспників, колгоспів і одноосібників та виселення у північні області Росії та інші місцевості з суворим кліматом. Крайовій прокуратурі і крайовому суду доручалось посилити притягнення до кримінальної відповідальності розкрадачів державного і громадського майна і в прискореному порядку розглядати їх справи, застосовуючи до винних всі міри покарання до розстрілу включно. Вже цей перелік вказівок, розроблений прибулою на Кубань московською комісією Кагановича спільно з крайкомом компартії, дозволяє зробити висновок, що керівництво компартії і крайової організації санкціонувало необмежене насильство над сільським (у своїй масі переважно українським) населенням Кубанщини з боку партійних, радянських і господарських працівників.

Згаданою постановою в краї була запроваджена «чорна дошка», на яку рішеннями крайкому стали заносити окремі станиці за так званій «явний зрив планів хлібозаготівлі». Першими «чорнодошковими» стали кубанські станиці Ново-Рождественська (Тихорецького району), Медведівська (Тимошівського району) і Теміргоєвська (Курганенського району). До цих станиць були застосовані в повному обсязі всі передбачені економічні санкції. Однак ними кати не обмежилися. Почалися розстріли всіх невгодних.

Партійний рупор газета «Молот» повідомляла 8 листопада про розстріл 19 чоловік, 9 листопада — 7, 10 листопада — 13, 11 листопада — 1, 15 листопада — 3 чоловік. Органами ОГПУ було заарештовано 16 тис. чоловік. Із 36 тис. сільських жителів Кубані, які перебували на обліку в органах як контрреволюційні елементи, за ці місяці було заарештовано чекістами 12 680 человек, з яких 8 219 розстріляно. 24 січня 1933 р. крайком телеграфував у ЦК ВКП (б), що, починаючи з листопада 1932 р., було арештовано близько 100 тис. чоловік. Із них 26 тис. засуджених було вивезено з краю, а 70 тис. перебувало в переповнених місцевих тюрмах. Наведені цифри свідчать і про масштаби опору кубанців комуністичному грабежу хліба, і про розмах застосованого окупантами насильства.

Найжорстокіші каральні заходи були здійснені проти козаків та селян так званих «чорнодошкових» станиць. Їх населення постраждало найбільше, а жителів чотирьох станиць примусово переселили на російську Північ.

14 грудня 1932 р. було ухвалено постанову ЦК ВКП (б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні,

Північному Кавказі і в Західній області». Постанова була настільки жорстокою, що її не зважилися опублікувати у пресі. Поруч з вимогою до місцевих керівників у будь-який спосіб забезпечити виконання плану хлібозаготівель, у постанові містилося нелюдське рішення «виселити в найкоротші строки у північні області СРСР з станиці Полтавської (Північний Кавказ), як найбільш контрреволюційної, всіх жителів, за винятком дійсно відданих Радянській владі...»

Проведення акції виселення ЦК і РНК доручили Г. Г. Ягоді, Я. Б. Гамарнику, Б. П. Шеболдасеву і Е. Г. Євдокимову. ОГПУ, частини внутрішніх військ і Червоної армії провели операцію з виселення жителів станиці Полтавської протягом 10—12 днів.

Крайком Комуністичної партії 31 грудня 1932 р. ухвалив рішення про виселення другої «чорнодошкової» станиці — Медведівської. 7 січня 1933 р. крайком ВКП (б) вирішив виселити всіх жителів станиці Урупської (Армавірського району). 10 січня було ухвалено рішення про виселення 1200 господарств станиці Уманської (Павлівського району).

В цих кубанських станицях (Полтавській, Медведівській та Урупській) проживало на той час 47,5 тис. чоловік. З них було вислано в північні райони Росії 45,6 тис. чоловік. Також вислано на Північ близько 6 тис. чоловік зі станиці Уманської. Зі станиць Ново-Рождественської, Платнірівської, Бейсугської і Пластунівської було виселено не менше 10 тис. чоловік. Таким чином, з краю до середини січня 1933 р. було вислано не менше 63,5 тис. чоловік. Вивозили їх товарними ешелонами, не обладнаними для перевезення людей. Вслід засланням лунали прокляття комуністичної преси, яка називала їх не інакше як «контрреволюціонерами» і «паразитами».

На початку січня 1933 р. в станицю Полтавську з районів Уралу, Ленінградської і Московської областей прибуло 1 185 переселенців — колгоспників і червоноармійців. До кінця січня їх стало 2000 чоловік. Всього ж на місце виселених жителів «чорнодошкових» станиць вже до середини лютого 1933 р. було переселено з Росії приблизно 50 тис. чоловік, зокрема близько 20 тис. червоноармійців з сім'ями.

Російські окупанти вирішили стерти з пам'яті місцевих жителів навіть назви «контрреволюційних» станиць. Незабаром всі вони були перейменовані. «Молот» повідомив, що немає «чорних станиць» Полтавської та Урупської, є «квітуча станиця Червоноармійська» і «революційна станиця Радянська». Потім станиця Уманська була перейменована в Ленінградську.

Розташування виселених станиць свідчить про те, що вивезення на Північ їх населення було акціями залякування козаків і селян прилеглих районів. Організатори масового переселення жителів козачих станиць Кубанщини намагалися таким чином продемонструвати, до чого призводить непокора радянській владі.

Однак розстрілів та виселень кубанців здалося російським окупантам замало. Щоб остаточно «зламати хребет», за словами Кагановича, будь-якій опозиції комуністичному режиму, решті населення влаштовано голодомор.

Його пік припав на січень — квітень 1933 р. З 75 районів голод охопив 44. Збереглися документи, які дають уяву про масштаби голодомору.

Так, начальник політвідділу Єйської МТС в одному з донесень повідомив: «Стан людей в січні 1933 р. був жахливим. За січень — квітень у ряді колгоспів померло від 365 до 290 чоловік. Всього по 4 колгоспах — понад 1000 чоловік. В Єйську був ряд випадків труподства і людодства своїх близьких, рідних. Трупні розкрадалися з кладовища».

Начальник політвідділу Чорноєриківської МТС Слов'янського району в одному з виступів так змалював обстановку в станицях: «Поголовне, повне опухання, щоденна смерть до 150 чоловік в одній станиці і більше». В зоні діяльності Пластунівської МТС весною 1933 р. вмерло з голоду 1300 чоловік, в станиці Старонижньостеблівській за період з 19 січня по 20 квітня померло 873 чоловіки, в зоні Должанської МТС в січні — травні померло від голоду 435 чоловік, в поселенні Ново-Золотовське в ці ж місяці померло 140 чоловік.

Рятуючись від голоду, десятки тисяч хліборобів Північно-Кавказького краю та України виїжджали в сусідні регіони Росії, де голоду не було. Органи ОГПУ проінформували Сталіна і Молотова про масову втечу з районів голоду селян і козаків. Реакція вождів була негайною. 22 січня 1933 р. — в ЦК КП(б) України і в Північно-Кавказький крайком ВКП(б) з Москви надійшла підписана Сталіним і Молотовим телеграма, в якій партійному і радянському керівництву наказано вжити всіх засобів для зупинення втікачів. Місцеві партійні органи негайно ухвалили постанову «Про втечі з колгоспів». Сільрадам і колгоспам було заборонено видавати колгоспникам довідки на виїзд. Партійним організаціям запропоновано взяти участь в організованих ОГПУ і міліцією кордонах і постах для затримання втікачів. Було вирішено з комуністів, комсомольців та особливо вірних активістів створити групи для попередження втеч, виявлення втікачів та повернення їх на місця проживання або передачі органам ОГПУ.

Після цього розпочалося полювання на людей — голодуючих селян і козаків — утікачів, яких насильно повертали на місця проживання, прирікаючи їх тим самим на голодну смерть.

Ще одним доказом того, що Голодомор 1933 року на українських етнічних землях в межах УРСР та поза ними є геноцидом, тобто спланованим і проведеним знищенням конкретної етнічної спільноти, є одночасна ліквідація на Кубані у 1932–1933 роках основ української культури краю. У 1923–1931 роках в Україні та Кубані тривала, щоправда, при великому опорі росіян і зросійщеного елементу по містах, організована нечисленними українцями-комуністами так звана «українізація». Вона була скерована

зокрема на те, щоб російськомовні жителі України та українських земель поза нею, передусім працівники управлінського апарату, оволоділи мовою українського народу, серед якого вони жили і хліб якого вони їли. Правда, окремі громадські діячі в краї та в діаспорі наголошували, що «не треба українізації росіян і жидів, бо ми хочемо, щоб до влади йшли не «українізовані» чужинці, а просто українці, яких не треба українізовувати» (М. Шаповал). Тим не менше, завдяки українізації значна частина кубанців змогла прилучитися до загальноукраїнської культури. Та ненадовго.

Одночасно з фізичним знищенням кращих носіїв української мови і традицій на Кубанщині, керівництво Російської Федерації офіційно перевело понад 240 українських шкіл краю на російську мову викладання «как более понятную кубанцам.». Тоді ж примусово зросійщено педагогічні технікуми в Краснодарі та в станиці Полтавській, а також ліквідовано українські відділи при Краснодарському робітфаці, при педагогічному та сільськогосподарському інститутах. При цьому розстріляно частину українців-педагогів. Також знищено україномовну пресу та літературу. На майданах міст Кубанщини палали вогнища з українських книг. Все це чітко вказує на політичний зміст Голодомору 1932–1933 років, а не на якісь міфічні «посухи», «неврожаї», «перегини місцевої влади», якими намагаються оправдати комуністичних злочинців їх спадкоємці у своїй зоологічній ненависті до українського народу.

Міфом є також брехливі твердження московської пропаганди про «тріумфальний хід радянської влади» Україною у 1917–1921 роках, про відсутність збройного опору українців «колективізації», «індустріалізації» та іншим комуністичним експериментам над українською нацією у 20–30-х роках ХХ століття.

Звіт про роботу ВУЧК зафіксував, що лише в 1921 р. в Україні повстанцями:

в боях вбито **3785** більшовиків;
поранено — **745**;
перейшло на бік повстанців
військовослужбовців каральних військ — **1475**;
здійснено наскоків — **1376** ;
(з них: на цукрові заводи — **79**;
на лісорозробки — **65**;
на продоргани — **142**;
на промпідприємства — **53**.)

За цей самий рік більшовиками:

вбиті **444** отамани;
вбито в боях **9444** повстанців;
розстріляно за вироком «трійок» — **510**;
арештовано — **10305** повстанців;
всього вбито рядових повстанців — **29612**.

(ГДА СБУ, спр. 437 «Звіт про роботу ВУЧК 1921 р., арк. 22 — 23)

Найактивнішими повстанськими загонами на кінець 1924 р. були: Трейко і Ващенко, що діяли в районі Бердичева. У деяких районах Чернігівської і Полтавської губерній активно діяв загін Герася–Деркача.

Під час чекістських операцій:

- 1) ліквідовано повстанських загонів — **178**;
- 2) вбито і арештовано повстанців — **3149**;
- 3) вбито і арештовано отаманів — **150**;
- 4) повстанцями здійснено наскоків на органи радянської влади, підприємства і організації — **401**;
- 5) наскоків на залізничний і річний транспорт — **70**;
- 6) вбито представників окупаційної влади — **418**;
- 7) поранено окупантів — **134**.

(ГДА СБУ, спр. 420, арк. 87–88.)

Статистичні данні про національно-визвольний рух 1917–1932 рр. в Україні

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — **642**;
2. Кількість повстанських загонів — **1435**;
з них: відомих — **689**;
невідомих — **746**;
3. Кількість селянських повстань — **268**;
1918–1924 рр. — **155**;
1928–1932 рр. — **113**;
4. Кількість районів охоплених стихійним виступами селян (волинками) 1928–1932 рр. — **265**;
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — **108**;
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загопи самооборони 1917–1920 рр. — **94**.

Із 268 селянських збройних повстань дев'яти губерній України 113 з них відбувається в період 1928–1933 рр.

За паспортами областей, складеними в 1945–1950 рр. обласними управліннями КДБ, із 537 районів України 265 районів в 1928–1932 рр. були охоплені стихійними виступами селян («волинками»).

Наведені нижче документи засвідчують, що московське керівництво організувало Голодомор зі страху перед новим піднесенням українського національно-визвольного руху, який міг змести з України окупантів.

ПАРТИЙНИЙ АРХІВ ІНСТИТУТА ІСТОРІЇ ПАРТІЇ при ЦК КОМПАРТІЇ
УКРАЇНИ — ФІЛІАЛ ІНСТИТУТА МАРКСИЗМА-ЛЕНІНИЗМА при ЦК КПСС

Дело №	5242
Опись №	20
Фонд №	I

ФОНД — ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМИТЕТ
КОМУНІСТИЧЕСКОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

О Т Д Е Л — ОБЩИЙ

Письма ЦК ВКП/б/ за подписью И.В.Сталина
в ЦК КП/б/У о вредительстве в системе зерновых
совхозов, саботаже хлебозаготовок, петляровской
организации на Украине, приложения к ним.

Фонд №	I
Опись №	20
Дело №	5242

Начато 7 декабря 19 32 г.
Окончено 23 декабря 19 32 г.
На 40 листах

Титульна сторінка папки з листами за підписом Сталіна

ЗАПИСКА тов. БАЛИЦКОГО (Украина)

ЦК ВКП (б)

тов. СТАЛИНУ

Вскрытием контрреволюционных организаций и групп устанавливается:

1. Наличие широко разветвленного польско-петлюровского повстанческого подполья, охватывающего по неполным данным 67 районов Украины.

2. Засоренность колхозов, совхозов, МТС, МТМ петлюровскими, кулацкими, белогвардейскими и антисоветскими элементами, которые вели активную разлагающую работу в колхозах, расхищали, разбазаривали и умышленно уничтожали хлеб, тягловую силу и скот.

3. Активность национал-шовинистической части украинской интеллигенции, которая в ряде случаев идеологически и организационно оформляла и возглавляла вскрытые контрреволюционные повстанческие организации.

4. Разлагающая работа предателей с партийным билетом, не только саботирующих и ведущих подрывную работу по срыву хлебозаготовок, но, как установлено по многим вскрытым повстанческим делам, они являются организаторами и руководителями контрреволюционных групп.

За 20 дней декабря арестовано 12.178 чел.

Из них: по повстанческим к.-р. организациям — 4.204 чел. По ликвидированным 995 групповым делам по срыву и саботажу хлебозаготовок — 4.930 чел. Кулаков, твердосдатчиков и утайщиков хлеба — 3.044 ч.

Повстанчество

По делу вскрытого повстанческого подполья в Киевской области, о котором сообщалось в записке по проводу, установлено:

1. Осенью 1931 года началась широкая вербовка в повстанческие организации и ячейки бывших петлюровцев, участников различных банд и кулаков, с целью поднять весной 1933 года восстание на Украине.

2. Организация строилась по военному типу. Во главе нескольких сел стоял атаман. Атаман имел в своем распоряжении сотенных командиров, а последние — десятских.

3. Активную руководящую роль в организации, кроме кулацко-петлюровских элементов, играли бывшие члены УКП, УПСР и автокефальный актив.

4. Руководство организацией осуществлялось присылаемыми из-за кордона эмиссарами, которые снабжали организацию материальными средствами, контрреволюционными листовками, координировали и увязывали подпольную деятельность отдельных организаций с целью недопущения разрозненных выступлений.

5. В процессе ликвидации, во время последних арестов, обнаружено и изъято большое количество закордонных листовок.

По данному делу пока арестовано 214 активных участников и организаторов подполья.

Кроме ранее указанных в записке по проводу арестованы:

Руководитель организации на Уманщине — **Бабийчук**, бывший активный петлюровец, связанный с закордонным эмиссаром **Мамчием**.

Руководитель организации в Черкассах — **Гладкий**, бывший петлюровец, связанный с закордоном через эмиссара **Суржко**.

Лященко — атаман Бабанского района.

Любарец — активный организатор, бывший член УКП.

Разворот дела, выявление ячеек и дальнейших линий связи — продолжается.

По делу повстанческой организации, созданной преподавателем Киевского финансово-экономического института **Москаленко**, доцентом института профобразования **Доненко**, лектором рабфака **Розумным** — за это время установлено:

Организация была связана через железнодорожного служащего **Марцинюка** с руководителем повстанческой организации в Городнянском районе, Черниговской области, кулаком **Лебедой** и через учителя **Гошко** — с повстанческой организацией в Миргороде на Полтавщине.

Арестован активный член организации **Драпой**, бывший член партии, директор Свеклосовхоза «Большевик», который завербовал в организацию ряд лиц из среды окончивших Киевский институт народного образования, связанных по роду своей деятельности с селом.

Заслуживает внимания прилагаемый при сем дневник **Доненко**.

Приступили к ликвидации повстанческой организации, охватившей районы: Полтавский, Решетилловский, Карловский, Опошмянский, Диканьский, Миргородский, Зиновьевский и Гадячский — Харьковской области.

Организация ставила себе целью подготовку вооруженного восстания и установление «Украинской народной республики».

К моменту ликвидации, организация развила активную деятельность по вербовке повстанческих кадров, главным образом из участников политбанд, зажиточного и кулацкого элемента, петлю-

ровцев и националистической интеллигенции. Вербовка середняков и бедняков на селе производилась только после тщательной предварительной проверки.

Организацию возглавляли:

1. **Любач-Жученко** — быв. дворянин, гвардейский офицер, служил в армиях гетмана и Денижина, до ареста находился на нелегальном положении.
2. **Калатур** — кулак, быв. политбандит.
3. **Кривко** — кулак, петлюровец. Активный участник тютюниковского рейда.
4. **Трипольский** — кулак, бывший политбандит.

Организация считала, что:

«Главная задача организации в настоящее время — это не давать соввласти заготовлять хлеб; вербуя новых участников, необходимо как можно шире разъяснить им эту главную задачу, а так как крестьяне этому делу сочувствуют, то охотно будут в нее вступать».

Пока арестован 71 человек.

В начале декабря с. г. ликвидирована повстанческая организация, охватившая ряд сел Ахтырского, Опшнинского, Зиновьевского и Краснокутского районов на Полтавщине.

На главе организации стоял эсер **Охрименко**.

На протяжении апреля — июня с. г. организацией было распространено свыше 1.000 листовок от имени «Межрайонного крестьянского штаба освободительного движения».

Программные установки вскрытой организации в основном сводились к следующему:

«Отделение Украины от России, образование демократического управления страной, право мелкой собственности, вольной торговли, свободы слова, союзов, печати».

«Черный передел земли по уравнительной норме на двор, свободное распоряжение трудом без вмешательства государства в крестьянский труд».

«Восстановление разрушенных крестьянских хозяйств средствами государства».

Проводится ликвидация крупной разветвленной контрреволюционной повстанческой организации, охватывающей ряд населенных пунктов Краснолучского, Ровенского, Чистяковского районов Донбасса, связанной с рядом районов Северо-Кавказского края.

Организация ставила перед своими участниками следующие задачи:

«Вербовка в организацию недовольных советской властью крестьян, в первую очередь кулаков».

«Вербовка рабочих промышленных предприятий, выходцев из села — раскулаченных».

«Проведение среди крестьян агитации против мероприятий советской власти на селе».

Установлены факты проведения разложеческой работы в колхозах, приведшие к волюнкам, разбору посевматериала, лошадей и выходам из колхозов.

На территории Донбасса и СКК на 20 декабря выявлено 169 участников этой организации.

Арестованные по социальному положению кулаки и бывшие торговцы. Среди них много скрывшихся от выселения, проживающих по фиктивным документам.

Помимо указанных дел, в декабре месяце ликвидированы по ряду районов повстанческие ячейки и группы, ставившие себе задачей вооруженное восстание и проводившие практическую работу по срыву мероприятий партии на селе.

Хлебозаготовки

Несмотря на бешеное сопротивление кулачества, активность национал-шовинистических, петлюровских элементов, засоренность колхозного и низового советского аппаратов, борьбы за хлеб во многих районах Украины со стороны низового партийного и советского актива не было.

Огромное количество хлеба систематически расхищалось, разбазаривалось и продавалось; уборочная кампания проведена с большими потерями — много зерна осталось в соломе и отходах. В процессе проведенных органами ГПУ операций за первые две декады декабря обнаружено:

Хлебных ям	7.000
Тайных амбаров	229
В них обнаружено хлеба	704.000 пуд.

В некоторых селах хлеб закапывало большинство населения, что «не было замечено» местным активом.

Во многих селах и колхозах члены партии являлись организаторами саботажа хлебозаготовок и вели подрывную работу внутри колхозов.

Приводим наиболее характерные дела, вскрытые за первые две декады декабря.

с. Матвеевка

(Оболонянский р-н, Харьковской области)

Ликвидирована группировка, состоявшая из пред. сельсовета **Пашенко** — члена партии, секретаря кандидатской группы; пред. колхоза **Ревы** — кандидата партии; зам. председельсовета и колхоза **Серика** — кандидата партии, кладовщика **Синенко** — кандидата партии, — деятельность которой заключалась в следующем:

Хлеб во время обмолота из-под молотилок без веса сыпался в амбары членов правления и их родственников.

В посевном фонде было скрыто свыше 600 пудов зерна, которое предназначалось для продажи на частном рынке. Обмолот и вывоз хлеба всячески затягивались.

На собрании бедняцкой группы по вопросу о хлебозаготовках пред. колхоза — кандидат партии **Рева** заявил: «часть плана выполним, всего же положенного вывозить не собираемся; если же на нас будут нажимать, мы должны восстать с вилами и топорами».

Секретарь партгруппы **Пашенко** давал такие «установки» колхозникам: «все зависит от самих крестьян; мне, как коммунисту, надо выступать за план, но если крестьяне будут не дураки и откажутся от плана, им ничего не сделают».

Этот же **Пашенко** покрывал владельцев ветряных мельниц, производивших тайный помол и, в целях не пропуска из села жалоб, установил контроль всех отправляемых из села писем.

Как теперь установлено, **Пашенко** является сыном жандарма, служил у гетмана в карательном отряде, после перешел к Петлюре.

Балаклеевский район

Вскрыта группировка, состоящая из пред. колхоза **Швецова** — члена партии, завхоза **Волошина**, кладовщика **Павленко**, счетовода

Доповідна записка Балицького Сталіну від 23 грудня 1932 р. (Ст. 2)

2336.
Никитенко — кулак, которые с целью не сдачи хлеба скрыли 1.628 пудов зерна под видом отходов.

Пред. артели **Швецов** предложил колхозникам: «Давайте не выполнять план, вот в Шевелинке артель не вывозит хлеба, и им ничего не делают, мы тоже возить не будем».

Колхоз «Червоний партизан»
 (Лохвицкий район)

Науменко — бухгалтер, быв. петлюровец, **Шестопал** — бригадир, быв. гетманец, **Байса** — счетовод, быв. петлюровец, **Наконечный** — петлюровец, тюремщик, вместе с пред. колхоза **Приходько** — членом партии, систематически расхищали хлеб. Расхищено свыше 500 пудов. Эта же группа призывала к организованному выступлению против хлебозаготовок.

Колхоз «Коминтерн»
 (Харьковская область)

Правление колхоза, совместно с секретарем партгруппы **Чередниченко**, пред. сельсовета **Шкуренко** — кандидатом партии, активно противодействовали выполнению плана хлебозаготовок.

Значительное количество хлеба не учтено. В отходах содержится до 50% зерна. С целью создать видимость отсутствия хлеба, колхозникам сверх всяких норм было выдано 2.700 пудов зерна.

Члены правления выступали открыто против принятия плана, разлагающе действовали на колхозников, которые под влиянием их агитации требовали раздачи хлеба, угрожая невыходом на работу, что послужило предлогом для раздачи пшеничных последов, в которых, как потом оказалось, содержалось свыше 80% хорошего зерна. После произведенных арестов в течение двух дней колхоз выполнил с 52 до 93% плана.

Колхоз «3-й решающий»
 (Харьковская область)

Правление колхоза, состоящее в большинстве из кулаков, во главе с председателем, быв. петлюровцем **Дмитриенко**, вместе с секретарем ячейки **Белей**, систематически расхищали и разбазаривали хлеб, вели агитацию за срыв хлебозаготовок, провоцируя колхозников на открытое противодействие вывозу хлеба.

На протяжении длительного периода хлеб систематически разбазаривался и выдавался колхозникам в неограниченном количестве, сверх всяких норм. По предварительным подсчетам, таким образом было роздано свыше 4.200 пудов. С целью оттяжки сдачи хлеба велась агитация среди колхозников за неявку на работу в дни отправки хлеба. К началу декабря колхоз выполнил лишь 34% плана, после произведенных арестов в течение трех дней было выполнено 96%.

Колхоз им. «Молотова»
 (Сергиевский район, Одесской области)

Правление колхоза, состоящее из быв. политбандита **Рудомана** быв. командира банды **Григорьева** — **Трояна**, быв. политбандита **Скика** — с целью срыва хлебозаготовок умышленно проводили обмолот так, что значительная часть зерна осталась в соломе. **Организованная для обмолота бригада из**

бывших политбандитов, под руководством Скика, оставляла в соломе до 30% зерна. Поступавшее из-под молотилок зерно расхищалось.

Все арестованы.

«Прибугский Коммунар»

(Первомайский район, Одесской области)

Пред. правления **Цегельников** — быв. петлюровец; **Тараненко** — в прошлом связан с с.-р.; **Сулима** — кулак, петлюровец вели систематическую агитацию среди колхозников за не сдачу хлеба, призывая последних противодействовать вывозу хлеба.

Пред. правления неоднократно заявлял: «Коммунисты заставят голодать крестьян». Этими лицами утаено 2.500 пудов хлеба.

Все арестованы.

Лобашевский район
 (Одесская область)

Из местного колхоза расхищено и разбазарено свыше 2.000 пудов зернохлеба. В хищениях участвовали пред. колхоза и секретарь ячейки вместе с кулаками.

При обыске у пред. колхоза обнаружено 32 пуд. чистосортной пшеницы. Выявлен тайный амбар с 300 пуд. зернохлеба.

с. Супруновка
 (Полтавский район)

Пред. колхоза **Дмитренко** быв. петлюровец, реэмигрант, пред. кооператива **Тулица**, адъютант банды **Беленького**, секретарь партийной ячейки **Белей**, пред. сельсовета **Голушко** — кулак — разбазарили 6.000 пудов зерна, способствовали пройкинговению в колхоз кулаков, которые вели агитацию против колхозов, за срыв хлебозаготовок.

Кулацкое засилье в колхозе повлекло за собой ряд заявлений о выходе из последнего. Несмотря на имевшиеся излишки в 6.000 пудов, правление все время не вывозило хлеба.

Считаю необходимым привести ряд фактов, свидетельствующих не только об оппортунистических настроениях районных работников, не желающих драться за выполнение хлебозаготовительных планов, но в ряде случаев способствующих организованному саботажу и срыву хлебозаготовок.

Уполномоченный Брацлавского РПК — член правления райколхозсоюза **Гапа**, просидев безвыездно в с. Гравовцах 3½ месяца, выполнил план хлебозаготовок по этому селу на 21%.

Зав. райснаба — член президиума райисполкома **Полюхно** — член партии, находясь 3 месяца в соседнем селе, выполнил план хлебозаготовок на 32%.

Объявлялось это тем, что эти уполномоченные были настроены так, что «хлеба нет, план по колхозному и единоличному сектору можно выполнить только за счет семенных фондов». Эти настроения передались партийному и колхозному активу этих сел, которые никакой работы по хлебозаготовкам не вели.

После проведения соответствующей работы с местным партийным и колхозным активом хлебозаготовительный план по этим селам приближается к 100%-му выполнению.

Районное руководство Брацлавского района, Винницкой области, в лице пред. райис-

полкома, быв. секретаря райпарткома и зав. райснабом, — решили между собой обеспечить в первую очередь хлебом районный центр Брацлав, путем децентрализованных заготовок среди колхозов района и увеличения поступления мерчука на мельницах, для чего с самого начала хлебозаготовительной кампании было разрешено мельницам перемалывать хлеб всем, без справок от сельсовета о выполнении ими своих обязательств по сдаче хлеба.

Это привело к тому, что твердосдатчики и единоличники большую часть своего хлеба прямо из-под молотилок отправляли на мельницу, а затем муку сбывали спекулянтам.

Срядом пред. колхозов было договорено о децентрализованной заготовке хлеба, преимущественно пшеницы, за что, в виде компенсации, им были снижены планы хлебосдачи, путем применения искусственного и льготного снижения. «Заготовка» приостановлена, ведется следствие.

Зав. орготделом РПК Еременко, прикрепленный для проведения хлебозаготовок к селу Лихачеву, проявил полнейшую бездеятельность. За 5 дней его пребывания в селе было заготовлено 6 пуд. хлеба.

Еременко самовольно оставил село, явился в РПК и сдал свой партбилет, мотивируя свой поступок несогласием с линией партии на селе. Информатору РПК Шепелю Еременко заявил: «В ЦК сидят контрреволюционеры, которые ведут политику так, чтобы вызвать недовольство крестьян. Наши руководящие парторганизации оторваны от масс и не знают истинного положения на селе».

Еременко арестован.

Васильковский район (Киевская область)

Район идет последним по выполнению хлебозаготовок. Характерна засоренность районного руководства классово-чуждым элементом. Пред. райисполкома был Манжелей, в прошлом секретарь Екатеринославского губкома УКП; зам. пред. РИК — быв. петлюровец и махновец Фогель, арестовывавшийся за контрреволюционную деятельность. Его брат, активный бандит, расстрелян. Пред. райпотребсоюза Чернуш — сын высланного кулака. Колхозный аппарат района засорен бывшими петлюровцами, махновцами и кулаками.

Ново-Водолаги (Харьковская область)

Секретарь РПК Слонь к форсированию хлебозаготовок мер не принимает. На одном из заседаний бюро РПК он заявил: «Лучше мы не выведем сегодня хлеба из колхоза, а выведем позже, но чтобы настроение было хорошее». Слонь согласился удовлетворить просьбу зав. Заготзерна члена партии Дорохова об отпу-

ске его из района при том условии, если он обеспечит ответственных работников белой мукой. Дорохов это условие принял.

Зав. орготделом РПК Дрибинский и пред. Райпрофсовета Смолкин дезертировали из района. Перед этим они заявляли: «Пусть дураки здесь мучаются, а мы не из таких. Уедем на производство, где нет хлебозаготовок и других сельхозкампаний».

Межевский район (Днепропетровская область)

Уполномоченный РПК Охрименко, член партии с 1925 года, прикрепленный для проведения хлебозаготовок в с. Осадчье, заявил о том, что на него было произведено вооруженное нападение двух неизвестных, которые в него стреляли и ранили в руку. Проверкой этого факта было установлено, что Охрименко сам себя ранил с тем, чтобы получить возможность освободиться от работы по хлебозаготовкам.

Охрименко арестован.

Районные уполномоченные, вместо практической работы по организации хлебозаготовок, мобилизации колхозного и партийного актива на выявление скрытых и утаенных излишков, в ряде случаев ограничиваются «голой агитацией», совещаниями, «накачкой» — отсиживают по селам и колхозам.

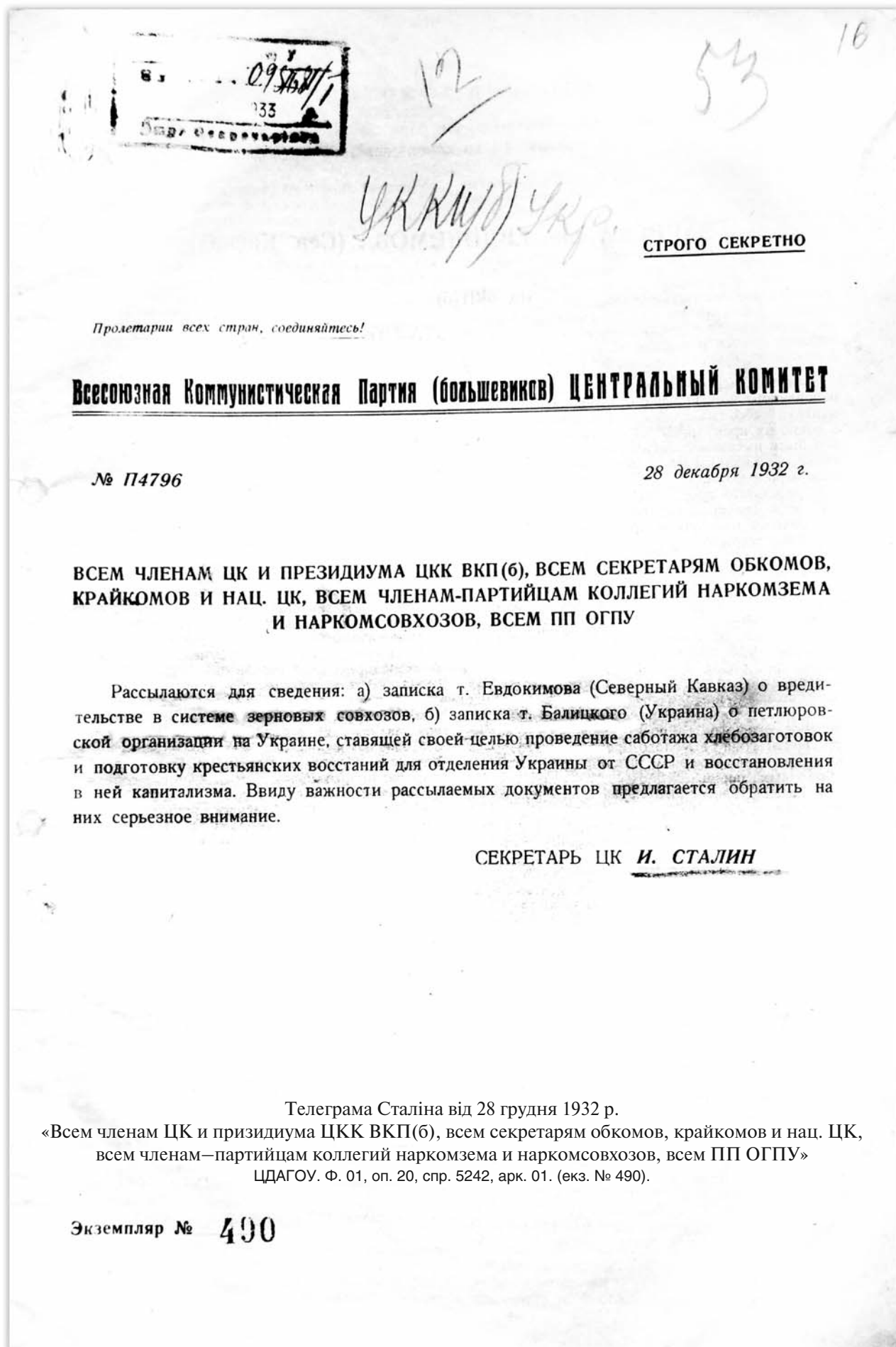
Между тем опыт, проведенный ГПУ УССР 17 декабря с. г. по проверке и оказанию реальной помощи в выполнении плана по отдельным колхозам Харьковской и Днепропетровской областей, показал, что после того, как в эти колхозы были командированы чекисты, которые, наряду с выявлением излишков и утаенного зерна, оказали практическую помощь по организации обмолота и вывоза хлеба, — хлебосдача по этим колхозам в течение двух дней поднялась с 50—60% до 95—100%. До этого в этих колхозах находились уполномоченные по хлебозаготовкам, и хлеб почти не поступал.

В настоящее время мы продолжаем работу по дальнейшему разгрому повстанческих организаций и ячеек, по вскрытию и ликвидации организующих центров.

Мобилизован весь чекистский аппарат для оказания всемерной помощи партийным организациям по выполнению хлебозаготовок и наносится решительный оперативный удар по всем саботажникам и их прислужникам, спекулянтам и другим контрреволюционным элементам, противодействующим выполнению хлебозаготовительного плана.

Особоуполномоченный ОГПУ на Украине
В. Балицкий.

23 декабря 1932 г.

26
150
3.-

КАРЬКОВ ЦК КПбУ - т. КОСИОРУ.

Сообщается постановление ЦК от 1-го января 1933г.:

" Предложить ЦК КПбУ и СНК УССР широко оповестить через сельсоветы, колхозы, колхозников и трудящихся единоличников, что:

а) те из них, которые добровольно сдают государству ранее расхищенный и скрытый хлеб, не будут подвергаться репрессиям;

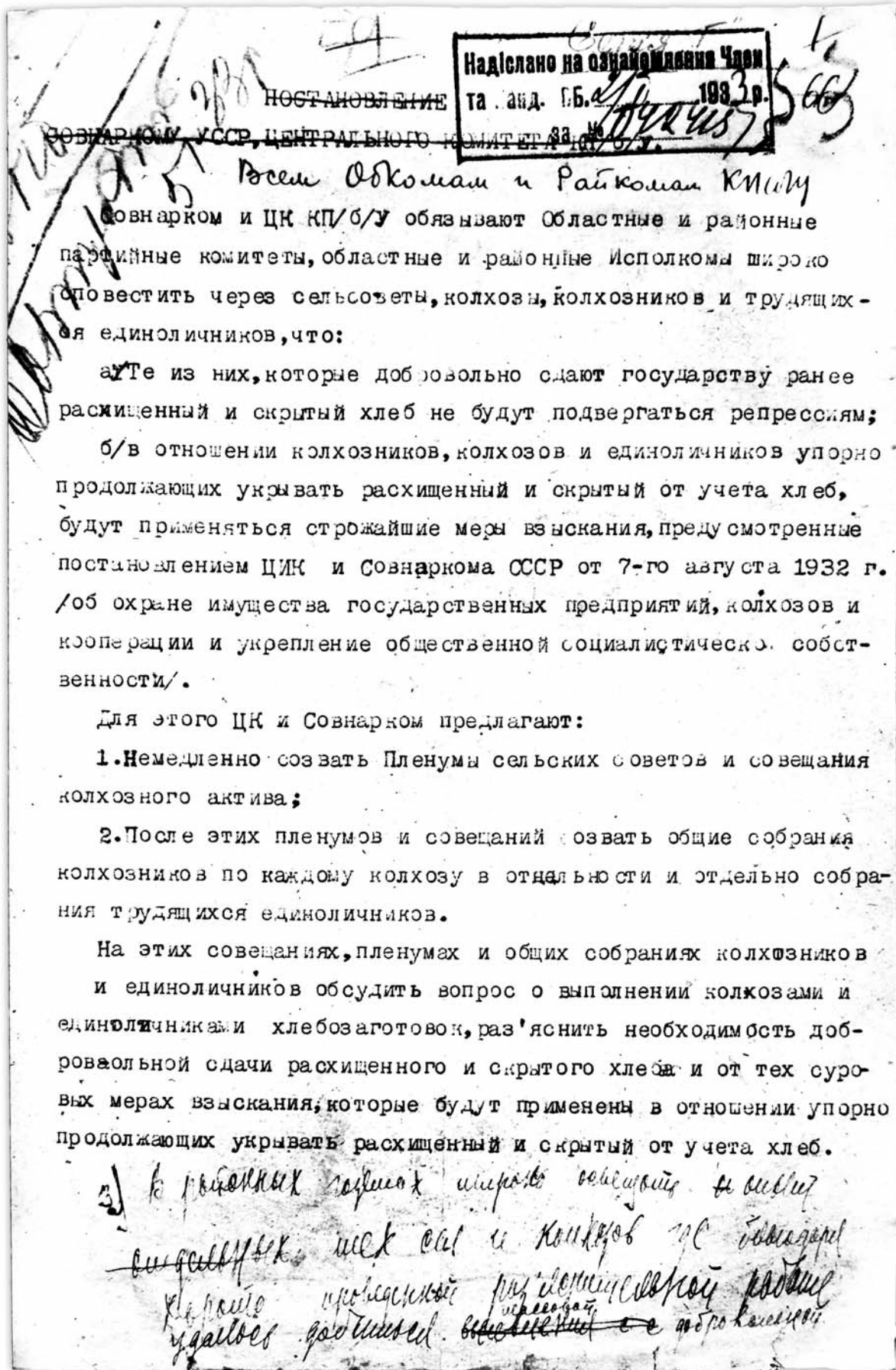
б) в отношении колхозников, колхозов и единоличников упорно продолжающих укрывать расхищенный и скрытый от учета хлеб, будут применяться строжайшие меры взыскания, предусмотренные постановлением ЦИК"а и СНК СССР от 7-го августа 1932г. (об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной социалистической собственности.)

СЕКРЕТАРЬ ЦК ВКПб - И. СТАЛИН

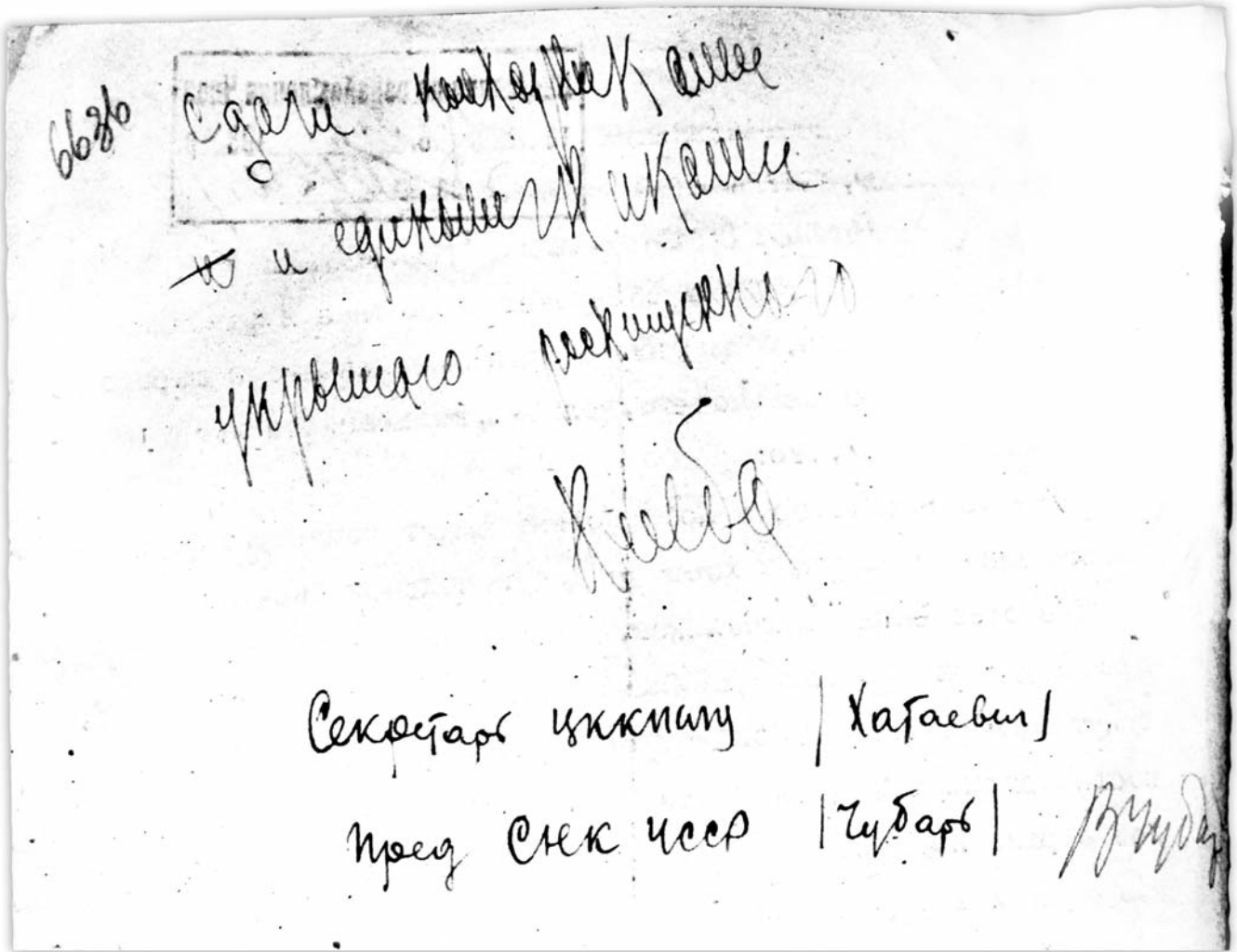
ВЕРНО: *Иосиф Сталин*

1. I. 33г.

Телеграмма Сталина ЦК ВКП(б)У Косиору від 1 січня 1933 р.
Про посилення репресій при хлібозаготівлях у відповідності до Постанови ЦК і СНК ССРСР
від 7 серпня 1932 р.
ЦДАГОУ. Ф. 01, оп. 20, спр. 6339, арк. 25

Постанова ЦК ВКП(б)У Косіору від 2 січня 1933 р
«Всем Обкомам и Райкомам КП(б)У» на виконання телеграми Сталіна
ЦДАГОУ. Ф. 01, оп. 20, спр. 6336, арк. 53.

Постанова ЦК ВКП(б)У Косіора від 2 січня 1933 р.
(зворотня сторона документу)

Численні архівні документи і свідчення тисяч очевидців доводять, що Голодомор 1932–1933 рр. в Україні є геноцидом українського народу. Його здійснили російські окупанти з метою придушити народну війну, зламати опір українського народу насильницькому включенню України до складу більшовицької Росії та нав'язуванню українцям комуністичної влади, ідеології, чужого способу життя.

У нечувано брутальний спосіб московські «єдиносуделімици» та «інтернаціоналісти» знищили українське національне відродження першої чверті ХХ століття на українських етнічних землях та колоніях, які опинилися під їх контролем. Це — найстрашніший в історії людства злочин, перед яким бліднуть всі жахи минулих і сучасних збройних та політичних конфліктів. Цей злочин був здійснений силами Комуністичного інтернаціоналу за мовчазної згоди ліберального Заходу, який поставив свої корисливі інтереси вище за демократію, справедливість і гуманізм. У той час, коли сотні тисяч українських дітей вмирало з голоду, біржі Нью-Йорка і Лондона безсоромно торгували награбованим російськими окупантами в українських селян хлібом, а продажна преса вихваляла московський сталінський режим.

І досі український народ не почув щирих слів покаяння від Росії, Ізраїлю та провідних країн Європи і Америки за зумисне цинічне вбивство голодом більше 10 мільйонів українців у 1932–1933 роках. Тим більше, в цих країнах численні ненависники українського народу, зокрема й на найвищому державному рівні, безкарно заперечують здійснення у ХХ столітті окупантами–інтернаціоналістами геноциду українців та ще й заохочують до таких брудних дій своїх одноплемінників в Україні. Це ганьба для сучасного цивілізо-

ваного світу. Це кривда пам'яті десятків мільйонів синів і дочок України, убитих в боях, закатованих у підземеллях ЧК, заморених голодом тільки за те, що наважилися скинути з себе чужинецьке рабське ярмо, що домагалися права бути господарем, а не наймитом на своїй землі, що прагнули розмовляти рідною мовою, а не мовою окупантів, що мали за свій ідеал світочів культури Т. Шевченка та І. Франка, а не сатаністів К. Маркса і В. Леніна.

Ця виставка покликана донести до людей доброї волі правду про героїчну боротьбу українського народу у 1917–1933 роках ХХ століття за свободу і незалежність. Вперше введено в науковий обіг численні, невідомі досі дослідникам, архівні матеріали про тривалий збройний опір українців російській окупаційній владі. Також оприлюднено документи, які свідчать про свідоме та цілеспрямоване знищення голодом українців російськими окупантами та їх поплічниками — «воїнами–інтернаціоналістами».

Історія свідчить, що непокаране зло може повторитися знову. Тому ми, сучасні українці, повинні докласти всіх зусиль для найсуворішого покарання винних у здійсненні геноциду українців у ХХ столітті та відшкодування українському народу моральних і матеріальних збитків спадкоємцями міжнародних злочинців. Це необхідно для того, щоб Голодомор більше ніколи і ніде не повторився.

Хрест Симона Петлюри, який надавався всім учасникам визвольних змагань

Використана література:

1. Административно–территориальное деление Украины / ВУЦИК, 1921. — Харьков: Издание «Наркомвнудела УССР», 1921. — 32 с.
2. Административно–территориальное деление Украины / ВУЦИК, 7 марта 1923. — Харьков: Издание «Наркомвну дела УССР», 1923. — 132 с.
3. Адміністративно–територіальний поділ УРСР станом на 1 грудня 1933 р. — Харків: Видання ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1933. — 175 с.
4. Горліс–Горський Ю. Холодний Яр. — Лондон, 1967. — 434 с.
5. Гузій В. Золота очеретина. — Бровари: «Українська ідея», 1997. — 400 с.
6. Даниленко В. Павлоградське повстання 1930 р. — Київ: «Український письменник», 2009. — 378 с.
7. Дашкевич Я. Історія українського війська (1917–1995). — Львів: «Світ», 1996. — 840 с.
8. Дмитрук В. Вони боролися за волю України (Нарис історії боротьби проти тоталітарного режиму на Україні в 1921–1939 рр.): Монографія. — Т. II. — Луцьк: «Волинська обласна друкарня», 2006. — 382 с.
9. Дукельский С. ЧК на Украине. Ч. I. — «Государственное издательство Украины» 1923 г. / Передрук «Chalidze Publications Canadian Institute of Ukrainian Studien». Едмонтон 1989. — 151 с.
10. Завальнюк К. Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20–і роки ХХ ст.) — Літин: «Літинська райдрукарня», 2005. — 352 с.
11. Завальнюк К., Борсуковський С. Незламні. Ямпільці в обороні державності: 1917 — 1925 рр. — Вінниця: «Книга–Вега», 2009. — 228 с.
12. Завальнюк К., Стецюк Т. Отаман–галичанин Іван Голуб. — Вінниця: «Діло», 2007. — 76 с.
13. Завальнюк К., Стецюк Т. Червоний смерч над Поділлям. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. — 245 с.
14. Завальнюк К., Стецюк Т. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша «Маруся»). — Вінниця: «ФОП Данилюк В. Г.», 2010. — 88 с.: 37 іл.
15. Івануценко Г. Залізом і кров'ю: Сумщина в національно–визвольній боротьбі першої половини ХХ ст. — Суми: «Собор», 2001. — 192 с.
16. Індустріалізація селянства / Державний архів Дніпропетровської області. — Дніпропетровськ, 2007. — 230 с.
17. Капустянський М. Генерального Штабу Генерал–Хорунжий. Похід Українських Армій на Київ — Одесу в 1919 р. (Короткий воєнно історичний огляд) Книга перша. — Мюнхен, 1946. — 131 с.
18. Карта Малороссии / Сост. Морачевский В. В. — Санкт–Петербург, 1903. — 1 к.: 3 цв.
19. Карти губерній України / Укл. Статників О. — Видання статистичного кабінету УГА, 1921
20. Ковтонюк Б., Ковтонюк Л. Нестор Махно (Біографічний довідник). — Дніпропетровськ, 2010. — 79 с.
21. Котляр Ю. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). — Миколаїв–Одеса: «ТОВ Від», 2003. — 199 с.
22. Кльований Л. Географічний атлас Української Соціалістичної Радянської Республіки / За ред. К. Воблого, П. Тут ковського, О. Фоміна, А. Кримського. — Харків: «Державне видавництво України», 1929. — 38 с.
23. Кульчицький Ю. Шаблі з плугів. — Львів, 2000. — С. 208.
24. Лаврів П. Історія Південно–Східної України. — Київ: «Українська видавнича спілка», 1996. — 208 с.
25. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. — Едмонтон: «Канадський Інститут Українських Студій», 1985 — 416 с.
26. Малик Я. Впровадження Радянського режиму в українському селі (1919–1920). — Львів: «ЛДУ», 1996. — 266 с.
27. Мірчук П. Українсько–московська війна (1917–1919). — Торонто: «Видавнича спілка Гомін України», 1957. — 80 с.
28. Млиновецький Р. Нариси з історії Українських Визвольних змагань 1917 — Т.2. — 1918 рр. — Торонто: «Basilian Press», 1973. — 670 с.
29. Н. Махно и махновское движение (Збірник документів і матеріалів) / Державний архів Дніпропетровської області. — Дніпропетровськ: «АО DAES», 1993. — 76 с.
30. Паїк В. Україна в минулому й сьогодні (історичні й географічні карти) «Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка» Едмонтон–Торонто 1982 р. — Львів, 1999. — 38 с.
31. Плющ В. Боротьба за Українську Державу під советською владою. — Лондон «Українська видавнича спілка», 1973. — 125 с.
32. Реабілітовані історією. Вінницька область / Вінницька обласна державна адміністрація, Вінницька Обласна Рада, Державний архів Вінницької області. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — 907 с.
33. Реверук В. За волю України. Нариси історії повстансько–партизанської боротьби на Полтавщині в 1917 — 1923 рр. Полтава, 2007. — 298 с.
34. Ріпецький С. Листопад 1918 року. — Нью–Йорк — Детройт: «Братство Українських Січових Стрільців», 1961. — 49 с.
35. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Видання друге доповнене. — Київ: «Українська видавнича спілка», 2000. — 430 с.
36. Сергійчук В. Українська соборність. — Київ: «Українська видавнича спілка» 2000. — 412 с.
37. Український історик. Наукове видання. — Торонто, Канада — 1965 — 1994 рр.

38. Українська революція 1917–1920 рр. в листівках та газетах. (з фондів державного архіву Сумської області) / Державний архів Сумської області. — Суми: «Козацький вал», 2005. — 87 с.
39. Українське відродження 1917 — 1920 рр. на Сумщині / Державний архів Сумської області. — Суми: «ФОП Наталуха А.С.», 2010. — 279 с.
40. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ станом на 1 вересня 1946 р. Видання І–е. — Київ: «Українське видавництво політичної літератури», 1947, — 1064 с.

Кількість опрацьованих архівних справ та фондів

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України — 35 фондів, 166 справ.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України — 2 фонди, 15 справ.
3. Центральний державний кінофотоархів України ім. Г.С. Пшеничного — 262 фото.
4. Галузевий Державний Архів Міністерства Оборони України — 7 фондів, 35 справ.
5. Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України — 97 справ.
6. Галузевий Державний Архів СБУ Вінницької області — 11 справ.
7. Галузевий Державний Архів СБУ Дніпропетровської області — 7 справ.
8. Галузевий Державний Архів СБУ Житомирської області — 13 справ.
9. Галузевий Державний Архів СБУ Кіровоградської області — 44 справи.
10. Галузевий Державний Архів СБУ Одеської області — 12 справ.
11. Галузевий Державний Архів СБУ Полтавської області — 9 справ.
12. Галузевий Державний Архів СБУ Сумської області — 28 справ.
13. Галузевий Державний Архів СБУ Харківської області — 15 справ.
14. Галузевий Державний Архів СБУ Херсонської області — 14 справ.
15. Галузевий Державний Архів СБУ Хмельницької області — 12 справ.
16. Галузевий Державний Архів СБУ Черкаської області — 28 справ.
17. Державний архів Вінницької області — 21 фонд, 88 справ.
18. Державний архів Дніпропетровської області — 14 фондів, 66 справ.
19. Державний архів Житомирської області — 11 фондів, 50 справ.
20. Державний архів Кіровоградської області — 5 фондів, 27 справ.
21. Державний архів Київської області — 28 фондів, 97 справ.
22. Державний архів Миколаївської області — 13 фондів, 70 справ.
23. Державний архів Одеської області — 29 фондів, 104 справи.
24. Державний архів Полтавської області — 9 фондів, 68 справ.
25. Державний архів Сумської області — 12 фондів, 70 справ.
26. Державний архів Харківської області — 16 фондів, 83 справи.
27. Державний архів Херсонської області — 4 фонди, 16 справ.
28. Державний архів Хмельницької області — 8 фондів, 48 справ.
29. Державний архів Черкаської області — 10 фондів, 13 справ.
30. Державний архів Чернігівської області — 14 фондів, 19 справ.

СКОРОЧЕННЯ

А

А/с — антирадянський

Аг. — агентурний

АО (АВ) — адміністративний відділ

АХУ (АГУ) — Адміністративно–господарське управління

АОУ — Адміністративно–організаційне управління

АОЧ — Адміністративно–організаційна частина

Б

Бб, б/б — боротьба з бандитизмом

Б/п — безпартійний

Белбалтлаг — Біломоро–Балтійський табір

БУД — Братство української державності

В

В/ч — військова частина

В.и.о. (т.в.о.) — тимчасово виконуючий обов'язки

ВКП(б) — Всеросійська комуністична партія більшовиків

ВМН — вища міра покарання

Врио — тимчасово виконуючий обов'язки

ВО — військовий округ

Военкомат — військовий комісаріат

Военком — військовий комісар

Вол. — волость

ВСНХ (ВДНГ) — Вища рада народного господарства

ВУАН — Всеукраїнська Академія Наук

ВУЦИК (ВУЦВК) — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет

ВУЧК (ВУНК) — Всеукраїнська надзвичайна комісія

ВЧК (ВНК) — Всеросійська надзвичайна комісія

Г

Г/О, ГО — міський відділ

ГПУ (ДПУ) — Державне політичне управління

Гр–н — громадянин

ГУ — головне управління

Губ. — губернія, губернський

Губпартком — губернський партійний комітет

Губчека, губчрезком — губернська надзвичайна комісія

ГУГБ (ГУДБ) — Головне управління державної безпеки

ГУЛАГ — Головне управління таборів

ГУРКМ (ГУРСМ) — Головне управління робітничо–селянської міліції

ГУПВО — Головне управління прикордонної і внутрішньої оборони

Д

Див. банда — диверсійна банда

Допр — будинок примусових робіт для заручників

Ж

Жел.–дор. — залізничний(на)

З

Зав. — завідуючий
ЗАГД — закордонні агентурні данні
Заготзерно — Всесоюзне державне об'єднання із заготівлі зерна та збуту
Зак. — закордонний
Зак. агентура — закордонна агентура
ЗО УНР — Західна область Української Народної Республіки
ЗУНР — Західно Українська Народна Республіка

И

И. о. — виконуючий обов'язки
ИНО — іноземний відділ
ИНФАГО (ИНФАГВ) — інформаційно-агентурний відділ
ИНФО (ИНФВ) — інформаційний відділ
Исполком (Виконком) — виконавчий комітет Рад
ИТК — виправно-трудова колонія
ИТЛ — виправно-трудова табір

К

К — під контролем
КА — Червона Армія
Кавбригада — кавалерійська бригада
Кавдивизия — кавалерійська дивізія
Кавполк — кавалерійський полк
КВУ — Комітет визволення України
КГБ (КДБ) — Комітет державної безпеки
КНС — комітети незаможних селян
КО, КОВ, КОВО — Київський особливий військовий округ
Ком. — командир
Комбід (комбід) — комітети бідноти
Комбриг — командир бригади
Комдив — командир дивізії
Комначсостав — командний начальницький склад
Компартія — Комуністична партія
КОС ГПУ — Київський оперативний сектор Державного політичного управління
Конартдив — кінний артилерійський дивізіон
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
КПЗУ — Комуністична партія Західної України
К.-р. — контрреволюційний
К-р організація — контрреволюційна організація
КРО (КРВ) — контррозвідувальний відділ
Кр-ц — червоноармієць

М

МАССР — Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республіка
МГБ (МДБ) — Міністерство державної безпеки
МІС — Молода Ірдинська Січ
МТС — машинно-тракторна станція

Н

Нарком — народний комісар
Наркомат, НК — Народний комісаріат
Нарсуд — народний суд
Нач. — начальник
Нац. — національний
НКВД (НКВС) — Народний комісаріат внутрішніх справ
НКГБ — Народний комісаріат державної безпеки
НКЮ — Народний комісаріат юстиції
НЭП — Нова економічна політика

О

Обл. — область
Обком — обласний комітет
Обл. ЗУ — Обласні Західної України
Облсполком — обласний виконавчий комітет
Обл. УРКМ — Обласне управління Робітничо–селянської міліції
ОГПУ (ОДПУ) — Об'єднане державне політичне управління
ОДТО (ОДТВ) — Окремий дорожньо–транспортний відділ
ОИК — Окружний виконавчий комітет
ОИТК — особлива виправно–трудова колонія
Окр. — округ
Окротдел — окружний відділ
Окружком — окружний комітет комуністичної партії
ОМЗ (ВМУ) — відділ місць ув'язнення
ОО (ОВ) — особливий відділ
Опер. — оперативний
Оперработник — оперативний працівник
Оперуполн. — оперуповноважений
ОПО (ВПО) — відділ прикордонної охорони
ОУН — Організація Українських Націоналістів
ОУР УМ — відділ кримінального розшуку Управління міліції

П

П/ч — прикордонна частина
Парком, партком — партійний комітет
ПБ — політичне бюро (повітове ЧК)
ПВ — прикордонні війська
ПД — піхотна дивізія
Пех. — піхотний
ПОВ — Польська Організація Військова
Пов. — повіт
Полпред (Повпред) — повноважний представник
ПП — піхотний полк
Пом. — помічник
Пред. — голова (председатель)
ПУН — Провід українських націоналістів

Р

Р/с — розвідувальні відомості
Райрезидент — районний резидент (секретний співробітник ОДПУ)
РВС (РВР) — Революційна військова рада
РВТ — Революційний військовий трибунал
РИК — Районний виконавчий комітет
Р–он — район
РК — робітничо–селянський
РКИ (РСІ) — Робітничо–селянська інспекція
РККА (КСЧА) — Робітничо–селянська Червоно Армія
РКМ — робітничо–селянська міліція
РКП(б) — Російська комуністична партія (більшовиків)
РПК — районний партійний комітет
РСДРП — Російська соціал–демократична партія
РСФСР (РСФРР) — Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
Румпогранполоса — румунська прикордонна смуга
Румграніца — румунський кордон

С

С/о — секретний інформатор
С/с, сексот — секретний співробітник
СВУ — Спілка визволення України

СД — стрілецька дивізія
Секр., секр-т — секретаріат
Сион. — сіоністський
СК — стрілецький корпус
СО (СВ) — секретний відділ
СОО — секретно-оперативний відділ
СОУ — секретно-оперативне управління
СОЧ — секретно оперативна частина
СП — стрілецький полк
СПО — секретно-політичний відділ
СНК, Совнарком (РНК, Раднарком) — Рада народних комісарів
СПО (СПВ) — секретно-політичний відділ
Ст. — станція
СУМ — Союз Української Молоді

Т

Т., тов. — товариш
ТУП — Товариство українських поступовців

У

УАПЦ — Українська Автокефальна Православна церква
Убьюст — повітове бюро юстиції
УВО — Українська військова організація
УДК — Український допомоговий комітет
Уездполитбюро — повітове політичне бюро (боротьба з повстанцями)
Уездпродком — повітовий продовольчий комітет
УК (КК) — кримінальний кодекс
УКП — Українська комуністична партія
УКРЮЗ — молодіжна підпільна організація
УНДО — Українське національно-демократичне об'єднання
УНКВД — Управління НКВС
УНР — Українська Народна Республіка
УНСП — Українська Націоналістична Спілка Молоді
УНЦ — Український національний центр
УПК (КПК) — кримінально-процесуальний кодекс
УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСФ — Українська партія соціалістів-федералістів
УРКМ (УРСМ) — Управління робітничо-селянської міліції
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСД — Українські соціал-демократи
УСДРП — Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСФ — Українські соціал-федералісти
УЦР — Українська Центральна Рада
УЧОСО — обліково-вивідувальний відділ

Х

ХВО — Харківський військовий округ

Ц

ЦВК — Центральний Виконавчий Комітет
ЦК — Центральний Комітет
ЦУПКОМ — Центральний український повстанський комітет
ЦУПЧРЕЗКОМ — Центральне управління надзвичайних комісій

Ю

ЮЖД — Південна залізниця
ЮЖЗД — Південно-західна залізниця

ЗМІСТ

Вступ	5
Від автора	7
Пробудження українства	11
Доба Центральної Ради	23
Доба Гетьманату	29
Доба Директорії	41
Західно–Українська Народна Республіка	49
Перша окупація України	57
Друга окупація України	67
Третя окупація України	79
Злочини ЧК в Україні	87
Більшовицькі грабежі	101
Нищення духовності	111
Злочини проти людяності	117
Зимові походи Армії УНР	131
Київщина	139
Чернігівщина	149
Полтавщина	157
Харківщина	165
Катеринославщина	173
Поділля	179
Волинь	191
Одещина	203
Донщина	215
Народна війна Висновки	225
Скорочення	241

Товариством «Меморіал» створено першу в Україні діючу музейну експозицію «ЗАБУТТЮ НЕ ПІДЛЯГАЄ — ХРОНІКА КОМУНІСТИЧНОЇ ІНКВІЗИЦІЇ», яка в хронологічному порядку від 1917 до 1991 рр. відображає події тоталітарного періоду історії України.

30 листопада 2001 р. постійно діючу експозицію відкрив Прем'єр-міністр України В. Ющенко. Експозиція зареєстрована Міністерством освіти і науки України, свідоцтво № 8148, та отримала позитивну оцінку Інституту історії НАН України.

У 70-ту річницю трагедії Голодомору 1932–1933 рр. зусиллями Товариства та української діаспори США і Канади виготовлено плакатний варіант експозиції, один комплект якого складає 54 плакати і книжки довідника–путівника українською, російською та англійською мовами для викладачів та екскурсиводів. Видано 750 комплектів українською та 150 — англійською мовами. Україномовні комплекти експозиції безкоштовно розповсюджені по містах України для музеїв, навчальних закладів та публічних бібліотек. 70 комплектів експозиції передано Міністерству закордонних справ України для дипломатичних представництв. Англійські комплекти розповсюджені по різних державах світу, де демонструвалися в парламентах цих країн при визнанні Голодомору геноцидом.

Для планування та проведення лекцій, відкритих уроків і екскурсій матеріали в експозиції подаються за періодами:

- Система концентраційних таборів в СРСР.
- (1917 – 1920 рр.) Большевицький переворот і початок терору.
- (1921 – 1923 рр.) СРСР народжувався з голоду і насильства.
- (1924 – 1931 рр.) Ціна індустріалізації та насильницька колективізація.
- (1932 – 1933 рр.) Український голокост.
- (1934 – 1938 рр.) Крах українізації та «великий терор».
- (1939 – 1941 рр.) Змова двох диктатур та її наслідки.
- (1942 – 1952 рр.) Останнє десятиліття сталінської диктатури.
- (1953 – 1964 рр.) «Морозна відлига».
- (1965 – 1985 рр.) «Безкровний тоталітаризм».
- (1986 – 1991 рр.) «Колапс»

У приміщенні товариства постійно функціонують експозиції «Забуттю не підлягає — хроніка комуністичної інквізиції» на 54-ми музейних стендах, «Київський мартиролог» на 20-ти музейних стендах, «Українські Соловки» на 15-ти музейних стендах, «Рідна мова» на 6-ти музейних стендах та «Зламани долі» на 24-х музейних стендах. Виготовлено експозицію «Народна війна» на 29-ти стендах, де висвітлено визвольну боротьбу українського народу періоду 1917–1933 рр.

Товариством зібрано бібліотеку із понад 3 000 унікальних видань, систематично ведеться збір архівних документів та сформовано відеотеку із 750 науково-популярних фільмів.

**У 2007 р. Конференція товариства «Меморіал» надала музеєві назву
«МУЗЕЙ СОВЄТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ».**

За період свого функціонування з 2001 р. експозиції набули популярності, особливо серед навчальних закладів оскільки тематика, що відображена в них, відповідає напрямку вивчення історії за шкільними і вузівськими навчальними програмами. Щорічно музей відвідують понад 15 тисяч осіб організованих груп шкільної і студентської молоді столиці, різних міст України та зарубіжних делегацій.

При музеї функціонує електронна база розсекречених за останні роки архівних документів.

Проведення екскурсій, обслуговування зібраної товариством бібліотеки, архіву та показ відеофільмів організованим групам освітніх закладів здійснюється безкоштовно.

Проведення екскурсій замовляти заздалегідь або в переддень відвідин за телефоном: **044. 258-00-71**

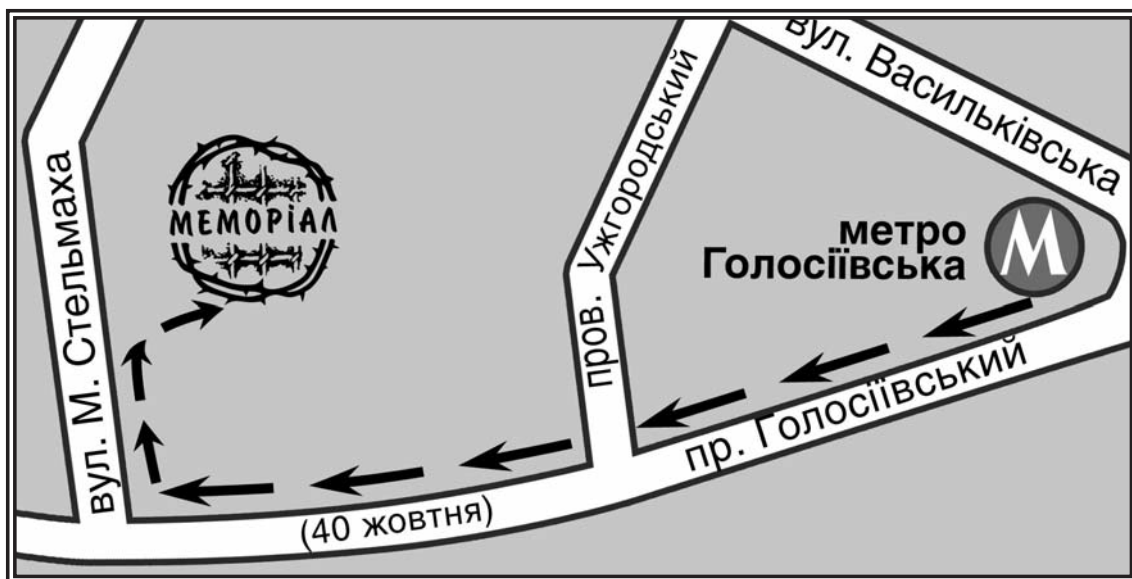
Музей працює з 10 год. до 18 год.
Вихідні дні — неділя і понеділок.

Сайт товариства «Меморіал»: <http://www.memorial.kiev.ua>
Сайт експозиції «Народна війна» <http://www.narodnaviyna.org.ua>

Рахунок для благодійних внесків:
Р/Р № 260073010990 ПАТ «Старокиївський Банк» МФО 321477. код 25745344

Наша адреса:

03040, м. Київ, вул. М. Стельмаха, 6-А.
Іхати до ст. метро «Голосіївська», далі тролейбусами №№ 2, 4, 11
(одна зупинка від метро) до зупинки «вул. Михайла Стельмаха».

Київська міська організація Всеукраїнського Товариства «Меморіал» ім. В. Стуса
Громадський інститут історичної пам'яті

Науково–публіцистичне видання

Роман КРУЦИК
«НАРОДНА ВІЙНА»
Путівник до експозиції

ISBN 978–966–410–023–3

Наукові консультанти:

Іван ПАТРИЛЯК — кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії
України Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Сергій РУДЮК — член Ради «Меморіалу».

Літературні редактори:

Марія БАЗИЛЮК — пресекретар, член Ради «Меморіалу»,
Тетяна СКРИПНИК — член Ради «Меморіалу».

Комп'ютерний набір:

Роман КРУЦИК — Голова «Меморіалу»,
Сергій ЖОВТИЙ — член Ради «Меморіалу».

Верстка, макет, оброблення ілюстрації, обкладинка:

Оксана ЖЕНЖЕРА — член Ради «Меморіалу».

На обкладинці використано роботу художника
Леся СОЛОВЕЯ.

Здано до складання   Підписано до друку   Формат
Папір офсетний №.   Спосіб друку офсетний. Гарнітура «Helios». Умовн. друк. арк.
Обл.–вид. арк.   Тираж 3 000 прим. Замовлення №

Українська видавнича спілка
Київ, Ярославів Вал, 9

Над створенням експозиції працювали:

Роман КРУЦИК — автор і керівник проекту, Голова Київської організації товариства «Меморіал» ім. В. Стуса.
Сергій ЖОВТИЙ — заступник керівника проекту, член Київської організації товариства «Меморіал» ім. В. Стуса.

Наукові консультанти:

Володимир СЕРГІЙЧУК — доктор історичних наук, професор Київського Національного університету ім. Т. Шевченка.
Володимир В'ЯТРОВИЧ — кандидат історичних наук, начальник Державного галузевого архіву СБУ.
Ярослав ФАЙЗУЛІН — кандидат історичних наук, керівник відділу Інституту національної пам'яті України.
Костянтин ЗАВАЛЬНЮК — кандидат історичних наук, провідний спеціаліст Державного архіву Вінницької області.
Геннадій ІВАНУЩЕНКО — Директор Державного архіву Сумської області.
В'ячеслав ВАСИЛЕНКО — співробітник Державного галузевого архіву СБУ.

Дизайн та макетування:

Оксана ЖЕНЖЕРА — член Ради Київської організації товариства «Меморіал» ім. В. Стуса.

Товариство «Меморіал» висловлює подяку Голові Служби Безпеки України Валентину НАЛИВАЙЧЕНКУ та Голові Державного Комітету Архівів України Олександрові УДОДУ

за сприяння у роботі в підвідомчих архівах.

Товариство висловлює подяку керівникам та співробітникам регіональних галузевих і державних архівів за сприяння та створення належних умов праці при пошуку архівних матеріалів.

